

ТЕМИШВАРСКИ ЗБОРНИК

3

МС

МАТИЦА СРПСКА

МАТИЦА СРПСКА
Темишварски одбор

The Timisoara Committee of the Matica Srpska

MATICA SRPSKA
Comitetul — Timișoara

Мако, а не ичаре!

*Штамбато о 175-годишњици
Матице српске*

YU ISSN 0354-6721

**ТЕМИШВАРСКИ ЗБОРНИК
THE TIMISOARA REVIEW
CULEGERE DE STUDII — TIMIȘOARA**

3

Уредништво /Editorial Board/ Redacția

др Миодраж Јовановић

Главни и одговорни уредник /Editor in — Chief/

Redactorul șef și responsabil

Др Мирјана Малуцков, др Душан Пойов,

академик Чедомир Пойов, др Миља Радан, др Мирјана Стефановић,

др Љубивоје Церовић, мр Лейосава Шелмић

НОВИ САД

2001

САДРЖАЈ CONTENTS

<i>Арсеније Буђарски</i> , Свети Максим (Бранковић) у Влашкој по румунским изворима — Saint Maksim (Branković) in Wallachia, According to the Romanian Sources — Sfântul Maxim (Brankovici) în Țara Românească, după izvoare românești	7
<i>Миливој Буђарски</i> , Живот у служби српске школе — Life in Service of the Serbian School — O viață petrecută în slujba scolilor sârbești.	19
<i>Стеван Буђарски</i> , Прота Слободан Костић — жижа свога времена — Priest Slobodan Kostić — the Pivot oh his Time — Protopopul Slobodan Kostić — focarul ерочи sale	27
<i>Милица Бујас</i> , Лазар Захаријевић, судија, адвокат и сведок свог времена (1828—1904) — Lazar Zaharijević, Judge, Lawyer and Witness of His Time — Lazar Zaharijević, judecător, avocat și martor al timpului în care a trăit	43
<i>Александар Васић</i> , Српска пијанисткиња Јованка Стојковић — A Serbian Pianist, Jovanka Stojković — Pianista sârbă Jovanka Stojković	51
<i>Никола Гавриловић</i> , Деизам природњака Павла Кенгелца — Deism of the Scientist Pavle Kengelac — Deismul naturalistului Pavle Kengelac	63
<i>Сјасоје Граховац</i> , Књижевни рад Александра Андрића — Literary Work of Aleksandar Andrić — Activitatea literară a lui Aleksandar Andrić	73
<i>Борђе Бурић</i> , О Алекси Јанковићу, српском државнику из Темишвара — On Aleksa Janković, a Serbian Statesman from Timisoara — Despre Aleksa Janković, om de stat sârb din Timișoara	81
<i>Миодрађ Јовановић</i> , Вајари Јанићи из Арада — The Janić Brothers, Sculptors from Arad — Sculptorii din familia Janić din Arad.	89
<i>Владимир Миланков</i> , Барон Федор Николић од Рудне — Baron Fedor Nikolić of Rudna — Baronul Fedor Nikolić de Rudna	95
<i>Сава (Вуковић) ейиској шумадијски</i> , Николај (Димитријевић) епископ темишварски (1728—1744) — Nikolaj (Dimitrijević), the Bishop of Timisoara (1728—1744) — Nikolaj (Dimitrijević), episcopul de Timișoara (1728—1744)	113
<i>Божидар Ковачек</i> , Два књижевна изненађења из породице Дамаскин — Two Literary Surprises from the Damaskin Family — Două surprize literare ale familiei Damaskin	125
<i>Васа Лујуловић</i> , Живот и рад епископа Софронија Кириловића — Life and Work of the Bishop Sofronije Kirilović — Viața și activitatea episcopului Sofronie Chirilovici	135

<i>Адријана Сида Мањеа</i> , Др Ђорђе Чокрљан — чувен близу и далеко — Dr Đorđe Čokrljan — Famous both At Home and Far-away — Dr. Đorđe Čokrljan, om devenit extrem de cunoscut până departe	143
<i>Жива Милин</i> , О српском калуђеру Никодиму и о његовом рукописном <i>Четворојеванђељу</i> , преписаном 1404—1405. године у манастиру Водица, у румунској земљи — On the Serbian Monk Nikodim and His Manuscript <i>Četvorojevanđelje</i> , Copied in 1404—1405 in the Vodica Monastery, in Romania — Despre călugărul sarb Nikodim și despre <i>Tetraevanghelul</i> său scris cu mâna, copiat în anii 1404—1405 la mănăstirea Vodița, în Țara Românească.	151
<i>Драгомир Мирјанић</i> , Два знаменита арадска просветна радника — Two Renowned Educators from Arad — Două distinse cadre didactice din Arad.	157
<i>Радован Мићић</i> , Књижевни и национални посленик Никола Ника Николић — Literary and National Activist Nikola Nika Nikolić — Scriitorul și tribunul național Nikola Nika Nikolić	163
<i>Олѓа Микић</i> , Сликарска породица Алексић — The Aleksić Family of Painters — Familia de pictori Aleksić	173
<i>Божидар Панић</i> , Српски родољуб и добротвор Гаврил-Гавра Јанковић — A Serbian Patriot and Benefactor, Gavril-Gavra Janković — Patriotul și binefăcătorul sârb Gavril-Gavra Janković	185
<i>Даница Пејровић</i> , Спиридон Трбојевић — непознати српски црквени музичар у Темишвару половином XIX века — Spiridon Trbojević — An Unknown Serbian Church Musician in Timisoara in the mid-19 th Century — Spiridon Trbojević — muzician necunoscut de muzică bisericească sârbească	199
<i>Дејан Пойов</i> , Јеромонах Митрофан (Шолмошанов) (1866—1941) — Hieromonk Mitrofan (Šoljmošanov) (1866—1941) — Ieromonahul Mitrofan (Șolmoșanov) (1866—1941)	211
<i>Душан Пойов</i> , Родоначелник темишварско-новосадске породице, адвокат и политичар др Коста Хаџи — The Progenitor of a Timisoara and Novi Sad Family, the Lawyer and Politician Dr. Kosta Hadži — Avocatul și omul Politic Dr. Kosta Hadži, întemeietorul unei familii din Timișoara—Novi Sad	219
<i>Миља Радан</i> , Однос карашевских интелектуалаца с краја XIX и прве половине XX века према етничком пореклу Карашевака — Attitude of the Karaš Region Intellectuals from the End of the 19 th and the First Half of the 20 th Century to the Ethnic Origin of the Karaš Population — Situația intelectualilor carașoveni, de la sfârșitul secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea cu privire la originea etnică a carașovenilor	229
<i>Прођојереј Сјеван Рајић</i> , Синесије (Живановић) епископ арадски 1751—1768 — Sinesije (Živanović) the Episkopos of Arad (1751—1768) — Sinesije (Živanović) episcopul de Arad (1751—1768)	243
<i>Љубомир Сћејанов</i> , Александар Бранко Стефановић (1843—1896), лекар и друштвени радник — Aleksandar Branko Stefanović (1843—1896), Doctor and Social Worker — Aleksandar Branko Stefanović (1843—1896), medic și lucrător obștesc	251
<i>Димитрије Стој</i> , Племство и племићски грб породице Арсић из Арада — Aristocracy and the Aristocrat Coat-of-Arms of the Arsić Family from Arad — Înnobilarea și blazonul familiei Arsici din Arad.	265

<i>Алојз Ујес, Чињенице и Претпоставке о Дворском позоришту Јована племенитог Наке у Банатском Комлошу — Facts and Assumptions about the Noble Jovan Nako's Court Theatre in Banatski Komloš — Date și ipoteze cu privire la Teatrul de Curte din Comloșul Bănățean al lui Jovan generosul Nako . . . . .</i>	273
<i>Љубивоје Церовић, Димитрије Тиrol (1793—1857) — Dimitrije Tirol (1793—1857) — Dimitrie Tirol (1793—1857). . . . .</i>	313
<i>Лейосава Шелмић, Христофор Шифман — народни добротвор и мецена српских уметника — Hristofor Šifman — National Benefactor and Patron of Serbian Artists — Hristofor Șifman-binefăcător al poporului și mecena al artiștilor sârbi . . . . .</i>	321
<i>Таџјана Пивнички-Дринић, Регистар географских имена — Index of Geographical Names . . . . .</i>	335
<i>Таџјана Пивнички-Дринић, Регистар имена личности — Index of Authors and Personalities . . . . .</i>	343

Преводи на енглески
Др Предраг Новаков

Преводи на румунски
Флоријан Урсулеску

Лектор
Вера Василић

Технички уредник
Вукица Туцаков

Коректор
Миријана Зрнић

Компјутерски слог
Младен Мозетић, ГРАФИЧАР, Нови Сад

Штампа
ИДЕАЛ, Нови Сад

Штампање овог *Зборника* омогућили су Министарство за науку,
технологије и развој Републике Србије и Војвођанска банка

НЕКОЛИКО РЕЧИ

Темишварски одбор Матице српске припремио је за 2—3. новембар 2000. у Новом Саду тематски скуп: *Значајне личности из Темишвара, Арада и других места данашње Румуније*.

Намера Одбора и посебно именованог организационог одбора била је тројака: да се добије што више нових обавештења о прошлости Срба у Румунији, да се помогне Матици српској у њеном великом и важном послу израде Српског биографског речника и да се пружи још једна прилика српским интелектуалцима из Румуније да се укључе у истраживачке токове у нашој земљи. Може се рећи да је Скуп удовољио свим трима поменутиим захтевима. На листи пријављених говорника овога скупа нашло се 36 имена. Од тога броја 15 референата пријављено је из Румуније, што је јасан знак и чврст доказ да припадници српске дијаспоре у Румунији показују дужну заинтересованост за културну прошлост својих предака и да умеју да се ухвате у коштац са истраживачким подухватима. Како се из садржаја ове књиге види тај програм квантитативно није у потпуности остварен, што за скупове доиста није нимало необично. Уосталом, његове плодове штампане у овој књизи *Темишварског зборника* читаоци ће моћи да прочитају и оцене. Међу резултатима скупа и новинама које саопштења доносе наћи ће се подоста упоришних тачака за даља истраживања прошлости српског народа и упознавање личности које су на њу утицале.

Арсеније Буџарски

СВЕТИ МАКСИМ (БРАНКОВИЋ) У ВЛАШКОЈ ПО РУМУНСКИМ ИЗВОРИМА

*Присѣуѣ*¹. Свети Максим² је био син деспота српског Стефана Слепог³ и деспотице Ангелине⁴. Рођен је око 1460. године у Албанији⁵ и на крштењу добио име Ђорђе.

По смрти његовога брата од стрица деспота Вука Бранковића угарски краљ Матија Корвин⁶ поставио га је за деспота српског 1486. године. У Срем је дошао заједно са мајком и млађим братом Јованом⁷.

Десет година касније предао је деспотство брату, а сам је примио монашки постриг, добивши монашко име Максим. У чин јерођакона, односно јеромонаха, рукоположио га је Митрополит софијски Калевит.

По Јовановој смрти (10. децембра 1502), на позив владара Радула Великог⁸, прешао је у Влашку.

У румунској кнежевини остао је до 1508. године, а тада се вратио у Срем. Уследио је још један одлазак у Влашку (1512) на двор владара Њеагоја Басараба⁹, одакле се убрзо поново вратио у Срем, где је 1513. постао архиепископ и митрополит београдско-сремски.

Као архиепископ основао је манастир Крушедол и ту пребивао. Преставио се у Господу 18. јануара 1516. године.

За светитеља је проглашен око 1523. године.

¹ Поглавље сажето према следећим изворима: *Похвала архиепископу Максиму*, према преводу у књизи: М. Башић, *Из старе српске књижевности*, Београд, 1931, 247—250; *Азбучник Српске и православне цркве по Радославу Грујићу*, Београд, 1993; Архимандрит Јустин (Поповић), *Житија Светих*, Јануар, Манастир Ћелије, 1972; С. Милеуснић, *Свети Срби*, Крагујевац, 1989; Д. Руварац, *Опис српских фрушкогорских манастира*, Сремски Карловци, 1903; Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд—Подгорица—Крагујевац, 1996.

² Слави се 18. јануара.

³ Као светитељ под именом Свети Стефан Слепи слави се 9. октобра.

⁴ Као преподобна под именом Мати Ангелина слави се 30. јула.

⁵ Извори наводе 1461, 1462, па и друге године.

⁶ Владао 1458—1490. године.

⁷ Као светитељ под именом Свети Праведни Јован слави се 10. децембра.

⁸ Владао од 1495. до смрти 1508. године.

⁹ Владао од 1512. до 1521. године.

*О светѣом Максиму у Влацкој*¹⁰. Свети Максим је прешао из Угарске у Влашку око 1503. године, дакле по смрти свога брата деспота Јована; био је већ у монашком чину, дошао је заједно са мајком Ангелином, и донео са собом ковчеге са моштима оца и брата. Има изгледа да је дошао на позив самога владара.

Није утаноачено да ли је тада већ био у чину јеромонаха, али су извори једногласни у погледу чињенице да га је рукоположио софијски митрополит Калевит. Неки румунски историчари тврде да је рукоположење било у Влашкој¹¹.

¹⁰ Мада често помињано, поглавље сарадње између Срба и Румуна на црквеном и државном плану током боравка Светога Максима у Влашкој није коначно расветљено. Од српских аутора из Румуније о овом предмету сажето је писао С. Бугарски, *Мостови пријатељства, Свети Максим Нови*, Билтен Српског православног викаријата у Темишвару VIII, 3, Темишвар 1979, 77—81.

¹¹ Gh. I. Moisescu — St. Lupşa — A. Filipaşcu, *Istoria Bisericii Române*, I, Bucureşti 1957, 308.

У то време у Влашкој се налазио прогнани цариградски патријарх Нифонт¹², кога је владар Радул Велики довео ради организовања црквеног живота. Он је, као што помиње Гаврил Прот¹³, сазвао сабор на којем су рукоположена двојица епископа и додељене им епархије. Румунски историчари су мишљења да је у питању оснивање Епархије Римника, Новог Северина и Епархије Бузауа, и да је један од двојице епископа био свети Максим, рукоположен за Епархију Римника, Новог Северина¹⁴.

До сада није истражен рад светог Максима на Римничком престолу; у сваком случају, када је Нифонт негде 1505. године отишао из Влашке, свети Максим је био у чину епископа, и преузео је митрополитски престо Угро-Влашке¹⁵, тада са седиштем у престолу граду Куртеа де Арџеш¹⁶. У старом поменику Угро-влашке митрополије записан је као четврти архијереј који је придржавао њен престо¹⁷.

Свети Максим је био близак владару Радулу Великом, и на његов захтев, поред црквених, обавио је и више дипломатских задатака.

Године 1506. избио је сукоб између Влашке и Молдавије: најпре је војска Влашке упала у Молдавију, затим је молдавски владар предузео казнени поход на Влашку. Сукоб је заустављен захваљујући мудрој заузимању светог Максима, који је у својству изасланика влашког војводе успео да издејствује помирење двају владара, признавање првобитне границе и потписивање мира. Догађај је имао великог одјека у румунској историографији тога времена¹⁸.

Крајем следеће године, посредовањем митрополита Максима, владар Радул Велики је склопио споразум са ердељским Сасима, да би се код њих склонио у случају да буде збачен с престола. Исто је тада свети Максим упућен у Будим угарском краљу Владиславу II¹⁹, са захтевом да се обнови савез против Турака. Дипломатско заузимање светог Максима било је веома плодно, тако да је угарски краљ прихватио захтев, и као признање поклонио влашком владару, његовом брату и њиховим наследницима ердељски предео Џеоаџиу²⁰ — истоимени трг и 19 околних села.

Марта 1508. године умро је владар Радул Велики. На престо је ступио Михњеа Зли²¹. Иако га је свети Максим помазао и устоличио, његов

¹² Као светитељ под именом Свети Нифонт Патријарх цариградски слави се 11. августа.

¹³ *Житије Његове Светлости оца нашега Нифонта, патријарха цариградског*, Навод према: М. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, 1, București, 1992, 40, 442.

¹⁴ Gh. I. Moisescu — S. Lupşa — A. Filipaşcu, *nav. delo*, 322, 325.

¹⁵ То је први по части епископски престо у Румунији; на њему је утемељена садашња Румунска патријаршија у Букурешту.

¹⁶ Куртеа де Арџеш (Curtea de Argeş), град у Румунији, престоница кнежевине Влашке до 1517. године.

¹⁷ Gh. I. Moisescu — St. Lupşa — A. Filipaşcu, *nav. delo*, 307.

¹⁸ Видети прилог.

¹⁹ Краљ Угарске 1490—1516.

²⁰ Geoagiu — сада општина у жупанији Хуњедоара.

²¹ Владар Влашке 1508—1509.

владарски став према митрополиту није био пријатељски²². Хотећи да са Угарском сачува добре односе, које беше успоставио његов претходник, и Михеа је упутио светог Максима у дипломатску мисију на угарски двор Владислава II. Максим је прихватио поверени му задатак и часно га испунио, али се није вратио у Влашку, него је поштом послао Михеи добијену повељу, а сâм је отишао у Срем.

Арцешки митрополитски престо је остао упражњен.

Смутна времена изнедрила су разне проблеме који су потискивали избор новог митрополита, мада није искључена ни могућност да се чекало на повратак светог Максима.

Заиста, године 1512, када је на престо Влашке ступио Њеагоје Басараб, позвао је светог Максима да се врати на угро-влашки митрополитски престо, и он се одазвао; али мада је био добро примљен, није се задржао дуго, него је од владара измолио дозволу и исте године вратио се у Срем.

Након његовог добровољног повлачења на престо митрополије Угро-Влашке устоличен је Макарије, зачетник штампарства у Влашкој, који је, вероватно, дошао у Влашку истовремено са светим Максимом²³.

Прилози:

1

(*Letopiseșul anonim al Moldovei*, у: *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, București 1959, 3—14).

Бѣ мѣсто ꙗзѣи ѿхѣтивѣа ки, вѣниде господиѣ Иѡн Богдан воевода вѣ Мѡнтѣнскѡи Земли сѣ вѣсѣли вѡи, на мѣсто Рѣтезациѣ на Мѡгилѡу Кѣјата, на ѡноу страну Рѣбна. И тамо приде ѡт Радѡула воеводы посол едиѣ калѡуѣр именеѣ Максимѣѣ, сынѣ Деспѡта, царѣ Срѣвскаго, и ѡумоли господина Богдана воеводы сѣ многым ѡумоленѣемь, тако да сѣ съмирѣт сѣ Радѡулом воеводѡм, „понеже есте Христѣанѣ и племенѣици“. И вышѣа мѣгю нѣми многы рѣчи и многѡ ѡумоленѣѣ ѡт калѡуѣра. И господиѣ Богдан воевода видѣѣ толико ѡумоленѣѣ и воевода сътвори волѣѣ его на съмирѣнѣѣ. И тако посла сѣ нѣм единого своего поклицарѣ до Радѡула воевода. <и тамо ѡмоу клѡни сѣ Ра-

Лета 7015, октобра 28, уђе господин Јон Богдан војвода у Мунтенску Земљу са свом војском, на месту Ратезаци, на Могилу Кајата, с оне стране Римника. И тамо дође од Радула војводе неки изасланик калуђер по имену Максимѣјан, син Деспота, цара српског, и умоли, господина Богдана војводу с много мољења да се помири с Радѡлом војводом, пошто су „хришћани и једноплеменѣици“. И беше међу њима много рѣчи и много мољење од стране калуђера. И господин Богдан војвода виде толико мољење и војвода учини по његовој вољи помирење. И тако посла с њим једнога свог поклицара к Радѡлу

²² Михеина владавина, па у том склопу и затегнути односи између Владара и Митрополита, послужила је врском румунском историчару Александру Одобеску као надахнуће за историјску повест *Vojevoda Mihnea Zli u низу историјских сцена из румунских летописа* (А. Odobescu, *Scene istorice din cronicile românești, Mihnea-Vodă cel Rău 1508—1510*, Opere, I, București 1965).

²³ М. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, 1, București. 1992, 444—446.

доуа воевода съ вѣсѣли своими болѣри, на
Свѣтѣмъ Сѣуагеліи, како да дрѣжитъ миръ
вѣчній и хотар по старимъ хотаремъ. И госпо-
динъ Богдан воевода видитъ толико оумоле-
ніе и кланіе и сътвори такожде и възврати
сѧ въ своа си>.

2

(*Cronica lui Macarie*, у: *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, București 1959, 77—78).

По конци присновѣспоминаемѣмъ и въ
мѣжстѣмъ прѣсловѣщаго Иоанна Стефана
воеводѣ въспрѣятъ царствіа скупити чрѣслъ
его павд. Богдан воевода, лѣта слѣнцѣ тог-
да отдажѣхъ тысяща седмосоуѣсна и єдина
пакы сѣвѣнаа десѣтица и второе ношеніе по-
знаваше сѧ лѣтѣ, въ вторыи Іоулскыхъ ка-
ландѣ.

И по прѣтечени лѣтѣ єдиномоу ѡт Радѣ-
ла стрѣчени въвъ Загорскаго воевода, на
немже крѣпко оплѣти сѧ, и обрани сѣще хри-
стїаномъ, въсѣко аще и праведнѣ, нѣ не бла-
гочѣстивѣ. И въиждѣхъ прѣдѣлѣхъ его въ-
въ кѣ съраженію готовъ, и самъ Радѣла о си-
цевыхъ подвижѣхъ не малѣ полагаа и ѡ что
хотѣлше сѧ въ крѣвопролитїи ономъ сѣлныи
слихъ врагоу прѣдложити сѧ, аще не бы ще-
дрыи Господѣ прѣдварили обычнымъ своимъ
чловѣколюбїемъ; ходатаа бѣ имъ прѣдлагаетъ,
свѣтѣхъ чадѣ присное, Мѣжѣмъ глагола Де-
спота, иже не по мнѣшѣ на митрополитскыи
сан ѡт архїереи молдавскыихъ достѣинѣхъ въз-
веденъ и прѣстолъ Бѣлоградскыи до кончини
оукрасивѣ. Съ оубѣ о сѣмїренїи тѣмъ повѣси-
довавъ и надеждѣхъ не погрѣши и ѡвѣихъ миринъ
въ своа сиѣ ѡтсла.

3

(*Cronica moldo-polonă*, у: *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, București 1959, 77—78).

Anno 7015 28 8-bris, poszedł Bogdan
woiewoda do Multanskiej ziemi z swoi-

војводи, <и тамо се њему Радул војвода
заклињаше> са свимъ своимъ велможа-
ма на Свето Јеванђеље да ће држати
вечни мир и хатар по старомъ хатару. И
господинъ Богдан војвода види толико
мољење и заклињање, и <учини исто
тако, и врати се у своје>.

По смрти свагдапомињаного и у му-
жествености преславного Јоана Стефа-
на²⁴ војводе примио је скиптар царства
плод бедара његовихъ Богдан војвода,
када је сунце одавало седмоструку хи-
љаду и још једну десетицу и друго но-
шење беше у току, другога дана јулскихъ
календа²⁵.

И по истеку једне године дана, буду-
ћи изазван од Радула, војводе загор-
ског, крѣпко на њега завојшти, ако и
по правди, али не по благочешћу, јер
обојица беху хришћани. И налазећи се
унутар његовихъ предела, готовъ на бор-
бу, и самъ Радул полагајући не малу [на-
ду] на победу, беху готови да крвопро-
лићемъ природе врло велики смехъ ђаво-
лу, да ихъ није штедри Господъ преду-
предїо своимъ обичнимъ човѣкољубљемъ;
јер имъ поставља посредника, свагда си-
на светлости, Максима, наїме Деспо-
та, који је не дуго затимъ на митропо-
литскыи санъ од архїереја молдавскыихъ до-
стојно узнесенъ и београдскыи престо до
кончине красїо. И тако о помирењу
њима побеседивши, и нада не оману, и
обојицу мирне свакогъ у своје одасла.

Године 7015, 28. октобра, пошао је
Богдан војвода на Мунтенску Земљу са

²⁴ Стефан Велики, владар Молдавије 1457—1504.

²⁵ Година 7012 од саздања света, одговара години 1505. после Христа.

mi woyski i doszedł³ do miasta, zowa je Roterzeczy, i na mogile Koyatha z obu stron Rybnika, i tam przyszedł³ pose³ do niego od Radula woiewody Multanskiego Maxim mnich Despotowicz i prosi³ Bogdana woiewody, aby sie pomierzy³ z Radulem woiewoda i innych wiele rzeczy z nim mowi³, a Bogdan woiewoda na zadanie Radula woiewody uczyni³ wola jego na przymierze i tak pos³a³ z tym Despotem iednego swego pos³a do Radula woiewody, a tam mu przysiega³ Radul woiewoda przy posle jego y z pany swemi na S. Ewangelia, aby dzwiga³ z nim wieczne przymierze i granice po staremu, a Bogdan woiewoda uczyni³ także i poszed³ nazad do ziemi swej.

4

(Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1987, 80—81).

Vă leatul 7015 octomvrie 28, văzîndu Bogdan vodă cîtă pagubă i-au făcut Radul vodă în țara sa, nu suferi, ce gîndi strîmbătatea sa ca să o răscumpere mai cu asupră... sculatu-s-au cu toată puterea sa și au tras într-ajutoriu și pre săcui și s-au dus spre Țara Muntenească și au înțratu la locul ce să chiiamă Rătezații, la Movila Căiatii, de ceia parte de Rîmnicu, octovrie 28. Și au șăzut cu oastea de ceia parte de Rîmnic 10 zile, de au prădatu și au arsu de la Milcov până la Rîmnic și în jos pre de amîndoao părțile până la Siretiu. Și acolo de la Radul vodă l-au timpinat sol, un

sвојим четама и стигао је на место звано Ратезаци, и на Могилу Кајата с обе стране Римника, и тамо је дошао к њему посланик од Радула војводе мунтенског, Максим Деспотовић, и молио је Богдана војводу да се помири са Радулом војводом, и многе ине речи с њим је говорио, а Богдан војвода на молбу Радула војводе учинио је по вољи његовој помирење, и тако је послао са тим Деспотом једнога свог изасланика к Радулу војводи, и тамо му се Радул војвода заклео, пред његовим изаслаником и са свим велможама на Свето Јеванђеље да с њим одржи вечни мир и границе по старом, а Богдан војвода је учинио исто тако и отишао је натраг у своју земљу.

Лета²⁶ 7015²⁷. октобра 28, видевши војвода Богдан²⁸ колику му је штету причинио војвода Радул у земљи, није отрпео, него је намислио да његову неправду с вишком откупи... подигао се са свом својом силом и повео је у помоћ и Сикуље, па је пошао према Мунтенској земљи и ушао је код места што се назива Ратезаци²⁹, код Могиле Кајати³⁰, с оне стране Римника³¹, октобра 28. И утаборио се с војском с оне стране Римника 10 дана, те је харао и палио од Милкова³² до Римника и ниже са обе стране до Сирета³³. И тамо га је

²⁶ Реч *лето* употребљена је са значењем *година*.

²⁷ Година означена од саздања света; одговара години 1507. после Христа. Међутим, до XVIII века у Православној цркви године су означавале раздобље од 1. септембра до 31. августа, а од тада, по савременом рачунању, означавају раздобље од 1. јануара до 31. децембра; то треба имати у виду при прерачунавању, па запазити да је у питању октобар 1506. године.

²⁸ Богдан III Слепи, владар Молдавије 1504—1517.

²⁹ Некадашње село, сада спојено са селом Кајата (Căiata) у жупанији Вранчеа.

³⁰ Топоним је или какав старији назив садашњег села Кајата (Căiata) у жупанији Вранчеа или хумка поред Кајате (movila, румунски — хумка).

³¹ Река у граничном појасу између кнежевина Влашке и Молдавије, на територији Влашке, притока Сирета.

³² Река на граници између кнежевина Влашке и Молдавије, притока Сирета.

³³ Река на истоку Молдавије, притока Дунава.

калугар ануе Maximian, фичиорул луй Дис-
поту њпѣратул гресеску ѡи с-ау ругат луй
Bogdan vodă ca să facă pace cu Radul
vodă, pentru că sîntu creștini și o seminție.
Deciia Bogdan vodă, vîzîndu atîta rugă-
minte de la acel калугар, ау фăcut pace
pentru voia lui și ау trimis cu dînsul solul
său la Radul vodă. Și acolo Radul vodă cu
boierii săи ау jurat pre Sfînta Evanghelie,
cum ca să ție pacea neclătită њn veci. Și
hotarul pre unde ау fostu cel бăтрîну ау
lăsat și să њntoarcă Radul vodă toată prada
și arderea, cîtă фăcusă њn țара Moldovei, la
ținutul Putnii. Și аșa с-ау њntorsu Bogdan
vodă cu pace њnapoi.

5

(*Istoriile domnilor Țării Romînești de
Radu Popescu Vornicul, București 1963,
26*).

Сриу униі кă fiind un boer den Moldo-
va, anume Roman Pribeagul și cerșind oa-
ste de la Radul vodă s-au dus de ау прădat
toată Putna, locul Moldovii. După aceea,
Bogdan vodă, vrînd să-și њntoarcă paguba
ce-i фăcuse Radul vodă, ау strîns oaste și
ау њнtrat њn Țara Romînească și ау прădat
Rîmnicul, șăzînd la Rătezaș zece zile; аco-
lo l-ау њntîlnit sol de la craiul unguresc
(numele solului: Maximian калугăрул), fe-
cior de despot, den sămîнта њnpăraților gre-
cești, carele, rugînd pre Bogdan vodă, i-ау
њnpăcat cu Radul vodă și с-ау њntors Bog-
dan vodă la țара lui.

6

(Georgije Branković, *Cronica sloveni-
lor Illiricului, Mysii cei din Sus si cei din
Jos Mysii*, у књизи: Gheorghe Brancovici,
Cronica românească, București, 1987).

пресрео изасланик од стране војводе
Радула, неки калуђер именов Максим-
мијан, син Деспота³⁴, цара грчког, и
молио се војводи Богдану да учини мир
с војводом Радулом, јер су хришћани
и једно племе. Одавде војвода Богдан,
видећи толике молбе од онога калуђе-
ра, учинио је мир њему за вољу и по-
слао је с њим свога изасланика к војво-
ди Радулу. И тамо се војвода Радул са
својим велможама закleo на Свето Је-
венђеље, да чувају мир непоколебљив у
векове. И границу где је стара била
оставише, и да врати војвода Радул сав
плен и паљевину, што учини у Мол-
давској земљи у пределу Путне³⁵. И та-
ко се вратио војвода Богдан с миром
натраг.

Пишу неки, да будући неки велможа
из Молдавије, наине Роман Избегли-
ца, и измоливши војску од војводе Ра-
дула, отишао је, те је похарао целу Пут-
ну, предео у Молдавији. После тога вој-
вода Богдан, хотећи да поврати штету
коју му беше причинио војвода Радул,
скупео је војску и упао у Румунску Зе-
мљу и похарао је Римник, задржавају-
ћи се у Ратезашу десет дана; тамо га
је дочекао изасланик од стране краља
угарског³⁶ (име изасланика: Макси-
мијан калуђер), деспотски син од семена
грчких царева, који је, молећи војводу
Богдана, помирио га са војводом Раду-
лом и вратио се војвода Богдан у своју
земљу.

³⁴ Хроничар узима погрешно да је Деспот крсно име.

³⁵ Река у граничном појасу између кнежевина Влашке и Молдавије, на територији Молдавије, притока Сирета.

³⁶ Хроничар греши: Максим је био изасланик владара Влашке.

6.1.

6972. Nepoților lui Gheorghie despot, carii au fost din fiu-său Stefan, anume Gheorghie și Ioan, pre aceia Mateiaș, craiul unguresc, i-au lăsat ca săși poată ține întru stăpînirea lor Sremul cu Țara Slovească. Și dupre puțină vreme, Gheorghie s-au lăsat de slava lumii aceștia și fără de știrea maicii lui, Angheliia, și a frăține-său, Ioan despot, au priimit sfîntul, înghescul chip al traiului singurătății în orașul Cupinic, numindu-se călugărește Maxim, în beserica sfîntului apostol și evanghelist Luca, unde s-au odihnit și trupul tătînesău, pre carele l-au fost orbit Murat, împăratul turcesc.

(стр. 66—67).

6.2.

6977. Ioan despot, stăpînind Sremul și Țara Slovească, dupre ce cu Mateiaș craiu în cîteva războae au fost izbînditoriu, din ceastă lume s-au petrecut. Iar frate-său Maxim, adecă dupre nume mirenesc Gheorghie, fiind și mitropolit întru acele părți de locuri și neputînd trăi în Srem fără de frate-său, Ioan despot, pentru că craiul au fost dat Sremul rudeniei lui, ca să-l ție și să-l stăpînească, așadar mitropolitul Maxim au mers cu mumă-sa, Angheliia, în Țara Muntenească, la stăpînitoriul țării, anume Radul voevodul cel Bun, unde au dus cu sine și doao sicrie, cu trupurile tătînesău, Ștefan, și al frăține-său, Ioan despot.

(стр. 69)

6972³⁷. Унуцима деспота Ђурђа, који су били од његовог сина Стефана, наиме Ђорђу и Јовану, тима је маџарски краљ Матија допустио да могу држати у свом власништву Срем са Словенском Земљом. И по мало времена Ђорђе је оставио славу овога света и, без знања своје мајке Ангелине и свога брата деспота Јована, примио је свети анђеоски лик усамљеничког живота у граду Купинику³⁸, назвавши се калуђерски Максим, у цркви светога апостола и еванђелиста Луке, где је почивало и тело његовога оца, којег беше ослепио турски цар Мурат.

6977³⁹. Деспот Јован, владајући над Сремом и Словенском Земљом, пошто је са краљем Матијом био победник у неколико ратова, преселио се с овога света. А његов брат Максим, то јест по мирском имену Ђорђе, будући и митрополит у тим областима, и не могући да живи у Срему без свога брата деспота Јована, јер краљ беше дао Срем његовом роду, да га поседује и да влада њиме, дакле митрополит Максим је отишао са својом мајком Ангелином у Мунтенију к владару земље, наиме војводи Радулу Добром, камо је однео са собом и два ковчега, са телима свога оца Стефана и свога брата деспота Јована⁴⁰.

³⁷ Година означена од саздања света; одговара години 1464. после Христа.

³⁸ Средњовековни град у Срему, утврђење деспота Ђурђа Бранковића, повезан дрвеном ћупријом преко Обедске баре са црквом Светога Луке. У граду је неко време становала Преподобна Мајка Агелина са синовима. Град је разорен од Турака 1521. године. Црква Светога Луке обновљена је 1957. године, и то је сада једна од три цркве села Купинова.

³⁹ Година означена од саздања света; одговара години 1469. после Христа.

⁴⁰ При превеођењу прилога 6.1. и 6.2. коришћен је и постојећи превод Стевана Бугарског у књизи: Ђорђе Бранковић, *Хроника Словена Илирика, Горње Мезије и Доње Мезије*, Нови Сад 1994.

(Gavriil Protul, *Viața și traiul Sfinției Sale părintelui nostru Nifon patriarhul Țarigradului*, București, 1969)

[Патриарх Нифон] tocmi toate obiceiurile pre pravilă și pre așezământul Sfinților Apostoli. Decii hirotoni și doi episcopi și le deade și eparhie hotărîtă, care cît va birui; și-i învăță cum vor purta grijă și cum vor paște oile cele cuvîntătoare carele sînt date-și în seamă, ca să se înderepteze toată țara de arhieriei.

[Патријарх Нифонт] је установио све обичаје на правилима и на темељу Светих апостола. Дакле, рукоположио је и два епископа и дао им и одређену епархију, докле ће сваки владати; и научио их је како ће бринути и како ће напасати словесне овце које су им дате у душебрижништво, да би архијереји исправили читаву земљу.

(Gheorghe Șincai, *Opere*, II, *Hronica românilor*, II, București 1969).

8.1.

Iarăș Miron logofătul scrie după aceaia așa: „Văzînd Bogdan Vodă paguba țerei sale, cea de Radul Vodă făcută, nu putu suferi atîta rîsipă... sculatu-s-au cu toată puterea armelor sale, trăgînd ajutoriu pre secui și au purces spre Țeara Muntenească și au întrat la locul, ce se chiamă Rătezați, la Movila Caiatei peste Rimnic, octomvrie 28, unde au șezut zece zile prădînd și arzînd, de la Mîlcov pînă la Rimnic și în gios pe de îmbe părțile, pînă în Siretin. Și acolo l-au întîmpinat soli de La Radul Vodă, un călugăr, anume Maxim, de neamul despoților sîrbești (nu grecești), cu poftă la Bogdan Vodă trimis pentru pace și aducînd aminte lui Bogdan Vodă detoria creștinească, la carea sînt detori domnii creștinești se caute pururea. Și așa acea solie a Radului Vodă, prin acel călugăr, au închiat pace între Bogdan și între Radul, trimetînd și Bogdan solii săi la Radul, pentru mai mare încredințare și întemeiere între domni. Jurat-au Radul Vodă cu boierii săi, cum că va ținea pacea neclătită și otarul țerei, pre unde au fost, se-l întoarcă lui Bogdan Vodă, Radul Vodă și alte prădzi, ce au fost făcut țerei Radul Vodă. Și așa

Исто логотет Мирон пише затим овако: „Видећи војвода Богдан штету своје земље, учињену од војводе Радула, није могао да поднесе толико расипништво... подигао се са свом силом свога оружја, повукавши у помоћ Сикуље, и кренуо је ка Мунтенској Земљи и ушао код места које се назива Ратезаци, код Мовиле Кајате, преко Римника, октобра 28, где је седео десет дана харајући и палећи од Милкова до Римника и ниже, с обе стране до Сиретина. И тамо су га пресрели изасланици од стране војводе Радула, неки калуђер, наиме Максим, родом од српских (не грчких) деспота, послат к војводи Богдану ради мира и подсећајући војводу Богдана на хришћанску дужност, за коју су дужни хришћански владари да се свагда старају. И тако је оно изасланство Радула Великог, преко онога калуђера, закључило мир између Богдана и између Радула, шаљући и Богдан своје изасланике к Радулу, ради веће достоверности и утврђења међу владарима. Војвода Радул са својим велможама заклео се да одржава непоколебљив мир и државну границу где је била, да војвода Радул

с-ау нтурнат Богдан Вод цу паце ла еара са”.

(стр. 149)

(Навод из рукописа: Constans Miron, *Chronico Valachico*, гл. 35).

8.2.

Poate fi că mitropolitul Valahiei au murit în anul 1507 și în anul acela au pus Radul V, în locul lui, pre călugărul Maxim, pre carele îl trimeseze sol la Bogdan III, domnul Moldovei, cum s-au zis la anul 1506. Dară când au mers Radul V, pre la începutul anului de-acum, 1508, la Vladislav II, craiul Ungariei, dus-au și pre Maxim cu sine, cum vrea preavestitul Enghel, eu nu știu...

(стр. 155)

8.3.

Despre lucrurile, ce se țin de Valahia, așa scrie preavestitul Enghel, cum mi se pare, la anul de-acum: „Istoricul sîrbesc Brancovici pomenește că Mihnea cel Cumplit, pre mitropolitul Maxim încă nu l-au putut suferi și numai ca se-l poată depărta de la sine, i-au aruncat că fiind el din neamul despoților sîrbești, doară turcii n-ar lua în nume bun remasul lui în Valahia. Vrînd așadară Maxim să se depărteze, i s-au dat prilej ca acesta: Mihnea s-au sfătuit cu boierii săi, ca, după pilda Radului, antecessorului său, se facă steînsă legătură cu ungurii și pentru scopul acesta, din Argiș, scaunul său, au trimis pre Maxim cu cărți, la unguri. Maxim au priimit solia, au plinit ce i s-au fost încredințat și au dobîndit respuns în scris de la unguri, care respuns l-au trimis pe poștă în Valahia, iară el au remas în Sirmiu”.

(стр. 161)

(Навод из књиге: Engel, *Antiqua Historia Valachiae*, 1, 192).

врати војводи Богдану и ини плен који беше починио земљи војвода Радул. И тако се војвода Богдан вратио с миром у своју земљу”.

Може бити да је митрополит Влашке умро године 1507, и да је те године поставио Радул V на његово место калуђера Максима, којег беше упутио као изасланика к Богдану III, владару Молдавије, како је већ речено за годину 1506. Али кад је Радул V ишао, на почетку ове, 1508. године⁴¹, к Владиславу II, краљу Угарске, да ли је водио Максима са собом, као што би хтео пречувени Енгел, не знам...

О догађајима који се тичу Влашке, овако пише преславни Енгел, како ми се чини, под овом годином: „Српски историчар Бранковић⁴² помиње да Михњеа Свирепи⁴³ ни митрополита Максима није могао да подноси и само да би га могао удаљити од себе, наговестио му је, да будући он родом од српских деспота, тобоже Турци не би благонаклоно прихватили његов останак у Влашкој. Хотећи, дакле, да се удаљи Максим, дата му је оваква прилика: Михњеа се посаветовао са својим велможама, да по угледу на Радула, свога претходника, склопи присну везу с Маџарима, и тога циља ради из Арџеша, своје престонице, послао је Максима с књигама к Маџарима. Максим је примио изасланство, испунио је што му је поверено и добио је писмени одговор од Маџара; тај одговор је послао поштом у Влашку, а он је остао у Срему”.

⁴¹ Приређивач наведеног дела Георгеа Шинкаја тврди да је у то време војвода Радул већ био озбиљно болестан, те да се није могао кренути на пут, као што то летописац вели.

⁴² Гроф Борђе Бранковић (1645—1711).

⁴³ Право име владара било је Михњеа Зли.

8.4.

Preavestitul Enghel greșește când scrie că Neagoe Vodă au domnit de la anul 1512 pînă la anul 1521, dară apoi mai bine scrie zicînd: „Istoria Serbiei zice că Neagoe Bessarab Vodă s-au căsătorit cu Mi-lița, fata lui Lazar Gheorghievici din Serbia, și că iarăș au pus mitropolit Valahiei pre Maxim, mitropolitul cel mai de demult, pînă la o vreme”.

(стр. 181)

9

(Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, Timișoara, 1981).

9.1.

Maxim Brancovici, episcop in Srem și despot, luund turcii Sremu, fugi la Radu vodă, fiu lui Ioan Caloeru, în Craiova și fu priimit. Întră Radu vodă a Țării Rumânești cum întră Bogdan vodă al Moldovlahii, răzmiriță să scorni, cît erau a să lovi, ci să împăcără.

(стр. 124)

9.2.

Macsim vlădica, adunînd bani din Țara Rumâneasca, din Moldova — și de la Bogdan vodă al Moldovii o cîrjie de cinste, minunată, cu aur ferecată au căpătat, careă sute de ani s-au pastrat — el aducînd banii si oasele mîni-sa, a maichii Anghelini, din Țară în Srem, zidi mănăstirea Cruședol și moaștele așeză.

(стр. 124)

9.3.

Mihnea vodă cel Rău, el 7 ani au domnit și răposă. Ceata boerească cu poporul pre Neagu voevod, de familia veăche a

Преславни Енгел греши када пише да је војвода Њеагоје владао од године 1512. до године 1521⁴⁴, али затим пише боље, говорећи: „Историја Србије вели да се војвода Њеагоје Басараб оженио Милицом, ћерком Лазара Ђорђевића из Србије и да је опет поставио за митрополита Влашке Максима, давнашњег митрополита, за извесно време”.

Максим Бранковић, епископ у Срему и деспот, када су Турци заузели Срем, побеже к војводи Радулу, сину Јоана Калоеруа, у Крајову⁴⁵ и би примљен. Уђе Раду војвода Румунске земље као што уђе Богдан војвода Молдовлашке, размирица отпоче, и умало се не сукобише, али се помирише.

Максим владика, сакупивши новац из Румунске земље, из Молдавије — и од Богдана војводе Молдавије жезал чисти, диван, златом опточен доби, који се стотинама година хранио — он доневши новац и мошти своје матере, мајке Ангелине, из Земље у Срем, сазида манастир Крушедол и мошти положи.

Михњеа војвода Зли, он је 7 година владао и премину. Сабор велможа са народом Њеагуа војводу, из старе по-

⁴⁴ У ствари Георге Шинкај греши, јер је владавина Њеагоја Басараба била управо као што Енгел тврди 1512—1521.

⁴⁵ Craiova — град у Румунији.

Băsărabilor, ce era june tînăr, ci înțelept, îl pusă ră. La acesta arhiepiscopu din Srem, Maxim, lăsînd mănăstirea Crușadolu, în Țara Rumânească iară au venit. La carele văzînd Neagul vodă o fată, anume Anepsia sau Milița, vară arhiereului, cu careă domnu Neagu în Bistrița, unde era scam-nul domnesc, cu cununie pre leăge nunții s-au împreunat, fiind ea din neamul lui cneaz Lazar.

(стр. 127)

9.4.

Neagu vodă rădicînd în țara-și mănăstiri, deăte vlădichii Maxim iară bani destui, de milă și aramă bună, ca mănăstirea Crușadolulu din Srem, ce au început-o, să o isprăvească, să o acopere. El au făcut-o și muri.

(стр. 127)

родице Басараба, који беше младић, али мудар, поставише. К њему је архиепископ из Срема, Максим, оставивши манастир Крушедол, у Румунску земљу опет дошао. Код којега видећи Њеагул војвода неку девојку, наиме Анепсију или Милицу, сестрицу архијерејеву, с којом господин Њеагу у Бистрици, где беше владарски престо, венчањем законом брака се сјединио, будући она од рода кнеза Лазара.

Њеагу војвода, подигавши у својој земљи манастире, даде владици Максиму поново довољно новца, из милости и доброга бакра, да би довршио, покрио манастир Крушедол из Срема, који беше започео. Он га је изградио и умро.

Arsenije Bugarski

SAINT MAKSIM (BRANKOVIĆ) IN WALLACHIA, ACCORDING TO THE ROMANIAN SOURCES

Summary

Saint Maksim stayed in Wallachia from 1503 to 1508, then again shortly in 1512, supporting also the Hungarian-Wallachian Metropolitan throne which corresponds to today's Romanian Patriarchate. The paper follows the above-mentioned stays on the basis of the Romanian primary sources, mostly year-books, which are quoted. The quotations form the appendix of the paper and contain the excerpts from the original texts, as well as translations into the contemporary Serbian language.

Arsenije Bugarski

SFÂNTUL MAXIM (BRANKOVICI) ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ, DUPĂ IZVOARE ROMÂNEȘTI

Rezumat

Sfântul Maxim a stat în Țara Românească în perioada 1503—1508 iar după aceea din nou, un timp scurt, în 1512, menținându-și și scaunul de mitropolit ungaro-valah, care corespunde Patriarhiei Române de azi. În lucrare se scrie despee perioadele menționate, pe baza izvoarelor inițiale românești, în principal cronici, după cum menționează autorul. Notele constituie o anexă a lucrării și conțin extrase din textele originale și traduceri în limba sârbă contemporană.

Миливој Буџарски

ЖИВОТ У СЛУЖБИ СРПСКЕ ШКОЛЕ

Међу Србима просветним радницима у Румунији посебно се истичала прва директорка Српске мешовите гимназије у Темишвару Мирјана Бугарски. Њена биографија је карактеристична за овдашње интелектуалце који су, и поред, тешких услова у којима су деловали, давали велики допринос очувању српског националног духа, језика и културе. Они су као аманет прихватили мисли великог Србина, хуманисте и народног добротвора, Арађанина Саве Текелије, који је у писму својој сестри написао: „Сестро љубезнаја, видела си лепоту србскога народа, промотрила си како гине за другога, како ишчезава и себе утамањује. Шта је томе причина да се народ губи, сам и затире, а не види да пропада? То је, сестро, невјеженство: што људи не знају шта је њима полза, у чему се састоји њино добро и слава. А како ћемо их научити? ... да им дајемо способ науке придобити, то јест у школе вере ходити”.¹

Ако су и после тристагодишњег опстанка ван своје матице, Срби на овом поднебљу успели да одрже језик и национални идентитет, у томе су им помогли црква, школа и земља. Православна црква их је продуховљавала и обједињавала, школа подучавала, а земља им обезбеђивала egzистенцију. Посебна је била улога учитеља и других просветних радника. Једна од тих заслужних личности била је и Мирјана Бугарски.

Мирјана Бугарски је рођена 17. септембра 1912. године у Српском Семартону,² родном месту мајке српског просветитеља Доситеја Обрадовића.³ Родитељи су јој били Тинка рођена Ђурић из Великог Семпетра и познати Семартонац, земљорадник Паја Бугарски, по мајци Лујановић. Поред Мирјане имали су још две ћерке и два сина. Семартон су напустили 1922. и прешли у Темишвар ради школовања деце.

Мирјана је само рано детињство провела у родном селу и ту завршила основну српску вероисповедну школу. Средњошколско образовање добила је у темишварској Женској гимназији „Кармен Силва”, где је освојила друго место на испиту зрелости. После матуре желела је да на-

¹ С. Бугарски, *Дневник Саве Текелије*, Темишвар, 1993, 97—98.

² А. Бундер Бугарски, *Сйомен на љроф. Мирјану Буџарски*, Темишвар, 1994, 7. Иначе текст књиге чини основу овога рада.

³ Д. Обрадовић, *Живот и љрикљученија, Изабрани сјиси*, Букурешт, 1961, 81.

стави студије на матерњем језику; отац јој је испунио жељу иако је сав трошак у вези са студијама у Југославији сносила породица. Године 1931/1932. била је уписана као редовни студент на филозофском факултету Београдског универзитета (уписница — индекс бр. 7597)⁴ студирајући: под А — Природопис, под Б — Хемију, под В — Теологију. До завршетка студија становала је у Женском студентском дому. Међу њеним професорима били су: Синиша Станковић, Стеван Јаковљевић, Владимир Ласкаров и Иван Ђаја. После завршетка студија одбила је могућност да настави живот и рад у Србији, јер је сматрала за дужност да се врати кући и посвети се просветном раду у завичају.

Лето 1936. године било је пресудно у Мирјанином животу. Тога лета преминуо је њен отац, а она, завршивши студије, именована је за професора Српске секције у оквиру Лицеја „Константин Дияконовић Лога” у Темишвару. То је била елитна школа, у којој је владала строга дисциплина и висок квалитетни рад на пољу науке. Основни, румунски наставнички кадар био је махом са докторатом.

Професори послати из Краљевине Југославије за Српску секцију били су изванредно добро спремни у својим струкама, и — углавном — млађи од румунских колега. Били су то: Мило Вукчевић, професор историје, стрељан 1941. године; Богдан Чиплић, касније чувени књижевник; Светозар Марковић, врсни филолог, потом декан Филолошког факултета у Сарајеву; Олга Ђурић, бивша мис Југославије, предавала је српски језик, математику Милан Јовановић, француски језик Живојин Михајловић, са студијама у Паризу, историју и географију Стојан Милосављевић.⁵

Мирјана је отпочела своју наставничку каријеру као професор природописа и хемије. На челу школске установе био је тада директор Силвиу Бежан, правични руководиоца који је испољавао наклоност према српској секцији. Општа одлика њених ученика била је испољавање велике љубави према српској историји и романтичне вере у непобедивост српског народа.

Школа је радила до априла 1941. године када је Немачка напала Југославију и бомбардовала Београд. Сви југословенски професори напуштају Румунију и одлазе у избеглиштво у Енглеску и њене колоније.

У овим околностима у Српској секцији су остали само Мирјана Бугарски и катихиста јереј Павле Марковић. Преовладало је мишљење да секцију треба укинути, а ученике пребацити у румунске разреде исте или других школа.

Тадашњи директор Василе Миок, у настојању да задржи српске разреде, именован је за њих румуне професоре. Мирјана предлаже директору да сама организује наставу Секције на српском језику, што он није смео да олако одбије, јер би тиме угрозио опстанак румунске средње школе у Вршцу. Направила је распоред поделивши часове према могућ-

⁴ А. Бундер Бугарски, *нав. дело*, 14.

⁵ Д. Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919—1989* (приредио Стеван Бугарски), Темишвар, 1996, 75.

ностима и заједно са свештеником Павлом Марковићем отпочела напоран рад. Поред природних наука предавала је и разне друге предмете — до 36 часова недељно од чега је свега 16 било плаћено. Основно је постигнуто: рад Секције није прекинут.

За почетак школске године (1941) био је потребан нов наставнички кадар. Управа школе је наименовала Спасоја Николића за немачки и латински језик, а Љубомира Ајваза за математику. У другом тромесечју школске године влада Милана Недића шаље из окупиране Србије за Српску секцију у Темишвару: инжењера Ђорђа Димитријевића, свештеника Косту Николића и Стојанку Влаховић. Дакле, уместо седам професора из Југославије, колико их је било пре рата, сада је дошло троје.

Незадовољна учинком Спасоја Николића, Управа школе га је суспендовала и за предавање латинског језика наименовала свештеника Љубомира Филипова, пароха у Темишвару — Мехали, апсолвента Београдског богословског факултета.

Српски лист у Темишвару „Темишварски весник” пратио је рад Српске секције, па се из чланка „Саопштење о пријемном испиту” сазнаје који су били услови пријема у први разред гимназије.⁶ „Сви ученици који се припремају да полажу пријемни испит у Српској секцији:

1. нека вежбају да пишу по диктату текстове на румунском језику; исто то вреди и за српски језик, вежбањем ће се постићи да ученик пише што је више могуће правилно: да правилно раставља речи, да обрати пажњу на интерпункцију;

2. из математике се полаже само писмени испит и то на српском језику;

3. за усмени испит из румунског језика тражи се препричавање неког штива при конверзацији на румунском језику;

4. за усмени испит из српског језика тражи се градиво прописано за IV разред основне школе, нарочито познавање свих врста речи и познавање именских и глаголских облика.”

Школарина износи 10.000 леја, при упису одмах се уплаћује 6.660 леја. У оквиру српске епархије отвара се интернат за мушку децу, годишње плаћање 35.000 леја.⁷

Мирјана Бугарски споразумно са директором Василеом Миоком и свештеницима Павлом Марковићем и Љубомиром Филиповим, предложила је да се на основу реципроцитета, услед постојања виших разреда на румунском језику у Вршцу, одобри отварање V разреда Српске секције у Темишвару 1943/1944. школске године.

Српске новине објавиле су чланак под насловом „Отвара се пети разред српске секције.” После молбе проте Слободана Костића упућене Министарству дозвољено је отварање V разреда српске секције при Лицеју К. Ђ. Лога. Сви ученици који су у овој школској години завршили IV разред Српске секције и положили испит могу се уписати у V разред. Уписивање се врши у секретаријату Лицеја. Ученици који су завршили

⁶ Темишварски весник XI, 915 (Темишвар 8. 8. 1943).

⁷ Темишварски весник XI, 916 (Темишвар 11. 8. 1943).

IV разред Српске секције и уписали се у V разред које друге школе у Темишвару ако хоће и ако желе могу се исписати из те школе и уписати у V разред Секције. Уписнина или школарина уплаћена при упису била би враћена.

Ученици који су завршили IV разред гимназије или лицеја, а нису положили испит могу у секретаријату Логе поднети молбу за полагање мале матуре. Односи се на оне ученике који су завршили IV разред у Сенмиклушу, Чакови или у којој другој школи.

На крају, саопштава се да професори Српске секције припремају све што је потребно да се дође до школских књига и уџбеника, те да ученици у томе не оскудевају.⁸

Поставио се проблем повећања броја ученика, сразмерно већем броју разреда. Румунија је тада имала 16,8 милиона становника од којих 13,3 милиона сеоског и 3,5 милиона градског становништва.⁹ Пошто је највећи део српског становништва у Румунији живео на селу требало је порадити да се способна сељачка деца што више придобију за школу.

Као последица обраћања селу срећу се разреди са по 60 па и више ученика. Одмах по завршетку Другог светског рата Југославија је употпунила наставнички кадар новим професорима: Лидијом Искрић, Николом Гавриловићем, Винком Виловићем и Јосифом Калчићем.

Истовремено су именовани и професори: Александра Бугарски и Ђура Петровић, а по завршеним студијама у Југославији — бивши ученици Секције: Живана Лекин и Пера Недељков.

У лето 1947. завршава студије прва промоција српских матураната на тлу Темишвара. Многи од њих завршили су затим више школе: Јован Богосављевић и Емануел Голуб — факултет историје, Михајло Митрић — математику; Миленко Милован — биологију, Коста Станисав — хемију, Здравко Фенлачки — географију, Јелка Мијатов — физику и математику и др.

После проглашења Републике, 30. децембра 1947. године, Румунија полази такозваним путем изградње социјализма. У области културе спроведене су многе реформе, међу њима школска реформа из 1948. године, која отвара националним мањинама самосталне школе. Тада су Немци, Маџари и Срби у Темишвару добили своје засебне гимназије.

Српски лист „Правда” (основан 1944) објављује чланак под насловом „Примене у живој наставне реформе”.¹⁰ Позивају се сви досадашњи привремени учитељи који су у 1947/1948 године радили у државним српским основним школама, исто тако и омладинци са четири или више разреда гимназије — средње школе, да поднесу молбу који желе заузети учитељско место. У молби навести три места од којих би желео кандидат. Постоје школе на селу са 12 до 80 ученика.

Пошто је Мирјана Бугарски била међу првим Србима професорима из румунског дела Баната, у јесен 1948. године, на основу наименовања

⁸ Темишварски весник XI, 925 (Темишвар 12. 9. 1943).

⁹ Темишварски весник XI, 870 (Темишвар 21. 2. 1943).

¹⁰ Правда, V, 367 (Темишвар 15. 8. 1948).

бр. 197852/1948. издатог од Министарства просвете, постаје први директор новоосноване школе, када је носила назив Српска мешовита гимназија.

Том приликом додељене су две зграде: једна за школу са посебним улазом и парком испред улазне фасаде (садашња улица Генерала Јона Драгалина бр. 6), друга преко пута, за интернат (иста улица бр. 9), недовољно за смештај свих ђака, па су све до 1955. године коришћене просторије Владичанског двора, где је интернат и основан 1935. године. Школа је поседовала три лабораторије: за хемију, физику и природне науке.

После Резолуције Информбироа о стању у Комунистичкој партији Југославије (јун 1948) румунске власти нису дозволиле даље присуство југословенских професора у настави.¹¹ Српска школа поново остаје са Мирјаном Бугарски, а без професора. Требало је по трећи пут образовати потпуно нов наставнички кадар. Мирјана прихвата прагматичну варијанту: мобилише око себе угледне и способне интелектуалце са различитом школском спремом. По завршетку студија у Румунији, долазе професори Миша Митрић, Јелка Мијатов (касније удата Крстић), Дана Станисав (касније удата Сабо), Бранислав Д. Крстић, од којих су прво троје и апсолвенти Српске секције.

У новооснованој школи број ученика почео је нагло да расте, тако да су се могла образовати три паралелна, уместо једног разреда. Мирјана доноси одлуку да се при Гимназији оснује Педагошка, затим убрзо и Агрономска школа. Народу су били потребни учитељи и агрономи. На тај начин Гимназија прераста у школски васпитни центар, што до тада, а ни од тада, ниједној мањинској школи није пошло за руком.

Једном приликом школу је посетио сам министар наставе Илије Мургулеску. Присуствовао је часу физике у XI разреду (проф. Дана Станисав — Сабо). Поред просветно-васпитног рада развијају се и ваншколске активности. Основана је ђачка позоришна дружина, играчка група, одабрани су соло-певачи и свирачи на разним инструментима.

Али светло доба школе почиње да гасне. Под паролом заостравања класне борбе, предузимају се репресивне мере које не заобилазе ни националне мањине. Први начин за слабљење потом и укидање мањинских школа, био је смењивање директора, нарочито оних што су се залагали за развитак својих школа. А Мирјана је примала на школовање све ученике, без обзира на друштвено порекло.

Као да је знала што је очекује. У новембру 1950. у листу „Правда” потписује чланак *Развој наших средњих школа у Н. Р. Р.*¹² где своди биланс свог целокупног рада. Сазнаје се да српску педагошку школу, која припрема будуће ученике похађају 116 ученика од којих 89 примају стипендију; кроз две године излази прва серија од 40 свршених учитеља. Српско агрономско одељење броји 33 ученика, а тиме се обезбеђује по-

¹¹ Правда, V, 352 (Темишвар 4. 7. 1948).

¹² Правда, VII, 596 (Темишвар 30. 11. 1950).

требни агротехнички кадрови за колективна пољопривредна газдинства. Заједно са гимназијом број ученика јесте 410.

Услед тога 5. децембра 1950 одлуком Народног савета Темишвара бр. 60836 одузето јој је руководство Гимназије и одељења која при њој беше основала. За директора именован је сеоски учитељ из Варјаша, Душан Саблић.¹³ Али Мирјанино даље присуство у наставничком већу били су сметња новој школској управи. Доследно „линији” Мирјану је требало потпуно одстранити. Убрзо је пронађен и мотив, да потиче из богате породице. Одлуком Народног савета Темишвара бр. 38732/02. 12. 1952. године Мирјана Бугарски избачена је не само из школе. него и из наставног система Румуније.

После две године запослила се као неквалификован радник у хемијском предузећу. Тек негде 1956. године, услед измењених политичких струјања, враћена је у наставу, али што даље од Гимназије. Била је најпре професор у родном Семартону, а затим је прешла у Рудну. Оронулог здравља, лечила се и опоравила, али никада потпуно.

Умрла је 2. јула 1968. године у Темишвару.

Milivoj Bugarski

LIFE IN SERVICE OF THE SERBIAN SCHOOL

Summary

The first director of the Serbian Co-ed Grammar School in Timisoara, Mirjana Bugarski, particularly stood out among the Serbian education workers in Romania. Her biography is characteristic for the local intellectuals who, despite difficult conditions in which they worked, gave a great contribution to the preservation of the Serbian national spirit, language and culture. She spent only her early childhood in her native village Semarton. She completed the Faculty of Philosophy in 1935 in Belgrade and was appointed the professor of chemistry and biology in the renowned lycée „Konstantin Đaković Loga” in Timisoara. During World War II, she kept her teaching post, and after the War, in 1948, she was appointed the director of the newly-founded Serbian Co-ed Grammar School. As a consequence of political circumstances in Romania, she was soon, in 1950 and 1952, first replaced from the director post, and then excluded from the lecturing process, too. Later in her life, she was a professor in schools in Semarton and Rudna.

Milivoj Bugarski

O VIAȚĂ PETRECUTĂ ÎN SLUJBA ȘCOLILOR SÂRBEȘTI

Rezumat

Dintre cadrele didactice sârbești din România în mod deosebit s-a remarcat Mirjana Bugarski, prima directoare a Liceului mixt sârb din Timișoara. Biografia ei este ca-

---

¹³ Правда, VII, 598 (Темишвар 3. 12. 1950).

racteristică pentru intelectualii de acolo care, în pofida condițiilor grele în care au lucrat, și-au adus o mare contribuție la păstrarea spiritului, limbii și culturii naționale. Ea și-a petrecut doar frageda copilărie în satul natal Sanmartin. La Facultatea de Filozofie și-a luat licența în anul 1935, la Belgrad. La Liceul de elită „Constantin Diaconovici Loga” din Timișoara a fost numită profesoară de chimie și științe naturale. În condițiile celui de-al doilea război mondial a fost lăsată să lucreze ca profesor, iar după sfârșitul războiului a fost numită, în anul 1948, în funcția de director al Liceului mixt sârb nou-înființat. Împrejurările politice din România au făcut ca în scurt timp, în 1950 și 1952, să fie mai întâi destituită din funcția de conducătoare a Liceului, iar după aceea exclusă și din învățământ. Și-a încheiat viața ca profesoară la școlile din Sanmartin și Rudna.

Стеван Буžарски

ПРОТА СЛОБОДАН КОСТИЋ — ЖИЖА СВОГА ВРЕМЕНА

Обично су га звали скраћено: Прота Костић. А он је на својим књигама уз име редовно додавао чин и место боравка: *Проџа Слободан Костић, Темишвар*. Мада није био Темишварац по рођењу.

Рођен је у Бачком Фелдварцу (сада Бачко Градиште) 1. септембра 1884. године, као пето од седморо деце учитеља Танасија Костића и Кристине рођене Пешић. Основну школу, 6 разреда, завршио је у родном месту 1895, гимназију са испитом зрелости у Новом Саду 1903. и

Породица Слободана Костића 1927.

Стоје (с лева на десно): Дејан, Гордана, Делија, Немања.

Седе (с лева на десно): Слободан, Паулина.

Испред њих (с лева на десно): Небојша, Огњанка.

богословију у Сремским Карловцима 1907. године. Непосредно по завршеном школовању оженио се Паулином рођеном Чупић.

По овлашћењу епископа темишварског др Георгија (Летића) рукоположио га је у Новом Саду епископ бачки Митрофан (Шевић): за ђакона 1. 12. 1907, а за презвитера 6. 12. 1907. године.

Одмах по рукоположењу администрирао је парохије у Малом Бечереку (15. 12. 1907—1. 1. 1910), Кнезу (15. 12. 1907—30. 9. 1908) и Темишвару (Мехали) почев од 14. 9. 1909, где је касније био парох до 1. 7. 1928. године, када је изабран за пароха у Темишвару (Граду); на тој дужности остао је до преласка у мировину 8. 6. 1947. године. У међувремену, током Светскога рата, мобилисан је и био војни свештеник при Окружном заповедништву ваљевском (24. 2. 1916—11. 11. 1918. године).

Вршио је дужност катихете за средњошколску омладину у Темишвару 1909/1910. школске године, епархијског подбележника за црквено-административне послове (1. 8. 1909—31. 12. 1910), епархијског рачуноводитеља за Окружне протопрезвитерате темишварски и арадски (1. 1. 1911—24. 2. 1916), епархијског бележника од 15. 8. 1919. и архијерејског заменика од 1942. до преласка у мировину. Окружним протопрезвитератом темишварским администрирао је од 1. 12. 1921, а за окружног протопрезвитера изабран је 1927. године.

Био је члан Епархијске конзисторије од 1908. године, те Епархијског административног одбора, Испитног поверенства за оспособљење учитељских кандидата за свештеничку службу, Испитног поверенства за стечајни испит свештеничких кандидата, Испитног поверенства за оспособљење црквених појаца.

Био је главни уредник епархијскога гласила „Гласник”¹ од његова покретања 1921. до престанка издажења 1946. године.

Одликован је правом ношења црвеног појаса 13. 9. 1919. и насловом протонамесника 13. 1. 1921. од епископа темишварског др Георгија (Летића), чином протопрезвитера 6. 10. 1922. од Светога архијерејског сабора Српске православне цркве; у чин протопрезвитера рукопродужио га је епископ Георгије (Летић) у Великој Кикинди 7. 12. 1922. године. Године 1922. постао је носилац румунскога државног ордена „За заслуге стечене на црквеном пољу”, I реда².

Умро је у Темишвару (Граду) 1956. године³. Сахрањен је у породичној гробници на гробљу са Липовског пута.

¹ „Гласник” је имао поднаслов „Црквени, школски и друштвени лист” (1921—1934), „Црквени, школски и друштвени месечни часопис” (1934), „Црквени, школски и друштвени часопис” (1935—1940), односно „Часопис Православне српске епархије темишварске” (1946).

² Биографски подаци потичу углавном из пера самога проте Слободана Костића, који их је сажео у својим књигама: *Шематизам Православне српске епархије темишварске у Краљевини Румунији за 1924. годину*, Тимишоара 1925, односно *Српска црква и школа у Румунији 1930. године*, Темишвар 1931.

³ Архив Православне српске црквене општине у Темишвару (Граду), Матични протокол умрлих, Упис број 14/17. 9. 1956.

У првој половини нашега века у Темишвару је било много угледних Срба, а прота Слободан Костић свакако долази на челно место међу њима.

У Темишвару, стицајем околности, дуго није било владике. Последњи темишварски епископ, др Георгије (Летић), прешао је у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца још 1918. године, па је најпре као епископ темишварски столовао у Великој Кикинди, затим, 1932. године, прешао у Вршац као епископ банатски, а у Темишвар је долазио само повремено. По његовој смрти 1935. године темишварски епископски престо није више попуњаван, него повераван у администрацију⁴. Због тога је прота Слободан Костић, по свом положају, практично био први човек и за цркве, и за школе, јер су све српске школе у Румунији биле вероисповедне.

Он је био један од српских челника који су активно учествовали у примени Школске конвенције потписане између Румуније и Југославије 1933. године, и који су пратили потписивање Црквене конвенције 1934. године, указујући на њене недостатке. Он је предњачио у акцији отварања Српске секције ниже гимназије и Српске секције Учитељске школе у Темишвару 1934, затим и Српске секције више гимназије 1942. године.

У црквеним зградама дао је уредити конвикте — мушке и женске интернате с мензом — остварујући могућност да и омладина са села похађа средње школе. Када је током рата војска преузела неке школске зграде, изradio је да се део Владичанскога двора уступи за учионице Српске секције⁵.

Био је достојанствен и строг; строг према себи и према другима. Захтевао је тачност, уредност, марљивост. Због тога су га се подручни свештеници и учитељи помало и прибојавали, слушали га, али га нису волели. Међутим, и то је било у склопу његовога угледа, јер ипак ретко је ко од њих пропуштао да проти честита крсну славу. А славио је Светога Јована.

Уживао је углед и код државних власти. Свуда је приман са уважавањем и редовно је обезбеђивао државне законске плате.

Покушао је да реши најболније материјално питање: мировину свештеника и учитеља. Предлагао је да буду примљени у какав мировински фонд Југославије или Румуније, али их нису примили. Онда је покушао да на своју руку, тридесетих година, оснује сопствени мировински фонд⁶. Мада су први улози унети још 1922. године, с обзиром на мали број чланова, на нередовне уплате (јер и сами чланови нису редовно добијали плату од црквених општина), то је било неостварљиво; уз све то

⁴ С. Бугарски, *Српско православље у Румунији. Преглед Православне српске епархије темишварске*, Темишвар—Београд—Нови Сад 1995.

⁵ Д. Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919—1989*, Темишвар 1996.

⁶ С. Костић, *Свештеничко-чиновнички мировински фонд и Учићељски мировински фонд Епархије темишварске*, „Гласник. Црквени, школски и друштвени лист” 11—12. децембар (Темишвар 1930) 68—170.

прикупљени новац је обезвређен инфлацијом. То су му касније противници стављали на душу⁷.

Уживао је посебни углед код црквених власти, уз све тешкоће због трајно нестабилне равнотеже између епископа, који не беху румунски држављани, и румунских државних закона и власти. Зато су његови противници говорили да су архијереји под његовим утицајем. Он се на то није обазирао, него је водио цркву и школу, потписујући редовно: *йо задужењу и йо овлашћењу*.

За архијерејскога заменика темишварског именовао га је епископ бачки др Иринеј (Ђирић) 1942. године, у најтеже време, када сâм више није могао да долази и званичи⁸.

Током Другога светског рата прота Слободан Костић је сарађивао са српском четничком војском. За четнике је прикупљао помоћ, и — када је год било потребно — скривао њихове припаднике у Владичанском двору (где је и сам становао), по манастирима и код својих поверљивих људи⁹. Године 1942. за то су сазнале државне и војне власти. Прота Слободан Костић је са групом сарадника стављен под суд; дописом је обавестио подручне црквене општине да је привремено спречен да у потпуности врши своје дужности, те да, „задржавајући и никоме не уступајући од Свете Цркве примљена права“, именује одбор који ће га замењивати¹⁰. Преко својих веза израдио је да не буду предати немачкој команди, него да им суди румунски суд због „неовлашћеног окупљања“ и „указивање гостопримства особи из иностранства“. У затвору је провео око годину дана, али се сво време довијао и — сем што је потписивање препустио најстаријем иза себе протопрезвитеру — није испуштао из руке управу над Конзисторијом. Средином 1943. године новим дописом ставио је свима до знања да „несметано званичи“, те да своју пређашњу одлуку повлачи као „сувишну и неефектуисану“¹¹. Непосредно затим, јула месеца, осујетио је покушај државних власти да именују другу епархијску управу, а учинио да Министарство за вероисповести призна заменика кога он беше именовао, и то са правима и дужностима које беше прописао актом бр. 241/През./17. 12. 1942¹².

⁷ С. Николић, *На среду са рачунима*, „Темишварски весник“ (Темишвар II, 37/22. 7. 1934).

⁸ Под крај 1942. године прота Слободан Костић почиње да потписује: „По налогу Преосвећеног архијереја, заменик, протопрезвитер ставрофор Слободан Костић, епархијски бележник“. Актом бр. 278/Д из 1943, од 28. 9. 1943 владика Иринеј, у наставку својих усмених наређења, и писмено саопштава да је прота Слободан Костић именован за архијерејског заменика темишварског и да га је Свети архијерејски синод Српске православне цркве признао актом бр. 1183/15. 5. 1943.

⁹ У послератним приликама о томе се није много ни говорило, камоли писало. Неколико врло значајних података изнето је у књизи: Марко Милуновић, *Од немила до недрага*, Београд 1992.

¹⁰ Архив Православне српске црквене општине у Српском Семартону, фонд Верски акти, том V 1940—1945, акт бр. 241/През./17. 12. 1942.

¹¹ Архив Православне српске црквене општине у Српском Семартону, фонд Верски акти, том V 1940—1945, акт бр. 105/Д/25. 6. 1943.

¹² Архив Православне српске црквене општине у Српском Семартону, фонд Верски акти, том V 1940—1945, акт бр. 140/Д/11. 7. 1943.

По повратку из затвора поново је несметано ушао у све своје надлежности.

У склопу неповољних околности насталих одмах после Другога светског рата Српска православна црква се неоправдано нашла на удару нових власти и у Југославији, и у Румунији. Дописом бр. 68/2/1945. прота Слободан Костић се обратио у Београд Светом архијерејском синоду за савет и помоћ. Поново му је указана почаст и највеће поверење: одговорено му је под бр. 732/2. 5. 1945. са потписом митрополита скопског Јосифа да, с обзиром на опште стање, поступа како по својој савести нађе за добро и како га Господ учи¹³.

Непосредно после рата нове власти хтеле су да га одстрани. Тада гласовити Савез словенских културно-демократских удружења у Румунији изразио је да Министарство вероисповести актом бр. 43006/1. 9. 1946. именује свештеника Милана Николића за „вршиоца дужности управника Српског православног викаријата у Темишвару”. Прота Слободан Костић је сазвао Епархијску управу, позвао се на црквену дисциплину, и записнички захтевао од протe Милана Николића пристанак да се по том питању упуту допис Патријаршији¹⁴. Свети архијерејски синод је одговорио дописом бр. 2437/11. 9. 1946, наглашујући „да протојереј ставрофор Слободан Костић, бележник и архијерејски заменик ове Епархије, не само да није разрешен тих дужности, него га Свети архијерејски синод Српске православне цркве... поново потврђује”¹⁵.

Убрзо затим прота Слободан Костић је оболео. На његову молбу владика Иринеј (Ћирић) му је одобрио тромесечно боловање: указујући му пажњу и поверење, овластио га је да сам одреди себи заменика. Он је ту дужност поверио јереју Стевану Томићу¹⁶.

У мировину је прешао следеће године, највише због болести. Свих црквених дужности разрешио га је владика Иринеј с позивом на одлуку Светога архијерејског синода бр. 1907/зап. 541/3. 6. 1947¹⁷.

Од тада је прота живео повучено, усамљен, потиштен и премало напуштен, догоревајући као воштаница.

Прота Слободан Костић је имао осморо деце: пет синова и три кћери. Са децом је имао и радости, и туге.

¹³ Оба акта сам својевремено видео у Епархијском архиву у Темишвару.

¹⁴ Архив Православне српске епархије темшиварске, Протокол са разним записницима, Записник пленарне седнице Епархијске конзисторије у Темишвару 30. 8. 1946. Текст о наведеном предмету гласи: „Прота Сл. Костић, у вези са писањем „Правде” да је смењен са управе Викаријата, моли проту Милана Николића да се у тој ствари изјасни. Прота Николић објашњава ствар на тај начин, да су њега — у интересу добра народа — замолили да прими власт у Епархији. Прота Сл. Костић наводи да је за постављање на чело Викаријата компетентан само Св. синод у Београду; саму одлуку Мин[истарства] не признаје. Прота Милан Николић изјављује да ће сачекати одлуку Св. синода”.

¹⁵ Архив Православне српске црквене општине у Српском Семартону, фонд Верски акти, том V 1940—1945, акт бр. 321/Д/9. 9. 1946.

¹⁶ Архив Православне српске црквене општине у Српском Семартону, фонд Верски акти, том V 1940—1945, акт владике Иринеја Б. бр. службено/Д/1. 11. 1946, односно акт са потписом протe Слободана Костића Д 344. 1. 11. 1946.

¹⁷ Архив Православне српске црквене општине у Српском Семартону, фонд Верски акти, том V 1940—1945, акт бр. 278/21. 8. 1947.

Најстарији син, Светозар (рођен 1908) умро је као богослов 1927; Дејан (рођен 1910) умро је као епископ банатски Висарион 1979. године; Немању (рођеног 1912), који је као четнички приврженик био и у московском затвору, па је ипак пуштен, загонетно су отели незнанци усред Темишвара 1946. и од тада му се изгубио сваки траг; од њега је остала девојчица; Небојша (рођен 1918) умро је мали, Небојша (рођен 1919) умро је приликом земљотреса у Скопљу 1963, оставивши за собом сина и кћер; све три ћерке (Гордана 1913—1994, Делија 1915—1992 и Огњанка рођ. 1924) имају потомке¹⁸.

Током свога дугогодишњег рада прота Слободан Костић се бавио и књижевношћу, у најширем смислу тога појма. У прилогу је библиографија његовога књижевног рада. Са уметничког становишта најуспелија му је књига *Ваљевски мученици*, и напореда с њом напис *Разбојници*. Непосредно, узбудљиво штиво плени не по оном што се догађа, јер унапред се у свакој глави зна шта ће се догодити (а догађа се једно те исто: суде преким судом и вешају), него по људском саучесничком одсликавању детаља, у којима се, стицајем несрећних околности, под омчом — у то време — могао наћи било ко.

Остале његове књиге су друге природе: то је научни рад у области историографије, статистике и демографије. Он се обилато користио постојећим радовима из пера Димитрија Руварца, Илариона Зеремског и других, користио архивске документе и упитнике са парохија. Велика му је заслуга што је сабрао огромну грађу и штампао је — махом о свом трошку — у време када се у штампаријама, због недостатка ћириличних слова, морало чекати да се растури један табак, па тек онда слаже следећи. Зато, мада се сада цела грађа може, а и треба критички преиспитати, она ће остати као незаменљиви и незаобилазни извор о Србима у Румунији, с обзиром да је део докумената који су проти били доступни, у ратним и поратним приликама уништен.

Посебно треба истаћи да је прота Слободан Костић био у жижи и жижа свих наших збивања, да је био пренатрпан службеним дужностима, а књижевношћу и новинарством се бавио само узгред и повремено. Сигурно је да су га многобројне тешкоће и трзавице које је имао у вођењу црквених и школских послова, те тешкоће око штампања, омеле да уради више на књижевном пољу, али је он био такве природе и схватања, да се ни по коју цену не би повукао из вртлога збивања са циљем да се посвети књижевној делатности. Можда је, изгарајући на разним и многим пољима, својим несумњивим практичним смислом, сâм себи одредио положај за највећи учинак.

У послератном заносу Срби у Румунији окренули су се од корена и прошлости и почели писати такозвану нову књижевност и историју од почетка. Заслужни прегалац Слободан Костић је запостављан и мало-помало препуштан забораву. Његове поштоваоце је то тиштало. Може се

---

¹⁸ Родословну таблицу породице Костић љубазно ми је уступио господин Александар Куцара, зет протине ћерке Делије, удате Боршару. Користим прилику да му и овим путем изразим срдачну благодарност.

поставити питање: ако је прота то дочекао од Темишвараца, како ли тек о њему суде у Ваљеву, где је био у чину официра окупаторске војске.

И онда се једнога дана, 1970, на његовом гробу затекла велика кита цвећа и уз њу запис да је гроб посетила група Ваљеваца, који се по добру сећају проте Слободана Костића из 1916. године, и да је цвеће, у спомен на протине заслуге, убрано из ваљевске црквене порте. И нехотице се намећу еванђелске речи: *Не може се град сакрити кад на гори стоји* Тако да се свешти свешлост ваца пред људима, да виде ваца добра дела, и прославе Оца ващега који је на небесима¹⁹.

Прилог:

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА ПРОТЕ СЛОБОДАНА КОСТИЋА²⁰

1. Посебна издања

1.1. Слободан Костић, парох темишварско-мехалски. Ваљевски мученици. — <Темишвар>. [Издање аутора]. <Жупанијска Штампарија>. 1919. Стр. 53. 8°.

[Распоред градива:] [Прислуж] (3—5 стр.). I. Теофил Ивановић и Станко Петровић, обешени 12. априла 1916. године (5—11 стр.). II. Стана Лазић, обешена 13. априла 1916. године (11—16 стр.). III. Ружа Радојчић, осуђена на смрт вешалима 12. априла 1916. (16—24 стр.). [IV.] Павле Маринковић, српски народни учитељ, обешен 26. априла 1916. године (24—38 стр.). V. Живка Гођевац, умрла у притвору 15. маја 1916. (38—39 стр.). VI. Петар Ивановић, обешен 31. маја 1916. године (39—45 стр.). VIII. Благоје Брдаревић и Душан Маринковић, обешени 13. децембра 1916. г.[одине]. Ваљевским мученицима (42—43 стр.).

[Назнака на насловној стр. и корици:] Сав чист приход, намењује се вароши Ваљеву, за подизање споменика овим мученицима.

**Броширано.*

Цена: 1 динар = 2,50 Кр.[уне].

**Прва ауторова књижа.*

**Текст је најпре објављен у подлистку листа „Сложа” у Темишвару (видети библиографску јединицу 2.1). За књижу је преузет без измене текста из периодике, и коришћен исти, само рејагинирани, слој.*

**Као резервни војни свештеник Слободан Костић је мобилисан 1916. у аустро-угарску војску и додељен на службу Окружном заповедништву ваљевском. У дужности му је спадало да врши дужности заповорског душепопечитеља, па и да буде у последњем часу уз осуђене на смрт. Од априла до децембра 1916. био је сведок смрти петнаест мање-више невиних, које је осудио преки суд. Из рата се вратио оштрављен сећањем на те људе и њихове ојоруже, па је ову књижу написао као исповест, језиву тим више што је изложена мирно и уздржано, као какав лепопис смрти.*

1.2. Слободан Костић, Темишвар, Звона Православне српске цркве у Темишвару-Мехали. Прилог монографији Правосл.[авне] српске парохије мехалске. — Тимишоара. [Издање аутора]. Штампарија Браћа Чендеш. 1924. Стр. 48. В.8°.

¹⁹ (Мт 5, 14—16).

²⁰ Библиографија је састављена по методологији коју је Народна библиотека Србије прописала за српску ретроспективну библиографију, и која је детаљно изложена у тому *Српска библиографија, Књиже 1868—1944*, 1, Београд 1989, стр. XXXI—XXXIII.

[*Распоред градива:*] Предговор (2 стр.). Увод (3 стр.). Звона старе цркве (3 стр.). Звона нове цркве до 1848. године (3—4 стр.). Звона црквена од 1848. год.[ине] до светскога рата (4—12 стр.). Звона црквена пред светски рат (12—13 стр.). Звона црквена у светском рату (13—16 стр.). Реквирирање звона 1917. године (16—17 стр.). Звона нове цркве после светскога рата 1918. год.[ине] (17—48 стр.). Завршетак (48 стр.).

**Броширано.*

1.3. Прота Слободан Костић, епархијски бележник, Темишвар. Шематизам Православне српске епархије темишварске у Краљевини Румунији за 1924. годину. — Тимишоара. Издање Управе Правосл.[авне] српске епархије темишварске у Темишвару²¹. Штампарија Браћа Чендеш. 1925. Стр. 106. В.8°.

Распоред градива: Предговор (3—4 стр.). — Историјски преглед (5—18 стр.). Епархија темишварска (5—15 стр.). Епархија вршачка (16—18 стр.). Правосл.[авна] српска Епархија темишварска у Румунији (18 стр.). Правни положај епархије (18 стр.). — Црквене власти (19—25 стр.). Свештенство (31—46 стр.). Српска православна вероисповедна основна школа и учитељство у краљевини Румунији (47—57 стр.). Црквене општине, парохије и вероисповедне основне школе (58—78 стр.). Народно црквени иметак у вези са спровођењем Аграрне Реформе (79—87 стр.). Бројно стање 31. децембра 1924. у вези са ранијим статистикама (88—96 стр.). Исказ о деци српске вероисповедне основне школе школске 1924/25. године (97—98 стр.). Школовање средњошколске српске омладине (99—101 стр.). Просветне, економске и добротворне установе Срба у Румунији (102—106 стр.).

**Броширано.*

**Штампано у 440 примерака*²².

**Први Шематизам Темишварске епархије*²³, штампан 1897. године, састављен је за неодељену предратну Епархију темишварску: обухватао је црквене општине које су након Светскога рата припале Краљевини Срба, Хрватска и Словенаца, односно Мађарској, такође и национално мешовито, још коначно не подељене, српско-румунске црквене општине, а није обухватао црквене општине које су тада припадале Вршачкој, односно Арадској епархији, а након рата су укључене у Темишварску. Шематизам за 1924. годину је дружи у низу шематизама Епархије темишварске и први састављен за састав Епархије у Румунији од 1918. године.

**Књига се темељи на приказима Српске православне епархије у Краљевини Румунији, који су без појмиса објављени у листу „Гласник” у Темишвару (видети библиографске јединице 2.1. и 2.2.), и на одговорима свешћенства на уједињеник разаслат крајем 1924. године.*

1.4. Прота Слободан Костић, Темишвар. Српска црква у округу ваљевском за време окупације 1915—1918. године. Прилог историји Правосл.[авне] српске епархије шабачке. — Тимишоара. [Издање аутора]. Штампарија Браћа Чендеш. 1924 <1925>. Стр. 103. В.8°.

²¹ Назнака седишта била је неопходна, јер је истовремено постојала Православна српска епархија темишварска у Краљевини Срба, Хрватска и Словенаца, са седиштем у Великој Кикинди.

²² Архив Православне српске црквене општине у Српском Семартону, фонд Верски акти, том V 1921—1925, акти бр. К 633/през. ЕК од 3. октобра 1924. и без броја од 5. октобра 1924.

²³ Е. Летица, *Први шематизам Српске православне епархије темишварске за годину 1897*, Ср[емски] Карловци 1897.

Распоред градива: Предговор (3—5 стр.). Директиве војних власти за решавање црквених питања у окупираној Србији 1916—1918 (6—9 стр.). Кратак опис сваке цркве и парохије у округу (10—21 стр.). — Свештенство (23—48 стр.). Свештеници који нису били за време окупације на служби (23—24 стр.). Свештеници који су били за време окупације на служби (24—31 стр.). Интернирања свештеника (32—35 стр.). Наплата свештенства (36 стр.). Штола (36—40 стр.). Бир (40—48 стр.). — Верски живот (49—65 стр.). Опће (49—50 стр.). Богослужење (50—51 стр.). Антиминс (51—53 стр.). Спомињање владара и Архијереја (54 стр.). Брашно за просфоре (54 стр.). Обављање св.[*ейих*] тајни (54 стр.). Набавка св.[*ейоџ*] мира (54—55 стр.). Брак (55 стр.). Уништај брачних испита (55—56 стр.). Дивљи бракови (56 стр.). Диспензи, разводи брака (57 стр.). IV. брак (57 стр.). Женидба лица преко 60 [*60*] година (57 стр.). Мешовити бракови (57—58 стр.). Верски прелази (58 стр.). Наука о вери као наставни предмет [...] (58—62 стр.). Вероучитељи, свештеници (62—63 стр.). Награда вероучитељима (63—65 стр.). — Административно управни предмети (65—81 стр.). Језик (65 стр.). Писме [*! Писма*] у цркви (65 стр.). Писме [*! Писма*] у црквеној администрацији (65—66 стр.). Црквени печати (66—67 стр.). Званичење парохијских звања (67—73 стр.). Администрација упражњених парохија (73—81 стр.). — Црквени иметак, руковање иметком црквеним (82—96 стр.). Попис иметка црквеног од 5. августа 1916. год.[*ине*] (82—88 стр.). Рачуни (89—92 стр.). Употреба иметка (92—96 стр.). — Штета нанета иметку црквеном за време окупације (97—103 стр.). I. Штета у зградама (97—98 стр.). II. Штета у звонима (98—100 стр.). III. Штета у утварима и црквеним књигама-библиотекама (100—102 стр.). Штета нанесена шумама и забранима (102—103 стр.). Штете у готовини (103 стр.).

*Броширано.

*Као војни свештеник у аустроугарској војсци при Окружном зајоведничком ваљевском Слободан Костић је, почев од 6. марта 1916, вршио и дужности референта за верска питања. При евакуацији понео је са собом и по завршетку рата донео у Темишвар све докумените што су се код њега зашлекли; на основу њих написао је књижу, а зајим их, како сам каже, предао Југословенском поштомату у Букурешту 1921. године.

1.5. Прот.[*а*] Слободан Костић, Темишвар. Богословски течај у Темишвару 1800. године. Прилог историји правосл.[*авне*] српске Епархије Темишварске. — Темишвар. [*Издање Управе Православне српске епархије темишварске у Темишвару*]. <Браћа Чендеш>. 1926. Стр. 12, 8°.

*Броширано.

*Текст је најпре објављен у листу „Гласник” у Темишвару (видети библиографску јединицу 2.14). За књижу је преузет без измене текста из периодике и коришћен исти, само ређанирани слоџ.

*Окосница књиже јесте запис о шечају, сачуван у матичном протоколу заведеном 1727. године.

*У прелису текста има пропуса и погрешно раширених места.

1.6. Прота Слободан Костић, Темишвар. Обнова православног српског манастира Кусића у Румунији 1930. — Тимишоара. Штампарија Браћа Чендеш. 1930. Стр. 20. В.8°.

[*Распоред градива:*] Предговор (3—5 стр.). Досељавање Срба у Банат (6—7 стр.). Оснивање банатских манастира у опште (7—8 стр.). Оснивање Манастира Кусића (9 стр.). Манастир Кусић у XVI—XVIII века [*л*] (9—10 стр.). Спајање Манастира Кусића са Златицом (11—14 стр.). Манастир после спајања

(14—15 стр.). Братство Манастира (15—16 стр.). Иметак Манастира Кусића (16 стр.). Оправке Манастира (16—18 стр.). Обнова Манастира Кусића (18—20 стр.).

*Броширано.

*Текст је најпре објављен у листу „Гласник” у Темишвару (видети библиографску јединицу 2.18). За књижу је преузет без измене текста из периодике и коришћен исти, само ређагинирани слој.

1.7. Прота Слободан Костић, Темишвар. Српска црква и школа у Румунији 1930. године. — Темишвар. [Издање Управе Православне српске епархије темишварске у Темишвару], Браћа Чендеш. 1931. Стр. [4] + 96 + [1]. В.8°.

Садржај: Предговор [3]—[4] стр.). [Општи преглед] (2—3 стр.). Црквене власти (3—6 стр.). Епархијска канцеларија (6—9 стр.). Протопрезвитерати (10—12 стр.). Манастири (12—13 стр.). Именик црквених општина, парохија, часника и заступника управа појединих црквених општина Епархије темишварске 31. XII. 1930. (14—18 стр.). Званичан назив и подела општ.[ина] Епархије Темишварске (19 стр.). Свештенство (20—34 стр.). Питомци Епархије темишварске крајем 1930. год.[ине] (34—35 стр.). Школа и учитељство (36—54 стр.). Учитељски подмладак Епархије темишварске 1930—1931. године (55—56 стр.). Црквени и школски иметак у земљи 1930. године (56—61 стр.). Закладе православних Срба којима рукују правосл.[авне] српске црквене општине Епархије Темишварске у Румунији (62—69 стр.). Уметност и старина по храмовима правосл.[авне] српске Епархије Темишварске (70—78 стр.). Статистика (79—92 стр.). Бројно стање чланова српске цркве (79—86 стр.). Бројно стање школске деце (87—92 стр.). Просветне српске установе (93—96 стр.).

*Броширано.

*Текст је најпре објављен у листу „Гласник” у Темишвару (видети библиографску јединицу 2.19). За књижу је преузет без измене текста из периодике и коришћен исти, само ређагинирани слој; дописан је, односно дојунски сложен Предговор, те написи Читаонице, Коло Српске омладине у Темишвару, Добротворне српске установе у Српске спортске установе у оквиру поглавља Просветне српске установе.

*На крају књиге стоји најомена: Прештампано из „Гласника”. Међушим, пошто је књига изашла 1931. године, тачније би било рећи да су само прва два насловка (у књизи стр. 1—78) прештампана из „Гласника”, док је завршни део текста уједно из књиге прештампан у „Гласник” у то тек након године дана. Ипак је и тај део у књизи и листу штампан istim слојом.

1.8. Прота Слободан Костић, Темишвар. Статистички преглед Православне српске епархије темишварске за 1932. годину. — Темишвар. [Издање Управе Православне српске епархије темишварске у Темишвару]. Штампариа Чендеш. 1932. Стр. 23. В.8°.

[Распоред градива:] [Општи подаци] (1—2 стр.). Црквене власти (2—7 стр.). Епархијска канцеларија (7—8 стр.). Протопрезвитерати (8—18 стр.). Манастири (18—19 стр.). Свештенички и учитељски подмладак Епархије темишварске (19—21 стр.). Статистички преглед о броју цркава, парохија, свештенства, школа, учитеља, душа и школске деце Епархије темишварске у Темишвару крајем 1932. године (22 стр.). Статистички преглед о броју парох.[црско] и манаст.[црско] свештенства по звању, сталности и чину крајем 1932. године (23 стр.).

*Броширано.

*Текст је најпре објављен у листу „Гласник” у Темишвару (видети библиографску јединицу 2.22). За књижу је преузет без измене текста из периодике и коришћен исти, само ређагинирани слој

1.9. Прота Слободан Костић, Темишвар. Гробови Епископа и грађана темишварских у православном српском Саборном храму темишварском 1757—1838. Прилози монографији Епархије темишварске и парохије темишварско-градске. — „*Timișoara*” — Темишвар. [Издање аутора]. Штамп.[арија] „*Doina*” [...] за српски део — Српска манастирска штампарија Ср.[емски] Карловци за словенски део. 1938. Стр. [4] + 32 + [1] + XXXIII—LVI + [1] + 6 листова са портретима епископа. В.8°.

[Распоред градива:] Предговор [3]—[4] стр.). Историски преглед Правосл.[авне] српске епископије темишварске (1—7 стр.). Српски саборни храм св.[е-шога] Вазнесења Господњег у Темишвару (7—8 стр.). Гробови у св.[ејшом] саборном храму темишварском (8—32 стр.). Прилози [1] стр. треће пагинације-LVI стр.). Од истог писца посебно штампани радови [1] стр. пете пагинације).

**Броширано.*

**О овом предмету писао Слободан Костић је писао у више наврата.*

**Најпре је под насловом Гробови у катедралној цркви темишварско-градској, а у листу „Гласник” у Темишвару (видети библиографску јединицу 2.16), саопштио хронолошки сисак од 27 лица, од којих су 23 сахрањена у цркви а 4 у порти, у раздобљу од 1754. до 1830. године.*

**Затим је под насловом Гробови епископа и грађана темишварских у Православном српском саборном храму у Темишвару 1757—1838, такође у листу „Гласник” у Темишвару (видети библиографску јединицу 2.24), исправио и допуну претходних текстова. Приликом прераде изоставио је лица сахрањена у порти, горњу временску границу померио је за 8 година, а доњу смањено за 3 године, мада није изоставио Јосифа Шаморца, који је умро 1754.*

**Овај исправљени текст и његов слој коришћени су, уз незнатна осовремењивања и реиздавања, за књигу, а додати су му прилози за потврду навода.*

**Мада је предмет обрађиван у три маха, остале су извесне грешке, нису наведени сви постојећи прилози, и сисак лица сахрањених у цркви није потпуно.*

1.10. Прота Слободан Костић, Темишвар. Срби у румунском Банату. Историски, бројни, економско-привредни преглед 1940. године. — Темишвар. [Издање Управе Православне српске епархије темишварске у Темишвару]. Штампарија „Дојна”. 1940. Стр. VIII + 138 са илустрацијама + 1 мапа. В.8°.

[Распоред градива:] Од истог писца посебно штампани радови (II стр.) [Предговор] (V—VIII стр.). Историски преглед насељавања Срба у румунски Банат (3—6 стр.). Званичан назив и подела општина у којима живе Срби у Банату (7—10 стр.). Историски преглед Епископије темишварске (13—40 стр.). Историски преглед манастира Епископије темишварске (43—72 стр.). Историски преглед општина у којима су Срби настањени (73—100 стр.). Статистички преглед бројног стања Срба у румунском Банату (101—113 стр.). Српски народно-црквени иметак у земљи 1940. године (114—117 стр.). Приватни иметак српског народа у румунском Банату (118—125 стр.). Занимање Срба у румунском Банату (126—134 стр.). Посед Срба у привредним справама, фабрикама, задругама (135—136 стр.). Преглед свега изнесенога (137—138 стр.).

**Броширано.*

**Књига је представљала својеврсну синтезу целокупнога историографског рада Слободана Костића. Замисљена је као двојомна, а ово је био само први том. За жаљење је што у шешким насталим ратним и послератним приликама други том није више одштампан.*

2. Прилози у периодици

2.1. Ваљевски мученици. — „Слога”, Темишвар. Год. II, 1919.

[Пошћис:] Слободан Костић, Темишвар.

*До сада не постоји пошћуна колекција листа „Слога”. У библиотекама Темишвара нема ниједнога броја. У колекцији Маџице српске, која је најпошћунија, постоје два броја у којима је у фељтону шћамћан шћекст књиже Ваљевски мученици: први део најиса о Павлу Маринковићу у броју 122/11. 5. 1919. и закључни најис у броју 126/15. 5. 1919. С обзиром на обим шћекста и на чињеницу да је „Слога” била дневни лист, може се закључити да је цео шћекст шћамћан у фељтону 1919. године.

2.2. Српска православна епархија Timișoara у Краљевини Румунији. — „Гласник. Црквени, школски и друштвени лист”, Темишвар, Год. I, бр. 1/1. 12. 1921, стр. 5—6; 2/15. 12. 1921, стр. 16.

*Без пошћиса.

2.3. Српска православна епархија у Краљевини Румунији. — „Гласник. Црквени, школски и друштвени лист”, Темишвар, Год. II, бр. 1/1. 1. 1922, стр. 5—6; 2/15. 1. 1922, стр. 16; 3/10. 2. 1922, стр. 27.

*Без пошћиса.

2.4. Какве врлине красе наш српски народ у парохијама, с друге стране — какве све мане и недостатке има исти?. — „Гласник. Црквени, школски и друштвени лист”, Темишвар, Год. III, бр. 12/20. 4. 1923, стр. 94—95; 13/1. 5. 1923, стр. 102.

*Под тим насловом шћамћани су свешћенички извешћаји са парохија почев од год. II, бр. 22/20. 8. 1922. до год. III, бр. 14/10. 5. 1923. Извешћај пошћојереја Слободана Костића односи се на парохију у Темишвару (Мехали).

2.5. Срби трговци и занатлије у Краљевини Румунији, „Гласник. Црквени, школски и друштвени лист”, Темишвар, Год. III бр. 18/20. 6. 1923, стр. 146—147; 19/1. 7. 1923, стр. 154; 20/10. 7. 1923, стр. 162; 21/20. 7. 1923, 171; 22/1. 8. 1923, стр. 179; 23/10. 8. 1923, стр. 187; 24/20. 8. 1923, стр. 195.

*Сћискови по местима.

*Без пошћиса.

2.6. Стогодишњица српске цркве у Малом Бечкереку. Прилог монографији Парохије м.[ало]-бечкеречке. — „Гласник. Црквени, школски и друштвени лист”, Темишвар, Год. III, бр. 31/1. 11. 1923, стр. 248—249; 32/10. 11. 1923, стр. 256—257; 33/20. 11. 1923, стр. 2666; 34/1. 12. 1923, стр. 273; 35/10. 12. 1923, стр. 281—282; 36/20. 12. 1923, стр. 289; год. IV, бр. 1/1. 1. 1924, стр. 5; 4/1. 2. 1924, стр. 28; 5/10. 2. 1924, стр. 35.

[Расћоред градива] [Приступ]. Прастара црква. Стара црква. Нова црква. Оправке. Свешћеници.

*У листу „Гласник” име аућора обично је шћамћано на крају шћекста, а када је шћекст објављиван у насћавцима, само на крају последњега насћавка. У овом случају на крају последњега објављеног насћавка сћоји најомена: „Сврщће се”, али сврщћак никада није уследио, па је најис осћао без пошћиса.

*Слободан Костић је био парохијски админсћираћор у Малом Бечкереку 1907—1910. Године, а низ свешћеника сћао је управо код његовог имена. То је дојунски аргуменат за приписивање аућорсћива.

2.7. Наш народно-црквени иметак и спровођање аграрне реформе. — „Гласник. Црквени, школски и друштвени лист”, Темишвар, Год. III, бр. 24/20. 8. 1923, стр. 192—193; 25/1. 9. 1923, стр. 200; 26/10. 9. 1923, стр. 206; 27/20. 9. 1923, стр. 215—216; 28/1. 10. 1923, стр. 223—224; 29/10. 10. 1923, стр. 232; 30/20. 10. 1923, стр. 241; 31/1. 11. 1923, стр. 249—250; 33/20. 11. 1923, стр. 266; 35/10. 12. 1923, стр. 282; 36/20. 12. 1923, стр. 290; год. IV, бр. 2/10. 1. 1924, стр. 13.

*У насћавцима приказано сћање по местима.

*У листу „Гласник” име аутора обично је шћаммамо на крају шекста, а када је шекст објављиван у насћавцима, само на крају последњега насћавка. У овом случају на крају последњега објављеног насћавка стоји најомена: „Насћавиће се”, али насћавак никада није уследио, па је најис остео без пошћиса.

2.8. Разбојници. Сlike из окупације Ваљевског округа. — „Гласник. Црквени, школски и друштвени лист”, Темишвар, Год. V, бр. 10/15. 5. 1925, стр. 79—80; 11/1. 6. 1925, стр. 86—88; 12/15. 6. 1925, стр. 96; 13/1. 7. 1925, стр. 103—104; 16/15. 8. 1925, стр. 131—132; 17/15. 9. 1925, стр. 142—143.

[Расћоред гравидва:] [Присћуй]. Станоје Радосављевић. Кажњен смрћу на вешалима 8. маја 1916. год.[ине] Хајдучи Јанићије Јанковић и Алекса Милутиновић, обешени 31. маја 1916. Драгомир Југовић, обешен 23. јуна 1916. године.

[Пошћис:] Слободан Костић, Темишвар.

*По садржају, по склопу, по сћилу, по аћмосфери коју дочарава, најис је додаћак, можда и насћавак књиже Ваљевски мученици. Аутор не ћравда разбојнике. Најомиће само поћресну чињеницу да је за разбојство од преко 1.000 динара изрицана је смрћна казна, а да нико од шћекуланаћа није обешен, мада су они многим а одузели на разне начине више од 1.000 динара.

2.9. Младен Недић, добротвор Српске цркве у М.[алоу] Бечкереку. — „Гласник. Црквени, школски и друштвени лист”, Темишвар, Год. V, бр. 22/1. 12. 1925, стр. 186—187.

[Пошћис:] Слободан Костић.

2.10. Темишварска српска штедионица. — „Гласник. Црквени, школски и друштвени лист”, Темишвар, Год. VI, бр. 5/1. 3. 1926, стр. 38—39.

[Пошћис:] Слободан Костић.

2.11. Димитрије Живановић, добротвор Српске цркве у Тем.[ишвару]-Мехали. — „Гласник. Црквени, школски и друштвени лист”, Темишвар, Год. VI, бр. 6/15. 3. 1926, стр. 45.

[Пошћис:] Слободан Костић.

2.12. Лукијан Т. Бранковић. — „Гласник. Црквени, школски и друштвени лист”, Темишвар, Год. VI, бр. 8/15. 4. 1926, стр. 64.

[Пошћис:] Слободан Костић.

2.13. Оснивање Српске књижаре у Темишвару. — „Гласник. Црквени, школски и друштвени лист”, Темишвар, Год. VI, бр. 9/1. 5. 1926, стр. 79.

[Пошћис:] Слободан Костић.

2.14. Богословски течај у Темишвару 1800. године. Прилог историји Правосл. српске епархије темишварске. — „Гласник. Црквени, школски и друштвени лист”, Темишвар, Год. VI, бр. 21/1. 12. 1926, стр. 163—165.

[Пошћис:] Прот.[а] Слободан Костић, Темишвар.

2.15. Принос за подизање државних школа. — „Гласник. Црквени, школски и друштвени лист”, Темишвар, Год. VI, бр. 4/15. 6. 1927, стр. 28.

[Пошћис:] Сл. Костић.

2.16. Гробови у Катедралној цркви темишварско-градској. — „Гласник. Црквени, школски и друштвени лист”, Темишвар, Год. IX, бр. 6—8/15. 9. 1929, стр. 133—135.

*Без пошћиса.

2.17. Срби у Угарској. — „Гласник. Црквени, школски и друштвени лист”, Темишвар, Год. IX, бр. 10/15. 11. 1929, стр. 167—171.

[Распоред градива:] [Опшћии подаци] Просветне установе. Економске установе. Хумане установе и удружења. Листови и часописи. О српским православним вероисповедним школама. Парохије — школе. Свештеници — учитељи.

*Без пошћиса.

2.18. Обнова манастира Кусића. — „Гласник. Црквени, школски и друштвени лист”, Темишвар, Год. X, бр. 5—7/мај—јули 1930, стр. 97—114.

[Распоред градива:] Предговор. Досељавање Срба у Банат. Оснивање банатских манастира уопште. Оснивање Манастира [ура] Кусића. Манастир Кусић у XVI—XVIII. века [Ј]. Спајање Манастира Кусића са Златицом. Манастир после спајања. Братство Манастира. Иметак Манастира Кусића. Оправке Манастира. Обнова Манастира Кусића.

[Пошћис:] Прот.[а] Слободан Костић, Темишвар.

2.19. Српска црква и школа у Румунији 1930. г.[одине]. — „Гласник. Црквени, школски и друштвени лист”, Темишвар, Год. XI, бр. 1—2/јануар 1931, стр. 4—48; 3—4/март 1931, стр. 56—88; год. XII, бр. 3—4/1932, стр. 41—57.

Садржај: [Опшћии преглед]. Црквене власти. Епархијска канцеларија. Прото-презвитерати. Манастири. Именик црквених општина, парохија, часника и заступника управа појединих црквених општина Епархије темишварске 31. XII 1930. Званичан назив и подела општ.[ина] Епархије Темишварске. Свештенство. Питомци Епархије темишварске крајем 1930. год.[ине]. Школа и учитељство. Учитељски подмладак Епархије темишварске 1930—1931. године. Црквени и школски иметак у земљи 1930. године. Закладе православних Срба којима рукују правосл.[авне] српске црквене општине Епархије Темишварске у Румунији. Уметност и старина по храмовима правосл.[авне] српске Епархије Темишварске. Статистика. Бројно стање чланова српске цркве. Бројно стање школске деце. Просветне српске установе.

[Пошћис:] Прота Слободан Костић, Темишвар.

2.20. Барјак Српског магистрата вароши Темишвара из 1782. — „Гласник Историјског друштва”, Нови Сад, књ. IV, св. 3/1931, стр. 476—478.

[Пошћис:] Сл. Костић.

*Уз фотографију барјака.

*Барјак се чувао у Саборном храму Светиога Вазнесења Господњега у Темишвару (Граду). Како му се убрзо поштом изгубио траг, овај најис је осћао као његов једини опис.

2.21. Застава Славено-српске грађанске компаније темишварске из 1816. — „Гласник Историјског друштва”, Нови Сад, књ. V, св. 1/1932, стр. 96—99.

[Пошћис:] Слоб. Костић.

*Уз фотографију заставице.

*Застава се чувала у Саборном храму Светога Вазнесења Господњег у Темишвару (Граду). Како јој се убрзо поштом изгубио траг, овај налис је остао као њен једини опис.

2.22. Статистички преглед Православне српске епархије темишварске за 1932. годину. — „Гласник. Црквени, школски и друштвени лист”, Темишвар, Год. XII, бр. 5—6/1932, стр. 63—74; 7—8/1932, стр. 80—90.

[Распоред градива:] [Описи подаци]. Црквене власти. Епархијска канцеларија. Протопрезвитерати. Манастири. Свештенички и учитељски подмладак Епархије темишварске. Статистички преглед о броју цркава, парохија, свештенства, школа, учитеља, душа и школске деце Епархије темишварске у Темишвару крајем 1932. године. Статистички преглед о броју парох.[црског] и манастирских[црског] свештенства по звању, сталности и чину крајем 1932. године.

*Без описи.

2.23. [О увођењу новог школског система по новом пропису, новој норми, у Темишвару у Банату при школском директору Теодору Јанковићу Миријевском 1779. године]. — „Политика”, Београд, 1933.

*Библиографска јединица унесена као неопходна према својеручном запису Слободана Костића на рукописном запису о самом догађају, који се чува у Библиотеци Православне српске епархије темишварске у Темишвару.

2.24. Гробови епископа и грађана темишварских у Православном саборном храму у Темишвару 1757—1838. — „Гласник. Црквени, школски и друштвени часопис”, Темишвар, Год. XIII, бр. 1/јули 1934. стр. 7—15; 2/август 1934, стр. 16—26; 3/септембар 1934, стр. 58—62; 5/новембар 1934, стр. 106—115.

[Распоред градива:] Правосл.[авна] српска Епископија темишварска, Српски саборни храм св.[евога] Вазнесења Господњег у Темишвару. Гробови у св.[ештом] саборном храму темишварском.

*Без описи. Име аутора јавља се ипак у садржају бр. 3/септембар 1934.

*Прилози основном тексту, који се помињу у напоменама, нису цитирани.

2.25. Mihai Roșu Martinovici. După izvoarele sîrbești. — „Vestul”, Timișoara, an. V, nr. 1263/21 Decembrie 1934, стр. 1—2.

[Попис:] Slobodan Kostić.

2.26. Наши манастири у румунском делу Баната. — Календар „Темишварског весника” за годину 1838, Темишвар, [1937], стр. 36—44.

*Без описи.

*У напомени уз наслов назначено да је текст сажет „по раду епископа Илариона Зеремског Српски манастири у Банату, Српски Карловци, 1907”.

3. Радови о Слободану Костићу

3.1. Јосо Шокчић. Како живе Срби у Румунији. — „Југословенски дневник”, Велики Бечкерек, год. III, бр. 108/26. 4. 1931.

3.2. К. Т. Костић, Сомбор. Приказ књиге: Српска црква и школа у Румунији 1930. године од проте Слободана Т. Костића, окружног темишварског протопрезвитера и старешине епархијске канцеларије у Темишвару. 1930. — У Сомбору. Штампарија Стевана Стојачевића. <1931>. Стр. 24. 8°.

*Прештамйано из „Гласа народа” од 19 до 21 броја.

3.3. Срби у Румунском Банату. — „Темишварски весник”, Темишвар, год. VIII, бр. 583/22. 5. 1940.

*Без иошйиса.

3.4. Стеван Бугарски. Радови проте Слободана Костића. — „Билтен Српског православног викаријата у Темишвару”, Темишвар, год. XIV, бр. 3(55)—4(56)/1985, стр. 98—116; год. XV, бр. 1(57)—2(58)/1986, стр. 17—22.

Stevan Bugarski

PRIEST SLOBODAN KOSTIĆ — THE PIVOT OF HIS TIME

Summary

The paper is an outline for the biography and portrait of the priest Slobodan Kostić, an attempt to evaluate the activities of one of the most renowned Serbs in Romania in the first half of the previous century. The appendix presents the bibliography of his literary works in the broadest sense of the word.

Stevan Bugarski

PROTOPOPUL SLOBODAN KOSTIĆ — FOCARUL EPOCII SALE

Rezumat

Lucrarea constituie o schiță pentru biografie și portret, o încercare de valorificare a activității unuia dintre cei mai de văză sârbi din România din prima jumătate a secolului nostru, protopopul Slobodan Kostić. În anexă este dată bibliografia lucrărilor sale literare în cea mai largă accepțiune a cuvântului.

Милица Бујас

ЛАЗАР ЗАХАРИЈЕВИЋ, СУДИЈА, АДВОКАТ И СВЕДОК СВОГ ВРЕМЕНА (1828—1904)

На име Лазара Захаријевића данас се наилази изузетно ретко, а када се и помене увек је то сасвим успут, у фусноти или у делу реченице, и то у радовима који се баве препознавањем личности у поезији Бранка Радичевића. Он је припадао грађанском слоју војвођанских Срба, био интелектуалац који је имао важне положаје у државној служби и адвокатску праксу од угледа, и није заслужио потпуни заборав у своме народу. Након готово читавог века од његове смрти, овај рад је покушај да се осветли његов животни пут и личност.

Лазар Захаријевић рођен је у Ковину највероватније 1828. године¹. Отац Василије² школовао је своје синове³, Илију, професора београдске гимназије и члана Српског ученог друштва, Димитрија, правника и државног чиновника, и Лазара. У први разред гимназије у Сремским Карловцима Лазар се уписао школске 1840/41. године. Већ као ђак карловачке гимназије почео се претплаћивати на књиге, а и сам сакупљати претплатнике⁴. Након завршене гимназије кренуо је 1847. у Вршачку бо-

¹ Према подацима Риста Ковијанића (*Срби који су учили у Словачкој XVIII—XIX век*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 19, 3 (Нови Сад 1971) 497), Лазар Захаријевић је имао двадесет једну годину када се 1849. уписао на прву годину филозофије у гимназији у Модри.

² У некролозима објављеним у листовима Народност (1904, 29) и Бранково коло (1904, 20, 639—640), оба непотписана, а које је могао писати исти анонимни аутор јер се у мало чему разликују, стоји да му је отац Василије био свештеник. Теодора Петровић у раду *Неколико прилога коментару Бранкова „Бачког расјанка“* наводи да је био трговац из Ковина (Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1, Нови Сад 1953, 195).

³ На писму (РОМС, бр. 20 271) које је Илија Захаријевић упутио брату у Беч неколико дана пред изненадну смрт, Лазар Захаријевић је записао: „Ово је последње писмо, које сам од покојног мог брата Илије добио. Он умре ноћу између 2. и 3. Маја 1853. год. у Новом Саду у гостионици Код венца без свеће и пријатеља.”

Готово је сигурно да је Василије између Илије и Лазара имао и сина Димитрија. Ристо Ковијанић, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 3, Нови Сад 1971, 497, међу Србима који су учили у Словачкој наводи Захаријевић Димитрија, који је рођен у Ковину, отац му је Василије, школовао се од 1844. до 1846. године на Братиславском лицеју, а дошао је са Милетићем из београдске гимназије.

⁴ Према подацима из необјављене грађе са пројекта Пренумерација на српску књигу, који се ради у Матици српској, Лазар Захаријевић се као карловачки гимназијалац, слуша-

гословију, али му то ипак није било животно опредељење. Революционарне 1848, национално свестан и људски одговоран⁵, из Сремских Карловаца упутио се у Панчево и био распоређен у батаљон мајора Шарића, у чину народног официра (поручник)⁶. За ову одлуку морала је бити од значаја и чињеница да је брат Илија био члан Главног одбора у Сремским Карловцима. Јануара 1849, преко Вршца, батаљон се упутио на Арад и учествовао у акцији снабдевања града храном и муницијом. У овој акцији погинуо је царско-краљевски капетан Михаило Јовановић, звани Микл, командант два батаљона сремских граничара. Сећања на ове догађаје, са намером да као учесник да њихов веродостојни опис, објавио је у два маха у панчевачкој „*Народности*” (1899). У окршајима те револуционарне 1849. млади Лазар је био рањен⁷, али сигурно лакше, јер је већ исте године отишао у Модру у Словачку и одслушао једну годину филозофије на мађарском језику. У то време је већ припадао покрету српске омладине, која је живо радила на идеји националног освешћења и захтевања националних права.

Студије права започео је 1850. у Бечу. Однос бечке полиције према великошколцима из предела захваћених буном, тих година непосредно после буне и рата за ослобођење, био је веома строг. Одмах по доласку у Беч био им је одузимао пасош, морали су се сваке недеље у одређени

лац красноречја, претплатио 1844. на књигу коју је са грчког превео Георгије Димић, *Происхожденије, рожденије и живиће храброгъ, славногъ, чудовишногъ и безсмъртногъ Великогъ Александра царя греческаго* (Нови Сад 1844) и исте године сакупио двадесет три предчисленика/претплатника за књигу Александра Павловића, *Заробљена Милка* (Нови Сад 1844). Следеће године био је претплатник и сакупљач претплатника за четврти део књиге Јована Петровића, *Збирка разниъ полезниъ предмѣтиа* (Београд 1845), а 1846. за њен пети део, и то као слушаца поезије. Исте године претплатио се и на књигу Пијетра Метастазија, позоришну игру коју је превео Петар Јовановић, *Айшилий Реџулъ* (Нови Сад 1846). Као слушаца прве године вршачке богословије претплатио се 1847. на књигу Л. А. Гепардија, *Крајшка ерцеговачко-босанскій кралъ њовејшїица* (Београд 1847) и песме Димитрија Михајловића *Смил* (Нови Сад 1847). Чим је отишао на студије у Беч, претплатио се на Даничићеву *Малу српску граматику* (Беч 1850). Његова кћи Меланија, ученица првог разреда у Новом Бечеју, уписана је 1869. као претплатник на књигу песама Софије В. Стефановић *Равијојле њиви лети* (Сомбор 1869). Последњи податак из поменуте грађе је да се Лазар Захаријевић 1871. године, и то као новобечејски адвокат, претплатио на књигу Јевстатија Михајловића *Сујеврије и неверије са ѡпретресом и ѡповржењем материјализма и атеизма илићи безбожија* (Нови Сад 1871).

⁵ У опису војног похода у Арад (*Народност* 76, 1899) о својим осећањима и мотивима пише: „Здраво ме бијаше вређало у Карловци то често преговарање: да је омладина наоружана, да добија као и други војници јело и одело, а место да иде на бојно поље и да тамо соколи народ на бој, она се овде у Карловци шири по кафани, узноси јуначка дела наших предака, а овамо кад на Карловце пукне топ, омладина место да полети са народом у бој, измиче преко потока у манастире. Ако се и није то преговарање могло односити на сву омладину, пак ни на мене, опет се решим да се уклоним из Карловаца и да потражим бојно поље.”

⁶ Овај податак, да је био поручник, наводи Властоје Алексијевић у рукопису *Савременици и њихови Досијеја Обрадовића и Вука Станеф. Караџића*, Биографско-библиографска грађа, који се чува у одељењу посебних збирки у Народној библиотеци у Београду.

⁷ Анонимни аутор у некрологу објављеном у „*Народности*” (1904, 29) наводи да је Лазар Захаријевић два пута рањен и да само из скромности није навео овај податак у својим сећањима. Податак о рањавању изостављен је у некрологу објављеном у „*Бранковом колу*”.

дан пријављивати полицији, универзитетске просторије биле су претворене у касарне, а наставу су великошколци слушали у Терезијануму. Привођење великошколаца у полицију била је свакодневна појава, а разлог да готово и није морао постојати. У својим успоменама из тог периода Захаријевић⁸ је описао како је Светозар Милетић 1850. приведен у полицију јер је обукао плаву српску атилу са белим гајтанима и црвеном поставом. Након саслушања у полицији забрањено му је да се тако одевен убудуће појави на бечким улицама. Ђура Даничић је имао дугу косу преко рамена и полуцилиндар, па су га у полицији ошишали, а Бранко Радичевић⁹, је чувши за то, одмах своју косу мало скратио да би избегао могућу неприлику. Студенти су свој отпор према оваквим поступцима показивали тако што нису дизали руку у знак поздрава, скидања капе, када би пролазио цар, или, када је и то постало опасно, утрчавали групно у Терезијанум да би избегли прилику да морају да поздраве цара.

У Бечу се Лазар Захаријевић дружио или виђао са младим људима који су већ постали или ће постати интелектуални и духовни темељ српске културе и историје; то су Бранко Радичевић, Ђура Даничић, Светозар Милетић, Ђорђе Натошевић, потоњи владика Теодор Живковић, барон Јоца Живковић и многи други. Одлазио је готово сваке вечери у славенску кафану „Герловић“, где су редовно били Бранко, Даничић и Натошевић. Често је у ту кафану због Бранка Радичевића свраћао и студент медицине Коста Вујић из Београда, син проте Вујића, којем је по оцу Бранко дао надимак Прота. Како је Коста, поред државне стипендије, добијао и лепу припомоћ од оца, а сам био прилично штедљив, често је зајмом помагао Радичевићу и Даничићу у беспарици. У својим сећањима¹⁰ на последње Радичевићеве дане Захаријевић каже да је у јесен 1852. Радичевићева болест већ била веома видљива. Престао је да пуши и само је држао у устима половину вирџиније. Када више није могао да одлази са друговима у кафану и углавном лежао у својој соби, највише се о њему бринуо Коста Вујић. Он је и замолио њиховог професора с медицинског факултета, који је Бранка и лечио, да га смести у општу болницу, где су му обезбеђене засебна соба и послуга. Наизменично су код њега до десет сати увече, некада и дуже, да би му прекинули дуге вечери и самоћу, бдели Вујић, Захаријевић и Миша Небригић. Последње вечери код њега је био Коста Вујић — Прота. Бранко је у пола девет свога Проту замолио да оде кући, јер хоће да спава, а у пола десет је умро.

Након са одликом завршених студија Лазар Захаријевић је 1854. подељен царско-краљевском судбеном столу у Араду. Својом темељном спремом и вредним радом скренуо је пажњу на себе и одмах је постављен за централног истражног судију. Како је у то време био неожењен, одлазио је на ручак код тадашњег епископа, потоњег патријарха Проко-

⁸ *Бранкова смрт*, Народност 13 (Земун 1900).

⁹ Бранко Радичевић, четири године старији од Лазара Захаријевића, прво је студирао право, а 1850. се уписао на медицину и успешно је студирао. Није је завршио због преране смрти.

¹⁰ *Лазар Захаријевић*, некролог, Народност 29 (Земун 1904).

пија Ивачковића. Ту се сретао са два искусна правника, Николом Савићем, арадским адвокатом, пореклом из Новог Сада, који је свој радни век завршио радећи у епископији, и старим Кајзером, бившим конзисторијалним фишкалом у Вршцу. За епископском трпезом млади Лазар је доста чуо и научио од двојице старих и искусних правника. У то време, а по свему судећи ни касније, Захаријевић није знао румунски иако је живео у румунском окружењу. Истраге је за случајеве где су учесници били Румуни водио преко писара Мађара који је знао румунски и који је истовремено био и тумач.

Пред јесен 1859. премештен је у Турски Бечеј (Нови Бечеј), у којем је било седиште среског уреда, где се за кратко време упознао са угледним грађанима и интелигенцијом. Политички догађаји 1860. доводе га привремено на место Јавног нотара. Била је то осетљива дужност за простор на којем су живели Срби, Румуни, Мађари и Немци. И тада је двадесетак година старији и утицајни епископ Прокопије био од помоћи Захаријевићу и добронамерним, готово родитељским саветима, а и везама. Да је око 1860. морао имати неке проблеме у вези са обављањем дужности јавног нотара види се из два писма (Рукописно одељење Матице српске, бр. 14.451, 14.452) која му је из Арада у Турски Бечеј упутио Прокопије Ивачковић. У писму од 3. октобра 1860. Ивачковић пише: „Ја сам био разумео да си тамо неке неприлике имао. Као званичник тога реда, у ком се находиш, мораш бити вишије партаја и самосталан, мораш имати поверење свију без разлике народности. Теби способност не оскудева, а популаритет, обазрително и мудро поступајући, лако можеш задобити. Ти си публични Нотариј, и као такав и за Мађаре, Немце и прочаје. Лакоумни људи има свуда; с таковима не треба се протеривати, али њихово тесно пријатељство, и исконително с њима соображение избегавати треба. Ово је моје мненије на искуству основано, а мислим да ми нећеш замерити што искрено говорим. Љубав према теби и жеља, да срећан и задовољан будеш, на ово су ме определила”. У писму од 23. фебруара 1861. јавља: „Љубезни Лазо! На твоје писмо от 20. фебр. т. л. имам ти јавити: да сам данас писао Г. проти Кикиндском, и препоручио сам те. Другог познатог немам. Зато, ако познатог пријатеља имаш, а ти се и сам на њега обрати.”

Када се стање нормализовало и јавни нотари укинати, ступио је у ред адвоката и стекао глас једног од најбољих познавалаца аустријског грађанског права. Врло дуго је радио и живео у Бечеју, у њему се као претплатник помиње и 1871, али је касније прешао у Панчево, где је такође имао адвокатску канцеларију. Као председник Прве панчевачке среске ратарско-занатлијске задруге за штедњу и предујам помиње се од 1896. до 1901, што сведочи о његовом грађанском и стручном угледу.

У народном покрету након 1860. није отворено учествовао, али је био у пријатељском дослуху са вођом војвођанских Срба Светозаром Милетићем. Са Милетићем се Захаријевић познавао, ако не раније, оно још из времена студија у Бечу. Неке контакте могли су имати и раније јер је Димитрије Захаријевић био са Милетићем (1844—1846) у Братиславском лицеју. Својим промишљеним саветима и драгоценим инфор-

мацијама о расположењу, с једне стране народа, а с друге стране жупанијских власти, био је Захаријевић користан многим важним људима из Покрета. У време када су Срби ушли у неравноправну опозицију против режима (1868), Захаријевић је сматрао да је то опредељење погрешно и да ће се Срби у тој борби улудо истрошити. Сматрао је да се са концесијама, датим Србима на народно-црквеном пољу, треба задовољити и на тим основама организовати за снажнији развој у области привреде и просвете, да треба прихватити умеренији политички програм, а борбу за политички препород одгодити за повољније време. Како је са својим мишљењем остао у мањини, његови контакти са људима који су припадали другој струји су ослабили. И после цепања Српске народне слободоумне странке права, након Кикиндског програма 1882. године, иако прилично повучен, остао је привржен старим идејама странке. Већ у зрелом добу и без младалачког полета и оптимизма, са тугом је гледао неправедну борбу са влашћу и међусобна жестока трвења међу Србима. Својим пријатељима често је говорио да жали што је у својим предвиђањима био у праву: „Молио сам Бога да ме време дезавуише и најсретнији би био да сам то дочекао. Али, на жалост, сваки дан износи преда ме црњу будућност него што сам ју и ја замишљао. Ето се истрошисмо не само у бесмисленој борби против јачег противника, него се трошимо и у кивној борби међу собом самима. Ову потоњу несрећу нисам предвиђао, а сада видим и поњам да је и до ње морало доћи”¹¹.

Колико је до сада истражено, Захаријевић је писао мало, кратке текстове који су објављени у периодичним публикацијама. Готово све своје текстове написао је и објавио пред крај живота¹², када је живео у Панчеву, и свима је заједничко то да је аутор сведок неког догађаја или познавалац људи или ситуације. Некада су ти текстови реаговање на нечија погрешна тврђења и потреба да се нешто разјасни и исправи, а некада само жеља да потомству остави податак или опис догађаја у којима је сам учествовао. За разумевање поезије Бранка Радичевића и препознавања лица које он помиње у својим песмама важни су прилози *Ко је „Јаша”*, *ко је „Сеџка” у Бранкову*, *„Бачком расџанку”* и *Ко је Јулије у Бранковом „Бачком расџанку”*. Односе Бранка Радичевића и Светозара Милетића из бечког периода покушао је да објасни у тексту *Милетић и Бранко*. Текст је заправо настао као реакција на чланак Димитрија Руварца, објављен у „Бранику”. У том чланку Руварац износи Милетићеве речи, изговорене Миши Димитријевићу, о разлозима недруговања са Радичевићем. Наиме, по Милетићу, разлог је Бранкова фриволност. У тексту смиреном и са пуно разумевања за околности у којима су се наша два великана и објашњавајући природу њихових личности, Захаријевић на одмерен начин оповргава тврдњу да је Бранко био фриволан и текст завршава речима: „Оволико у хатар истине, а да сперем љагу са светла образа Бранкова.”

¹¹ *Нав. дело.*

¹² Од једанаест објављених текстова Лазара Захаријевића, десет је објављено 1899. и 1900.

Студирајући у Бечу и другујући са Бранком Радичевићем, Захаријевић је морао бити упознат са Вуковом и Даничићевом борбом за српски језик и правопис. У својим објављеним текстовима он питање језика није помињао а објављени су у годинама када је Вукова реформа већ била опште усвојена. Судећи по запису који је оставио на последњем писму које му је у Беч упутио брат Илија, за који је извесно да је исписан после 1853, он у млађим данима није спадао у ред присталица Вуковог правописа јер је само у неколико редака тога записа успео да употреби више превуковских графема: ђ, њ, ја, њ, и, е.

Када је Захаријевић почео побољевати и када се више није могао сам о себи старати отишао је код кћери Меланије, која је била удата за аустроугарског капетана Ђорђа Јанковића. Умро је у Темишвару, у четвртак, 21. априла 1904 (по новом календару), у седам сати ујутру, окружен ћерком, зетом и унуцима. Сахрањен је на Српском градском гробљу у Темишвару. О томе да је био позната личност свог времена сведочи оглашавање његове смрти у четворо новина у четири града, у двоје новина већим некролозима (Народност 29 (Земун 1904); Бранково коло 20 (Сремски Карловци 1904) 639—640) и у двама мањим текстовима (Глас права, судства и администрације 13 (Београд 1904) 415; Грађанин 15 (Панчево 1904).

ОБЈАВЉЕНИ ТЕКСТОВИ ЛАЗАРА ЗАХАРИЈЕВИЋА У „НАРОДНОСТИ” И „НАШЕМ ДОБУ”

Милетић и Бранко, Наше доба, бр. 105, Нови Сад 1887.

Војени поход у Арад 1849. год. и смрт Миклова, Народност, 76, Панчево 1899.

Из мојих усјомена, Народност, 77, Панчево 1899.

Из мојих усјомена, Народност, 78, Панчево 1899.

Дојуна војеном походу у Арад 1849. г., Народност, 96, Панчево 1899.

Усјомене, Народност, 100, Панчево 1899.

Бранкова смрт, Народност, 13, Панчево 1900.

Ко је Јулије у Бранковом „Бачком расјанку”, Народност, 14, Панчево 1900.

Ко је „Јаша”, ко је „Сешка” у Бранкову „Бачком расјанку”, Народност 29, Панчево 1900.

Из мојих усјомена, Народност, 33, Панчево 1900.

Вазда досељив, Народност, 66, Панчево 1900.

Milica Bujas

LAZAR ZAHARIJEVIĆ, JUDGE, LAWYER AND WITNESS OF HIS TIME

Summary

Lazar Zaharijević (Kovin 1828 — Timisoara, April 21, 1904) was educated in Sremski Karlovci, Modra (Slovakia) and Vienna. He was an investigative judge of the Royal Court in Arad, a public notary in the Turkish Becse and a lawyer in the Turkish Becse and Pančevo. He belonged to Miletić's National Free-Minded Party; however,

after 1860, he was not an active member, but a discreet councillor. He took part in the revolutionary events in 1848, and was a contemporary of Branko Radićević, Đura Daničić, Svetozar Miletić, Kosta Vujić and others. In his old age, he wrote shorter texts without literary aspirations. His intention was to leave an authentic testimony about some events and well-known personalities to the following generations, so that they could understand and interpret them in the right way.

Milica Bujas

LAZAR ZAHARIJEVIĆ, JUDECĂTOR, AVOCAT ȘI MARTOR AL TIMPULUI
ÎN CARE A TRĂIT

Rezumat

Lazar Zaharijević (Cuvin, 1828 — Timișoara, 21 aprilie 1904) s-a școlarizat la Sremsik Karlovci, Modra (Slovacia) și Viena. A fost judecător de anchetă al Biroului judecătoresc regal din Arad, notar public în Beceiul Turcesc și avocat în Beceiul Turcesc și Panciova. A fost membru al Partidului Liberal Național al lui Miletić, dar după anul 1860 nu a mai fost activ, membru ci doar consilier discret. A fost participant al evenimentelor revoluționare din 1848 și contemporan al lui Branko Radićević, Đura Daničić, Svetozar Miletić, Kosta Vujić și alții. La o vârstă mai înaintată a scris texte mai scurte, fără pretenții literare. Intenția i-a fost ca despre unele evenimente și personalități cunoscute să lase generațiilor viitoare mărturii autentice și posibilitatea ca ele să fie just înțelese și interpretate.

Александар Васић

СРПСКА ПИЈАНИСТКИЊА ЈОВАНКА СТОЈКОВИЋ

I

Први високопрофесионални и значајни српски музички уметници — композитори и извођачи образовани на основама западноевропског музичкотехничког система, појављују се током 19. столећа. Овде ће бити дат приказ живота и рада славне српске пијанисткиње, камерног музичара, концертне певачице, композитора и музичког педагога, Јованке Стојковић, која је деловала у другој половини претпрошлого века.

На основу каквих докумената данашњи музички историчар може да пише о уметности Јованке Стојковић? Техника у њено доба још увек није била толико унапредовала да би се данас могло располагати звучним записима њених концертних наступања. Стога статус прворазредних историјских извора стичу чланци, различите врсте и намене, објављивани у оновременој штампи. Писац ових редова свестан је методолошких ограничења која прате коришћење наративних извора, т. ј. писане речи о музици као извора за познавање *минуле* музичке праксе. Истраживања извора и литературе омогућила су формирање листе од преко седамдесет библиографских јединица. Од тог броја две трећине припадају корпусу изворне грађе из старих српских листова и новина, док нешто изнад двадесет наслова долази из круга научне, секундарне, у првом реду музиколошке и лексикографске, па онда још и књижевноисторијске литературе.

Јованка Стојковић је рођена 1854. или 1855. године у Темишвару.¹ До своје осамнаесте године живела је у Прагу и Бечу. Клавир је студирала код Александра Драјшока (A. Dreyschock), изврсног чешког виртуоза, а потом и код Франца Листа (F. Liszt), једног од водећих представника позне европске романтике и једног од најбољих пијаниста свих времена.

* Аутор се најсрдачније захваљује госпођи Љубици Бошковић из Библиотеке Матице српске у Новом Саду, г-ђи Олгици Момчиловић из Библиотека Српске академије наука и уметности у Београду, као и г-ђици Александри Марковић из редакције Српског биографског речника Матице српске, за несебичну помоћ при добављању изворне грађе из старе, ретке, у многим случајевима тешко приступачне штампе.

¹ Не сасвим прецизан податак о години рођења објављен је у непотписаном чланку *Београдске новост*, Видов дан, Београд, 30. марта 1872, XII, 66 <1—2>.

На српском музичком небу Јованка Стојковић се појавила, попут метеора, у пролеће 1872. године. Најстарији познати запис о њој дао је Бранко Мушички, књижевник, публициста, књижевни преводилац с немачког и француског језика — Гетеа (J. W. von Goethe) и Жила Верна (J. Verne). У новосадском „Позоришту“, у броју од 27. марта те године, он пише: „У веома сиромашној уметничкој градини српској пупи цветак, који својим мирисом мало да не ће надмирисати све своје друге и другове. То је Јованка Стојковићева, млада и лепа Српкиња из Темишвара... Учитељ Лист изјавио се... да је сматра првом пијанискињом данашњег века!... Колико нам годи такав глас о нашој личној Српкињи, толико ћемо већма жалити, ако уживање у њеној вештини буде за српство — забрањен плод”.²

Али није било тако. Јованка Стојковић је током 1872. године одржала тријумфалну концертну турнеју по српским градовима: с усхићењем су је слушали Нови Сад, Београд, Земун, Панчево (где је наступила и као клавирски сарадник прослављеног српског виолинисте Драгомира Кранчевића, потоњег концертмајстора будимпештанске опере), затим Вршац, Суботица, Сомбор, Бечкерек. Представила се и на Ријеци и у Загребу. Најаве њених концерата, огласе с репертоаром, биографске цртице, љубитељске али и стручне музичке рецензије налазе се у „Позоришту“, „Видов дану“, „Застави“, „Народу“, „Панчевцу“, „Јединству“, „Младој Србадији“, „Јавору“, „Истоку“, „Српским новинама“, „Виделу“. У загребачким „Narodnim novinama“ о њеној пијанистичкој уметности лаудативно пише Аугуст Шеноа; земунски Немци, у своме гласилу „Der Grenzbote“, изричу јој похвале без знакова националне или политичке нетрпељивости.³ (Покушај политичке саботаже доживела је једино у Сомбору. Наиме, чим су дознали да је уметница српске народности, тамошњи Мађари стали су враћати купљене улазнице за њен концерт.⁴)

Изгледа да је највећи успех пожњела у Новом Саду, где је постала хероинем Уједињене омладине српске. У центру Војводине дочекана је одушевљено, а испраћена је буром пљеска, „опетованим изазивањем на сцену“, цвећем, лампионима и сребрним лаворовим венцем; песме њој у част испевали су Јован Суботић и Лаза Костић.

Након овог сензационалног похода по српским крајевима, млада уметница продужила је — како је то, уосталом, у обраћању егзалтираној домаћој публици и најавила⁵ — своје даље музичко усавршавање (у ино-

² -цки. (Пијанискиња Јованка Стојковићева). *Уметност*. Позориште, Нови Сад, 27. марта 1872, I, 46, 187. За аутора овог чланка, који Јованку Стојковић уводи у српску музичку културу, *Bibliografija rasprava i članaka*, knj. 13: Muzika, Zagreb 1984, 171, сугерише: „Autor verovatno Branko Mušicki”. О Мушичком в. D.<ušan> Ivanić, „Branko Mušicki”, *Leksikon pisaca Jugoslavije*, knj. IV, Novi Sad 1997, 599.

³ На жалост, никако се није могло доћи до ових хрватских и немачких новина. О њиховом постојању и садржини обавештења пружа темељна студија Стане Ђурић-Клајн „Јованка Стојковић, заборављени српски музичар”, објављена у ауторкиној збирци чланака и студија *Музика и музичари*, Београд 1956, 59—78.

⁴ Уп. <Непотписано> *Из уметничког свешта*. Млада Србадија, Београд, 20. маја (свибња) 1872, III, 20, 319.

⁵ *Исто*, 320.

Јованка Стојковић 1872. г.

странству). Није напредовала само у клавиру, него је две године посветила студијама певања у Милану.

Нису познате никакве чињенице о музичком раду Ј. Стојковић у следећих седам година. Ћутање српске штампе накратко прекида само најава њеног учествовања на „беседи с игранком”, коју је Српско омладинско друштво „Преходница” приредило 28. фебруара 1874. у Пешти, у корист Српског народног позоришта.⁶

Домаћа гласила поново издашно пишу о Јованки Стојковић тек од априла 1879. г. При истеку те године она решава да се настани у српској

---

⁶ *Јавор*, Нови Сад, 10. фебруарија 1874, 5, 158.

престоници (где ће живети као приватни професор музике и извођач). Наступала је, у Београду, као пијаниста, камерни музичар, соло-певачица и композитор — у Народном позоришту, Градској касини и Великој пивари. Свирала је и певала не само у своју корист, него и за фондове појединих установа и у хуманитарне сврхе. Последњи концерт у Србији одржала је 15. априла 1881, којом приликом је извела и две своје композиције означене као „транскрипције из српских мелодија”. После овог датума нема вести о њеној делатности у иностраним центрима — јер тамо је прешла да живи и наступа — све до 1892. г., када су сомборски „Бачванин” и новосадско „Стражилово” донели некрологе: Јованка Стојковић је умрла 14. или 16. марта 1892. у Паризу, где је провела две последње године свога кратког, али садржајног, уметности посвећеног живота.⁷

II

Шта представља појава Јованке Стојковић у историји новије српске музике? Шта је то суштаствено *ново*, што је она унела у српску музику, у српски концертни живот?

Њена је вероватно најкрупнија заслуга што је Србе, по први пут, упознала са — говорећи у фигури — „канонским” делима европске музике за клавир. Захваљујући њеном репертоару, српска публика је имала прилике да слуша неке од најзначајнијих клавирских соната Лудвига ван Бетовена (L. van Beethoven): C-dur, opus 53 (*Waldstein*), cis-moll, opus 27, број 2 (*Месечева соната*), d-moll, op. 31 бр. 2 (*Олuja*), Es-dur, op. 81a (*Соната расветљанка*), f-moll, op. 57 (*Appassionata*), e-moll, op. 90. Са Драгомиром Кранчевићем и још једним уметником, чије име штампа није назначила, извела је две изврсне Бетовенове сонате за виолину и клавир: *Кројцерову* и *Пролећну*. И као концертна певачица оживљавала је дела непролазне вредности: певала је мајсторе барока (Хендл, /G. F. Händel/ — *Речитатив и арија* из опере *Риналдо*), рококоа (Перголези, /G. B. Pergolesi/, класицизма (Глук, /Ch. W. Gluck/ — *Арија* из опере *Орфеј и Еуридика*).

Као типичан представник епохе музичког романтизма, Јованка Стојковић је неговала и култ виртуозности. На њеном програму налазила су се и таква штива у којима је могла приредити ватромет пијанистичких акробација. Листове парафразе и обраде музике Гуноа (Ch. Gounod), Шуберта (F. Schubert), Доницетија (G. Donizetti), Моцарта (W. A. Mozart); слични комади јеврејско-руског композитора и пијанисте Антона Рубинштајна (A. Rubinstein). Не би се, међутим, могло безрезервно и одсечно проценити, како је то учињено у водећем лексикографском приручнику за српску и југословенску музику, да су на њеном програму

⁷ *Бачванин*, Сомбор, 29. 3. 1892, IX, 13 <3>: „† Јованка Стојковић чувена српска уметница, умрла је од запалења плућа, 16 о. м. у Паризу, где се бавила последње две године, ради очне операције мајке јој, и ради давања концерата у Паризу.” Новосадско *Стражилово* (29. марта 1892, V, 13, 208), међутим, као датум смрти бележи 14. марта 1892.

„glavno mjesto zauzimale kompozicije izrazito virtuosnog obilježja po uzoru na njezine učitelje Liszta i Dreyschoka”⁸. Статистика уверава у барем једнако присуство тзв. карактерних комада и, уопште, композиција значајне унутрашње снаге и вредности. Поред Бетовенових соната, она је свирала Шуманову (R. Schumann) *Крајзлеријану*, Шопенове (F. Chopin) етиде (које су аутентични концертни комади, а не само техничке студије), полонезе, мазурке, ноктурна и др.

Јованка Стојковић није била само уметник; она је била и родољуб. Није занемарила ни домаћу, иако — у оно доба — домашајима скромну, а бројем невелику музичку продукцију. Изводила је виртуозне комаде романтично-салонског стила свога претходника Корнелија Станковића, композиције Јосифа Шлезингера, Даворина Јенка. Певала је минијатуре Аксентија Максимовића и хрватског композитора Ватрослава Лисинског.

Ако је судити према сачуваним написима, Јованка Стојковић је била надмоћан клавирски виртуоз. Хитрина њених прстију и руку — како приликом свирања мелодијских низова, тако и при извођењима акордске фактуре — изузетна спретност леве руке (из чега се може видети да је била права ученица свог професора Драјшока), дубока меморија — композиције је свирала напамет, или, како би то казали стари критичари, „без прегледалице” — у време када свирање без нота није било обавезујућа норма — чистота и разнолика јачина тона, изнијансирана динамика, све је то запазила српска штампа. Као концертна певачица није имала онолико успеха колико је постигла са клавиром (очигледно је то за њу била другостепена вокација). О њеним клавирским композицијама слободне, варијационе или фантазијске структуре (што се разабире из наслова) не може се ништа одређеније казати, просто зато што се нису сачувале (или, свеједно, што још увек нису пронађене).

Какви би били правци будућих истраживања у вези са Јованком Стојковић? Шта је потребно у будућности учинити да би се рељефније сагледао њен музичкоуметнички рад?

У нека срећнија времена, када материјална средства буду допуштала научни рад у страним установама, биће потребно претражити штампу и архиве у свим оним градовима и земљама у којима је српска уметница, сва је прилика, приређивала концерте. Извори помињу Пешту, Грац, Беч, Трст, Лондон, Париз, Данску, Русију. Ваља испитати и хрватску штампу, јер је Јованка Стојковић свирала и у тамошњим местима. Тако ће се доћи до подробније и тачније слике о њеној међународној пијанистичкој каријери која представља, у вредносном смислу, безмало апсолутни *curiosum* у иначе скромној српској музичкој култури седамдесетих и осамдесетих година 19. века. Нека буде казано и то да ће, вероватно, изаћи на видело и неки — у овом тренутку непознат — српски текст о Јованки Стојковић, онда када буде била предузета израда екстензивне

---

⁸ Уп. <Nepotpisano> „Stojković, Jovanka”, *Leksikon jugoslavenske muzike*, knj. 2, Zagreb 1984, 381.

музичке библиографије домаће штампе 19. и 20. stoleћа. Такав неопходни, а потпуни мануал српска наука и култура још увек немају.⁹

III

На крају је неопходно задржати се на анализи једног текста који је за музиколога од нарочитог теоријског и историјског интереса.

Међу малобројним музичким критикама професионалног карактера и нивоа које су написане о уметности интерпретације Јованке Стојковић налази се и једна рецензија Јована Јовановића Змаја.¹⁰ Неколики су показатељи да је Змај поседовао солидно музичко образовање. У овом његовом тексту наилази се на појмовни језик музичке теорије. Тако српски песник за Листову клавирску музику каже да је „пуна хармонијске лепоте али и техничких каприса.”¹¹ Ово би могао бити најпрегнантнији (књижевни и) стручни опис клавирске музике мађарског романтичара, који је преко медијантике изменио лик европске хармоније, а фактуром свог пијанизма искорачио из опробаних схема традиционалне клавирске технике. Очеvidно добро упућен у проблематику клавирске технике и фактуре, српски књижевник за Драјшокову обраду енглеске химне „God Save the Queen”, за леву руку, примећује: „...тема <се> строго делила од пратње, и ко није гледао свирку имађаше тај исти утисак, као да слуша обе руке”. Слично, и у вези са Лист-Шубертовим *Бауком*: „тема <се> дели на обе руке, те сваки прст за се мора и да пева и да прати”. Овако подробне, стручне напомене ни данас — у време одмакнуто од музичког аматеризма — не налазе се у дневној музичкој критици. Тип ових запажања даје за право претпоставци да је Змај био много више од љубитеља класичне музике.

⁹ У оквиру рада на ретроспективној библиографији народа Југославије до 1945. године, Југославенски лексикографски завод „Мирослав Крлежа” у Загребу објавио је, године 1984. и 1986, XIII и XIV том своје капиталне едиције. Поменуте, драгоцене, у овом тренутку незамењиве књиге (*Bibliografija rasprava i članaka*, knj. 13 i 14, Muzika, Struka VI, glavni urednik Marija Kuntarić) досада су најбољи приручник своје врсте, али, на жалост, не и потпун. Наиме, у предговору уредништва за 13. том (стр. VII) речено је: „Knjige XIII i XIV retrospektivne bibliografije Jugoslavenskoga leksikografskog zavoda sadrže bibliografiju članaka i rasprava o muzičkim zbivanjima kod nas i u svijetu, objavljenih u našoj periodici od njenih prvih početaka do 1945. godine”. Међутим, с непознатих и нејасних разлога изостала је *комплетна* обрада југословенских листова и часописа: грађа је дата редуковано, а кориснику ове *Bibliografije* нису саопштени принципи те редукције. На неопходност опрезног коришћења ових приручника упозоравају научници који су, у склопу својих истраживања и проучавања, допуњавали поједине одељке загребачке *Bibliografije*. Тако је, на пример, проф. др Роксанда Пејовић саопштила додаток к музичкој библиографији Косте П. Манojловића. (Уп. ауторкину студију „Kosta Manojlović kao esejista i kritičar”, у: *U spomen Koste P. Manojlovića, kompozitora i etnomuzikologa*. Zbornik radova. Urednik Vlastimir Peričić, Fakultet muzičke umetnosti, Beograd 1990. 101—137, са библиографским прилогом на стр. 138—142. Б. и критички приказ писца ових редова: *U spomen Koste P. Manojlovića*, Zvuk, Zagreb 1990, 5/94 — 95.)

¹⁰ -Ј.- <=Јован Јовановић Змај; дешифрација: *Bibliografija rasprava i članaka*, knj. 13: Muzika, Zagreb 1984. 363> *Концерти Јованке Стојковићеве. Подписак*. Застава, Нови Сад, 10. маја 1872, VII, 55 <2—3>.

¹¹ *Исто*.

Змајева естетичка схватања надилазе конвенције романтичког доба кроз његов одмерен, али ипак критички однос према музичком виртуозитету, једном од заштитних знакова 19. века, који ће и овим култом прокламовати идеју непоновљивости стваралачког генија: „Ми нисмо љубитељи велике бравуре у музици а још мање љубимо химну, па ма чија она била, али то нас не уздржава признати, да је ту бравуру на клавиру извршила гђца Стојковићева тако, да би јој многи бравуриста могао завидети.”

Зналац потоњег развоја српске музичке критике препознаће у Змајевом односу према виртуозитету претечу модерних схватања једног Милоја Милојевића, водећег српског музичког критичара и есејисте у првој половини 20. века. Милојевић и доцнија српска критика више ће ценити унутрашњу лепоту музичких дела а интерпретација него спољашњи бљесак самонадметања у чисто техничкој супериорности.

За историчара српске музикографије највеће изненађење, међутим, представља онај одломак Змајеве критике у којем он тумачи и вреднује Јованке Стојковић интерпретацију првог става Бетовенове *Месечеве сонате*: „И сама Клара Шуманка, која има толико дара за Бетовенову музику, могла би у оном спором и тихом адажију наћи код Јованке индивидуалних нијанса које би је побудиле, да размишља да ли није баш у томе малаксалом темпу већи ефект него у прехитреном као што се често слуша у концертима новијих уметника а нарочито Рубинштајна.

Колико је у првом делу те сонате показала уметница *критичког* (подвлачење: А. В.) дара толико је у последњем показала техничке хитрине.”

Примећено је да речи поседују снагу којом „редак текста може казати и књижуруну незнања”.¹² Постоје и супротни примери: наведени цитат отвара врата критичаревог знања и уметничке осетљивости.

Наиме, познавалац музичког класицизма неће у тишини прећи преко горњих редова. Јер, питање разумевања и извођења првог става јесте темељни херменеутички проблем *Месечеве сонате*. Бетовен је извршио својеврсну музичку револуцију када је на челно место класичне, строге и стабилне музичке врсте каква је соната 18. века, поставио — ноктурно. Али, овај неоспорни отклон у правцу надолазеће ере романтизма композитор је прекрио извесном дозом амбиваленције. Као да се бонски мајстор поколебао због сувише смелог реструктурирања старе форме; можда су на ту унутрашњу дилему утицали хоризонт очекивања и класицистичке погодбе касног 18. и раног 19. века?¹³ У чему се огледа противречност Бетовеновог уметничког поступка? Он је, с једне стране, на иницијално, тежишно место циклуса ставио један веома лаган, „ноћни” став *Adagio sostenuto*.¹⁴ Али, с друге, покушао је, на извешан начин, да измири 18. и 19. столеће тако што је дао „мање времена” том првом а

¹² Уп. Светозар Петровић, *Шекспир и др Лаза Костић*, Летопис Матице српске, Нови Сад, јануар 1986, 162, 437, 1, 46.

¹³ *Месечева соната* потиче из 1802. године.

¹⁴ О Бетовеновом романтизму сведочи и ознака за *Месечеву сонату*: *Sonata quasi una fantasia*.

кључном ставу. Наиме, да би умањио (?) романтичку компоненту у делу, Бетовен се определио за такт *alla breve* и тако убрзао пулс и ослабио психолошки и стилски акценат ноктурну који отвара циклус. Тиме је отворио пут различитим, па и опречним пијанистичким тумачењима: да ли је ноктурно само интродукција за циклус, или управо ту, у њему, лежи значењски *fundus* целе троставачне форме?¹⁵

И Јованка Стојковић и Јован Јовановић Змај увидели су да је Бетовен, овде, поглавито, антиципирао романтизам. Зато су обоје за критеријум одредили темпо, а не такт. Пијаниста и критичар открили су смирао композиције и суштину Бетовеновог историјског преврата.

И тако су се српски музичар и српски песник нашли, руку под руку, у улози весника једног другог, модерног доба српске музике. Седамдесетих година претпрошлог столећа, када је започело предвечерје те епохе, она се јавила као пијаниста европског формата, бриљантне технике, али и самосталног и критичког односа према питањима концепције музичких дела. А он, не само као књижевник — пасионирани љубитељ музике, него и као критичар од знања, утанчане музичке интелигенције и интуиције. Свако од њих најавио је време високих стандарда које ће српска музика и музичка критика почети убрзано да освајају током следећих неколико деценија.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

1. -цки. <Autor verovatno Branko Mušicki, уп. *Bibliografija rasprava i članaka*, knj. 13: Muzika, Zagreb 1984, 171> (*Пијанисткиња Јованка Стојковићева*.) *Умешност*. Позориште, Нови Сад, 27. 3. 1872, I, 46, 187.
2. <Непотписано> *Београдске новост*. Видов дан, Београд, 30. 3. 1872, XII, 66 <1—2>.
3. <Непотписано> *Listak. Koncerti*. Vienac zabavi i pouci, Zagreb, 20. 4. 1872, IV, 16, 256.
4. J. (*Концерат* *гђце Јованке Стојковићеве*.) *Српско народно позориште*. *Лист*. Позориште, Нови Сад, 25. 4. 1872, I, 58, 235.
5. <Непотписано> *Дойиси*. =*Нови Сад*. Застава, Нови Сад, 26. 4. 1872, VII, 49 <3—4>.
6. Лаза Костић, „Јованци Стојковићевеј, у Новоме Саду, 27. априла 1872”, *Песме*, III. Приредио Владимир Отовић. Матица српска, Нови Сад 1991, 129, 219.
7. <Непотписано> *Нови Сад*. Народ, Нови Сад, 29. 4. 1872, III, 50 <4, стубац Б>.
8. J. (*Други концерат* *гђце Јованке Стојковићеве*.) *Српско народно позориште*. *Лист*. Позориште, Нови Сад, 1. 5. 1872, I, 60, 243.
9. <Непотписано> *Београдске новост*. Видов дан, Београд, 2. 5. 1872, XII, 89 <2>.
10. -J.- <Јован Јовановић Змај; дешифрација: *Bibliografija rasprava i članaka*, knj. 13: Muzika, Zagreb 1984, 363> Јованка Стојковићева. *Подлистак*. Застава, Нови Сад, 3. 5. 1872, VII, 52 <2—3>.

¹⁵ О овим питањима в. А. Vasić, *Veće visokog profesionalizma. O koncertu pijanistkinje Marije Đukić*. Реč, Beograd, januar 1998, V, 41, 191—192.

11. <Непотписано> =(Српкиња вештакиња). *Домаће вестии*. Панчевац, Панчево, 4. 5. 1872, IV, 35 <2>.
12. <Непотписано> *Концерат и ѿзоришће*. Јединство, Београд, 5. 5. 1872, IV, 97, 202.
13. <Непотписано> (*Концерат*). *Домаће вестии*. Панчевац, Панчево, 7. 5. 1872, IV, 36 <2>.
14. <Непотписано> *Концерат*. Јединство, Београд, 9. 5. 1872, IV, 100, 208.
15. -Ј.- <Јован Јовановић Змај; дешифрација: *Bibliografija rasprava i članaka*, књ. 13: Muzika, Zagreb 1984, 363> *Концерти Јованке Стојковићеве*. Подлистка. Застава, Нови Сад, 10. 5. 1872, VII, 55 <2—3>.
16. <Непотписано> (*Концерат*.) *Домаће вестии*. Панчевац, Панчево, 14. 5. 1872, IV, 38 <2—3>.
17. <Непотписано> (*Јованка Стојковићева*). *Музика*. Позориште, Нови Сад, 18. 5. 1872, I 62, 255.
18. <Непотписано> (*Концерат*.) Народ, Нови Сад, 18. 5. 1872, III, 58 <4, стубац Б>.
19. <Непотписано> *Из уметничког света*. Млада Србадија, Београд, 20. 5. 1872, III, 20, 318—320.
20. <Непотписано> *Беседа у Пещи*. *Новосии*. Јавор, Нови Сад, 10. 2. 1874, 5, 158.
21. <Непотписано> (*Српска уметница*). *Белешке*. Јавор, Нови Сад, 29. 10. 1878, 44, 1394.
22. <Непотписано> (*Концерат*.) *Домаће вестии*. Исток, Београд, 18. 4. 1879, IX, 45 <3>.
23. Српске новине, Београд, 19. 4. 1879, XLVII, 86, 376.
24. <Непотписано> *Београдске вестии*. Српске новине, Београд, 13. 5. 1879, XLVII, 105, 462.
25. <Непотписано> *Домаће вестии*. Исток, Београд, 13. 5. 1879, IX, 56 <3>.
26. Српске новине, Београд, 15. 5. 1879, XLVII, 106, 466.
27. Др В. Б. *Извештај о другом концерату ђ-ће Јованке Јовановићке, рођ. Стојковићеве*. Исток, Београд, 20. 5. 1879, IX, 59 <2—3>.
28. -н. *Уметности*. Српске новине, Београд, 26. 6. 1879, XLVII, 140, 606.
29. <Непотписано> *Београдске вестии*. Српске новине, Београд, 3. 11. 1879, XLVII, 243, 1082, 1084.
30. Ми-ја-х <Хајим С. Давичо; дешифрација: *Bibliografija rasprava i članaka*, књ. 13: Muzika, Zagreb 1984, 185> *Концерат ђ-ће Јованке Стојковић на гласовиру „Лек за ѿунице“, шаљива игра Миђуела Дијана, с немачког превода од Краља Лудвика I. Народно ѿзоришће*. Исток, Београд, 25. 11. 1879, IX, 139 <3>.
31. Српске новине, Београд, 25. 12. 1879, XLVII, 283, 1283.
32. Видело, Београд, 27. 2. 1880, I, 27 <4>.
33. х — м <Хајим С. Давичо; дешифрација: *Светозар Марковић и реални ѿравац у књижевности*. Приредио Предраг Протић. Матица српска — Институт за књижевност и уметност (Грађа: Српска књижевна критика, Књига 5) Нови Сад — Београд 1987, 567> *Концерат Певачке Дружине у Народном Позоришту*. Видело, Београд, 14. 3. 1880, I, 34 <4>.
34. Српске новине, Београд, 12. 4. 1880, XLVIII, 84, 472.
35. Српске новине, Београд, 24. 8. 1880, XLVIII, 189, 957.
36. Српске новине, Београд, 26. 8. 1880, XLVIII, 190, 961.
37. <Непотписано> (*Концерат*.) *Уметности*. Српске новине, Београд, 24. 12. 1880, XLVIII, 287, 1484.
38. Српске новине, Београд, 25. 12. 1880, XLVIII, 288, 1489.

39. J. Јовановић-Змај, *Прейиска*. Књига прва (1852—1882). Текстове припремили за штампу Младен Лесковац и Иванка Јовичић. Матица српска (Издања Књижевног одељења Матице српске, књига 2) Нови Сад 1957. (Писмо Милорада Поповића Шапчанина од 14. 3. 1881, 286—289)
40. <Непотписано> *Београдске весџи*. Српске новине, Београд, 8. 4. 1881, XLIX, 78, 473.
41. Српске новине, Београд, 8. 4. 1881, XLIX, 78, 475.
42. Српске новине, Београд, 12. 4. 1881, XLIX, 81, 511.
43. <Непотписано> *Јованка Стојковић*. Бачванин, Сомбор, 29. 3. 1892, IX, 13 <3>.
44. <Непотписано> Јованка Стојковићева. *Чишља*. Стражилово, Нови Сад, 29. 3. 1892, V, 13, 208.
45. *Поменик о шридесетогодишњици Краљевског српског народног јозоришћа 1869—1899*, Београд 1899, 30.
46. В. Стајић, *Новосадске биографије. Из Архива новосадског Магистрата*, Свеска друга. Град Нови Сад (Грађа за историју Новог Сада, књига друга: Новосадске биографије) Нови Сад 1937, 150.
47. М. Томандл, *Сјоменица Панчевачког српског црквеног певачког друштва 1838—1938*, Панчево 1938, 134.
48. С. Ђурић-Клајн, *Музика и музичари. Избор чланака и студија*. Београд 1956. („Јованка Стојковић, заборављени српски музичар”, 59—78).
49. J. Andreis — D. Cvetko — S. Đurić-Klajn, *Historijski razvoj muzičke kulture u Jugoslaviji*, Zagreb 1962, 685.
50. S. Đ. K. <=Stana Đurić-Klajn> „Stojković, Jovanka”, *Muzička enciklopedija*, knj. 2, Zagreb MCMLXIII, 646.
51. Иста, *Историјски развој музичке културе у Србији*. Pro musica (Едиција „Pro musica”, I) Београд 1971, 133, 183.
52. Ж. Петровић, *Две београдске године Змајеве*. Зборник Матице српске за књижевност и језик, Нови Сад 1972, 20, 2, 266, 282, 289, 291, 299.
53. S. Đurić-Klajn, *A Survey of Serbian Music through the Ages*. Translated by Nada Čurčija-Prodanović. Belgrade 1972, 149.
54. Иста, „Stojković, Jovanka”, *Muzička enciklopedija*, knj. 3, Zagreb MCMLXXVII², 462.
55. Иста, *Akordi prošlosti*, Beograd 1981, 42, 146, 218, 236.
56. <Nepotpisano> „Stojković, Jovanka”, *Leksikon jugoslavenske muzike*, knj. 2, Zagreb 1984, 381.
57. *Bibliografija rasprava i članaka*, knj. 13: Muzika, Struka VI, Zagreb 1984.
58. Р. Пејовић, *Српско музичко извођаштво 1831—1941*. Pro musica (Посебно издање) Београд, децембар 1984, 7—8.
59. Miroslava Hadžihusejnović — Valašek, „Srpski muzičari u Kuhačevom Biografskom slovníku”, *Корнелије Сјанковић и његово доба*. Зборник радова са научног скупа одржаног од 27. до 29. октобра 1981, поводом обележавања 150-годишњице композиторовог рођења. Српска академија наука и уметности (Научни скупови, Књ. XXIV, Одељење ликовне и музичке уметности, Књ. 1) — Музиколошки институт САНУ, Београд 1985, 259—286.
60. *Bibliografija rasprava i članaka*, knj. 14: Muzika, Struka VI, Zagreb 1986.
61. R. Pejović, „Ideologija nacionalnog stila u procesu profesionalizacije napisa o muzici srpskog 19. veka”, *Folklor i njegova umetnička transpozicija*. Referati sa naučnog skupa održanog 29—31. X 1987. Fakultet muzičke umetnosti, Beograd 1987, 162—164, 167.
62. Иста, „Белешке о интерпретацији у српском XIX веку”, *Асијекти интерпретације*. Реферати са научног скупа одржаног 22. и 23. IV 1988. Удружење

- композитора Србије — Факултет музичке уметности, Београд 1989, 16, 19, 21, 22, 42, 43.
63. Иста, *Српска музичка мисао до осамдесетих година 19. века*. Зборник Матиче српске за сценске уметности и музику, Нови Сад 1991, 8—9, 52, 53, 55—59, 61, 66, 67, 71, 74, 75, 78—80.
  64. Иста, *Српско музичко извођачиство романџичарског доба*, Београд 1991, 258—261.
  65. Ж. Петровић, *Рейершоар Народног позоришта у Београду 1868—1914*, Београд 1993, 43, 63, 68, 72, 81, 101, 103, 104.
  66. С. Турлаков, *Моцарти у Београду до 1941*. Театрон, Београд, фебруар 1993, 78/79/80, 6, 80, 86.
  67. Р. Рејовић, *Kritike, članci i posebne publikacije u srpskoj muzičkoj prošlosti (1825—1918)*, Beograd 1994.
  68. Иста, *Музиколог Стана Бурић-Клајн. Историографска, есејистичка и критичарска делатност*. Српска академија наука и уметности (Посебна издања, Књ. DСХХVII, Одељење ликовне и музичке уметности, књ. 9) — Музиколошки институт САНУ — Удружење композитора Србије, Београд 1994, 36, 42, 43, 70, 71, 76, 164.
  69. С. Турлаков, *Лешојис музичког живоља у Београду 1840—1941*, Београд 1994, 15, 17, 18.
  70. Исти, *Књига о Бетовену са нама до 1941. Quasi una fantasia*, Београд 1998, 15, 22, 23, 25-33, 36, 38, 55, 248, 360, 361, 373, 380.
  71. С. Маринковић, *Историја српске музике за средње музичке школе*, Београд 2000, 23, 39.*

Aleksandar Vasić

A SERBIAN PIANIST, JOVANKA STOJKOVIĆ

Summary

In this paper, the author presents a portrait of a famous Serbian pianist, chamber musician, concert singer, composer and music pedagogue, Jovanka Stojković (Timisoara 1854 or 1855 — Paris, March 1892). After her studies with Alexander Dreyschock and Franz Liszt, J. Stojković achieved a significant pianist career. She did not perform only in Serbia, but also in Pest, Graz, Vienna, Trieste, London, Paris, Denmark, Russia. Her greatest merit was probably the fact that she acquainted the Serbs with the best works of West European music (Ludwig van Beethoven's sonatas for piano: C Major, Opus 53 (*Waldstein*), C-sharp Minor, Opus 26 No. 2 (*Mondscheinsonate*), D Minor, Opus 31 No. 2 (*The Storm*), E-flat Major, Opus 81a (*Les Adieux*), F Minor, Opus 57 (*Appassionata*), E Minor, Opus 90).

According to the preserved testimonies from the 19th century press, J. Stojković was an accomplished piano artist, with brilliant technique, but also with subtle artistic sensibility. He was not so successful as a concert singer. Today one cannot talk about her composing work, because her fantasies, variations and transcripts for piano were not found.

At the end, the author takes some time to analyze a piece of music criticism about J. Stojković published in May 1872 in the magazine *Zastava* (*The Flag*) from Novi Sad and written by a great Serbian poet Jovan Jovanović Zmaj. His insightful approach to Beethoven's *Mondscheinsonate* points to the fact that modern Serbian music criticism had a significant forerunner in Zmaj.

Aleksandar Vasić

PIANISTA SÂRBĂ JOVANKA STOJKOVIĆ

Rezumat

În lucrarea sa, autorul prezintă portretul vestitei pianiste de origine sârbă, interpretă de muzică de cameră și la concerte vocale, compozitor și pedagog muzical, Jovanka Stojković (Timișoara, 1854 sau 1855 — Paris, martie 1892). După studiile făcute la Alexander Dreyschock și Franz Liszt, J. Stojković a avut o carieră de pianistă remarcabilă. Nu a participat numai în Serbia, ci și la Pesta, Graz, Viena, Triest, Londra, Paris, Danemarca, Rusia. Poate că cel mai mare merit al său a fost să le facă sârbilor cunoștință cu cele mai valoroase creații aparținând muzicii Europei occidentale: sonate le pentru pian ale lui Ludwig van Beethoven: C-dur, opus 53 (*Waldstein*), cis-moll, opus 27 nr. 2 (*Mondscheinsonate*), d-moll, opus 31 nr. 2 (*Furtuna*), Es-dur, opus 81 a (*Les Adieux*), f-moll, opus 57 (*Appassionata*), e-moll, opus 90.

Potrivit mărturiilor păstrate din presa secolului XIX, J. Stojković era un artist la pian superior, care demonstra o zehnică strălucită și avea un simț artistic nuanțat. Succese mai puțin însemnate avea ca interpretă la concerte vocale. Astăzi nu se poate vorbi despre activitatea ei de compozitor, deoarece variațiunile ei fanteziste și transcripțiile pentru pian nu au fost găsite.

În final, autorul se oprește asupra analizei criticii muzicale despre J. Stojković pe care în mai 1872, în ziarul *Zastava* (*Drapelul*) din Novi Sad a publicat-o marele poet sârb Jovan Jovanović Zmaj. Modul perspicace în care el a abordat *Mondscheinsonate* a lui Beethoven arată ca Zmaj a fost un precursor important al criticii muzicale sârbe moderne.

Никола Гавриловић

ДЕИЗАМ ПРИРОДЊАКА ПАВЛА КЕНГЕЛЦА

Деизам је нова филозофија XVIII века, која се појавила као резултат интензивног изучавања природе и њених појава, са задатком да помири савремена научна достигнућа са теологијом. Деизам се састоји у веровању у постојање Бога као првог покретача. Било да је поникао на бази рационализма, као код Волтера, или сентиментализма — код Русоа, деизам поставља Бога као творца и покретача света, али који се, пошто је извршио ту своју функцију, више не меша у даљи ток ствари.

Широка популарност природних наука и општа пасионираност за њима у доба просвећености имала је ту добру страну што је створила широк научни кадар који ће остварити смела открића. Имена многих научника из тог доба данас изазивају дивљење, а на открићима многих од њих почива и данас савремена наука: математичари Даламбер и Мопертуџи; астрономи Лаланд и Лакај; физичари Лаплас и Кулон; хемичар Лавоазије и природњаци Бифон и Реомир. Систем јавних предавања и научних публикација добија све више у значају, тако да се, после укидања језуитског реда, настава физике уводи у школе. Оданост природним наукама, укратко, постаје страст и нова религија са свим својим одрицањима и екстазама. У тежњи да се испита природа и протумаче њене загонетке, не преза се ни од какве опасности.

Највећи број научника из прве половине XVIII века су теолози: опат Ноле, опат Плиш, опат Фромажо и сви се они труде да помире науку са теологијом. За све њих, свеколико шаренило света биљака, животиња, минерала, звезда, постоји само да би увеличало славу и доброту Божију. Међутим, када је наука незадрживим кораком пошла напред и силом истине наметнула свој поглед на свет, у намери да се избегне опасан сукоб са званичним ставом теологије и њеним експонентима, научници су почели да прихватају врло еластичан метод интерпретације појава у историји света, као на пример питање његове генезе, велики потоп и друго.

Овакав карактер имале су природне науке свуда у Европи све до појаве материјализма и атеизма, док су деистичком филозофијом били задојени највећи научници тога доба, као астроном Касини, ботаничар Лине, физичар Волта и Галвани, физиолози Спаланцани и Пристли и

много други. То је било време када се и код Срба у Аустрији, у редовима српске интелигенције, снажно осетио утицај идеја просвећености са својим култом разума и вером у прогрес кроз науку и кроз могућност уздизања и еманципације човека и целе нације помоћу просвете, науке и културе.

Ми данас имамо обиље доказа о томе колико су природне науке биле омиљен предмет рада наших људи и тражена лектира код наше читалачке публике. То у првом реду јасно показује велик број аутора и дела. Најстарије дело те врсте била је *Историја природнајџа филозофов од љрефекта љетироварадински училиштва* Дионисија Новаковића (1705—1767); теолошко-филозофска расправа написана у катихетичком облику питања и одговора. Затим *Крајкоје руководство в љознаније земно-воднаго круга* од познатог нашег историчара Јована Рајића. Манојло Јанковић је, као кандидат медицинских наука у Халеу, објавио 1787. године, расправу под насловом: *Физическоје сочиненије о искушенију и разделенију воде у ваздух*, која му је донела чланство у природњачком друштву „Naturforschende Gesellschaft” у Халеу. Јоаким Вујић је дао два дела из природних наука и то „*Јестествословије*, превод са немачког од Рафа, 1809, и *Новјејше земљоописаније цјелога свјејта*, 1825. године. Прва српска жена списатељица Еустахија Арсић-Цинцић дала је *Полезнаја размишљанија о четтирих љодишњих времена*, док је Прокопије Болић слободно прерадио француско дело хемичара Шаптала, под насловом *Виноћелац*. И тако даље. Међутим, много значајнија су дела *Физика* од Атанасија Стојковића и *Јестествословије* од Павла Кенгелца.

Поред овако импозантног броја аутора и дела, природне науке су имале необично широку читалачку публику, и то углавном српску интелигенцију и школску омладину. Наше свештенство, на пример, како ниже тако и више, листом се било претплатило на Стојковићеву *Физику*, тако да је Светислав Марић с правом констатовао да „Први део списка пренумераната на ту књигу скоро личи на каснији шематизам Карловачке митрополије, који је доносио списак свештеника.”¹

Коначно и меродавне изјаве наших културних радника такође јасно говоре колики се значај придавао популаризовању природних наука код нас. Тако Кенгелац у предговору свог *Јестествословија* вели да „нјес мудр, ниже человек в правом смислје взјатиј, иже јестество и битије твареј не познајет”. Или мало даље: „Может ли себе в правом смислје человекком нареши, иже... себе самога, и твари мир сеј состављајушчија, не познајет.”²

Стојковић је још одређенији кад каже да „изучавати треба науку јестества, јер человек мора преимувство своје у природи не само одржати, но и утврдити”. А на другом месту: „Ја не верујем да има и једин разумниј чоловјек на овоме свјету, коему не би јестествена наука мила била, и

¹ Свет. Марић, *Природне науке код Срба у Војводини крајем XVII и љочетком XIX века*, Летопис Матице српске, Нови Сад, 161.

² П. Кенгелац, *Јестествословије* (предговор).

кој не би радо от оних книг совјете искао и с ними се увесељавао, које о јестеству дјејствују”.³

Задатак који су себи поставили наши љубитељи природних наука не разликује се од онога који је загревао европске природњаке, а то је да у духу просветитељских идеја и деистичког филозофског схватања, с једне стране, помире два опречна става у схватању света — библијски и научни, а, с друге, да се природним наукама послуже у борби за искорењивање сујеверја и мистицизма, који су код нас у то доба захватили дубоке корене.

Како Стојковић тако и Кенгелац нису престали да траже „у естеству силу, премудрост и величество Творца показати и, читатеље...к љубови и почитанију височајшаго овога сушества водити”.⁴ „Ибо от познанија мир сеј состављајшчих животних и бездушних твареј висит познаније Творца и зиждитеља их, јакоже пророк Исаиј писја: Всује, рече, ишчете познати Бога: возрите и испитајте дјела јего, та бо вас научат, кто јест Бог”.⁵

Из биографских података види се да је Кенгелац, рођен у Кикинди 1770. године, гимназију учио у Шопрону и Кежмарку, а богословске науке у Семинарији Александра Невског у Петрограду, где је произведен за доктора теологије. Из Русије је отишао у Немачку, као пратилац на школовању синова Теодора Јанковића Миријевског, потоњег врховног надзорника основних школа у Русији. Ту је, на универзитету у Халеу, слушао природне науке код професора Форстера, и одликовао се у јавним дискусијама. Одатле Кенгелац одлази у Лондон и Париз, где проводи неко време. По повратку у домовину, закалуђери га темишварски владика Петар Петровић, да би га заклонио пред прогањањем политичких власти, али отада долази у сукоб са митрополитом Стратимировићем, који ће трајати све до смрти митрополитове. Љубоморан на његово високо образовање и зазирући од његових напредних схватања, Стратимировић га немилосрдно прогања. За време свог живота штитио га је владика Петровић, па је штавише у свом тестаменту изразио жељу да се Кенгелац постави за архимандрита највећег српског манастира у Банату — Бездина, што због зависти и свакојаког подметања никада није учињено. После Петровићеве смрти, 1801. године, Стратимировић није пристајао да се преко подручних му владика непрестано потајно интересује чиме се у манастиру бави Кенгелац, шта пише, има ли намеру што објавити итд. Познато је чак да се на тај начин дочепало неких његових рукописа и да их је уништио. Кенгелац је умро у својој 64. години живота, 1834. године.⁶

Своје главно дело, *Јесѣсѣвословије*, Кенгелац је радио више година, а издао га је новцем темишварског трговца, иначе љубитеља књижевности, Георгија Стефановића, 1811. године у Будиму. Књига се састоји из осам глава. У првој се говори о постанку земље и о геолошким

³ А. Стојковић, *Физика* (предговор).

⁴ П. Кенгелац, А. Стојковић, из предговора поменутих дела.

⁵ *Исто*.

⁶ Ђ. Рајковић, *П. Кенгелац*, Летопис Матице српске 124, Нови Сад 1880, 124.

променама, у другој о планинама и пећинама, у трећој о морима и језерима, у четвртој о изворима и рекама, у петој о ветровима, у шестој о земљотресима и вулканима, у седмој о годишњим добрима, а у осмој о човеку.

Кенгелац је планирао да изда још три књиге, за које су његови биографи Емил Чакра и Ђорђе Рајковић тврдили да је завршио, али да их није објавио због оштрог противљења митрополита Стратимировића. У њима је требало да буде речи о животињском царству (II део), биљном царству (III део) и минералима (IV део).

Да напише своје дело Кенгелца је подстакла чињеница што тада код Срба није било таквих књига. Он је, додуше, намеравао да састави земљопис, преко потребан за све науке, а нарочито за природне, али су га прилике у Европи и непрестане промене на њеној карти због Наполеонових ратова задржале за неко време од тог посла, те је тако, у међувремену, саставио *Јесћесћвословије*.

Кенгелац је, као човек европскога кова, осетио сав значај природних наука и њиховог популарисања за ширење културе у широке народне масе, те је предузео, по примеру народног просветитеља, „ползоју својеју свакоје суетноје челољеческоје мудрованије превасходјашчаго, и ум просвјашчајушчаго Естесћвословија обратити.”

Међутим, не треба сметнути с ума да је Кенгелац био богослов, и то високог стила, по филозофском схватању деист, те да му је крајњи циљ био да, кроз упознавање величанствености природе и њених законитости, у ствари прикаже величину и славу Божију. Тај дуализам, пак, и јесте оно што га понајвише приближава тадашњем ставу у питању природних наука. Он сам о томе каже да од познавања живих и неживих бића зависи познавање „творца и зиждитеља”. Дух Божији, по Кенгелцу, није оно библијско треће лице Божије („Дух же Божији не разумјејетсја тамо, јегоже ми за третее лице божества исповедујем”), него да је дух Божији природа сама као „невидима сила и дјејствије”.

Њему није довољно библијско тумачење „рече Бог да будет и бишавсја”. Он тражи узроке свачему. За њега природословац није онај који се само задовољава констатовањем да ствари постоје, него онај који тражи да схвати законе њиховог постојања. „Он тшчитсја постигнути, како што бје и бити может”. Чињенице морају почивати на „необоримоје мудрованија својего доказатељство”. Стога се он не задовољава оним што је пре њега речено, па макар оно проистекло из самих светих књига, него се труди да пронађе истину научним методом.

Пошто је заузео картезијански став по питању метода научног рада, Кенгелац се све више удаљава од библијског учења, да би прешао на отворено негирање веродостојности и меродавности светих отаца, смаatraјући их обичним људима који су као и сваки други човек, могли да погреше.

Што се тиче извора за састављање *Јесћесћвословија*, Кенгелац се служио делом Инокентија Дубравинског, ректора Семинарије Александра Невског у Петрограду, иначе Кенгелчевог професора богословља, затим делима Јохана Рајнолда Форстера, свог професора на универзитету

у Халеу, па Карл-Филипа Функеа, а понајвише Бифоновом *Природном историјом*, које је дело имао, у немачком преводу, у библиотеци темишварског владике, свог заштитника. Ово дело, као и дела других француских и швајцарских природњака, као Доломјеа, Тисоа, Фериа, Бодеа и других, послужили су као основ свим делима којима се Кенгелац могао служити.

Овакво једно дело, које је излазило из оквира обичних богословских дела и одавало очигледно научне претензије, морало је да наиђе на оштро противљење код наше клерикалне реакције. Највећу је жуч на њега и његовог аутора излио митрополит Стратимировић. То је и разумљиво када се зна да су промене у сфери идејне надградње наилазиле у свим временима на препреке, па и отворене отпоре. Оне су бивале утолико веће уколико се радило о коренитим, квалитативним променама на крају старих, дотрајалих, и на почетку нових система схватања. У доба замене постојећег, у пракси провереног система новим, који је требало тек да докаже своју целосходност, и о којем се мало или готово ништа не зна.

Тако је било и са великим заокретима у свести људи из доба просвећености када је нагли развој природних наука, технике и технологије почео да руши и саме темеље, на којима је почивало црквено — феудално схватање природе и друштва.

Када је митрополиту дошла у руке Кенгелчева књига, њега је слободноумност овог православног архимандрита, а нарочито онај део који се односи на зачеће човеково, у тој мери фрапирала да је одмах од темишварског владике Авакумовића затражио да позове на саслушање Кенгелца и „јего ко слову и отвјету о безчином продерзостном и безстидном поступције јего притјагнути”: „Како се усудио он” — вели митрополит даље — „да говори онакве ствари, које не приличе њему, па ни часном чину коме припада, а да притом не повреди пристojност и светињу монаштва коју у себи носи, и да их штампа и на свет издаје, а које служи искључиво на саблазан и извргавање добрих нарави, као и изругивању монашког и свештеничког чина, и давању лекција супротних добрим наравима.”⁷

Па наставља: „Да ли је овај архимандрит читао да је неко свештено лице католичке, калвинске или лутеранске вероисповести штампао и објавио такве текстове који приличе лекару и световном природњаку”.⁸ На

---

⁷ „Како дерзну он” — вели митрополит даље — „онаја, о нинже њјему ни в часном содружествје без поврежденија пристojности и свјатости монашества јеже на себе носит, глагољати љет јест, печатанију на свјет издати и всјем људим, на соблазан и рстајаније благонравија на поруганије чина и церковањах служитељеј, јавно проповедати и јако по доброму и практическому вјежеству лекцији давати.” АСАНУК, ПМА „А” 203 из 1812. год.

⁸ „Еда ли сеј архимандрит читал, јако свјашченик каковјј римскаго, калвинскаго или лутеранскаго вједанија печатал и обнародовал јест изследованије такових, токмо врачу и мирском јестествоиспитатељу прилична тонкостеј”. — *Исто*.

„Еда мну единому, с сокрушенним сердцем кајушчусја и плода покајанија довољно показавшу, двери покајанија на вјеки затворена останут. Еда ни мене ради Христос умре. Еда аз един паче всјех разврашченних строптивих, заврашчен и строптивен пред Богом, церковију и народом, оплеванија и омерзјенија достојниј раб појављусја, да не будет мну участију с сатаноју.” АСАНУК, ПМА „А” 8 из 1816. год.

крају се митрополит интересује у колико је примерака књига штампана, да ли су сви примерци продати и може ли се из још непродатих књига истргнути „соблазнительнаја и нравовреднаја листи“.

На захтев митрополитов, епископ Авакумовић је одмах у конзисторију позвао окривљеног Кенгелца, обавио саслушање и копију његову послао митрополиту у Карловце. У њему се Кенгелац брани да мисли за које га оптужују нису његове оригиналне, него оних мислилаца и природословаца које је у књизи навео, чије се књиге читају по целом свету, како међу свештеним тако и међу световним лицима. Уосталом, и у књигама Доситеја Обрадовића — вели даље Кенгелац у саслушању — има места у којима се „јавно начин наш хуљат“, па се оне ипак зато не забрањују. А што се тиче питања да ли је негде читао да је неки свештеник римског, лутеранског или калвинског закона писао и штампао сличне ствари, архимандрит одговара да је не само њему, него и многим другима познато да су Спаланцани па Инокентије Дубравински, који је, штавише, за такву једну књигу добио златну гривну на дар од царице Катарине II, такве књиге писали и предавали јавности. На крају, и Андреј Најбауер, „либегскиј лутеранског исповједанија проповједник“, такође је објавио сличну књигу.

Тако је пропао и последњи покушај клерикалне реакције да се на ово напредно дело баци анатема, а његов аутор осрамоти у очима јавности. Међутим, насртаји на овог високообразованог и напредног човека нису престајали. Напротив, они су постајали све жешћи и бесомучнији тако, да је Кенгелац, осетивши сву своју немоћ да им се одупре, одлучио да се покаје. Слично поступку његовог великог француског једномишљеника Бифона, који се повукао пред насртајима Сорбоне, и Кенгелац пише покајничко писмо свом епископу молећи га за опроштај. У том писму писаном у манастиру Сенђурђу 20. маја 1816. године Кенгелац вели: „Па зар једино мени, који се скрушена срца кајем и који сам пружио довољно доказа мом покајању, двери покајања на век да буду затворене? Па зар Христос и због мене није умро? Па зар ја једини, поред толиких проклетих и омрзнутих људи, да останем проклет и омрзнут пред Богом и у народу, и да ми се приписује, мени, недостојном рабу божијем, да другујем са сатаном.“⁹

Коначно, поставља се питање који је разлог што је митрополит Стратимировић тако поступио према једном од својих најистакнутијих представника монашког реда у митрополији. Да ли је у питању само суревњивост и лична нетрпељивост. Одговор ће се наћи ако се проанализира стање духова у врховима државне администрације, па и на самом бечком двору.

Наиме, након смрти Јосифа II (1790) у аустријској политици народног просвећивања дошло је до корених измена. Доба владавине Франца I (1792—1835) и Фердинанда V (1835—1848) карактерише се снажно израженим страхом од продирања идеја велике француске револуције из 1789. и демократских идеја распрострањених наполеоновским ратовима.

---

⁹ Исто.

Победа републике у Француској и свргавање краљевства могли су да буду преседан за све европске монархије, па и за Хабзбуршку у Аустрији. Да би се томе парирало, у царско-краљевским наследним земљама више се, у погледу образовања и васпитања младе генерације, није захтевало стварање учене, образоване и просвећене омладине, него покорних и владајућој класи оданих поданика. Превише слободе, знања и спознаје могло је само да нашкоди остварењу тог основног циља, тако да је читава делатност у вези са школама и образовањем у Монархији, у постјозефинском периоду, понела печат таквог назадног схватања.

Након кратког предаха под Леополдом II (1790—1792) у Аустрији је наступио период реакције, када су на челу бечке владе стајали канцелари Franz Thugut (1794—1809) и Wenzel Metternich (1809—1848). Обојици је прва брига била да угуше свако стремљење ка слободи мишљења и акције, користећи се притом сваковрсним репресивним мерама. Познате су Тугутове речи: „Могу да ме мрзе, само нека ме се плаше” (Man mag mich hassen, wenn man mich nur fürchtet). Његово је дело пооштрена цензура књига, штампе и средстава јавног информисања грађана; пропустио је само оно што је одговарало политици владе. Када је у питању школство, од директора образовно-васпитних установа захтевао је да се школска омладина обучава у побожности и безрезервној покорности, над чијим је извршењем бдела чак и тајна полиција.

Њега је наследио канцелар Метерних, који је, у својству министра спољних послова Аустрије (8. октобра 1809—13. марта 1848), фактички владао, нарочито након успеха у италијанским походима 1821, не само аустријском, него и, благодарећи Светој алијанси, и политиком целе Европе (осим Енглеске). Под утицајем својих свемоћних канцелара, сам „добри цар Франц” (Der gute Kaiser Franz) снажно се одупирао продору нових идеја. О томе најбоље сведоче речи које је изговорио пред наставничким већем љубљанског лицеја, када је изјавио: „Сада колају неке нове идеје, које ја не умем да ценим, нити ћу их икада ценити. Ви се придржавајте старих, добрих, којих су се придржавали и наши претходници, а са којима се и ми можемо сасвим добро осећати. Мени нису потребни учевни, него добри грађани. Чувајте се да међу омладином ширите нове идеје. Ко мени служи, мора да подучава оно што ја наређујем. Ко то не уме или неће, може да иде, или ћу му ја дати 'laufpas'”.¹⁰ За његово време чак је и свештенство изгубило своју пређашњу самосталност и постало обично оруђе у служби царске премоћи. Све се сводило на то да се не ради на стварању учене, образоване генерације, него генерације покорних поданика и службеника.

Придржавајући се начела политичког прагматизма, духовни старешина свеколиког православног живља у Монархији, митрополит Стратимировић, свестан своје одговорности пред Богом, пред царем и пред народом, доследно је извршавао царску наредбу о бескомпромисној покорности на коју се и формално био обавезао приликом своје архиепископске инсталације 1790. и поновне потврде Илирских привилегија 1792.

¹⁰ E. Csuday, *Die Geschichte der Ungarn II*, 332.

године, када је клечећи љубио шналу на ципели царевима Леополду II и Францу I.

Огрешити се о ту наредбу значило је доживети судбину његовог непосредног претходника, због непокорности насилном смрћу умореног Мојсеја Путника, па и самог партијарха Арсенија III Чарнојевића.

А када је реч о контраверзној личности непризнатог архимандрита Павла Кенгелца, ко зна да ли би његову злу судбину доживео и сам Доситеј да се није на време размонашио и склонио у Србију.

Nikola Gavrilović

DEISM OF THE SCIENTIST PAVLE KENGELAC

Summary

In this presentation, the author discusses evidence related to the fact that the Archimandrite of the Sendjurdj (St. Gheorghe) Monastery (Romania), Pavle Kengelac, adhered to the ideology of enlightenment and deism as the prevailing philosophy of the 18th century. It is known that the aim of this philosophy was to reconcile contemporary scientific achievements with the official theology.

This movement resulted from the intensive study of nature and its phenomena, so it included a broad circle of scientists of that time and acquired a very broad range of followers.

The Archimandrite Kengelac expressed his adherence to this movement in his work „*Jestestvoslovije*” (*The Study of Nature*) published in Buda in 1811.

The author then discusses the resistance which this work faced in the top circles of the Karlovci Metropolitanate, including the Metropolitan himself, Stefan Stratimirović. The author believes that one of the reasons for that was invidiousness and personal animosity of the mentioned Metropolitan towards the man who wanted „to stand out”; even more important reasons were the activities of the conservative top circles of the Austrian state administration and of the Vienna Court itself, as well as the Metropolitan Stratimirović’s fear to arouse anger in these circles and fall into disgrace himself.

Nikola Gavrilović

DEISMUL NATURALISTULUI PAVLE KENGELAC

Rezumat

În această comunicare a sa autorul prezintă dovezi cu privire la apartenența arhimandritului mănăstirii Sf. Gheorghe (România), Pavle Kengelac, la ideologia iluminismului și deismului, ca filozofie dominantă în secolul XVIII. Este cunoscut că obiectivul acestei filozofii a fost să împace realizările științifice moderne cu teologia oficială.

Această mișcare a luat naștere ca urmare a studierii intensive a naturii și fenomenelor ei și a cuprins un cerc foarte larg de oameni de știință din perioada aceea, asigurându-și un spectru foarte larg de adepiți.

Arhimandritul Kengelac a demonstrat apartenența la această mișcare în opera sa „*Jestestvoslovije*” („Știința despre natură”), publicată la Budim în anul 1811.

Autorul vorbește în continuare despre rezistența pe care a întâmpinat-o această operă în cercurile aflate la conducerea Mitropoliei din Karlovci, în primul rând cea a

insuși mitropolitului Stefan Stratimirović. Drept motiv se amintește invidia și intoleranța personală a mitropolitului menționat față de omul care dorește „să se distingă,, , și în măsură și mai mare activitatea cercurilor conservatoare din vârfurile administrației de stat austriece, ba chiar și la însăși Curtea din Viena, precum și teama mitropolitului Stratimirović de nu i se face observații, iar prin aceasta el însuși să cadă în dizgrație.

Сјасоје Граховац

КЊИЖЕВНИ РАД АЛЕКСАНДРА АНДРИЋА

Александар Андрић је неоправдано заборављен српски књижевни стваралац. Мало је наших људи у његовом времену толико радило, и тако радило, за добро српског народа као он. Овај некадашњи официр Аустрије, који је сам напустио војнички живот, доказивао се на многим пољима интелектуалног рада.

Прве песме потписивао је са Александар Андрос. Издавао је „Зимзелен“, „србско-народни месецослов“, који је изашао, мењајући места изласка (Београд, Сремски Карловци, Сегедин, Суботица, Беч) за године: 1846, 1847, 1848, 1849, 1850, 1858, 1859. и 1861. Шесто годиште посветио је Павлу Трифунцу, председнику Матице српске у време Мађарске револуције и после ње, а осмо — Петру Чарнојевићу, „најстаријој лози племенитој, благодати што просипа тихо, род љубећи, књижество грлећи.“ Највероватније је да су ова два годишта изашла уз финансијску помоћ ове двојице угледних и богатих људи.¹

У „Зимзелену“ је објавио многе песме: *Молишву Вишњему, Његовој екселенцији... Јосифу Рајачићу, Венце Велебитске виле, Разне жеље, Земљоделац жели, Мени дајше шалу, Ушеху њевицу, Марков лов* (старо-српска скаска од Јована Н. Гогла), *Љубве чезњу, Несуђеној, Његовом величанству... Цару Фердинанду I на рођендан 19. априла 1846, Василију Живковићу — њароху њанчевачком, Побеђену мудрост, Расјанак године, Његовој Светлосћи Стефану — војводи србском, Јовану Штраусу младом, Сјоменик главном врагу моме и србскоме — њолковнику Јовану Сузану, Србску чезњу* итд. Песме је објављивао и у „Световиду“ и „Востоку“, а и у другим листовима.

ВЕНЦИ ВЕЛЕБИТСКЕ ВИЛЕ

„Полетела Велебитска Вила
Да посети сестру на Авали,
Од које је судба раставила

¹ Породица Павла Трифунца је била једна од најбогатијих у Кикинди. О Петру Чарнојевићу и његовом богатству писано је много. У току једне ноћи на картању је изгубио 5500 к.ј. земље.

Има више од триста година.
Лепе даре носи сестри драгој,
Лепе даре три ловора венца,
који тамо поред мора расту.
Један венац трепти јој на глави,
Друга оба у рукама носи.
Зачуди се Вила на Авали,
Кад увиди сестру Загоркињу;
Јер јој ретко сестре долазише,
Да обиђу стару домовину,
Па се тако јадне отуђују!
Поздравља је Велебитска Вила:
— Бог помого, Авалкињо Вило!
Ево сам ти дошла у посету,
И донела три малена дара,
Да наградиш ти заслугу праву.
Прима Вила са Авале даре,
Дуго мисли коме да их даде,
Од толиких српских витезова,
Који земљу српску избавише,
Од зла грдна столетнога ига,
Који стеже дух и тело срамно.
Дуго мисли коме да их даде,
Од толиких српских соколова,
Који јоште давног завичаја,
Сећају се верно и спомињу,
У песмама Загоркиње виле!
Који венац скида с' њене главе,
Онај меће на достојну главу:
Александра Карађорђевића,
Тим' да венча ускрснуту правду.
Који, венац прима из деснице,
Онај меће на достојну главу:
Аврамову, која мудро мисли,
Да усрећи земљу поноситу.
Који прима из лијеве руке,
Онај меће на достојну главу,
На Вучића српскога војводе,
Кој' је јунак над свим јунацима.
Кад то виде Велебитска Вила,
То се њојзи право учинило,
Шта с' увенча правда, мудрост, храброст,
Па отиде натраг Велебиту,
Собом носећ поздрав Авалкиње,
Горостасне, за јунаке личке:
Да ће доћи њима у посету
И донети из Србије даре —

Кад с' понови што је растављено,
Кад нов Душан споји развалине!"

У песми *Венци Велебитске виле* опевана је несрећна судбина српског народа. У десетерачким стиховима, са веома израженом идејном и проспективном оријентацијом, опевана је Вила Загоркиња која је дошла у Београд да посети сестру на Авали. Донела је три венца да њена сестра овенча три највећа српска сина. Вила Авалкиња први венац даје Александру Карађорђевићу („да овенча ускрснућу правду”), други ставља на главу Аврама („да усрећи земљу поносити”), а трећим овенчава војводу Вучића („кој’ је јунак над свим јунацима”). Вративши се својој Велебиту, донела је поздраве горостасним личким јунацима, срећна што је својим венцима овенчала правду (симболично је представља кнез Александар Карађорђевић), мудрост (у личности Аврама Петронијевића)² и храброст (Тома Вучић Перишић).³ Песма је објављена у „Зимзелену” за 1846. годину.

Од српских песника Александар Андрић је посебно ценио Васу Живковића. Њему је посветио песму *Василију Живковићу*, „парохи панчевачком, стихотворцу србском, на дан иншталације... 17. II 1846. торжествовање.” У ствари, ово је био одговор на песму Васе Живковића *Успирелном ѧеснику А. А...* у. Живковић је њу написао поводом Андрићеве песме *Љубве чезња*, за коју је Јован Деретић рекао да је то једна „петраркистичка канцона”.⁴ Хвалећи Андрићев таленат, Живковић, истовремено, указује на потребу да се аутор ослободи тужних и плачевних тонова у својој лирици:

„Уздисаји тешки издају те кивно,
У твојој се оку светли суза дивно;
Удешена арфа лежи ти на руци,
Ал’ се са ње чују само плачни звуци.”⁵

Александар Андрић је написао више ода знаменитим личностима. То су прави мали хвалоспјеви особама које су стајале на челу држава, народа, вера, сталежа. Пуне удворичких тонова, оне сметају данашњем читаоцу. Андрић их је писао зато што су такви стихови били услов одређеним српским интересима и зато што је тако усмерену поезију тражила аустријска власт. Ти стихови никако нису били израз пишчевог равнодушног родољубља и његове слабе српске оријентације. Оваква поезија

² Аврам Петронијевић (1791—1852), државник, неколико пута био министар иностраних дела Србије, с Томом Вучићем био на челу Уставобранитеља против кнеза Милоша, за време владавине Александра Карађорђевића. Највише због ове песме Андрић је крајем 1859. изручен аустријској полицији; то је била Милошева освета.

³ Тома Вучић Перишић (1787. или 1788—1859), вођа Уставобранитеља, натерао Милоша да поднесе оставку, такође и његовог сина Михаила, 1842. године. Доласком на власт 1858. Милош га затворио, у затвору је и умро.

⁴ Јован Деретић, *Алманах Вуковог доба*, Београд 1979.

⁵ *Исто*, за годину 1847.

отварала је простор за остварење неких српских националних интереса. Она је стварала могућности и за писање сличних песама у српском духу. А Андрић је и такве песме писао.

Његов књижевни рад је врло разноврстан и богат. Писао је новеле, приповетке, скаске, информативне и историјско-књижевне текстове, загонетке, логогрифе, шараде, полиндроме, анаграме, хомониме.

Пре него што је прешао у Београд, 1859. године, Андрић је, годину дана раније, у Бечу, био осуђен на једномесечну казну затвора, на губитак кауције од 100 форинти и на накнаду свих трошкова за казнени поступак.⁶ Те године, у септембру, он је спреман да прода лист, „Световид”, штампарију и календар „Зимзелен”. На крају године губици листа били су велики. Износили су 1.700 форинти. Сарадника је било мало, па је тако „Световид” био принуђен да прештампава текстове из других новина. Нашавши се у великим проблемима, Андрић је у једном броју листа преурањено дао одушка својим осећањима, „дозвољавајући да му пером диктира срце а не разум”.⁷ У априлу 1859. године, поводом пада Баховог апсолутизма, Андрић у листу пише, с призвуком ироније, да се не може очекивати да ће царевина за Бахом заплакати. Тај чланак у „Световиду” показао је владика Платон Атанацковић окружном начелнику Новог Сада. Овај је чланак проследио своме министру у Беч, барону Кемпену. Андрић је тада од аустријске владе добио опомену. А када је у 32. броју листа објавио песму *Поздрав Црногорцима на Грахову*, у којој је с пуно симпатија певао о Данилу и позвао Србе из Војводине да се под његовим вођством уједине, знао је шта га чека. Пре покретања казног поступка Андрић је побегао у Београд, где је очекивао долазак супруге Јелисавете и штампарије. Међутим, аустријска власт је у Земуну запленила целокупну пошиљку адресовану на Александра Андрића, а његову жену ухапсила и интернирала у Добановце. На шест месеци у одсуству осуђеног Андрића Милош Обреновић је предао аустријској полицији, кажњавајући га тако зато што је пре Светоандрејске скупштине био ближи Александру Карађорђевићу него њему. Када је издржао казну затвора, прешао је 1860. године у Београд, и ту наставио да у својој, из Беча пренетој, штампарији издаје „Световид”.

У Београду је издао своја *Целокуйна дела*. У првој части, изашлој 1863, са поднасловом *Стихопворенија*, објављени су *Закони стихопворства*, којима аутор теоријски разматра поједине лирске врсте. Писао је о томе шта су песма, ода, химна, дитирамб, рапсодија, елегија, хероида, сонет, мадригал, рондо, триолет, терцина, шестина, осмина, десетина, канциона, канцион, кантата, газела и риторнел. Затим је навео примере за загонетку, логогриф, шараду, ползиндром, анаграм и хомоним. У другој части *Целокуйних дела*, „изашлој као друго (1865) и треће одељење (1866), у Београду”, са поднасловом *Пријоведке*, објављена је Андрићева приповедачка проза.

⁶ В. Крстић, *Историја Српске штампе у Угарској*, 1791—1941, Нови Сад 1980, 136.

⁷ Исто, 137.

На поткоричној страници, у фронтиспису прве части *Дела* налази се текст посвете: „Њеној светлости црногорској кнегињи Даринки Петровић Његош, рођеној Квекић, узоритој и витешкој Српкињи.”

Александар Андрић је био свестран књижевни стваралац. У „Зимзелену” је објављивао афоризме (за *художество, вјежестиво и живошта*). У ствари, то су биле прераде афоризама старих писаца: Шлајермахера, Малтица, Кинеа, Вебера, Лихтенберга и Еберсберга.

Андрић је проучавао и књижевност других народа. Највише га је интересовала немачка литература. Немачки језик прихватао је као универзални у Аустрији, који, говорио је, и сви Словени треба да знају и да користе. Године 1858. издао је календар на немачком језику — „за љубитеље Словенства, међу које и србље рачунамо”. Са немачког је превео *Журналистику и књижестиво у Аустрији и Русији*.

Интересовала га је и пољопривредна проблематика. У „Зимзелену” је објавио више прилога намењених пољопривредницима и домаћинствима („земљодјелне и домостројне ситнице”). Писао је о орању, оруђу за рад, сејању, вештачком гнојиву, жетви, вршидби итд.

У „Зимзелену” је објавио више огласа. Посебну и велику вредност има штампана српска библиографија за три годишта: 1847, 1848. и 1849. годину. Укупно је описао 97 књига, али највећи њихов број већ је био забележен.⁸ Као уредник и издавач „Световида”, издао је „Бршљан”, мали календар за 1861. годину. Била је видна и његова активност у Матици српској, чији је био члан Управе. У Београду је добио српско држављанство.

Напустио је Србију 1870. године и отишао у Букурешт, где је годину дана уређивао и издавао „Слободни оријент”, лист на немачком језику. У његовој штампарији излазила је „Југославија”. У то време у Букурешту је живело више бугарских револуционара који су испољавали значајну националну друштвено-политичку активност. Ту Љубен Каравелов издаје „Свободу”, лист на бугарском језику, ту излази на српско-бугарском језику лист „Восток”, у којем се Андрић, отворено и упорно, залагао за „помирљиву и опортунистичку политичку оријентацију”,⁹ коју је раније већ заступао у „Световиду”. У „Подлиску Востока”, на првој страници, најчешће су објављивани његови текстови. То су били једини оригинални радови на српском језику у овом листу.¹⁰ Александар Андрић је 1875. године у Букурешту основао *Словенску дружину*, чији је био први привремени председник.

Вукову реформу српског језика и правописа никад није прихватио. Остао је веран старом правопису и језичким начелима Јована Хацића.

Умро је 23. јула 1876. године. Сахрањен је на румунском православном гробљу у Букурешту.

Стојан Новаковић је у „Србском народу”, листу за политику и народну просвету, који је излазио у Новом Саду, објавио вест о смрти овог

⁸ Д. Панковић, *Српске библиографије 1766—1850*, Београд 1982, 108.

⁹ М. Живковић, *Сведочанство*, Букурешт 1976, 200.

¹⁰ *Исто*, 205.

заслужног књижевног радника. Констатујући да је на сахрани било много света, Стојан Новаковић, познати српски књижевник, научник и државник, записао је:

„На сахрани је било пуно света, скоро сви овде живећи Срби, но чудим се — да од српског консулата ни послужитељ дошао није... У приватном животу био је честит и поштен човек, а не верујем да има игди икога који би се могао на њега потужити. Он је о сваком мислио добро, па је овде због те своје новчане доброте, и оног убеђења, да не може нико хрђав и хуља бити, два пута не незнатне губитке претрпио.”¹¹

Завршавајући овај инеморијални текст о овом великом Србину, Стојан Новаковић закључује: „И тако нас остави опет један борац за слободу и просвету народа српскога баш у доба, кад се одпочела света борба Српства, хришћанства, човечанства против крволоштва азијатског и угњетавања.”

Општу срећу српског народа, о којој је тако често певао, Александар Андрић није дочекао. Ово је досад најдужи текст о овом неоправдано заборављеном српском песнику. А заслужио је много више. Заслужио је да му се и књижевно дело и частан живот и гроб отргну од заборава.

Spasoje Grahovac

LITERARY WORK OF ALEKSANDAR ANDRIĆ

Summary

Aleksandar Andrić, a former Austrian officer who decided to leave military life, tried his hand in numerous fields of literary work. Few persons at the time worked so much working for the benefit of their nation. He was a writer, editor and publisher, wrote poetry and prose, informative texts and odes to famous personalities which were used for particular occasions. He also published texts in the field of agriculture whose aim was to educate agricultural households. He edited and published newspapers, magazines and calendars, studied literatures of other nations and translated from German. In Belgrade in 1863, he published his *Collected Works*. He never accepted Vuk Stefanović Karadžić's reform of the Serbian language, but adhered to Jovan Hadžić's orthographic and language principles. He was a member of Matica Srpska's Administration, and founded „The Slavic Company” in Bucharest in 1875. This paper is a contribution meant to remind our contemporary public on the unjustifiably forgotten literary worker Aleksandar Andrić.

Spasoje Grahovac

ACTIVITATEA LITERARĂ A LUI ALEKSANDAR ANDRIĆ

Rezumat

Aleksandar Andrić, fost ofițir în Austria care a abandonat singur viața militară, s-a afirmat în multe domenii ale activității literare. Sunt puțini oameni care în acea pe-

---

¹¹ *Српски народ*, лист за политику и народну просвету 58, Нови Сад 1876.

rioadă să fi muncit atât de mult, spre binele propriului popor. A fost scriitor, redactor și editor. A scris poezie și proză, texte informative și ode unor personalități cunoscute, care erau ocazionale. A publicat texte din domeniul literaturii în care urmărea scopul de a instrui gospodăriile de agricultori. A redactat și editat ziare, reviste și calendare, a studiat literatura altor popoare și a tradus din limba germană. La Belgrad și-a tipărit, în 1863, propriile *Opere complete*. Reforma limbii sârbe a lui Vuk niciodată nu a acceptat-o, ci a rămas fidel principiilor ortografice și lingvistice ale lui Jovan Hadžić. A fost membru al Conducerii Matitei srpska. În 1875, la București a înființat „Societatea slavă,,. Această lucrare ține să reamintească opinia noastră publică contemporană că a fostuitat în mod nejustificat zelosul creator literar Aleksandar Andrić.

Борђе Ђурић

О АЛЕКСИ ЈАНКОВИЋУ, СРПСКОМ ДРЖАВНИКУ ИЗ ТЕМИШВАРА

Почетак XIX века, века нација, затекао је Србе без сопствене државе, расељене по Балкану и средњој Европи. Међутим, убрзо су Први и Други српски устанак Београдски пашалук учинили центром Српства и будућом матицом нације. Доказ за то је и чињеница да од тридесетих година XIX века многи школовани Срби из Угарске и Аустрије долазе у Србију. Њих покреће потрага за службом, нада да ће доспети на више чиновничке положаје него што би им то пошло за руком у монархији Хабзбурга, али и инстинктивни осећај да ће у оквирима какве-такве националне државе успети да потврде свој национални и људски идентитет. Овај осећај био је у складу са ондашњим стањем духа у Европи, које су озваничиле Француска револуција и револуције 1848. године. Иако многи од „*ћречана*”, како су их у Србији почели називати, нису остварили своја очекивања, током четрдесетих и педесетих година XIX века повећао се број оних који су долазили. Разлог за то је што се за време уставобранитељског режима (1842—1858), када почиње истинска изградња институција српске државе, осећала све већа потреба за школованим људима.¹ Најмоћнији човек уставобранитељског режима Тома Вучић Перишић није волео „*немачкаре*”, а често су се чули и гласови да се државна служба напунила „*неоћечесћвеним*” синовима; међутим, свима је било јасно да један од ослонаца режима чине баш „*ћречани*”. Најважније институције уставобранитељске Србије (чиновнички апарат, судови и школство) изграђене су уз велику помоћ Срба из Угарске и Аустрије.² Један од њих био је и Темишварац Алекса Јанковић.

Јанковић је рођен у знаменитом темишварском кварту „Фабрика” 1806. године. Тачан датум његовог рођења историографија, која се баш и није много занимала за овог значајног српског државника, није утврдила. Његов отац Мита био је абација; међутим, пошто је осиромашео и није могао да води радњу, постао је црквењак градске цркве у Темишвару. После завршене основне школе и гимназије у родном граду,

¹ С. Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада*, Београд 1990, на више места.

² Е. И. Ткалс, *Das Staatsrecht des Fürstenthums Serbien*, Leipzig 1858, 109—140.

Алекса Јанковић је 1834. године у потрази за службом прешао у Србију. У томе му је од помоћи била Савка Николић, кћи кнеза Милоша, удата за Јована Николића од Рудне, која га је препоручила српским властима.³ По доласку у Србију Јанковић је постао писар окружног суда у Крагујевцу, а убрзо затим и чиновник у кнежевој канцеларији. На тој дужности помагао је кнезу Милошу и Авраму Петронијевићу у припајању шест нахија Србији 1834. године.⁴ После тога Јанковић напушта Србију и одлази у Прешов, где завршава студије права, које 1838. године крунише полагањем адвокатског испита у Пешти. У Србију, у којој је и двадесетак година касније било свега 4,2% писмених људи, школован правник био је права реткост.⁵ То је Јанковића навело да се 1839. године врати у Србију, где отвара адвокатску канцеларију. Међутим, због велике потребе за образованим људима понуђено му је да поново ступи у државну службу. Јанковић ту понуду прихвата и прво постаје секретар управе вароши Београда, а затим и секретар новог кнеза Михаила.⁶ У том својству путовао је 1840. године у кнежевој пратњи у Цариград, где га је султан одликовао орденом Ришан ифтихар.⁷ По повратку у Србију кнез Михаило је једно време са управом прешао у Крагујевац, јер се народ у Београду побунио против Вучића и Петронијевића. Јанковић као уставобранитељски присталица није хтео да иде у Крагујевац, па је иступио из службе.

Када је 1842. године Вучић кренуо у Крагујевац да побуне војску против кнеза Михаила, Јанковић је пошао са њим. За време ове буне Јанковић је био нека врста Вучићевог секретара, тако да је писао прогласе и прокламације народу и ноте страним дворовима.⁸ По збацивању кнеза Михаила и доласку на власт Александра Карађорђевића, Јанковић бива постављен за директора кнежеве канцеларије. Убрзо се показало да је он постао један од стубова уставобранитељског режима. Када је 1843. године руска дипломатија повела агитацију за повратак Обреновића у Србију, он је заједно са Вучићем и Петронијевићем радио на сузбијању те агитације и учвршћивању власти.⁹ Пошто је у лето 1843. године руска дипломатија ипак приморала уставобранитеље да обнове избор кнеза, Вучић и Петронијевић су морали да напусте Београд. Тада је Јанковић од Петронијевића преузео вођење иностраних дела и на том положају

³ М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српској народа новијеј доба*, Београд 1888, 196—197. Знаменити аустријски биограф Константин Вурцбах наводи да је Јанковић прешао у Србију 1929. године, Konstant von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich*, Wien 1863, Zehnter Theil, 73; Међутим, ми смо прихватили Милићевићеву тврдњу да је Јанковић у Србију дошао 1834. године, пошто се кћи кнеза Милоша Савка удала за Јована Николића тек 1831. године.

⁴ Wurzbach, X, 73.

⁵ Holm Sundhussen, *Historische Statistik Serbiens 1834—1914, mit europäischen Vergleichsdaten*, München 1989, s. 534.

⁶ *Поменик*, 197.

⁷ Wurzbach, X, 73.

⁸ *Истио*.

⁹ Рукописно одељење Матице српске, 3.279, 3.349, 3.354, 3.356; П. В. Крестић, *Прегледи и шумадинци*, Нови Сад 1996, 57.

остао до почетка новембра 1843. године.¹⁰ После коначног учвршћивања кнеза Александра Карађорђевића Јанковић се поново враћа на функцију директора кнежеве канцеларије и директора канцеларије министарства иностраних дела. Као један од најистакнутијих „*иречана*” у служби српског кнеза, он постаје и један од предводника дворске камариле.¹¹ О великом Јанковићевом утицају сведочи и чињеница да је приликом кнежевог пута у Русију он руководио државним пословима у земљи.¹² Као врхунац кнежевог поверења дошло је Јанковићево постављење за министра правде и просвете јануара 1847. године. Сагласно кнежевим плановима о ослободу на Аустрију против русофилске струје у Србији, он је на том положају водио аустрофилску политику.¹³

Талас револуција који је 1848. године захватио Европу осетио се и у Србији. Међутим, „*народни предводиоци*” Вучић успео је да незадовољство уставобранитељским режимом каналише у мржњу према „немачкарима”, т. ј. Србима из Угарске и Аустрије који су заузимали високе чиновничке положаје у држави. Као жртва тог таласа Јанковић је марта 1848. године морао поднети оставку на министарски положај. Пошто је на Петровској скупштини настављена повика на „*немачкаре*”, Јанковић је уз још неколицину високих чиновника поднео оставку и на службу у кнежевој канцеларији. Ипак, када се атмосфера око скупштине мало стишала ове последње оставке нису уважене, тако да је он остао на челу кнежеве канцеларије.¹⁴ По сведочењу Јакова Игњатовића, Јанковић је за време Револуције 1848, као аустрофил под утицајем аустријског конзула у Београду Теје Радосављевића, подржавао бечке реакционарне кругове у борби против револуције.¹⁵

После стишавања револуционарне буре 1848—1849. године, Јанковић постаје један од најпоузданијих дворских људи и предводника камариле. У политичким борбама русофилске струје и Вучића против кнеза Александра Карађорђевића почетком педесетих година XIX века, Јанковић је био кнежева спона са Стеваном Книћанином, који је био нека врста противтеже Вучићу.¹⁶ Јанковић је био један од присталица политике

¹⁰ Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља 1842—1853, Унутрашња и спољна политика*, Београд 1932, 54, 55; Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија II*, Загреб 1925—1929, 805, 812, 815.

¹¹ Архив Српске академије наука и уметности, *фонд ДСС*, 1845, предмет 21; Ј. М. Продановић, *Историја политичких странака и струја у Србији*, Београд 1957, 158, 159; Д. Страњаковић, *нав. дело*, 82; када се узме у обзир да у уставобранитељском систему није било политичара у данашњем смислу те речи, него да су државом управљали чиновници, може се закључити да су ове наоко административне функције собом носиле велики утицај.

¹² Wurzbach, X, 73; АСАНУ, 7051/198.

¹³ Д. Страњаковић, *нав. дело*, 100—101.

¹⁴ Ј. М. Продановић, *нав. дело*, 162, 163; Д. Страњаковић, *нав. дело*, 110—114; И пре 1848. године односи Шумадинаца и „немачкара” били су тема многих расправа у српској јавности. Искрпан извештај о једној таквој ситуацији даје Стојан Симић у писму Теодору Павловићу 9. марта 1846. године, РОМС, 12.854.

¹⁵ Ј. Игњатовић, *Рисодије из прошлог српског живота*, Нови Сад 1966, 306.

¹⁶ АСАНУ, 7051/678; С. Јовановић, *нав. дело*, 154—157; Ј. Милићевић, *Janković Aleksa*, *Enciklopedija Jugoslavije IV*, Zagreb 1960, 459; 1960, П. В. Крестић, *нав. дело*, 128; Јанковић је иначе био у сродству са Книћанином. АСАНУ, 7051/1403, 1413, 1421, 1423.

„чврсте руке”, тако да је подржао владино пооштравање цензуре штампе. Од 1850. године, поред послова у кнежевој канцеларији, он је био одређен и да цензурише „Србске новине”.¹⁷

О Јанковићевом утицају на државне послове почетком педесетих година говори и чињеница да је Илија Гарашанин тврдио како је он у лошим односима са кнезом само зато што Јанковић и дворска камарила праве интриге против њега.¹⁸ Један од Јанковићевих задатака био је и да мотри на покрете присталица Обреновића, како у Србији тако и у суседној монархији, и да спречи њихове акције.¹⁹ Нова потврда његовог значаја за режим кнеза Александра Карађорђевића дошла је октобра 1851. године, када је постао вршилац дужности председника владе и министра иностраних дела. До тога је дошло јер је Аврам Петронијевић, који је обављао те функције, отишао на службени пут у Цариград, а затим тамо и умро. На положају кнежевог представника, како се онда званично називао председник владе, и министра иностраних дела Јанковић је остао до марта 1852. године. Док је обављао ове дужности он је радио на набавци оружја истовремено од Русије и Аустрије. Старао се о развоју крагујевачке тополивнице. Као министар иностраних дела морао је стишавати дипломатски скандал који је избио због свађе између српског „*правитељства*” и енглеског конзула у Београду Фонбланка. У време док је он водио спољне послове било је покренуто и питање о наследство кнежевског достојанства; међутим, тада оно није могло бити решено повољно по Србију.²⁰ Иако у новој влади, на чијем је челу био Илија Гарашанин, формираној марта 1852. године, није било места за Јанковића, он је и даље остао један од најзначајнијих политичара у земљи. У Државном Савету, чији је члан постао 1850. године, био је један од свега тројице школованих у овом седамнаесточланом телу.²¹

Када је октобра 1852. године Илија Гарашанин упутио распис властима да спрече народ да говори против „*правитељства*” царска Русија је искористила овај неуставан потез председника српске владе да изврши снажан притисак на њу. Наравно, деспотска Русија није бринула за „*људска права*” српских поданика, него је то користила као средство политичког притиска. Када је дошло до затегнутости у односима са Русијом, Јанковић је Гарашанину предлагао да се повуче, а и кнезу је саветовао да га разреши.²²

Јула 1852. године Јанковић је, као познати аустрофил, заједно са Книћанином био на челу српске делегације која је послата у Петроварадин да поздравља цара Фрању Јосифа на његовом путу кроз Мађарску. Том приликом је одликован орденом аустријске круне II реда. Убрзо потом и кнез Александар је прешао у Земун да се састане са аустријским

¹⁷ М. Бјелица, *Политичка стања у Србији 1834—1872*, Београд 1975, 67, 68.

¹⁸ Д. Страњаковић, *нав. дело*, 139—141.

¹⁹ АСАНУ, Јанковић-Книћанину, 21. VIII 1851.

²⁰ АСАНУ, 7051/1374, 1380, 1441; Д. Страњаковић, *нав. дело*, 144—146.

²¹ Wurzbach, X, 73; С. Јовановић, *нав. дело*, 154—157.

²² Д. Страњаковић, *Нав. дело*, 177, 178, 180, 188, 190, 196, 197, 198, 199, 202.

царем.²³ Овај кнежев састанак са царем означио је потпуно приближавање Аустрији и покушај да се уз њену помоћ одоли намерама Русије да преко своје странке у Србији Обреновиће врате на кнежевски трон. Као Србин из Аустрије, Јанковић је био погодна личност за то зближење. Априла 1853. године он је путовао у Беч да би се консултовао са царском владом о држању пред предстојећи Кримски рат, али и да затражи помоћ за одржање кнеза на престолу. Према тврдњама Милана Ђ. Милићевића, Јанковић је том приликом цару предлагао да се Босна, Херцеговина и Стара Србија припоје Србији. У врењу пред избијање Кримског рата, Вучић је у страху за своју безбедност уколико се Обреновићи врате у Србију, покушао да се приближи кнезу Александру и тако ојача његов положај. За посредника у тој намери одабрао је Јанковића, са којим је маја 1853. године водио разговоре о томе.²⁴

Крајем 1854. године Јанковић је за кратко био министар правде, али је русофилска опозиција кнеза принудила да га смени. Као потврда аустрофилског правца кнеза Александра дошло је именовање Алексе Јанковића за кнежевог представника (председника владе) и министра иностраних дела. Он је на том положају био од децембра 1855. до маја 1856. године. Ова влада је могла бити састављена јер је Јанковић успео да привремено измири Вучића са кнезом. Уступак Вучићу било је место министра унутрашњих дела, које је поверено његовом присталици Раји Дамјановићу.²⁵ Ова влада водила је изразито аустрофилску политику, што је довело до протеста и прећутног штрајка енглеских и француских дипломата у Београду.²⁶ Један од карактеристичних примера колико је Јанковићу било стало до мишљења званичног Беча о његовој влади је и писмо Вуку Караџићу у Беч априла 1856. године. У том писму он Вука моли да одврати београдске Јевреје који су дошли у Беч да се жале цару против српске владе и обећава да ће „*Правителство све што је могуће за њихову користи изградити*”.²⁷ И поред великог труда да се влада одржи, она је, због истовременог аустрофилства и Вучићевог утицаја на њу, после пола године рада морала пасти.

Када је после Тенкине завере кнез већину државних саветника присилио на оставке, Јанковић је као кнежев присталица остао једна од најутицајнијих личности у овом законодавном телу. После тога Јанковић је прешао у благу опозицију влади Стевана Марковића, а самим тим и кнезу. Ова опозиција није никако била усмерена на рушење кнеза Александра Карађорђевића него на сузбијање утицаја нове дворске камариле у којој Јанковић и Александар Ненадовић нису били утицајни као рани-

²³ Wurzbach, X, 74; Д. Страњаковић, *Нав. дело*, 209, 210.

²⁴ АСАНУ, Александар Ненадовић — Книћанину 12. V 1853; Д. Страњаковић, *нав. дело*, 224, 240; *Поменик*, 198.

²⁵ *Устави и владе, Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Југославије (1835—1941)*, Београд, 64; Ј. М. Продановић, *Историја политичких странака и странуја у Србији*, Београд 1957, 172, 182; С. Јовановић, *нав. дело*, 154—157.

²⁶ В. Поповић, *Политика Француске у Аустрији на Балкану у време Наполеона III*, Београд 1925, 105.

²⁷ АСАНУ, 8254, Алекса Јанковић — Вуку Караџићу, 6. IV 1856.

је.²⁸ Тако су Ненадовић и Јанковић били против увођења жандармерије уместо грађанске полиције које је предлагала влада. Крајем 1857. године Јанковић се супротставио и пројекту закона по којем би Савет могао само једном да одбије кнежеве примедбе, а уколико их кнез понови оне би биле обавезујуће. Том приликом он је Јеврему Грујићу рекао „*Издајте најхармоничније законе, Овоме Књазу неће њо вољи бити. Није њо мој браће већа власт што он тражи, него безвластје*”.²⁹ Јанковић је чак предложио да се поред Савета уведе скупштина као доњи дом.³⁰ Овај предлог Савет наравно није прихватио јер би он нарушио саме темеље уставобранитељског поретка. Јанковићев прелазак у опозицију влади водио је ка његовом зближењу са Вучићем. Ни једном од њих повратак Обреновића, није био у интересу али су желели да у режиму Александра Карађорђевића ојачају своје позиције. То се и догодило. Вучић је 1858. године дошао на чело Савета, а Јанковић је постао његов потпредседник. Будући да је Вучић био неписмен и да није имао правничког знања, седницама је руководио Јанковић.³¹

На овом положају Јанковића је, децембра 1858. године, затекла и знаменита Светоандрејска скупштина. Он је, уз Гарашанина, Вучића и Мишу Анастасијевића, био један од вођа странке „кајмакамаца”, како су их противници подругљиво назвали, јер се говорило да ће после збацивања кнеза Александра њихове вође постати турски кајмаками (намесници) у Србији и да имају већ написане фермане за то. Јанковић није био потпуно сигуран у то да кнеза Александра треба збацивати са престола, а када је за време заседања скупштине схватио да ће се, уколико он буде збачен, на престо вратити Обреновић, учинио је све да се кнез Александар одржи. После кнежевог бекства у београдску тврђаву Турцима, он је са једанаесторицом саветника отишао у касарну и храбрио војску да онемогући скупштину да доведе Обреновиће. У једном подужем патетичном говору убедио је војску да остане верна кнезу Карађорђевићу. Потом је био одређен да у име савета заједно са Вучићем пође у скупштину и убеди је да одустане од избора Обреновића. Међутим, десило се супротно. Скупштина и окупљени наоружани народ око ње „убедили” су саветску делегацију да се помири са повратком Обреновића.³² Епилог Светоандрејске скупштине био је повратак Милоша Обреновића за кнеза у Србију.

Падом уставобранитељског режима завршена је и политичка каријера Алексе Јанковића, једног од његових најистакнутијих представника. По доласку кнеза Милоша он је остао без државне службе. Непуне две године касније, када је после смрти свога оца на престо дошао кнез Михаило, Јанковићу је додељена државна пензија. Како бележи биограф

²⁸ С. Јовановић, *нав. дело*, 168—170.

²⁹ Ј. Грујић, *Зайиси*, I, 77; Ј. Продановић, *нав. дело*, 182, 185.

³⁰ Ј. М. Продановић, *Уставни развитак и уставне борбе у Србији*, Београд, 116, 117, 120.

³¹ С. Јовановић, *нав. дело*, 195.

³² Ј. М. Продановић, *нав. дело*, 194, 205; С. Јовановић, *нав. дело*, 251, 254.

Милан Ђ. Милићевић, једини његов политички чин после Светоандрејске скупштине био је неуспео покушај да 1862. године наговори пуковника Бигу, Србина у аустријској служби, да у случају рата Србије и Турске стане на чело српске војске. Отада до смрти, 10 (23) јуна 1869. године, живео је у Београду и Панчеву. Сахрањен је у Београду поред палилуске цркве.³³

Осим учешћа у вођењу државних послова, Јанковић је оставио трага и у културном животу Србије. Он се 1842. године нашао међу оснивачима Друштва српске словесности, а за његовог почасног члана изабран је августа 1845. године.³⁴ Као министар просвете учествовао је у изради Устава Друштва 1847. године, а пошто је министар просвете уједно био и председник Друштва, обављао је ту функцију у два наврата, током 1847—48. и 1854. године.³⁵ Мада је као председник обављао само административне послове, Друштву је могло служити на част што се на његовом челу налазио високо образован човек који је знао француски, немачки и латински језик. Јанковић је одржавао контакте и дописивао се са Вуком Караџићем. Занимљиво је да је, иако пречанин, приликом Вуковог спора са Јованом Хаџићем стао на Вукову страну. Такође, када су увођене забране растурања Вукових књига у Србији због правописа, Јанковић је настојао да се те забране укину. У једном њиховом разговору рекао је да „*Правилѣсѣвѣни ѣосао није мѣщѣи се каквим ће ѣравойисом сѣисаѣѣи своје књѣѣ ѣисаѣи и шѣшамѣѣи*”.³⁶

Иако је активно учествовао у свим значајнијим догађајима уставобранитељског периода, Алексу Јанковића су будућа поколења веома брзо заборавила, тако да данас и међу историчарима има мало оних који су уопште чули за њега. То је судбина оних историјских личности које и поред преданог рада у послу којим се баве не стекну епитет претече или вође. Томе је допринела и чињеница да Јанковић као „*ѣречанин*”, аустрофил и један од вођа дворске камариле није био омиљен ни од народних првака ни од народа. Први су сматрали да дошљаци из Угарске и Аустрије заузимају положаје у државној управи који припадају њима, а народ је често желео да верује да за његове недаће нису криви кнез ни разни „*ѣредводиѣѣѣи народа*” него чиновници који су дошли са стране. Историографија има обавезу да расветли делатност оваквих личности и да их прикаже без упуштања у моралне оцене њихових поступака и уверења. Ако бисмо на такав начин посматрали Јанковићеву каријеру, уочили бисмо да је он био једна од десет или петнаест најистакнутијих личности уставобранитељског доба, можда најзначајнијег периода стварања српске државе, и да заслужује да се бар расправља о његовом месту у историји српске државности.

³³ Поменик, 198—199.

³⁴ АСАНУ, фонд ДСС, 1845, предмет 21.

³⁵ АСАНУ, фонд ДСС, 1847 предмети 10, 13 и 17; 1848. предмети 8, 11, 12, 13; 1854, предмет 64; 1855. предмет 10.

³⁶ АСАНУ, 8254; Љ. Стојановић, *Живот и рад Вука Стефановића Караџића*, Београд 1924, 660, 661; М. Кићовић, *Ј. Хаџић*, Нови Сад 1930, 128.

Dorđe Đurić

Summary

ON ALEKSA JANKOVIĆ, A SERBIAN STATESMAN FROM TIMISOARA

Aleksa Janković (1806—1869) was born in Timisoara. After completing grammar school, in 1834 he stayed shortly in Serbia, where he served as a clerk. Then he went to Hungary, where he completed the study of law. He returned to Serbia in 1839, where he made a distinguished clerical and political career. He was the secretary of Prince Mihajlo for some time, and after the Constitution-Supporters (*Ustavobranitelji*) came to power (1842—1858), he became the director of the Prince's office. He was the Prime Minister and the Foreign Minister two times (1851—52 and 1855—56); he was also the Minister of Justice and Education two times (1847—48 and 1854). He was a member, and for some the vice-president, of the Council, the most powerful institution at the Constitution-Supporters' time. His contemporaries thought him to be one of the leaders of the court camarilla. In his foreign-policy orientation, he was a pronounced Austrophile. His clerical career resembles the careers of numerous Serbs „from the other side of the border” (*prečani*) who served the Serbian princes. He was an honorary member of The Society of Serbian Learning, and its president two times. He also kept contacts with Vuk Stefanović Karadžić.

Dorđe Đurić

DESPRE ALEKSA JANKOVIĆ, OM DE STAT SÂRB DIN TIMIȘOARA

Rezumat

Aleksa Janković (1806—1869) s-a născut la Timișoara. După ce a terminat liceul, în anul 1834 se află o perioadă scurtă în Serbia, unde lucrează ca funcționar. După aceea pleacă în Ungaria și își ia licența în drept. În Serbia, unde a făcut o carieră funcționarească și politică de invidiat s-a reîntors în 1839. Un timp oarecare a fost secretar al cneazului Mihailo. După venirea la putere a apărătorilor Constituției (1842—1852) devine director al Cancelariei cneazului. În două rânduri a fost prim-ministru al Guvernului și ministrul afacerilor externe (1851—52 și 1855—56), de asemenea în două rânduri a fost ministrul justiției și al învățământului (1847—48 și 1854). A fost membru, iar într-o perioadă și vicepreședinte al Consiliului, cea mai puternică instituție din perioada apărătorilor Constituției. Contemporanii îl considerau drept unul dintre conducătorii camarilei Curții. După orientarea sa politică în sfera politicii externe a fost un pronunțat austrofil. Cariera sa de funcționar reamintește de cea a multor persoane din nordul Dunării, care erau în slujba cneazilor sârbi. A fost membru de onoare și al Societății de literatură sârbă, iar de două ori și președintele ei. Întreținea contacte cu Vuk Stefanović Karadžić.

Миодраг Јовановић

ВАЈАРИ ЈАНИЋИ ИЗ АРАДА

Две одреднице усмеравају ово саопштење. Једној је дата наглашена предност већ у наслову, јер су, иначе недовољно проучени, мајстори обраде дрвета Јанићи из Арада били у ствари вајари. Делотворне у XIX веку, историја националне уметности још увек их назива само дрворезбарима. Свакако не нетачно, а са прихватањем енциклопедијског упозорења да и дуборез има исто значење „технике украшавања дрвета дубљим захватима у материјал”. У домаћој литератури још увек најцеловитији поглед на дрворезбарске центре у XVIII и XIX веку, Бисе Гавриловић, оправдано није био усмерен и на Јаниће, јер се истраживање ограничавало на територију Војводине. Закључак је водио оцени да се после Девића из Бачке Паланке „дрворезбарство претворило у обичну занатску вештину”.¹ Треба одмах рећи да је Јанићев учитељ био управо Девић, па би предстојала и провера да ли је одличан историчар српског дрворезбарства био у праву.

А Јанићи су спомињани понајвише, ако не и једино, тамо где се говорило о њиховим декоративним оквирима за иконостасе високо вреднованих, славних сликара Николе Алексића и Константина Данила. Добили су издвојену пажњу тек код скорашњих истраживача српске уметности у румунском делу Баната.² Прегршт драгоцених биографских података донели су Стеван Бугарски и Љубомир Степанов. Браћа Лазар и Михаило пореклом су из Бачке Паланке, где је старији Михаило, односно Михаил, како га назива С. Бугарски, вероватно учио дрворезбарство код Георгија Девића. У Арад су дошли пре 1844. године, када је забележено да се удовац Михаило оженио Екатерином, ћерком Георгија Папа из Арада. Становали су у арадском предграђу Шаркад у Багремовој улици број 11, а кум Никола Алексић у броју 6. Израчунато на основу смрти 2. јуна 1864. у седамдесет деветој години, Михаило је рођен вероватно 1785. године.³ Знатно млађи Лазар га је надживео и 1867. године за-

¹ Б. Гавриловић, *Неки дрворезбарски центри у Војводини*, Рад 3, Нови Сад, 19, 251.

² С. Бугарски, *Српско правослађе у Румунији*, Темишвар—Београд—Нови Сад 1995; В. Поповић, *Српски синоници у Румунији*, Суботица 1996; М. Јовановић, *Сликариство Темишварске епархије*, Нови Сад 1997.

³ С. Бугарски — Љ. Степанов, *Кад Мориш пошече кроз ђеро*, Букурешт 1991; С. Бугарски, *нав. дело*.

вршио вероватно заједнички започет иконостас у арадској Старој Микалаки, са старим јанићевским сарадницима позлатаром Васом Дерешће и сликаром Николом Алексићем.⁴ У Немету је пре 1870. године извео олтарску преграду по узору на темишварску Саборну цркву, а 1889, у управо довршеној новој српској цркви у селу Кнез, за иконе сина Николе Алексића Душана урадио и свој последњи иконостас.⁵

А почеци радионице Јанића воде у другу деценију XIX века. Претпостављено је њено суделовање у изради иконостаса у православној цркви у Лугошу, пре 1820. с обзиром да је следеће године завршио сликање Павел Ђурковић.⁶ Такође пре 1820, чак извесније 1819. године, за иконе Саве Петровића, а уз сарадњу столара Георга Либлајтнера и позлатара Манојла Антоновића, радионица Михаила Јанића је радила за храм у темишварском предграђу Мехала.⁷ Мада такође са извесном резервом, прихвата се удео Михаила Јанића 1820—1821. године у Кетфелју, где су се као позлатари појавили Васа Дерешће и Јован Бондин, а Манојло-Емануил Антоновић био сликар.⁸

Уследило је више од тридесет година сарадње са најистакнутијим сликарима епохе, најпре са Данилом, а потом најдуже са Николом Алексићем. Иконостас у Панчеву је био припремљен за Данилове иконе пре 1828. године. У Саборној цркви у Темишвару то је обављено до 1837. године уз сарадњу позлатара Александра Тепфера.⁹ Наружбине су се испуњавале истовремено и за два места. Штавише, од значаја за начин функционисања не само Јанићевог атељеа, истиче се пример рада на олтарској прегради за цркву у Српском Сенмартону између 1835. и 1840. године, када је Михаило Јанић у селу извесно време и становао.¹⁰ Никола Алексић није на Јаниће чекао ни на следећем заједничком задатку израде иконостаса у Великом Сепетру. Уговорне обавезе Јанића текле су од 1843. године. У Малом Бечкереку Алексић је имао припремљену олтарску преграду 1853. године, да би се за иконостас у Варјашу 1861—1862. године наводила имена Лазара Јанића и позлатара Васа Дерешће.¹¹ Уз такође извесну помоћ истог позлатара, Михаило Јанић је завршавао иконостас у цркви надомак своје куће у Араду, у Текелијиној цркви. Кумови, Јанић и Алексић, били су и ту заједно на послу, као и у (коју стотину метара удаљеној) румунској Саборној цркви. Догађало се то између 1862. и 1864. године, када је у касно пролеће Михаило умро. Последња истраживања су утврдила да његовом опусу треба придодати још и иконостасе у црквама, данас у српском делу Баната, у Радојеву 1859. и Остојићеву 1862. године.¹² Стотинак година касније, 1970, у српској цр-

⁴ М. Јовановић, *нав. дело*, 228.

⁵ *Нав. дело*, 378.

⁶ *Нав. дело*, 169.

⁷ С. Бугарски, *нав. дело*, 158; М. Јовановић, *нав. дело*, 478.

⁸ С. Бугарски, *нав. дело*, 110; М. Јовановић, *нав. дело*, 372.

⁹ С. Бугарски, *нав. дело*; М. Јовановић, *нав. дело*, 488.

¹⁰ М. Јовановић, *нав. дело*, 461.

¹¹ С. Бугарски, *нав. дело*, 95; М. Јовановић, *нав. дело*, 323.

¹² С. Бугарски — Љ. Степанов, *Кад Мориш пошече кроз ђеро*, 224; приликом теренских истраживања О. Милановић-Јовић није утврђено Јанићево присуство у Радојеву и

кви у Старој Молдави Владислав Вереш је извео нов иконостас као успешну евокацију на Јаниће, чије је дело завредило и овакав облик уважавања.¹³

Проучавања дрворезбарских, вајарских послова арадских Јанића имаће полазишта у њиховим великим претходницима, свакако превасходно у продукцији атељеа Георгија Девића. Настављајући генерални принцип формалних особености и садржаја олтарских преграда, задржали су, разумљиво у сагласју са наручиоцима, примену искључиво орнаменталних мотива. Већ досегнуто давање предности сликаним пољима нагризло је перфорирану прозрачност олтарских преграда у српским храмовима XIX века. На основу процентуалног односа конструкције и самих сликаних поља према ажурираним деловима закључило би се да су у Јанићевом атељеу смишљани иконостаси као прилично затворене целине. Међутим, концепција и реализација доприносе другачијем, супротном утиску. Њихов устаљени модел водио је увек имитацији мермерне конструкције којој се колористички супротстављају позлаћени делови резбареног дрвета. На таквој опозицији беличасто-сивог „марморирања” и жутог катариненголда Михаило Јанић је изнашао карактеристичан склад. Архитектоником иконостаса доминирају стубови, али не са улогом носача. Истурени испред равни преграде доприносили су ефекту монументалности и свечаности. Истоветном циљу служили су мотиви из репертоара античке уметности, односно у духу актуелног класицизма из првих деценија XIX века. Капители, канелуре на стубовима, лучни или троугласти тимпанони, гирланде, венци, сплетови трака, приближавали су се амписки отменим и одмереним формама, претварали се у голубије сиву раскошну кулису за Данилове и Алексићеве иконе.

Монографска посвећеност делатности арадских Јанића била би од вишеструке користи. У овом часу истиче се само кратко залагање да се њиховој дисциплини уметничке обраде дрвета потражи одговарајуће место и то не само у смислу и границама термилошке детерминације. Још је истраживачки пионир Б. Гавриловић приметила да је пуноћа дрворезбарских облика Георгија Девића „својом тежином деловала скоро као пуна пластика”.¹⁴ Као савременик, Иван Кукуљевић Сакцински, састављач првог *Slovnika umjetnikah jugoslavenskih*, прибавио је податке о Димитрију Петровићу, првом српском вајару школованом у модерном смислу, на бечкој Академији за ликовне уметности, не, као дотада и неимари, само код неког искусног мајстора вештине. „Вајар, мједорезац и љевар” радио је иконостас новосаграђене Саборне цркве у Београду, али пре тога имао је и друге послове, помало изгубљене из видокруга проучавалаца. На пример, 1825. године пошао је Петровић чамцем до Вуковара, па даље до Темишвара, где је о трошку православне црквене општине „начинио нацрт или основу за један олтар”. Због много мањих

Остојићеву, в.: *Грађа за заштитију сјоменика културе Војводине III*, Нови Сад 1959, 45—50, и VIII—IX, Нови Сад 1978, 169.

¹³ Сликар икона био је арадски свештеник и уметник Драгутин Остојић.

¹⁴ Б. Гавриловић, *нав. дело*, 247.

трошкова, грађење иконостаса је касније поверено „арадском вајару”, писао је Сакцински.¹⁵

Тај арадски вајар био је Михаило Јанић. И нико није имао потребу да се збуњено запита откуд таква квалификација у време када се конструктори српских иконостаса другачије називају. У XVIII и XIX веку у прекопавским областима, у Аустрији, они су били ређе образоресци, дуборесци или иконоресци. Најчешћи термин био је билдхауер, пилтор, а све од немачке речи *Bildhauer*, која једноставно и једино значи вајар, скулптор. Као корисници на које се односила дакако су били упознати са њеним основним значењем, али, у домаћој пракси, нарочито код историчара уметности, они нису вајари него дрворезбари. Имали су они друге, судбоносније проблеме. У борби за своја цеховска права и аутономију били су у сукобу са столарским цехом, да би завршили у цеху са посластичарима.¹⁶ У ствари не без основа, с обзиром да су се и ови итекако бавили украсним обликовањем волумена својих производа.

У аргументацији за главну тезу овог саопштења требало би унети и чињеницу да се на примеру једног иконостаса утврђује да пластички украс није сав од дрвета. После недавног пожара и предузете санације, оштећења на Јанићевој олтарској прегради, као оквира Данилових икона у Успенској цркви у Панчеву, уломци су открили да су неки делови позлаћене орнаментике — од гипса. Дакле, његов материјал није био предодређен искључиво за дрворезбарску обраду. А тридесетак година раније, на самом измаку XVIII века, приликом склапања уговора за израду дрвеног мобилијара у храму манастира Бездин, мајстор Аксентије Марковић назван је — вајатељ.¹⁷ Житељ Новог Сада, у натпису на зиду српске цркве у Белој Цркви означен као становник Арада, Марковић је имао задатак да конструкцију олтарске преграде уради од доброг четинарског, чамовог дрвета, а билдхауерске, вајатељске делове од липовине. Учени бездински монаси нису посегли за речима непознатог или погрешног порекла. У језичкој, пословној и уметничкој пракси код Срба у XVIII и XIX веку највише прихваћена била је изворна немачка реч билдхауер, или, србизирано упрошћено пилтор. Међутим, Бездинци су употребили, у ствари, стари средњовековни словенски и српски назив за вештаке који уметнички обликују дрво.¹⁸

Проистиче да нема ни језичких препрека да се дрворезбари сматрају и називају вајарима. Али, дрворезбарство, дуборезбарство, македонска резба и копаничарство,¹⁹ склањају се у неку другу врсту, у најбољем случају примењене уметности, без примисли да припадају породици вајарства, скулптуре. Свему се прикључује понављање уверења о одбојности

¹⁵ I. Kukuljević Sakcinski, *Slovník umjetnika jugoslavenskih*, Zagreb 1858, IV, 341, 342, 343.

¹⁶ Б. Гавриловић, *нав. дело*.

¹⁷ С. Бугарски — Љ. Степанов, *Манастир Бездин*, Темишвар 1999.

¹⁸ F. von Miklosich, *Lexikon paleoslovenico-graeco-latinum*, Wien 1963 (фототипско издање).

¹⁹ М. Ђоровић-Љубинковић, *Средњовековни дуборез у источним областима Југославије*, Београд 1965; Д. Корнаков, *Творењивости на мијачкије резбари на Балканот од крајот на XVIII и XIX век*, Прилеп 1986.

Српске православне цркве према вајарском обликовању самосталне, поготову фигуралне пластике. Међутим, без обзира колико проређено, пуне фигуралне скулптуре било је у српској средњовековној пластици, истина везаној за архитектуру и спољни украс, па је углавном тако и проучавана као њен зависни секундарно значајан део.²⁰ Сличан третман доживљавало је и дрворезбарство, сматрано само за пратећи и другостепени садржај украшавања мобилијара, пре свега олтарских преграда. Притом, у тумачењу особености орнаменталног дрворезбарства у Аустрији, потом и у обновљеној Кнежевини Србији, заборављало се да је јужнобалкански дуборез дуготрајно обрађивао и људску фигуру, са неоčekиваним продорима и северно од Саве, на пример, средином XVIII века, до цркве у сремском селу Моловин. Тематска и иконографска сведеност српског дрворезбарства новијег доба очигледно не може бити препрека за одговарајући приступ у укупном вредновању. Поред осталог, оно не може бити ни нека недефинисана, још мање посебна дисциплина. По свим типолошким одредницама дрворезбарство припада скулптури, па су и Јанићи из Арада изванредни дрворезбари. Вајари.

Miodag Jovanović

THE JANIĆ BROTHERS, SCULPTORS FROM ARAD

Summary

For more than thirty years, brothers Mihailo and Lazar Janić as wood-carvers collaborated with the most renowned Serbian painters from the mid-19th century, preparing for them gilded altar partitions and other church furniture, usually carved in wood. Columns, whose primary role was not to support the iconostasis, dominate in the architectonics of their iconostases. Protruding from the partition surface and with a classicist repertoire of ornaments, they helped create the effect of monumentality and solemnity of the frames for the icons by Konstantin Daniel and Nikola Aleksić.

In Serbian art during the 18th century, the wood-carvers were often called *bildhauer*s, which is the German term for sculptors. However, the word *vajar* (sculptor) also appeared at the same time, representing a variation of the old Medieval Slavic term „*vajatelj*” for the skilled persons who artistically shaped wood. Thus, there were neither linguistic nor other reasons to place wood-carvers and wood-carving into a specific and particular kind of applied art, since they actually belonged to the field of sculpturing and sculpture. Almost absolute prevalence of ornamental motives during the 19th century, as well as all other typological characteristics, make the Serbian wood-carving a part of the history of national sculpture, which thus includes the Janić brothers from Arad, too.

---

²⁰ Књига Јованке Максимовић о српској средњовековној скулптури (Нови Сад 1971) још увек је најбоље сведочанство о распрострањености и значају вајарства у српским земљама од IX до XV века, од Зете и Рашке до Студенице, Дечана, Котора, Лазарице и Каленића.

Miodrag Jovanović

SCULPTORII DIN FAMILIA JANIĆ DIN ARAD

Rezumat

Frații Mihailo și Lazar Janić au colaborat timp de treizeci de ani, ca meșteri de sculpturi în lemn, cu cei mai distinși pictori sârbi de la mijlocul secolului XIX, pregătindu-le, în cele mai dese cazuri sculptate în lemn, iconostasele și alte obiecte de mobilă bisericească. În arhitectonica iconostaselor lor domină coloanele, dar nu cu rolul de suport. Aflându-se în fața iconostasului, ei au completat și repertoriul clasicist al ornamentelor, care au avut drept scop obținerea monumentalității și splendorii cadrelor pentru icoa-nele lui Constantin Daniel și Nikola Aleksić.

În cursul secolului XVIII, în arta sârbă, meșterii de sculptură în lemn adeseori au fost numiți *bildhaueri*, cum li se zice sculptorilor în limba germană. Cuvântul sârbesc *vajar* a apărut în același timp, care a provenit de la denumirea slavă veche medievală, cum erau numiți experții care modelau în mod artistic lemnul. Din această cauză nu există nici obstacole lingvistice ca sculptura în lemn să se camufleze în vreo formă aparte a artei aplicate, dar ea, în realitate aparține sculpturii. Precumpănirea aproape absolută a motivelor ornamentale în cursul secolului XIX, după toate determinantele sculptura în lemn sârbă, deci și a familiei Janić din Arad, se include în istoria sculpturii naționale.

Владимир Миланков

БАРОН ФЕДОР НИКОЛИЋ ОД РУДНЕ

Знаменити Србин са тла данашње Румуније, барон Федор Николић од Рудне, коме је посвећен овај рад, родом је из Темишвара, али је деловао на ширем српском простору и оставио знатне трагове у XIX веку као политичар, правник и народни добротвор. Потиче из старе српске властелинске породице.

Племићки лист и грбовница издати су 1693. године Мирославу Николи, „иначе Николићу (Никола aliter Nikolicz)”, а 26. марта следеће, 1694. године, племство су добили Николи, или другачије Никола Николић, и синови му, Емануел, Петар и Славон. Петровом праунуку Јовану, житељу Осека, који је био ожењен Маријом Јанковић, дата је 4. фебруара 1778. године потврда о племству у пештанској жупанији. Јован је 1781, заједно са Тодором Јовановићем Миријевским, купио пустару Рудна за 52.028 форинти, после чега му је, 18. априла 1783, потврђено племство. Имање на пустари Рудна било је доста неугодно. Пред лицитацију у Бечу, августа 1779, сва су имања подељена у четири категорије: прву су чинила она чија се процењена вредност кретала између 300 и 400 хиљада форинти (било их је само 4), другу имања између 150 и 300 хиљада, трећу од 50 до 150, и последњу, четврту, она која нису прелазила 50 хиљада форината. Колико је, реално, мали био рудњански посед јасније се види кад се упоређи са најскупље продатим.

Барон Федор Николић од Рудне

Браћа Кристофер и Кирил Нако су, наиме, платили чак седамсто хиљада форинти за Наково и Велики Сент Миклош са пустарама Маријенфелд, Велики Комлош и Албрехтсфлур. У освајању пустара предњачили су граничарски капетани — Текелије, Вулини, Вујићи, Зорићи, Витковићи, Хорвати, Николићи. Јован је једва смогао снаге да купи половину једне од најмањих које су се нашле на лицитацији. Но, ипак је био угледни племић: краљевски дворјанин, витез Златног руна и судија табле у Торонталској, Темишварској и Сремској жупанији.

Темишварском сабору, 1790. године, присуствовало је, поред осталих делегата, и осамнаест племића. Један од њих био је „Johan von Niko-lita, zu Rudna Torontaler Comit. Assesor”. Добио је предикат „од Рудне”, али се у списковима саборским води као „депутир из Осека”. Још увек је и само „асесор”, пристав, нижи судски или управни службеник. То звање има још само Петар Маленица од Великог Гаја, који је асесор Темишварског комитата.

На крају заседања Сабор је изабрао депутацију која ће однети закључке цару и замолити га да их потврди. На челу се налазио генерал барон от Папила, а један од шест изабраних спахија био је Јован Николић. Како је заседање трајало пуна три месеца — од 20. августа до 22. новембра — Николић се добро упознао и спријатељио са новоизабраним митрополитом Стеваном Стратимировићем, којем пише из Рудне, 15. септембра 1797, да је поправио своју кућу и позива га да му дође у госте.

Рудна је тад мала насеобина. Имала је, 1787. године, само 72 дома у којима је живело 107 породица, односно 350 становника. Пописан је један свештеник, а у рубрици „племићи” није унет никакав податак. По пописима из 1792. и 1816, власници Рудне су Николићи и Јоановићи, земља је прве „контрибуентске класе”, а вредност имања је 41.018,29 форинти. Македонија је тад била у поседу породице Видак, а њена вредност износила је 40.246,47 форинти. Рудна је брзо расла. Године 1824/25. већ је имала 247 кућа и 1815 душа, од којих су 98,7% православни, католика је само 1,2%, а један је житељ протестант. У једном дому живи просечно „само” 7,3 становника, што је испод просека за село (7,5) и вароши и села заједно (7,6). У једном од места живи чак преко 12 житеља у просеку, по једном дому.

Јован није имао деце, па је адоптирао Јована Белчића, пренео на њега презиме и грб, а негде првих година четврте деценије деветнаестог века га и оженио Јелисаветом, Савком Обреновић, млађом кћерком кнеза Србије, Милоша Великог. Нешто пре тога Јован Николић је Матици српској приложио 250 форинти (1832. године) и тако постао први од српских племића који су новчано помогли ову српску културну установу. Пет година касније основаће Јован Нако задужбину од 5.000 форинти, коју је, после чешћих ургирања, исплатио тек 1844, дванаест година после Јовановог прилога.

Млади супружници су имали петоро деце. Старији од двојице синова, Федор, родио им се у Темишвару 7. јуна / 26. маја 1836. године. Школовао се у Темишвару и Пешти, а при крају 1851. приватни му је учитељ био свршени правник Светозар Милетић, који је 10. новембра

дошао у Беч да код тамошњег адвоката Дворачека, по препоруци Јована Хацића, практикује. „Пре подне приправљам се за полагање мојих наука, после подне практикујем код Г. Дворачека; три пут у недељи дајем часове синовима Г. Николића (потоњим баронима Федору и Михајлу), јер другога (ваљда учитеља) није хтео имати”, наводи Милетићеве речи Васа Стајић. Светозар је нешто пре тога добио 500 форинти стипендије од кнеза Михајла, па је сасвим сигурно да је Михајло препоручио зету Јовану да синове повери управо њему, јер је и сам веома ценио Милетића. Правне науке Федор је свршио у Грацу, 1858. године. Намесништво Српске Војводине и Тамишког Баната извештава га 5. новембра 1859. да му је одобрен пасош за путовање по Србији. То, међутим, није његов циљ. Од 25. јануара исте године његов је дед Милош поново кнез Србије, а ујак Михајло врховни командант, па двадесеттворогодишњи мађарски барон, свршени правник, жели да оде у домовину своје мајке да види деду и ујака, али и да тамо буде виђен. До 1860. службовао у Војводици српској, положио адвокатски испит, неко време практиковао као адвокат, али се убрзо посветио политици. Изабран је 1861. за земаљског посланика у пардањском срезу, са листе Деакове странке, а на следећим изборима 1865. освојио је мандат у жомбољском срезу. Као посленик либералне странке био је члан српског клуба.

Тад је већ и веома активан у националној култури. Године 1865. је Матици српској приложио 100 форинти (уписан је као „барон Федор пл. Николић Маћедонски”), а на главној конститутивној скупштини Друштва за Српско народно позориште, која се држи 18, 19. и 20. новембра исте године, изабран је у Економски одсек. Већ 12. јануара следеће године, можда баш и захваљујући њему, одржана је у Пешти веома успела „српска беседа”, којој су присуствовале многе познате личности српског политичког и јавног живота: Стеван Брановачки (у својству начелника Друштва за Српско народно позориште), Ђорђе Стратимировић, барон Федор Николић, његов стриц Александар „Рудњански”, Светозар Милутиновић и Јован Дамаскин, али и Карађорђевић син, кнез Александар, са супругом, кнегињом Персидом, па кнез Верде и неколико мађарских великодостојника.

У културном делу програма учествовала је шестогодишња Милетићева кћерка Милица, која је рецитовала народну песму *Смрти мајке Јузовића*, и неки други извођачи. Тај је део завршен хорском песмом Даворина Јенка *Што ћутиш Србије виђешки?* У другом је делу била игранка, која је потрајала до јутарњих сати. „Прва је игра била коло, које се тако добро и одушевљено одиграло да ти је долазило као да си гдегод усред равне Бачке. У коло се прва ухватила млада кнегињица Јелена Карађорђевић и тако га је лепо одиграла да је милина било гледати”. Том је приликом сакупљено 500 форинти за српско народно позориште. Кнез Александар је сам приложио 10 дуката, његова супруга 50 форинти, патријарх Самуило Маширевић исто толико, владика будимски 20, „а познати србољуб Венијамин Калајлија 25 фв. а. вр.” Кнез Михајло није присуствовао, али је и он послао 10 дуката. Мађарски спахија Венијамин (Бењамин) Калаи Нађкаловски /којег аутор ове новинске вести зове

„познати србољуб”/ се заиста трудио да докаже своју наклоност Србима. При сентандрејској Препарандији основао је фондацију из које ће се сваке године давати два дуката ученику који постигне најбољи успех из српског језика, а један дукат ономе ко се буде „одликовао у православном катихизису”.

Федор је волео позориште. Кад су год Темишварци сакупљали прилоге да би омогућили гостовање Српског народног позоришта, увек је давао позамашне суме. На Главној скупштини Друштва за Српско народно позориште, која се држи у Новом Саду 17. и 18. августа 1867, допуњен је Управни одбор у којем су сад, поред осталих, Антоније Хаџић, Јован Суботић, Јован Јовановић (Змај), чији је заменик Јован Хаџић, па песник Лаза Костић. Први на списку чланова Економског одсека је „барон Федор Николић Рудњански”. Његов је заменик Јован Радовановић, а чланови су још и Јован Малетић, „као најстарији”, па Ђорђе Шевић, Коста Новаковић и други. Тако се и унук Милошев сврстао у сам врх српске културне елите у Угарској.

Политика му је, међутим, животно опредељење. Две године, 1867. и 1868, провео је путујући „по европским државама и проучавајући политичко-административно устројство и економске односе и установе”. Најдуже је боравио у Бриселу и Лондону. Путовање је морао да прекине на вест да му је ујак, кнез Србије, Михајло, убијен у Кошутњаку, па су он и отац му, Јован, 12. јуна 1868. стигли у Београд. Ту их је дочекао Бењамин Калај, у својству једног од главних организатора погребa. Михајло је погинуо, а за собом није оставио тестамент. Од супруге Јулије се развео 1865. и том приликом јој дао једну зграду у Бечу и годишњу ренту од 5.500 гулдена, плаћену унапред, и гарантовану његовим имањем Пољана Долж. Целокупна његова имовина је, према томе, требало да припадне његовим сестрама, Петрији од Варадија и потомцима покојне Савке, Николићима од Рудне. Али, на вест о смрти у Београд је допутовао и гроф Зичи да види да ли се што може приграбити за бившу Михајлову супругу, коју је он заступао. Зичи је, у том смислу, оспоравао ваљаност акта о „растави од стола и постеље”, који је сачинио бискуп Јосип Јурај Штросмајер између Михајла и Јулије, па је ишао од једнога до другогa и распитивао се о српском правосуђу. Калај се сврстао на страну Федора Николића, којег је од раније познавао.

Михајло је сахрањен 15. јуна у 8 часова пре подне, а 2. јула је државна скупштина, на којој је за кнеза изабран малолетни унук Милошевог брата Јеврема, Милан Обреновић, будући први српски крунисани краљ после Косова. И тада је у Београду био гроф Зичи. „Пошто желим да наследство добију Николићеви, писао сам одмах Федору Николићу и обавестио га о свему што сам знао о Зичијевим плановима” — записао је у свом *Дневнику* Бењамин Калај.

Београдски суд је покренуо оставинску расправу и целокупну имовину поделио на Петрију Бајић од Варадија, старију сестру, и бароне Федора и Михајла Николића од Рудне, синове млађе сестре покојника. Кнегиња Јулија се на том рочишту са својим захтевом није појављивала, али је већ јануара 1869. њен адвокат поднео захтев суду жупаније Илфов

да покрене процес против наследника. Спор је вођен од јануара до 12. априла, када је донета коначна пресуда на Јулијину штету и пресуда београдског суда постала коначна.

Наследници једно време нису делили имовину. Учинили су то тек 8. јуна 1873. споразумом потписаним у Букурешту, по којем је Федору припало: „Имање Мавродин и Бузесцу у жупанији Телеорман, имање Тамадеа-Тамасести у жупанији Илфов и једна четвртина имања Андрасести”. Нико од наследника тада није боравио у Румунији, па су имањима управљали државни правобраниоци. Године 1879. Јефта Танасијевић је у име барона Федора Николића, од суда жупаније Илфов тражио препис споразума из 1873. за имање Тамадеа-Тамасести, које је купио Георгије Хараламбу. Млађи Федоров брат Михајло је своја имања Херешти и Casciorele продао 1892. године Атанасију Столожану.

Градили су Обреновићи и цркве по Румунији. Михајло је подигао 1856. године храм Преображења господњег у селу Мавродин, 11 километара удаљеном од града Александрија. О томе постоји запис на унутрашњој страни западног зида, на којем је, поред осталог, и податак да је црква „преправљена и сликана уз помоћ становника и барона Федора Николића 9. априла 1892. и Панаита Георгија зуграфа”. Милошева и Михајлова имања у Румунији доносила су годишње приходе између 70 и 80 хиљада дуката. То значи да је Федору са те стране пристизало близу двадесет хиљада на годину дана. Тада је већ економски значајно ојачао, па је одлучио да део новца уложи у подизање парног млина у Великој Кикинди. Са групом темишварских трговаца формирао је конзорцијум, први који је дотада настао од велепоседничког и трговачког капитала. За 1500 деоница акционари су уплатили 450.000 форинти и 1869. године подигли велики, модеран парни млин капацитета 150.000 метричких центи мељаве годишње, чије ће се брашно убрзо после тога трошити и на бечком двору.

Те исте године Федору се указао зрачак наде да постане наследни кнез Србије. Намесници малолетног Милана, Јован Ристић и Миливоје Блазнавац, тајно су се договорили да у Устав Србије, који је донет 1869. године, унесу одредбу да ће престолонаследник српског двора бити барон Федор Николић од Рудне у Банату. Током путовања за Крагујевац, где је Скупштина заседала, Ристић је дошао у фијAKER Стевче Михајловића, татора малолетног Милана, и упознао га са овом идејом. Образложење му је било „да се фамилија умножи те да не мисле непријатељи да нема који да наследи”. Увече пред заседање дошли су код Михајловића и Ристић и Блазнавац да чују његово коначно мишљење. „Но кад им ја на све те говоре одједанпут одговорим да ја нигда на то пристати нећу да дворим маџарског барона као српског престолонаследника, који двоји Маџарима, они веле: да ли ће овако бити то бити и онако...” Сутрадан, после фруштука, намесници су Стевчи саопштили да су се договорили „да пред Скупштину не износе оно” што су синоћ с њим расправљали — да у Устав неће стављати питање престолонаследника. Барон Федор Николић тако, мада је имао сасвим реалне изгледе, јер су Бла-

знавац и Ристић били веома утицајни људи у Србији, није постао кнез Србије.

Барон Николић се, у политици, све више удаљава од свог некадашњег учитеља Светозара Милетића. И он ће се наћи, почетком 1872, међу водећим нотабилитетима на договору око тога како да обезбеде победу на предстојећем Сабору. Присутни су били и епископ Никанор Грујић, архимандрити Анђелић и Михајловић, Самуило Маширевић, Ливије Радивојевић, сремски жупан Кушевић, Александар Стојачковић и министарски саветник Теодор Мандић. Помиње се, међутим, и у некаквим сумњивим пословима. Брат песника Јована Јовановића Змаја Корнел Јовановић кренуо је из Новог Сада за Вршац 7. јуна 1876, 9. је приспео у Чаково одакле је отишао у Рудну баронима Николићима, па из ње дошао у Кикинду, Башаид и Меленце, где је ухапшен. Он је тврдио да путује „ради пласирања српског зајма”, а кикиндски срески начелник Лујановић, који га је лишио слободе, да се распитивао о расположењу народа за револуцију у Војводини.

Децембра 1878. барон Федор Николић је изабран за члана Управног одбора Друштва за Српско народно позориште у Новом Саду. На место председника је дошао истакнути члан Народне странке др Стеван Павловић, за начелника је изабран др Михајло Полит-Десанчић, а за подначелника Антоније Хаџић. Само су Јовану Ђорђевићу, Јовану Суботићу, Јовану Бошковићу и њему изабрани и заменици.

Две године касније, 6/18. септембра 1880, на скупштини Матице српске примљено је чак 114 нових чланова. Међу њима и барон Федор Николић од Рудне, др Игњат Брлић из Славонског Брода, др Милан Јовановић Батут, лекар у Сомбору, Арса Пајевић, штампар у Новом Саду, Аксентије Мародић, академски живописац из Суботице, и неки други. Николић је, како је напред наведено, још 1865. године приложио Матици 100 форинти, али није сматран њеним чланом све до 1880, када је званично примљен. Те године добио је и једно од највиших признања за једну дипломатску мисију коју је са успехом обавио у Румунији.

Неколико година после анексије, Аустроугарска је (тек крајем 1882) коначно завршила озбиљнију реорганизацију своје управе у Босни и Херцеговини. На предлог министра финансија, Бењамина пл. Калаја, цар је својим решењем од 15. јула именовао барона Федора Николића од Рудне за цивилног адлатуса. На нову дужност је дошао 1. августа, заједно са министром Калајем. У Блажују су их дочекали многобројни службени изасланици. Убрзо потом су уследиле и друге промене. Царевом одлуком од 9. августа 1882. разрешен је дужности поглавар Дален и за командујућег генерала и поглавара земаљске владе постављен је коњички генерал барон Јован Апел, Немац из Славоније, који је помало знао „земаљски језик.” Њега је у Броду дочекао барон Николић, па су заједно ушли у Сарајево 26. августа.

Решења за нове људе налазио је и цару предлагао министар Калај. Када је барон Федор Николић у питању, тешко да је могао наћи боље. Био је Србин и по оцу и по мајци, по којој чак и врло близак сродник владајуће династије у Србији. То би требало да задовољи и умири босан-

ске Србе. Николићу је, пак, као противтежу поставио Немца који је требало да контролише његове поступке. Па ипак су прилике за Србе биле доста повољне. Заменик војног гувернера био је једно време Србин, генерал Јовановић. Тирилица више није прогањана него је сама влада покренула лист „Просвјета” на том писму, а званичне новине, „Сарајевски лист”, штампане су и ћирилицом и латиницом. Србин Никола Кашиковић је већ 1885. покренуо „Босанску вилу” у којој је јавно смео да полемисе са загребачким Хрватима шта је српско, а шта хрватско. Народ ипак није радо прихватао никога из царевине. На једном путовању поштанским колима од Зенице до Сарајева, на којем су били адлатус Николић, министар Калај, тајник легације Хоровиц и мађарски књижевних Ажбот, пресрела их је овећа група људи и уместо обавезујућег „живели”, почела да узвикује: „Ми тражимо правичност иначе морамо пропасти!”

Почетком септембра 1882. у Бистрику је избио велик пожар који је причинио огромне штете. Већ сутрадан је цивилни управитељ, барон Федор Николић, предао начелнику Раковићу „своту од 50 фор. из својега џепа” — забележио је службени „Сарајевски лист” у среду, 6. септембра 1882, у очигледној намери да подвуче племенит гест дародавца. У јесен исте године барон Николић је боравио у Београду, где га је краљ Милан одликовао највишим тадашњим српским одликовањем, „Великим крстом Таковског реда”. На свечаном ручку, који је том приликом у његову част приређен 21. октобра, Обреновић га је поздравио као свог рођака чије присуство сведочи о добрим односима између Аустро-Угарске и Србије, па су у то име испили здравицу њиховим величанствима, цару Фрањи Јосифу, царици Јелисавети и царевићу Рудолфу. Николић је узвратио наздравивши краљу Милану, краљици Наталији и престолонаследнику Александру — није пропустио да забележи „Сарајевски лист”, 24. октобра/5. новембра 1882. Николићу је убрзо стигло признање и од његовог суверена. Краљ Мађарске га је 1884. године одликовао „Крстом реда гвоздене круне I разреда” и именовао „тајним правним саветником”, а нешто касније и „вековечитим чланом горњег дома”.

А он је у Сарајеву организовао забаву и за себе и за друге. Николић је као барон по упутству Калаја давао зими сијела и богате закуске у своме дому, гдје му је госпоја један мали театар оперу уредила била, и сама у комадима играла...” Ови су се скупови одржавали једном седмично, од почетка 1883. године, сем у време часног поста, што је било објављено и у званичном листу. О једном од тих „сијела” писао је „Сарајевски лист” 1. марта /12. фебруара 1883. под насловом *Из сарајевског друштва*: „Сијело у барона и баронице Николића искупило је и синоћ лијеп број пријашњих гостију из првих овдашњих кругова. Синоћ је домаћински одбор за приређивање овијех забава отпочео низ нових приказивања на нарочито спремљеној маленој позорници у главној пријемној дворани. Ова малена позорница, за коју је овдашњи сликар г. Nijemczek насликао неколике веома лијепе декорације удешена је финим укусом и спретно за приказивање појединих кратких шаљивих комада и хумористичких предавања”. По аутору прилога синоћна представа је била почетак некаквог новог циклуса забава и јако се допала присутнима. У програму су уче-

ствовали „госпођица пл Ciolich, кћерка генерала Ciolicha”, па конзул Müller, те надзорник Вукелић. Управитељ гимназије Jilly је рецитовао познату Шилерову песму *Алџински ловац*, а барон Молинари и „шумски управник г. Hoffmann су извели некакав сеч.

Залагао се барон Николић и за оживљавање других културних пројеката у Босни. Земаљска влада је 14. маја 1885. одобрила правила Музејског друштва, па је оно, са проширеним одбором којем је барон Федор Николић био на челу, добило право јавности. Окупило је близу 500 чланова и одмах почело са радом.

Протокол му, међутим, налаже и многе церемонијалне наступе и појављивања. Присуствовао је, тако, 1. јануара 1885, свечаном пуштању у саобраћај сарајевског трамваја, а почетком маја 1886. је на свечаном дочеку надвојводе Албрехта, члана царске куће, „први пут у Сарајеву обукао сјајно рухо угарског великаша”. Цар му је, као грађанском поглавару Босне и Херцеговине, 10. фебруара 1886. даровао угарско баронство, али га је ипак, 27. октобра исте године, разрешио ове дужности у Босни. По једнима, учинио је то на предлог администрације, јер се осетно променио курс према Србима; по другима, Николић је то сам тражио из породичних разлога. Није спорно да је у граду на Миљацки барон Федор Николић оставио трајни траг свог четворогодишњег боравка: властитим новцем изградио је цркву у Рељеву, уз тамошњу православну Богословију и „украсио је пригодним иконостасом”. Поред ове цркве, „његовим је подвигом земаљска влада наново саградила стародревни срп. правосл. манастир Добруњ код Вишеграда”. За те и друге заслуге варош Сарајево га је прогласила за свог почасног члана.

У Угарској су га чекали нови избори, који су држани 1887. године. Михајла Полита Десанчића је кандидовала Српска народна слободоумна странка у три изборна среза: тителском, белоцркванском и старобечејском, али је на крају остао без мандата. Сабовљевић је, опет, био присиљен да посланичко место у Великој Кикинди препусти барону Федору Николићу, за владајућу партију поузданијем кандидату, а правнику Михајлу Сабовљевићу је дато место јавног бележника. Поред барона Николића, од Срба су на тим изборима победили још: Федоров теча барон Милош Бајић у моравичком срезу, Александар Стојачковић у белоцркванском, Васа Поповић у старобечејском и Петар Лупа у сентандрејском. Тако је владајућа странка обезбедила да се у парламенту више није могао чути глас критике народносних посланика који би био упућен на рачун мађарске владе и њене великомађарске политике. Рудњански спахија је постао члан „заједничког делегационог поверенства”.

Сад је групи његових политичких истомишљеника било потребно јавно гласило које би ширило њихове идеје и ставове. „Јавор” је 27. марта 1888. донео кратку белешку о покретању „Српског Дневника”, листа за „политику, просвету, привреду, радиност и трговину. Власник барон Федор Николић. Уредник Александар Стојачковић”. Николић је био иницијатор окупљања групе српских посланика у угарском државном Сабору и разговора око покретања овог листа. Сви су се слагали да се осећа потреба за једним српским новинама које би излазиле у угарској

престоници, али је коначан договор постигнут тек кад су барони Милош Бајић и Федор Николић прихватили да у целости финансирају ово гласило. У цитираној белешци у „Јавору” дата је и кратка, али веома прецизна, програмска основа: „заступаће тежње садржане у познатим одлукама „Кикиндског програма” и програма ’Српског клуба’ у Загребу”. Као вид своје помоћи издавачима, Бењамин Калај је владу Босне и Херцеговине претплатио на 25 примерака „Српског дневника”. Новина је, међутим, због тога што јој је власник био припадник владајуће либералне странке, као и зато што га „код народа осумњичише остали новинари”, брзо престала да излази — 31. марта 1889. се појавио последњи број. „Браник” је тријумфовао. „У повоју ето нестане недоношчета” писао је „Браник”. Његовим власницима је остао само огроман дефицит.

И друга српска гласила пишу о активности Федора Николића. „Наше доба”, у среду, 11/23. априла 1890, на целој насловној страни, великог формата, поред осталог пише: „Као посланик не врши он своје посланичке дужности само по форми као многи посланици српске и друге народности, него марљиво походи сабор и вазда учествује у важнијим седницама му. С тога је и председник народно-економског одбора посланичке куће, многобројних општекорисних и добротворних друштава у Будимпешти као и ван ње, па не ужива само то одличје по имену него врши те своје почасне дужности са ретком савешћу и оданошћу”. Једна од тих је и дужност председника Српске црквене општине у Будимпешти, чиме је у ствари био и „врховни надзорник одгајања српске младежи у Текелијануму”. На прослави педесете годишњице Текелијине задужбине која је држана „лицем на светог Саву”, 14. јануара 1889. отворио је свечану седницу овим речима: „Господо, с радошћу поздрављам у овој свечаној седници пештанске православне црквене општине наше миле госте, који су нам са свију страна, где наш мили српски народ живи, овамо стигли, да с нама заједно прославе педесетогодишњицу овог од неумрлог Саве Текелије, добротвора нашег народа, основаног завода, који нам је већ и до сада много ваљаних Срба васпитавао, а који ће нам, ако Бог да, још много врлих мужева подарити. Неумрлом Сави Текелији буди слава вечита, а од њега основаном заводу, који се његовим именом дичи, буди дуг, вечити опстанак. И с тим отваравам данашњу свечану седницу, а уједно молим г. надзорника текелијиног завода, да би имао доброту овде изнети важније податке о животу и раду великог српског мецената Саве Текелије.”

У Кикинди му, међутим, бар онај део јавног мњења који формира локални лист „Садашњост”, није наклоњен. Средином септембра 1889. читамо у тим новинама да се очекује долазак посланика Федора Николића да онима који су га изабрали „положи јаван рачун о своме делању у угарском сабору”. Аутор белешке се интересује како је „г. барон испунио она многа обећања своја, која је учинио баш о ’крушеломију’ трибине пред дистриктском куријом”. О самој посети „Садашњост” пише 1. октобра на насловној страници, под насловом *Велики ђосџи*. Са доста ироније и сарказма лист овако оцењује посету посланика својој изборној бази: „При добром шампањцу је расправљено много важно питање, ис-

прављено је, и то на опште задовољство и питање автономije наше цркве и школе, јер је г. барон категорично изјавио, да он ништа не зна, да се та автономija крњи, и да је у опасности каквој. Па кад г. барон о томе не зна ништа, онда да богме да не може бити ништа у ствари, па да можемо сви скрстити руке и мирно спавати”. Дочеку који му је уприличен и пријему који је он приредио присуствовали су, поред осталих, и Хајм Мор, управник, и Риста Телечки, члан Управног одбора акционог млина, па је барон Николић искористио прилику да са њима поразговара и о пословању овог прерађивачког гиганта, чији је био већински власник.

Следеће, 1890, године заседао је Српски црквено-народни Сабор у Карловцима на којем је барон Федор Николић био краљевски комесар. Од те до 1899. године био је равно десет пута „краљевским повереником, то на православном народно-црквеном Сабору, то на св. правосл. српском синоду”. Великокикиндска „Садашњост” прати заседање Сабора, посебно делатност својих делегата и свог посланика барона Николића, па тако 6. маја 1890. пише да је краљевски комесар присуствовао полагању камена-темелца за градњу нове зграде гимназије и богословије у Сремским Карловцима. Камен је био „издубљен”, а у то је удубљење смештен запис са потписима барона Федора Николића, Дане Станковића, потпредседника саборског Одбора, градоначелника Милића, управника гимназије Стевана Лазића, Стевана Анђелића и градитеља Ђуле Партоша. Уз ово писмо стављен је и списак са именима свих дотадашњих директора Карловачке гимназије „и сви политични и белетристични листови наши, осим ’Српског народа’ ”.

У истом броју „Садашњост” преноси писање једног мађарског листа који је овако описао барона Николића: „Барон Федор Николић је већ и за око веома занимљива појава. Када се појави у сјајном мађарском руву од атласа, са скупом первазном лентом на плећима, са богато украшеним мачем о бедру, са блиставим токама, сјајним пером за перваженом кучмом; собољим брком, који му саркастичан осмех не покрива, у крупним очима му жар, пажња и доброта. [...] Светина га на улицама поздравља одушевљеним живео и погађа колико села му вреди сјајно руво”. У наставку се описују почести које су му, као краљевском изасланику, приређиване: „На црквени врати га дочекује патријарх у раскошној одежди православне цркве, с њим је десет попова у светлим одеждама и у такој пратњи — импозантна појава — улази краљ. комисар под блистав иконостас, те тамо намештен престо заузима као заступник Њег. Величанства.”

Те јесени основан је у Новом Саду Средишни кредитни деоничарски завод већинским капиталом патријарха Бранковића, барона Федора Николића, велепоседника Лазара Дунђерског и „другова”. Већина оснивача и деоничара били су Срби, али је свако могао да буде члан. Циљ оснивача Завода био је да брзим и јефтиним кредитима помажу родност, трговину „и пољску привреду у Доњој Угарској”. Годишњи промет у 1891. години био је 12.052,244 форинти, а чист приход милион форинти. Управитељ је био Лазар Милошев, а председник Лазар Дунђерски.

Двојица од тројице оснивача били су у то време најбогатији Срби у Угарској. Лазар Дунђерски, наследник Гедонеа, творца породичног богатства, имао је највише земље — 6.729 јутара. Одмах иза њега био је барон Федор Николић са 6.360, а његов брат Михајло имао је 4.631 јутро. Пре но што је наследио имање покојног ујака, Федор је већ имао близу 4 хиљаде јутара обрадиве земље у Влашкој, двадесетак километара од Букурешта. Било је то имање Танадеу Жос, на којем је саградио школу и цркву. Ево још једног показатеља који сведочи о богатству барона Федора Николића: жупанијска скупштина торонталске жупаније имала је 1890. године 300 вирилаца — посланика који плаћају највећи порез и по тој основи улазе у скупштину. Први је на листи био црњански властелин гроф Андрија Чекоњић, који је плаћао 86.081 фр. 15н. годишњег пореза. На списку је било укупно 87 Срба, а „најјачи је барон Федор Николић са 6082 фр. 88 н.” писала је „Садашњост”.

У истим се новинама, на последњој страни, 22. децембра 1891. године појавио оглас насловљен са *Поштовани бирачи* у којем се бирачко тело подсећа да ће се земаљски сабор распустити 24. децембра, а нови избори држати између 16. и 25. јануара 1892. године. Кикиндска „Слободоумна странка”, кажу оглашивачи, истакла је за свог кандидата досадашњег посланика „његову преузвишеност” господина барона Федора Николића од Рудне који потпуно поверење бирача ужива”. Збор бирача је заказан за исти дан (била је недеља) у два сата после подне у Кариној арени. На овом се огласу потписало 75 виђенијих Кикинђана.

У изборну се трку укључио и Паја пл. Еремић, који је сам себе кандидовао. Штампало је оглас „поштованој браћи бирачима”, датиран 5/7. јануара 1892, у којем излаже свој програм: „У државноправним питањима стојаћу на становишту либералне т. ј. слободоумне странке”, каже, а то значи да тражи подршку истих бирача који су се већ определили за барона Федора Николића. Зато се сад, опет, дванаест највиђенијих варошана обраћа 9. јануара преко „Садашњости”, „Браћи својој Србима и бирачима велико-кикиндским” са „Срби браћо!” Подсећајући читаоце да је пре пет година, противно вољи тамошњег независног српског становништва, истакао „за посланичког кандидата преузвишеног господина барона Федора Николића баш сам г. Паја плем. Еремић”, а сада, кад је овај „са свог коректног држања као краљ. повереник на српском нар. црквеном сабору стекао љубави, поштовања и поверења, сам себе кандидује као његовог противника. Зато они, потписани, свечано изјављују да прихватају кандидатуру барона Николића, уверени да ће он највише учинити за средину која га бира. Међу потписницима су: окружни прота Ђорђе Влаховић, трговац Марко Богдан, његов брат, адвокат др Живко Богдан, начелник Риста Телечки, адвокат Милан Петровић, власник „Садашњости”, још три адвоката, два свештеника и један учитељ. Победио је Федор Николић, али је „Садашњост” донела 8. марта вест да је Еремићева странка напала његов мандат, те да се спор води пред петим судским одбором Угарског сабора. „Г. барон Николић је изјавио, да није вољан да брани свој мандат, но одбрану је узела у руке његова странка”. И чувени Младен Трифунац се својски залагао за избор Федора Нико-

лића, а након његовог избора, основао је у Кикинди Одбор тринаесторице Николићевих присталица за борбу против радикала и Политових либерала. У том су одбору били и адвокат Милан Петровић, др Живко Богдан, који ће касније постати градоначелник Кикинде, те његов брат, Марко „гвоздени“. „Раније су били народњаци, заставаши, а сад су за леђима барона Николића“, писала је „Застава“ 8. августа 1892. године.

Испод обавештења да је умро Петар Чарнојевић, „потомак из оне старе породице Чарнојевића из које је и патријарх Арсеније, који нас је из Старе Србије овамо довео, последњи темишварски гроф“, „Садашњост“ је 19. априла 1892. године донела и вест да ће посланик Федор Николић, „идуће недеље око 9. часова пре подне“ доћи у посету Кикинди. За свечани дочек именован је посебни одбор. Предвиђено је да му се приреди свечани ручак (банкет), те да га поздраве српски, мађарски и немачки. Увече је требало да се организује бакљада. „Чине се припреме да буде што лепше дочекан“ — завршава свој текст уредник „Садашњости“. Ни трага, дакле, од оне раније заједљивости, двосмислености и сарказма који су били тако видљиви у писању истих новина за време претходног мандата истог посланика. Нешто касније, тачније 7. јула, кикиндске новине су објавиле кратку вест под насловом *Свајови у кући нащеџа посланика* из које сазнајемо да су се „прошлог четвртка у пештанској српској православној цркви“ венчали: Јованка, кћерка барона Николића, и Геза Дука од Кадара.

По истеку овог посланичког мандата, барон Николић се више није кандидовао за народног посланика, него је само као члан Горњег дома обављао своје дужности у парламенту. „Осим овог дјелокруга барон Николић је као предсједник и управни вјећник разних финансијалних завода до своје смрти ревно дјеловао на нар. економском пољу.“

Цар Фрања је Србима одобрио да за 29. јуна /11. јула 1897. године сазову свој Народно-црквени Сабор, за који је, као краљевски повереник, именован барон Федор Николић. Овај је скуп Срба остао познат као Петровдански сабор, јер је почео на овај велики православни празник. Пред сам почетак заседања (11/23. јуна) цар је дозволио да се упоредо одржи и сесија светог Архијерејског синода, којом ће присуствовати исти краљевски изасланик, „прави тајни саветник и наследни члан угарске великашке куће“. Лист „Српски сион“ је објавио кратку белешку, у четвртак, 26. јуна, да барон Николић стиже у Карловце „у суботу уочи Петровадна особним возом у 3/45 после подне. Дочек преузвишеног кр. повереника биће по издатом протоколу“. Николић је стигао у најављено време. На станици је дочекан „од градског поглаварства и почасне компаније у присуству много радознала света, уз пуцање топова и свирање војничке банде“. Од станице до патријаршиског двора превезао се свечаним дворским четворопрегом. Иза улаза у двор дочекао га је патријарх Георгије Бранковић са високопреосвештеним епископатом и дворским свештенством. На речи патријархове добродошлице барон Николић је одговорио „да увек радо овамо долази, а најрадије онда, кад може да донесе народу своје срећу, а цркви њезину аутономију да потпомогне учврстити“.

Стан му је био припремљен у патријаршиском двору и ту је, одмах по доласку, примио патријарха и епископе. „После је благоизволео љубазно примити подворење свештенства, војничког часништва, градског поглаварства, котарског суда, автономног чиновништва, Новосадске и Карловачке гимназије и других корпорација”.

Сабор је почео 29. јуна у подне. „Српски сион” до најситнијих детаља описује церемонију отварања, која је била прецизирана званичним протоколом. У петнаест минута до дванаест часова кренула је поворка црквених великодостојника — патријарх, епископи, дворско и остало свештенство — из патријаршијског двора пут саборнице, која је за ову прилику била уређена у великој гимназијској дворани. Ту је патријарх бираним речима поздравио присутне и замолио их: „одбацимо све оно што нам лепој слози и општем споразуму на путу стоји, па као синови једног Оца небеског и синови једног оца земаљског, употребимо згодну ову прилику, да тај жељени споразум и слогу постигнемо”. Потом је изабрано посебно изасланство које ће позвати краљевског комесара на седницу — по два посланика из сваке епархије, а предводио их је епископ вршачки. Барону Николићу, којег је пратила ова свита, је „почасна компанија пред гимназијском зградом на пијаци одала прописану почит”, а када је ушао у салу дочекан је бурним „Живео!” Потом „заузима место под балдахином и на мађарском језику” поздравља Сабор. Сигурно је протокол строго предвиђао да се краљевски изасланик, па макар му матерњи језик и био српски, Сабору обрати на језику државе. Барон се том приликом легитимисао. Пред свима је предао и тражио да се прочита краљев указ о његовом именовању за комесара.

Шестог дана заседања, 5/17. јула, Сабору се, на његово тражење, обратио краљевски комесар. Први део свог говора, у којем је подвукао да, у име Његовог царског и краљевског Величанства, радо прима изјаву лојалности Српског народно-црквеног Сабора, изговорио је на мађарском, а оно што је сматрао значајним да каже рекао је на матерњем, српском језику. Овако је објаснио шта од Сабора очекује цар Франц Јосиф I: „Да се пре свега, и запостављајући сваки други предмет, опетујем пре свега, и запостављајући сваки други предмет (...) састави једноставна српско народно-црквена организација, јер је баш то велика незгода за српску народну цркву и школу, да нема јединствене организације и да се управља засебним, — и често непотпуним уредбама, — међу којима не постоји органичка веза и систематичка постепеност, и из којих је уредаба, не само тешко, но скоро немогуће стећи јасан појам, о правима српске народне православне цркве у домовини нашој”. Његове сугестије нису прихваћене јер „здружене народне странке нису дозволиле да се крњи једно свето право нашега сабора”. Барон Федор Николић је настојао да полако, дипломатски изведе Сабор из заблуда, на начин на који се обратио и заседању светог Синода: „Што се тиче бурнога времена имам изјавити, да се и на мору често подижу буре, али се и стишавају, а лађа броди даље мирно својим путем и стиже даље своме циљу”. Настојао је да „одношаје на пољу црквено народне српске автономije среди и у свој правилан колосек доведе, што му на жалост није пошло за руком.

У недељу, 1. марта 1898. године одржана је у Текелијануму главна скупштина пештанске Српске црквене општине. Барону Федору Николићу је том приликом захваљено на десетогодишњем председниковању. Он, међутим, не престаје да буде активан. Следеће, 1899. године у Темишвару је основана Добротворна задруга Српкиња. Рудњански спахија је био један од оснивача приложивши позамашну суму. У знак признања Задруга га је изабрала за почасног члана и уврстила у ред својих добротвора. Њега је, у првом реду, интересовала привреда, па је дуже време био председник Тамишко-аграрне штедионице „и многих других привредних установа”.

Нема сумње да је барон Николић тих година један од највиђенијих Срба велепоседника, о чему се води рачуна у свим приликама. „Српски сион” је 1899. године у 47. броју писао да је Великашка кућа Угарске изабрала у угарску делегацију, од Срба, „патријарха Георгија Бранковића, барона Федора Николића и Светозара Кушевића”. У Одбор за спољне послове изабрани су патријарх Бранковић, Федор Николић и Ђорђе Ђурковић. Ни репрезентативни скупови се не могу замислити без његовог присуства. Патријарх Георгије је 1900. године једном приликом у пештанском хотелу „Бристол” приредио свечани ручак на којем су били: епископ Лукијан Богдановић, „барон Федор Николић”, Светозар пл. Кушевић, Ђорђе Ђурковић, па конзул Краљевине Србије Ђорђе Барловац, вицеконзул Бранко Мушички, куријални судија Василије Василијевић, Арсен Зубковић, посланици Стеван Јовановић, др Иван Ивановић, Стеван В. Поповић, краљевски саветник Павле Јовановић и протопрезвитер Велимир Недељковић.

Ближио му се, међутим, крај. Озбиљно је оболео средином 1902, а упокојио се 14/27. фебруара 1903. године, на свом добру у Рудни. „Рудна 15. фебруара. Барон Федор Николић преминуо је овде синоћ иза дугог и тешког боловања” — писао је 16. фебруара/1. марта 1903. године „Сарајевски лист”. Три дана касније, исте новине донеле су и ову ноту: „Како смо у прошлом броју кратко јавили преминуо је у петак под ноћ у Рудни (у Банату) на свом добру ц. и кр. тајни саветник барон Федор Николић од Рудне последице дужег боловања у 67 години живота”. Из једне од многобројних читуља, које објављују скоро сви српски листови, сазнајемо да је једно време био и председник Друштва за регулацију Тамиша и Бегеја.

Сахрањен је у уторак пре подне, 19. фебруара/4. марта, у породичној гробници на свом поседу у Рудни, уз присуство „хиљада народа и господа из околине, из целе темешке и торонталске жупаније и града Темишвара”. На опелу је чинодејствовао епископ Лукијан Богдановић, са архимандритима Георгијем Летићем и Исаком Дошеном, протама Јованом Ковачевићем и Ђуром Стајићем и дванаест других свештеника. Пештанску црквену општину и Текелијанум представљали су др Младен Мађаревић, парох Владимир Димитријевић и Стева В. Поповић Чика-Стева. Говорио је епископ Лукијан, који је истакао заслуге покојника краљу, домовини и православној цркви. Над гробом се од покојника опростио темишварски адвокат др Светозар Димитријевић. Око одра је

стајала ожалошћена најужа родбина: супруга Вилхелмина, брат барон Михајло, који није имао породице, син барон Федор, који је већ тада „царски и краљевски аташе, кћери Јованка, удата за барона Дуку, и Јелисавета, супруга грофа Хардега. Трећа кћерка, баронеса Вилхелмина, која се родила у Сарајеву, умрла је на порођају, али је, са осталом двојницом зетова, ту био и њен муж, Лудвиг од Виха. Оплакивале су га и три унукe: контесе Федора и Вилхелмина Хардег и Мишелина од Виха. Најстарија, баронеса Јованка, није имала порода, баш као ни стриц јој, Михајло, који је усинио (адоптирао) Јована Тирфелдера и 12. августа/7. септембра 1905. пренео на њега баронство, грб и презиме. Јован је том приликом добио и предикат Обреновски (де Обренов).

„Као човек” — писао је на вест о смрти барона Федора Николића сарајевски „Источник” — „био је у приватном животу јако омиљен, а уз то добра срца и дарезљив. Сиротињу је свугдије потпомагао, која ће га се вазда са благонаклоношћу сјећати”. Ово подсећање на живот и деловање Федора Николића дошло је безмало цео један век после његове смрти.

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА:

- „Народни музеј Кикинда”, I 5687; „Богословски гласник”, 1903, књ. 3, 156—157; „Босанска вила”, 1903, бр. 4, 28. фебруар „Источник”, 1903, бр. 4, 63, 64; „Јавор”, 1888, бр. 13, 208; „Летопис Матице српске”, 1889, св. 3, књ. 159, 140, 141; „Матица”, 1866, 143, 284—287 1867, 624; „Наше доба”, 1894, бр. 28, 11/23. априла; „Њива”, 1903, 147, 150; „Садашњост”, 1889, 1. октобра насловна страна, и 354, 1890, 6. маја 146, 1891, 22. децембра 471, 1892, 9. јануара, насловна страна, 8. марта, 93, 19. априла, 146, 7. јула, 207; „Сарајевски лист”, 1882, 6. септембра, 5. новембра, 1883, 1. марта, 19. фебруара и 1. марта 1903, 19. фебруара и 1. марта; „Српски сион” 1897, бр. 27, 431 и 432, бр. 24, 404, бр. 32, 421; 1898; бр. 10, 1899, бр. 47, 756.
- В. Крестић, *Мемоари Стефана Стевче Михајловића (1861—1878)*, Споменик СХХХII, 8, Одељење историјских наука САНУ (Београд 1991) 23, 29, 32.
- Н. Петровић, *Светозар Милетић и Народна штампа, грађа 1860—1885. III*, Нови Сад 1985, 131.
- С. Гавриловић, Н. Петровић, *Темишварски сабор 1790*, Нови Сад, Сремски Карловци 1972, 104, 214, 248, 266, 519, 544, 546, 551, 567.
- Т. Гросингер, *Земаљска управа за Српско војводство и шамишки Банат, аналитички инвентар, II/14*, Нови Сад 1996, 252.
- Уједињена омладина српска и њено доба 1860—1875. Грађа из совјетских архива*, Нови Сад 1977, 157.
- Говор Његове преузвишености господина краљ. повереника барона Федора Николића од Рудне држан у седници Српског православног народно-црквеног Сабора од 5/17. јула 1897. год.*, у Ср. Карловцима, Српска манастирска штампарија, 1897.
- Над гробом барона Федора Николића од Рудне, говорио 18. фебруара/3. марта 1903 Др Светозар Димитријевић*, Штампарија Хенр. Урман у Темишвару, 1903.
- К. Бењамин, *Дневник Бењамина Калаја 1868—1875*, Београд 1976, 34, 36, 42, 46, 49, 857.
- С. Гавриловић, *Из историје Срба у Угарској и Славонији у XVIII веку*, Зборник Матице српске за историју 15, Нови Сад 1977, 16.

- В. Антон Дуишин, *Српске племићке породице у Војводини од 1690 до 1790*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду, књ. XIII, св. 1—2, Нови Сад 1940, 108—110.
- М. Живковић, *Сарајево од свој постанка до данас*, Пожаревац 1894, 103.
- В. Крстић, *Историја српске шћамје у Угарској 1791—1914*, Нови Сад 1980, 297—300, 302, 393, 394, 407.
- Т. Крушевац, *Сарајево под аустроугарском управом 1878—1918*, Сарајево 1960, 112, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 272, 429, 444.
- Р. Ковијанић, *Српски романџичари у Словачкој*, Нови Сад 1979, 31.
- А. Лебл, *Полиџички лик Васе Стјајића*, Нови Сад 1963, 45, 68.
- Е. Мелхиор, *Историја Новој Сада*, Нови Сад 1894, 442.
- Ж. Милисавац, *Историја Матице српске, II*, 1864—1880, Нови Сад 1992, 29, 99, 323, 353.
- В. Поповић, *Српски поседа у Румунији у XIX веку*, Зборник радова Народног музеја Чачак, Чачак 1974, 36, 39, 40.
- Д. Поповић, *Срби у Војводини 3*, Нови Сад 1990, 22, 25, 57, 72, 76, 77, 78, 79, 92, 93.
- М. Рајков, *Последњи извештај о приликама у Великокикиндском диџџприкџу 1876*, Зборник Матице српске за историју, Нови Сад 1977, 139, 140.
- В. Стајић, *Светозар Милетић, живој и рад*, Нови Сад 1926, 153.
- А. Форишковић, *Племство код Срба у Угарској у XVIII веку*, Зборник Матице српске за историју 24, Нови Сад 1981, 41, 42.
- А. Хегедиш, К. Чобановић, *Демографске и аграрне стајџистџике Војводине 1767—1867*, Нови Сад 1991, 62, 84, 136, 167, 169, 193, 221, 228.
- Љ. Церовић, *Знамениџи Срби у румунским земљама*, Нови Сад 1993, 144, 145.
- К. Чехак, *Раднички покреџ у Банаџу до оснивања Соџијалдемократџске партије Угарске 1868—1890*, Нови Сад 1971, 45.
- Историја српској народа*, VI, 1, Београд 1983, 510, 538.
- Народна енциклопедија српско-хрватџско-словеначка III*, Загреб 1928, 83.

Vladimir Milankov

BARON FEDOR NIKOLIĆ OF RUDNA

Summary

On his father's side a descendent of the famous Karamats from Zemun, and on his mother's side of Miloš the Great, a hero and a skilful diplomat, Baron Fedor Nikolić of Rudna stood out as one of the most eminent Serbian aristocrats in Hungary from the middle till the end of the 19th century. He was born in Timisoara on May 26, 1836, as a son of the Baron Jovan Nikolić of Rudna and the princess Savka, the youngest daughter of Prince Miloš. He completed elementary school in Timisoara and partly in Vienna, where Svetozar Miletic gave him private lessons; he completed the grammar school in Timisoara and studies of law in Graz in 1858. After his uncle, Prince Mihajlo, was assassinated, Fedor, as Miloš's grandson, was a very serious candidate for the heir of the Serbian throne. Stevča Mihajlović, the tutor of under-aged Milan Obrenović, sharply opposed such a solution, saying that he would never accept to take care of a Hungarian Baron who is to be the Serbian heir. The Hungarian Government then sent him to a special diplomatic mission lasting several years, during which his longest stays were in Brussels and Paris. When Bosnia and Herzegovina was annexed, Baron Nikolić appeared to be the ideal person for the first civilian administrator, so the Empe-

ror appointed him to that post in 1882. Thus politics became his profession, but theatre remained his preoccupation. He was elected member of the Executive Board of the Association for the Serbian National Theatre. He also tried his hand in newspaper publishing. In 1888, together with his cousin, Baron Miloš Bajić, and Aleksandar Stojaković he started „The Serbian Daily”, the newspaper which was short-lived. With his own money he built a church in Sarajevo, next to the Orthodox Theological School in Raljevo, and decorated it with a corresponding iconostasis. Thanks to his efforts and with his money, the Central Government of Bosnia and Herzegovina rebuilt the Serbian Medieval Monastery Dobrunj near Višegrad. He also helped expand and paint the church which his uncle, Prince Mihajlo, built in 1856 in his estate Mavrodin in Romania. Furthermore, for ten years he was the president of the Serbian Orthodox Ecclesiastical Municipality in Pest, thus also taking care of the Tekelianum. In the period from 1890 to 1899, he was ten times the special imperial envoy to the Serbian Ecclesiastical-National Councils and the meetings of the Holy Archieros Synod. He also successfully carried out economic and financial activities. After his uncle's death, he inherited his large estates in Romania; he used money from these resources to build the famous steam-mill in Kikinda, the greatest in Hungary at the time. At the end of the century (1890), together with the Patriarch Branković and the estate-owner Dunderski, he founded the „Central Credit and Stock Bureau” in Novi Sad, to grant credits to the crafts and economy in southern Hungary. In the middle of 1902, he fell seriously ill and died on February 27, 1903 in his estate in Rudna. Fedor's brother, Mihajlo, had no children. On October 7, 1905, he transferred the baronetcy, coat-of-arms and family name to his adopted son Jovan Nikolić Tirfelder, who also got the attribute „Obrenovski”.

Vladimir Milankov

BARONUL FEDOR NIKOLIĆ DE RUDNA

Rezumat

Descendent, după tată, al distinsei familii Karamata din Zemun, iar după mamă al lui Miloš cel Mare, baronul Fedor Nikolić de Rudna s-a evidențiat, de la mijlocul până la sfârșitul secolului XIX, ca unul dintre cei mai de vază nobili sârbi din Ungaria.

S-a născut la Timișoara în 26 mai 1836, ca fiu al baronului Jovan Nikolić de Rudna și al prințesei Savka, cea mai tânără fiică a cneazului Miloš. Școala primară a frecventat-o la Timișoara, o perioadă la Viena, unde i-a dat ore particulare Svetozar Miletić; liceul l-a absolvit la Timișoara, iar dreptul la Graz, în 1858.

După atentatul săvârșit asupra unchiului său, cneazul Mihajlo, Fedor, ca nepot al lui Miloš, a fost un candidat foarte serios la tronul sârbesc, ca moștenitor. M. Blaznavac și J. Ristić, persoanele care guvernau în locul cneazului minor Milan, se straduiau din răputeri ca în Constituția din 1869 să insereze prevederea potrivit căreia Fedor sa fie moștenitorul tronului. În drum spre Kragujevac, unde a fost adoptată Constituția, l-au informat în legătură cu aceasta pe Stevča Mihajlović, tutorele minorului Milan Obrenović, iar acesta s-a opus cu vehemență unei asemenea soluții, deoarece niciodată nu va accepta să slujească unui baron ungur ca moștenitorului de tron sârb.

Guvernul maghiar l-a trimis atunci într-o misiune diplomatică specială, de mai mulți ani, în cadrul căreia cel mai mult s-a reținut la Bruxelles și Paris, iar când a fost anexată Bosnia-Herțegovina, baronul Nikolić s-a dovedit a fi o persoană ideală pentru funcția de primul guvernator civil, și împăratul l-a numit în această funcție în 1882.

Politica i-a devenit profesie, dar teatrul a rămas preocuparea sa. A fost ales membru al Consiliului administrativ al Societății pentru Teatrul Național Sârb.

El și-a încercat forțele și ca editor de ziare. Împreună cu vărul său, baronul Miloš Bajić și cu Aleksandar Stojaković a înființat, în 1888, „Srpski dnevnik” („Jurnalul sârbesc”, ziar care a avut o viață scurtă.

Cu mijloace proprii, la Sarajevo a zidit o biserică lângă Seminarul Teologic din Reljevo și a împodobit-o cu un iconostas ocazional de circumstanță. Datorită meritelor sale și a banilor pe care i-a asigurat, Guvernul Bosnia-Herțegovinei a zidit din nou mănăstirea medievală Dobrunj de lângă Višegrad. El a ajutat să se extindă și picteze biserica pe care unchiul său, cneazul Mihajlo, a ridicat-o în anul 1856 pe domeniul său Mavrodin din România. Pe lângă aceasta, timp de zece ani deplin a fost presedintele Comunei bisericești ortodoxe sârbe, iar în perioada îndeplinirii acestei funcții se ocupă și de Tekelianum. Exact de zece ori, în perioada 1890—1899, a fost trimisul special al regelui la soborurile populare-Bisericești sârbești și la sesiunile Sfântului sinod arhieresc.

S-a ocupat cu succes și de afaceri economico-financiare. După moartea unchiului a moștenit mari posesiuni ale lui în România, iar banii pe care i-a câștigat acolo i-a investit în construirea vestitei mori cu aburi din Kikinda, cea mai mare din Ungaria în perioada aceea. Spre sfârșitul secolului (1890) s înființat la Novi Sad, împreună cu patriarhul Branković și cu latifundiarul Dunderski, „Institutul de credit și acțiuni central pentru creditarea diverselor activități și a economiei în Ungaria de sud”.

Pe la mijlocul anului 1902 s-a îmbolnavit grav, iar pe 27 februarie 1903 a încetat din viață pe moșia sa din Rudna.

Fratele lui Fedor, Mihajlo, nu a avut copii. Pe 7 octombrie 1905 el a transmis titlul de baron, blazonul și numele de familie fiului adoptiv Jovan Nikolić Tirfelder, căruia i s-a adăugat și porecla „Obrenovski”.

Сава (Вуковић) епископ шумадијски

НИКОЛАЈ (ДИМИТРИЈЕВИЋ) ЕПИСКОП ТЕМИШВАРСКИ (1728—1744)

Епископ Николај рођен је у Херцеговини, а замонашио се у Пећкој патријаршији. Пре избора за епископа био је егзарх митрополита београдско-карловачког. За епископа вршачког потврђен је 4. децембра 1725, а грамата о избору и хиротонији издата је тек 14. фебруара 1727. године. Грамата митрополита београдско-карловачког Мојсеја (Петровића) гласи:

„Мојсеј Петровић Божијеу милостију восточниа црквје православне Епископ и Митрополит Бјелградски и всего народа хришћанскога под властију прјесвјетлаго цесара в Сервии, Славонии, Унгариин, Хорватској, Сирмии, Баната Тамишварскога, Угровлахиин цесарској и јего величества савјетник и проч.

Случисја вадову остати прјестолу богоспаснија епископиин карансешкиех, подлежашчих катедринашој, темже по обичају нашему собравшусја всему освјашченему сабору в богохранимој вароши Карловци из духовнаго чина и мирскога, воинствених господареј и помјестних идеже прилучисја прити освјашчењешему Архиепископу Далматинскому кир Стефану,¹ такожде и подлежашчим катедринашој Богољубезнејшим епископом: Михаилу Будимскому,² и хажи Јоаникију Темишварскому,³ Доситеју Ваљевскому,⁴ Никифору Славонскому⁵, Никанору Зринополскому⁶, Софронију Сегединскому и Бачкому⁷ и бившому Печујскому Никанору⁸, и саборно судихом честнејшаго Лексарха Нашего кир Николаја

¹ Изгнани епископ далматински Стефан (Љубибратић) изабран је 1. фебруара 1728. за епископа костајничко-зринопољског. Умро је априла 1737.

² Михаил (Милошевић), епископ будимски (1716—1728).

³ Јоаникије (Владисављевић), епископ темишварски (1713—1727).

⁴ Доситеј (Николић), епископ ваљевски (1715—1738).

⁵ Никифор (Стефановић), епископ славонски (1721—1743).

⁶ Никанор (Димитријевић), епископ костајничко-зринопољски (1716—1728).

⁷ Софроније (Томашевић), епископ бачки (1718—1730).

⁸ Никанор (Мелентијевић), епископ печујско-мохачки (1710—1718). Од 1718. до смрти, 5. октобра 1739, епископ Никанор живео је у манастиру Крушедол, где је, у своје време, примио и монашки чин.

Димитријевића достојна сеја Благодати — рукоположихом јего во епископа на више реченују епископију карансебишкују и подлежащих диштриктов хоршавскога, вершачкаго, паланачкаго и логошкаго.

Дато у вароши Карловачкој 1727. мц. Фев. 14.”⁹

Из грамате митрополита Мојсеја види се да је егзарх Николај (Димитријевић) за епископа карансебешко-вршачког изабран на Црквено-народном сабору у Карловцима, у чијем раду је, поред архијереја Карловачке митрополије, узео учешћа и епископ далматински Стефан (Љубибратић), који је прогнан из Далмације. Наиме, под утицајем Римске курије Млетачка влада је генералном провидуру Алвизу Моћенигу наредила да из Далмације уклони епископа Стефана (Љубибратића). После изгнанства из Далмације, епископ Стефан је извесно време пребивао у Лици и у Београдско-карловачкој митрополији.

Епископ Николај није се дуго задржао у Епархији карансебешко-вршачкој, јер је већ 21. априла 1728. године премештен у Епархију темишварску. На полеђини поменуте грамате митрополит Мојсеј написао је: „преселихом по нашем саборном разсужденију во епархију темишварскују епископа и с подлежащих јего диштриктов: Липову, Чакову, Фачеш, Чанад, Бечкерек и Панчево.”¹⁰

После смрти митрополита београдско-карловачког Мојсеја, 27. јула 1730, дошло је до „борбе о митрополитски престо између државног кандидата Николе Димитријевића, темишварског епископа и администратора Београдско-карловачке митрополије... и Вићентија Јовановића, епископа арадског, као епископског и народног кандидата.”¹¹

У тој борби обојица су настојала „да задобију наклоност патријарху у Пећи за себе и помоћу његовом савладају своје противнике.” Како су најодлучнији противници Димитријевићеви били фрушкогорски манастири, на челу са архимандритом крушедолским Висарионом Павловићем¹², то је по једном писму Висарионовом од 29. октобра 1730. будимском владици Василију¹³, администратор Димитријевић писао патријарху „*лжу на монастире*: да месо једу, да по монастири свирале и глума и танци творет се, и да калогери противне (јему) саборе састављају”, те је „*патријарх писал монастиром са заирецијенијем клеивеним, да сије не дјејет се*”; али смо, вели Висарион „*патријарху оиписали сви, да ће другу памет узети*”.¹⁴

Иако није био без вредности, епископ Николај је био прилично својеглав човек и није се држао уобичајеног реда и протокола, када је била у питању црквена администрација и поштовање пећког патријарха, као врховног старешине аутономне Карловачке митрополије. Наиме,

⁹ Д. Р., *Грамаће митрополијске и патријарашке*, Српски Сион, Ср. Карловци 1905, 558—559.

¹⁰ *Исто*, 559.

¹¹ Рад. М. Грујић, *Пећки патријарси и Карловачки митрополијци у 18. веку*, Гласник историјског друштва у Новом Саду IV, Сремски Карловци 1931, 232.

¹² Потоњи епископ бачки (1731—1756), којег су Фрушкогорски монаси, а и епископи, звали Бабом.

¹³ Василије Димитријевић, епископ будимски (1728—1748).

¹⁴ Рад. М. Грујић, *нав. дело*, 232.

карловачки митрополити су се, када је за то било потребе, обраћали православним источним патријарсима преко пећког патријарха. Међутим, епископ Николај се, како сведочи једно писмо патријарха пећког Арсенија IV из Пећи 1730. године, обратио „светјејшим васеленским патријарсима преко архимандрита Германа, старешине јерусалимског манастира у Нишу, а не преко њега као претпостављенога му духовног старешине. У писму се, наиме, каже: „И господин покојни митрополит (Мојсеј Петровић) *колико је ђод краи њисал васеленским ѡреко нас је слал, а нам койију ѡсилал чѡо у них возѡисал.*”¹⁵

Патријарх Арсеније IV је преко архимандрита крушедолског Висариона утицао да за митрополита буде изабран епископ Викентије „као епископски и народни кандидат, насупрот Николе Димитријевића, који је био кандидат аустријског двора”.¹⁶

ЕПИСКОП НИКОЛАЈ КАО КОАДЈУТОР МИТРОПОЛИТА КАРЛОВАЧКОГ ВИКЕНТИЈА ЈОВАНОВИЋА

Када је митрополит Викентије (1731—1737) оболео, тражио је да му се за суфрагана постави његов архиђакон, али му у Бечу ту молбу одбише. Поводом тога, састаше се у Петроварадину епископи ваљевски, себишки, темишварски, бачки и арадски, 21. септембра 1736, те, заједно са народним првацима војничког и грађанског сталежа, замолише цара Карла VI „да се због немоћи и старости Митрополитове (Unpasslichkeiten und Alterhalber) одржи у Београду опћи сабор, да му изабере коадјутора”.¹⁷ Сви су изгледи да су епископи имали намеру да изабере коадјутора с правом наследства, „али цар није хтео пристати на избор таквог коадјутора, који би уједно и наследник митрополитов био, већ је наредио генералу Хамилтону, да сакупи епископе, те да они изабере између себе једнога за коадјутора митрополиту”.¹⁸ Епископи су предложили да до сабора коадјутор буде епископ будимски Василије (1728—1748), али генерал Хамилтон није усвојио предлог. За коадјутора поставио је епископа темишварског Николаја и издао му декрет „да је то учињено уз приволу петорице епископа, којима запрети то порицати. Епископи на то оћуташе, но ипак касније пријавише цео поступак Хамилтонов високим дикастеријама.”¹⁹

Генерал Хамилтон известио је митрополита Викентија да је цар одобрио постављење епископа Николаја да до сабора обавља дужност коадјутора, а митрополит се захвалио цару што му је поставио коадјутора.²⁰

¹⁵ *Истѡ*, 231.

¹⁶ *Истѡ*, 225.

¹⁷ М. Јакшић, *О Вићенѡију Јовановићу*, Нови Сад 1909, 158.

¹⁸ Д. Руварац, *Кoadјуѡор мѡѡрополиѡа Вићенѡија Јовановић*, Српски Сион XVII, Сремски Карловци 1907, 329.

¹⁹ *Истѡ*.

²⁰ М. П. А. 434/1736.

Дворски ратни савет је почетком децембра 1736. епископу Николају наредио да отпутује у Карловце или у Београд и ступи на своју нову дужност. Епископ Николај је Савету обећао „да ће се потрудити, да изврши што му се у декрету заповеда; трудиће се, да неред уклони и неслогу из корена ишчупа. Он је напред видео, да то неће ићи без тешкоћа и вике, и он не би никад ни искао (*angesuchet*) коадјуторство, и устручавао би се примити га, да не види, да у овако замршеним одношајима мора бити пречи интерес Величанства и опћи”.²¹

Беч се надао, као што се види из писма генерала Хамилтона митрополиту Викентију, од 24. новембра 1736. „да ће се старати за хармонију у народу, а особито у клиру, те тим уклонити рђаве импресије, које је на двор учинила неслога клира. Особито му препоручује, да клир не глоби народ, и да се треба постарати за таксе, што се столе тиче”.²²

Из преписке између митрополита и генерала види се да је први стално инсистирао на сазиву Сабора, а генерал је, односно Беч, против одржавања сабора. Митрополит је искористио прилику да се, поред захваљивања на коадјутору, којим свакако није био задовољан јер му је епископ Николај наметнут као државни човек, осврне на примедбе, али и да помене сазив сабора. „Што се столе тиче, каже митрополит, не може се ништа урадити без сабора, без знања клира и народа, јер би иначе могао и ступити још гори заплет. Са коадјутором, епископима и главнијим људима из народа може он спремити ствар (предлоге), али да се то сврши, потребан је сабор, за који и моли Хамилтона да се код цара заузме, и што се он пре састане, тим ће боље бити.”²³

Хамилтон је био исто тако упоран као и митрополит и одговарајући раздраженим тоном питао га зашто је потребно сазивати сабор, јер „на смањивање столе и уклањање ексекуције неће се народ тужити. Њему изгледа да митрополит и клир више имају пред очима свој интерес, него Божји, и хоће само времена да добију. О столи може говорити са привременим коадјутором и осталим епископима, и што реше, нека пошљу горе на потврду, чим ће двору доказати своју ревност за народне ствари. Он је уосталом цару и дикастеријама говорио за сабор, али они држе, да зањ није згодно време.”²⁴

Митрополит је и даље остао при свом и одговорио „да се о тој ствари не може решавати без сабора”.²⁵

Са коадјутором није било среће, јер је врло брзо „избило на површину непријатељство међу митрополитом и коадјутором. Митрополит се тужио Хамилтону, да коадјутор с њим рђаво поступа.”²⁶ Али и Хамилтон је имао примедбе на митрополитове поступке. Пребацио је митрополиту „узапћење имања епископа бачког и ваљевског [а и ова двојица имала су тешку нарав као и коадјутор]. Кад је доле био, митрополит му је рекао,

²¹ М. Јакшић, *нав. дело*.

²² *Истио*.

²³ *Истио*, 160.

²⁴ *Истио*.

²⁵ *Истио*.

²⁶ *Истио*.

да од тог имања није ништа нестало, но кад би то било истина, враћање му могло би се свршити за неколико часова, а ето прошло је већ неколико месеци, а ништа није учињено. Оклева се и са ликвидацијом и класификацијом региментских дугова, што мора на двору изазвати незадовољство.”²⁷

Наиме, дуг се створио јер су грађанске власти забраниле „силом утеривати трошак” за издржавање Илирске хусарске регименте, која је, по Милутину Јакшићу, била „за митрополита прави извор беда и невоља”,²⁸ јер се потребна материјална средства нису могла обезбедити доброволјним прилозима. Међутим, ова Хусарска регимента имала је и добру страну. У то време се у „Ердељу и Малој Влашкој увелико радило на унијаћењу православних Румуна, те је митрополит Викентије у те крајеве послао епископа крушедолског Никанора (Мелентијевића) да тобоже скупља прилоге за Хусарску регименту, а у ствари послао га је да стане на пут безобзирној унијатској пропаганди и да рукополаже младе румунске кандидате у чин ђаконa и презвитера.

Грађанске власти су од митрополита тражиле да ликвидира дугове у вези са региментом, који је крајем 1735. износио 159.660 ф., а такође и да се обештете епископи бачки и ваљевски.” Кад митрополит то није учинио, обраћали су се на коадјутора Димитријевића. Он је, међутим, одговорио (31. јануара 1737, бр. 463) да митрополит не допушта издани свитак публиковати, а *activa* и *passiva* митрополије не може на чисто извести, јер се говори да има један капитал архиепископије од 6000 фор. сакривен код једног трговца у Будиму.”²⁹

Из писма барона Енгелхарда од 13. фебруара 1737. види се да је митрополит Викентије стављен под „неку курателу”, а његов приход имао се користити за отплаћивање дугова.

Неколико месеци пред смрт изгладили су се односи између митрополита и коадјутора. Митрополит Викентије умро је у Београду 6. јуна 1737, а митрополијом је опет управљао епископ Николај, као што је управљао и после смрти митрополита београдско-карловачког Мојсија (+ 27. јула 1730).

СТАЊЕ У ЕПАРХИЈИ ТЕМИШВАРСКОЈ ОД 1737. ДО 1739. ГОДИНЕ

Иако се у науци сматра да је епископ Николај био конфликтна личност, нека његова писма одају га као брижног архијереја. Тако 7. јула 1737. године владика пише проти Раки у Сентмиклуш „да му чешће јавља како је у протопопији, а нарочито да надгледа сирочад неких, недавно помрлих свештеника — чије слуге напусте марву, па се она без пастира скита — да се сиротама не изгуби иметак; и додаје: ’ми бо

²⁷ *Истѡ*, 160—161.

²⁸ *Истѡ*, 161.

²⁹ *Истѡ*, 163.

иждивеније давати будемо'. Затим налаже проти, да покупи заостатак епископског дохотка у његовом протопопијату, јер му је новац врло потребан да што пре направи нову резиденцију на месту изгореле, пошто се од огња сачуване ствари налазе по сандуцима на мајуру. Наручује му, уз то, да му нађе 3—4 коња, јер је остао и без њих."³⁰

У току лета 1738. године на овом мајуру налазио се један учитељ. „Владика га у писму титулира 'словесњејши'. Он је вршио и надзор над владиним имањем на салашу; и није смео у Темишвар, док не издржи шестонедељни контумац због куге. Учитељ је био незадовољан са храном која му је доношена из Темишвара; а нарочито није волео рибу лињак, шарана и сома, које је често добивао."³¹

Будући да су се архијереји и у Карловачкој митрополији у ово време, као и у Србији, издржавали од димнице, милостиње и такса, чије је наплаћивање увек ишло тешко, владика Николај „шиљући, у исто време, чаковачког свештеника Арсенија и партошког намесника јеромонаха Јоакима, да по чаковачком диштрикту купе димницу, венчанице, екзархију и милостињу, владика је у својој посланици попретио свима свештеницима и осталим 'који не би дужно дали'; 'да хоштет не само молитву' с благословенијем в'спријати, но обштеју правдоју и путем (хоће) јеште заплатити."³²

Да са епископом Николајем није било шале сведочи и његово наређење у вези са понашањем двојице парохијских свештеника у Иванди и Парцу. Наиме, 12. јула 1738. владика је писао кнезу Јови и Хришћанима у Иванду: „да им је попа за неко време одлучио од службе, јер је дознао да је веома непокоран и противан 'епископском ауторитету', па док поп не дође владици 'и не очисти се' наредио је пароху сенмиклушком Милошу, да их опслужује. Слично је писао, у исто време, и парачком кнезу и народу за њихова попа. Поп у Иванди рекао је пред неколико попова, када је дошао изасланик да купи *екзархију*: 'нека дође архијереј и донесе меч и нека ми отсечет главу, а по том кров моју можете попиту обојица'. А поп из Парца није хтео ни да прими циркулар владин о екзархији, него изашавши из крчме са коцем викао је да владици није ништа дужан, да је његово писмо кужно и да он сад (док траје куга) ничије заповеди не слуша."³³

Будући да су темишварски епископи, поред мајура у Темишвару, имали и виноград у Бали, епископ Николај је „у јесен 1738. заповедио ђалским свештеницима да оберу виноград и вино сместе у добре судове"³⁴.

Владика је искористио прилику да, поред браћа његовог винограда, нареди ђалским паросима „да калуђере и свештенике путнике, без његова писма не смеју примати нити им они, као и њихови парохијани, сме-

³⁰ Р. Грујић, *Из писама Николе Димитријевића, епископа темишварског, 1737, 1738. и 1739. године*, Гласник историског друштва у Новом Саду III, Сремски Карловци 1930, 468.

³¹ *Исто*.

³² *Исто*.

³³ *Исто*.

³⁴ *Исто*.

ју шта давати. Ко се огреши о ту забрану биће кажњен духовним казнама, одлућењем, одлучењем од цркве и богослужења.”³⁵

Као и други епархијски архијереји Карловачке митрополије, на челу са митрополитом карловачким, и епископ Николај се морао дуже бавити изван епархије ради свршавања својих епархијских послова. Тако „за време свога боравка у Пешти, од марта до маја 1739. владика Николај поставио је за свога намесника у дијецези липовског проту Христифора и дао му инструкцију како има да управља; а када се вратио тражио је од њега извештај о свему”.³⁶

Проблем високих наплата постојао је, изгледа, увек код појединих парохијских свештеника. Зато је и епископ Николај, 3. јуна 1739 „под претњом губитка епитрахилџа, преко прота, најстрожије забранио свима свештеницима да не смеју од својих парохијана ни најмање шта више узимати, за свој труд и службу, него је ’обичај и узакоњено’. Сваки ко сазна да се ко било огреши о ту забрану и ради свога интереса ’досађује људима’, дужан је преступника пријавити владици; а проте имају позвати и народ да такве свештенике пријављују. Циркулар је написан на српском и влашком језику, јер је владика Николај у то доба вршио јурисдикцију и у Ердељу.”³⁷

Пошто је у Брашову дошло до спора у вези са проширењем олтара, епископ Николај је 26. јуна 1739. послао „*српско њисмо* попу Теодору у Брашов с позивом, да му са неким људима дође на суд, ради спора њихова око проширења олтара цркве у Брашову. Он ће донети праведну пресуду. Затим их коре због неслоге; јер нам унутрашњи непријатељ много више може шкодити од спољашњег (циља се на унију)’. Исто тако владика наређује, да му дође и један човек, који је ’ради свога очинства’ донео грамату проклетства’ (од патријарха?) у Брашов да се прочита у цркви, али народ није дао. Владика ће, пошто сазна каква је тога човека ’претензија’, учинити измирење између парничара или учинити праведан суд, ако прво не успе.”³⁸

После смрти епископа вршачког Максима (Несторовића), 1738, за администратора Вршачке епархије постављен је епископ Николај. Владика је 28. јуна 1739. године „писао партошком игуману и вршачким таторима, као администратор вршачке епархије, да на позив патријархов иду у Београд, ради супстанције свога покојног епископа Максима Несторовића; и он би радо ишао с њима, али нека му верују да баш нема сачим”.³⁹

Извесне ствари покојног епископа Максима, које су се чувале у једном сандуку у Сентандреји, пописане су тек 1. априла 1741. године, а епископ будимски Василије (Димитријевић) предао их је јереју Јоану Јосифовићу тек 14. марта 1745, а у присуству хиландарског архимандрита Герасима, који је, иначе, живео и умро у Карловцима.

³⁵ *Истѡ*, 468—469.

³⁶ *Истѡ*, 469.

³⁷ *Истѡ*.

³⁸ *Истѡ*, 469—470.

³⁹ *Истѡ*, 470.

После смрти епископа вршачког Максима дошло је до спора у вези са епископском резиденцијом у Вршцу. За овај случај заинтересовао се и патријарх Арсеније IV писмом од 4. јула 1739. Одговарајући на ово писмо, епископ Николај каже „да је покојни себишки епископ Максим Несторовић, пре неколико година, саградио у Вршцу дом 'митрополији каран-себишкија и вершачкија — тојажде епархији иждивенијем'; а место и кућу купио је од покојног проте Ђирила Марковића-Јузбашића. Међутим, сада његов син, капитан-лајтнант из Петрова села, тражи тај дом за себе, иако је покојни прота примио новце за ту кућу и о томе издао потврду.”⁴⁰

Изгледа да владичина забрана о примању монаха са стране није уродила плодом, и владика Николај 1. јула 1739, поново пише окружници окружним протопрезвитерима” да извести свештенство по својим протопопијатима, да унапред не примају ни једног калуђера, макар имао и дозвољено писмо од самог владике, сем за случај да то писмо буде датирано после ове окружнице. Чим се какав путник калуђер појави нека га ухвати и извести владика о њему, јер ће иначе лично одговарати.”⁴¹

Епископ Николај је будно пратио борбе царских регименти са Турцима у Банату 1738. и 1739. године и о томе извештавао патријарха Арсенија IV. Из једног његовог писма писаног у Темишвару 8. јула 1738, патријарху Арсенију IV Јовановићу у Београд сазнајемо: да су „почетком јула 1738. многи Турци код Мехадие потучени, а они који су били у унутрашњем шанцу предали су се пошто су 'добили пардон' да под оружјем могу изаћи. Одређене су биле две царске регименте да те Турке испрате преко границе. Међутим, оружани Турци, на једном за напад подесном месту, окрену се, навале на пратњу и од обе аустријске регименте једва се који бегством спасао. Одмах се по Турској пронела вест да су 'каури побеђени', те многи Турци са заставама и музиком пређу у Банат. Али, додаје владика Никола, ту им 'царска господа приредише добродошлицу, те их у кланцу опколе и све потуку. С тим срећним гласом синоћ курир дође; а за њим иду један генерал са 300 турских барјака (тако веле!) и шеснаест тугов и осталом њиховом тиранском музиком или дах буланом, и веле да ће 300 турских заробљеника онамо скоро довести'. Затим се тузи владика, како у Темишвару народ још доста често умире од куге, која је раније јако харала; те због тога још ни тада нико из Баната није смео у Србију нити у Славонију (Срем), док прво не издржи шест недеља контумац у Земуну или Сланкамену. — У вези с тим владика моли патријарха да узме к себи његов сребрни и позлаћени крст на ланцу, који је радио тамошњи 'кулунџија' Ђорђе, а остао је код покојног ваљевског епископа Доситеја, — и вратиће му кад се отворе путеви.

У истом писму владика Никола известио је још патријарха да је већ нешто раније 'чаковачки ишпан Никола отишао са 3000 наши Срба, овдашњи царски поданика, на Алмаш, против несрећни бунтовника-Вла-

⁴⁰ Исто.

⁴¹ Исто.

ха, но још не знам шта су учинили'. А 12. јануара 1739. исти владика је јавио патријарху: да је крајем децембра 1738. отишла редовна царска војска на Влахе, који се хтедоше цару подклонити, јер оних 3000 Срба не хтеше ништа против Влаха предузимати."⁴²

Владика Николај је, поред патријарха Арсенија IV, обавештавао и аустријске грађанске власти о кретању Турака и уопште о стању на ратишту. Тако 22. фебруара 1739. године пише генералу Најперту у Арад „да је од Срба који су, за турске провале у Вршцу ухваћени били и у Оршаву одведени, па оданде, под јамством, пуштени да прикупе откуп за робље, сазнао, да у Мехадији нема више од 200 Турака и нешто Влаха, да је горњи шанац покварен и да се Турци налазе само у доњем. У Оршави, међутим, има око 500 јаничара и један баша с њима. Око града нису ништа поправљали, већ стоји онако како су га узели. Чули су, затим, како Турци говоре: да им је дата заповест да се скупе код Видина, где ће добити даља наређења после месец дана; а од то доба већ је прошло 15 дана. Ако генерал жели, владика ће му јавити имена тих људи и може им се поверити, да када тамо однесу откуп још боље развиде и распитају о свему како је тамо."⁴³

Епископ Николај је нашао за сходно да и епископа арадског Исаију Антоновића, будућег митрополита карловачког (1748—1749), својим писмом од 23. маја 1739. обавести о политичкој ситуацији: он му пише „да је у Банату дубок мир, да нема никаква страха од непријатеља и да је услед изобилне кише, година ванредно родна и богата”.⁴⁴

СПАЉИВАЊЕ САБОРНЕ ЦРКВЕ И ЕПИСКОПСКЕ РЕЗИДЕНЦИЈЕ У ТЕМИШВАРУ 1737.

Док је у Темишвару, харала куга а у одсуству епископа Николаја, дошло је до рушења Саборне цркве и епископске резиденције у Темишвару. Тим поводом епископ Николај 1. августа 1739. пише из Темишвара у Беч логотету Владулу Малаеско „о спаљивању цркве и резиденције епископске у Темишвару. Из тог писма се види да је владика поднео Дворском ратном савету у Бечу меморијал против бившег саветника Темишварске администрације — Дежана, што је 1737. дао спалити цркву и резиденцију његову, за време, док се владика налазио у Банату ради царског форшпана', по наређењу из Беча. Том приликом пропало је и 2000 дуката' которији в' стјење созидати били во јединој кутији од плеха', јер нико од служитеља није за то знао. Међутим, командирајући генерал Најперг издао је Дежану налог да упали варош, а цркву и резиденцију да не пали чак ни онда, када би, како владика вели, сачувај Боже, куга и у самој резиденцији била. Али је Дежан ту заповед преступио. Стога је генерал Најперг обећао да ће владици други дом дати, па ма то

⁴² Р. Грујић, *Борбе с Турцима у Банаџу 1738, и 1739*, Гласник историског друштва у Новом Саду III, Сремски Карловци 1930, 106.

⁴³ *Истио*.

⁴⁴ *Истио*, 107.

био и самог саветника Дежана и упутио га да се ради тога обрати с молбом Дворском ратном савету и посебно фелдмаршалу Кенигсегу; а он ће потврдити његове наводе и подупрти његову молбу. Како, пак, сада Дежан одлази из Темишвара у Немачку и већ је покушао био да свој дом прода, то је владика уложио свој протест и успео је да се Дежану забрани продаја дома док се не сврши његов процес са владиком, ради спаљене цркве и резиденције. Сада је, вели владика Малаеску, добио од Ратног савета преко генерала Најперга позив да ради те парнице дође у Беч, али он не зна како ће, када већ две године није добио из своје дијецезе никакав приход' те доста тесно и скрбно' и код куће живи, а камо ли да може у Беч ићи. Стога он моли Малаеска, да са својим агентом (адвокатом) с којим ради, распита се у Бечу о одштети, која има да му се даде за попаљену резиденцију."⁴⁵

Шта се догађало са жалбом епископа Николаја у Бечу сазнаје се захваљујући истраживањима покојног епископа горњекарловачког Илариона (Зеремског). Наиме, „у коморској архиви у Бечу, у одељку *Vanatica* за септембар 1741. године, налази се у препису тужба темишварског епископа Н. Димитријевића, поднесена Дворском ратном савету. У њој се он жали како му је, кад је био у црквеном послу отсутан, неки *De Jean* по заповести генерала грофа Најберга спалио двор и цркву и то стога што се тобоже, ради проширења утврђења морала паланка демолирати (на другом месту наводи да је то учињено због куге). Због тадашњих немира он (владика) био је сакрио у црквени зид 2000 дуката. Пошто му је живот у опасности, тражи да се цернира генерал Најберг, а Дежанов дом да се секвестира и њему преда.

Дворски ратни савет доставио је ту тужбу Дворској комори у Бечу и ова је затражила од Дежана изјашњење на тужбу, преко темишварске администрације, код које је Дежан био саветник. То се изјашњење налази на истом месту. У њему Дежан наводи да је резиденција била малена кућа, а црква да је била од дрвета. Паланка се морала свакако порушити да остане равнина око гласије, а владичина кућа лежала је свега три хвата далеко од градског бедема. Три пута је владика позиван да напусти стан, па да се кућа спали, а палило се због куге која је била избила у тој паланци. Становнике назива „*Raitzen, Griechen, Kaufleuthe und Innwohner*”, Владик у више маха назива „*Raitzisher Bischoff*”, међутим, на једном месту наводи како је среброљубиви владика ишао у Лугош „*unter die Wallachen*”. У том свом изјашњењу уопште се ружно изражава о владичи. Не верују у владичину тврдњу о 2000 дуката и подсмева се како би владика хтео уместо своје „*pastoral-Hutte*”, да дође до палате каква му не припада („*eines ihm ungehörigen Palasts*”)⁴⁶

Иако је епископ Николај можда био тежак за сарадњу, он је уживао симпатије неке од своје сабраће, што се види из њихових тестамената. Тако епископ коштајничко-зринопољски Стефан Љубибратић (1728—1737)

⁴⁵ Р. Грујић, *Из њисама Николе Димитријевића, епископа темишварског*, 471.

⁴⁶ И. Зеремски, *Темишварски епископ Никола Димитријевић и паљење његове резиденције и цркве*, Гласник историског друштва у Новом Саду V, Сремски Карловци 1932, 89.

у свом тестаменту, сачињеном у Костајници 13. априла 1737. године, каже: „От опшчества илити Г. Арх. и Митрополита⁴⁷ при мени ничто више нест, точију једна митра и трикери и дикери, кое препоручам протопопи дмитровачком да пошље, а он Г. Николају Димитријевићу владики темишварском да преда.”⁴⁸

Владике Николаја сећа се на самртном часу и епископ сигетски и мохачки Максим Гавриловић (1721—1732) и тестаментом му оставља 102 форинте, као и осталим архијерејима, изузев епископа будимског Василија Димитријевића, којем је оставио 204 форинте „и окром тога что је и при погребу и после служио”.⁴⁹

Иако није био домородац и, вероватно, без редовне богословске спреме, епископ Николај је био једна динамична личност, помало пргава, која је успела да придобије и симпатије бечког двора који га ја постављао за коадјутора Карловачке митрополије, а желео је да га види и као карловачког митрополита, што указује и на то да је епископ Николај био природно интелигентан човек и да је добро савладао немачки језик и у „царствујућој Вијени” разговарао са највишим властима без преводиоца.

Епископ Николај умро је 25. јуна 1744. Сахрањен је у манастиру Бездин.

Sava (Vuković), the Bishop of Šumadija

NIKOLAJ (DIMITRIJEVIĆ), THE BISHOP OF TIMISOARA (1728—1744)

Summary

The Bishop Nikolaj Dimitrijević was born in Herzegovina, and became a monk in the Peć Patriarchate. Before he was elected bishop, he was the exarch of the Belgrade—Karlovcı metropolitan. He was confirmed as the Vršac bishop in 1725, and the charter on his election and appointment was issued only in February 1727. He was soon transferred to the Timisoara diocese. After the death of the Belgrade—Karlovcı metropolitan, Mojsej Petrović, in 1730, there arose a struggle for the metropolitan throne between him, as the candidate of the Austrian Court, and the Arad bishop, Vikentije Jovanović, particularly supported by the archimandrites from the monasteries on the Fruška Gora Hills. Due to the influence of Patriarch Arsenije IV, the bishop Vikentije was elected. After the Metropolitan's illness, the bishop Nikolaj was appointed the coadjutor. Their mutual conflicts lasted till the Metropolitan's death in 1737, after which Nikolaj was given the administration of the metropolitanate. Although it is believed that the Bishop Nikolaj was a conflict personality, some of his letters disclose him as a caring archpriest and impressively testify about the situation in the Timisoara Diocese between 1737 and 1739. During his absence from the town, Timisoara was attacked by plague; supposedly for prevention, during the burning of buildings, the Serbian Orthodox Cathedral and the bishop's residence were tora down. Therefore, the Bishop sued

⁴⁷ Овде се мисли на митрополита карловачког Викентија Јовановића.

⁴⁸ Д. Р., *Тестаменти владичански, III. Тестамент Стефана Љубибратића, владике Костајничког, 1728—1737*, Српски Сион, Ср. Карловци 1905, 275.

⁴⁹ Исти, В. *О оставини Максима Гавриловића, владике сечујско-осечког, 1721—1732*, Српски Сион, Ср. Карловци 1905, 290.

the responsible councillors of the Timisoara administration, Dežan (Dejan), to the Austrian Court.

Although he was not a native, and probably without the regular theological education, the Bishop Nikolaj was a dynamic personality, slightly short-tempered, who still managed to win the affinity of the Vienna Court, which appointed him the coadjutor of the Karlovci Metropolitanate and wanted to see him as the Karlovci metropolitan, too.

Sava (Vuković), Episcopul de Šumadija

NIKOLAJ (DIMITRIJEVIĆ), EPISCOPUL DE TIMIȘOARA (1728—1744)

Rezumat

Episcopul Nikolaj Dimitrijević s-a născut în Herțegovina și s-a călugărit la Patriarhia din Peć. Înainte de a fi ales episcop a fost exarh al mitropolitului de Belgrad și Karlovci. A fost confirmat ca episcop de Vârșeț în 1725, iar diploma privind alegerea și hirotonirea a fost eliberată abia în februarie 1727. În scurt timp a fost mutat în Eparhia Timișoara. După moartea mitropolitului de Belgrad și Karlovci, Mojsej Petrović, în anul 1730, s-a ajuns la lupta pentru scaunul de mitropolit între el, în calitate de candidat el Curții austriece, și episcopul de Arad Vikentije Jovanović, pe care l-au sprijinit îndeosebi arhimandriții din mănăstirile din Fruška Gora. Sub influența patriarhului Arsenije IV a fost ales episcopul Vikentije. Din cauza bolii mitropolitului în funcția de adjunct a fost numit episcopul Nikolaj. Conflictele dintre ei au durat până în preajma morții mitropolitului, în 1737, iar după aceea episcopului Nikolaj i s-a dat să conducă mitropolia. Deși se considera că episcopul Nikolaj a fost o persoană care ușor intră în conflicte, unele scrisori ale sale dovedesc că a fost în arhieru grijuliu și vorbesc în mod sugestiv despre starea în care se află Eparhia Timișoara între 1737 și 1739. În timpul absenței sale din oraș, în Timișoara bântuia ciuma și, chipurile, din motive preventive au fost aprinse mai multe clădiri și cu acel prilej au fost doborâte și Biserica episcopală sârbească su reședința episcopului. Din această cauză episcopul l-a acuzat Cirtii de la Viena pe Dejan, consilierul responsabil al administrației din Timișoara.

Deși nu era băștinaș și, probabil, era fără pregătirea teologică necesară, episcopul Nikolaj a fost o personalitate dinamică, în oarecare măsură irascibilă, care a reușit să dobândească și simpatia Curții de la Viena, care l-a numit adjunct la mitropolia din Karlovci și a dorit să-l vadă și ca mitropolit de Karlovci.

Божидар Ковачек

ДВА КЊИЖЕВНА ИЗНЕНАЂЕЊА ИЗ ПОРОДИЦЕ ДАМАСКИН

„Новине србске” Димитрија Давидовића излазећи у Бечу нису, на жалост, често доносиле вести из наших крајева и о нашим људима. Не рачунајући књижевне прилоге у додацима, биле су то новине општег журналистичко-информативног типа, са прилозима махом превођеним из страних новина. Тим су драгоценија ретка обавештења о збивањима у српском свету. Једно такво појавило се у рубрици „Смесице књижевне” под насловом *Неколико речи г. Сави Дамаскину, немачкоме сѣихо-шворцу*.¹ У првом делу тог написа говори се о нашим писцима који су на страним језицима писали и објављивали. Други део текста односи се искључиво на Саву Дамаскина:

„Сада пак, ове године, проникао је г. Сава Дамаскин, земљедржац, и списао је Немцима жалостиву игру под именом *Heros, ein Trauerspiel in fünf Acten* (т.ј. Херос, игра жалостива у пет дејствија) из које се види да жилу стихотворну има и да је језик немачки из основанија учио. — камо срећа да нам се ретки овакви дуси и на таква сачињенија на свом матерњем језику дају. Како им је Бог не само дар илити жицу поетическу дао, но јошт при том и имањем ји обдарио да безбрижно живити могу, какве би плодове роду своме приносили, какво л’ ображеније језику свом давали кад би се пилом (sic! треба веровато силом) укуса свога красноги оштротом виспренога свога духа матерњем свом књижеству посвећивали! Ми сиромаси списатељи имамо с посведневним потребама старати се — кад једну закрпимо, друга нам одунуд зија — гди ће муза лепо да нам пева кад се час с овим, а час с оним недостатком имамо борити? Та пре јој је до плача, него до певања! И кад пева, не пева јој се што јој иде од срца, већ што ... Но, кад би се овакви дуси којима је сушествовање обезбеђено пера примили и наше музе приватили, колика би разлика измеђ’ наше и њине песме била!”

Текст је потписан са: „У Темишвару, доброжелатељниј ...ћџ.”

* Истраживања у Мађарској за овај рад омогућио је Новосадски сајам финансирањем мог боравка у Будимпешти септембра 2000, на чему се јавно захваљујем.

¹ Новине србске 78, Беч 1819, 584. Цитати из новина дају се осавремењеним правописом.

Ко је овај дописник из Темишвара, који каже за себе да је „сиромах списатељ”, песник, могло би се докучити подробнијим истраживањима, али ја их за ову прилику нисам предузео, јер се тиме у оквиру теме не би ништа добило.

Библиографска провера овог податка дала је афирмативан резултат. У Шафариковом делу *Geschichte der südslawische Literaturen* (Праг, 1865, књ. III, стр. 361) стоји да је Сава Дамаскин писац ове драме на немачком.

Прекорни напис из новина двоструко привлачи пажњу — јер сведочи о једном драмском делу, немачком, али српске провенијенције, и јер апострофира писца из веома угледне банатске племићске куће.

Дамаскинову драму *Херос* није било лако наћи. У југословенским библиотекама је нема, а ни у темишварским. Нашао сам је и снимио у Мађарској државној библиотеци Сечењи.² По *ex libris* — печату са грбом стављеним на насловну страну књиге види се да је тај примерак припадао библиотеци породице Надашди.³ Иако је издана у Темишвару, књига је, стоји то на крају дела, штампана у Бечу, у штампарији Карла Геролда.⁴

Личности драме су:

Хийомедон, краљ од Тебе,

Херос, његов син,

Креон, врховни судија,

Лаокоон војвода, Креонов син и Херосов пријатељ,

Касандра, заробљеница,

Јокаста, њена повереница,

Лаос, командант краљевске гарде,

Чувар.

Већ по лицима јасно је да је драма са митолошком садржином. Но, њоме није испричана једна митолошка прича, него је аутор употребио мотиве из више митова тебанских и тројанских и компилирањем дошао до посебне фабуле. Драма је писана у стиху, на појединим местима има изосилабизама, певачких нумера, а има и места са сценском музиком, посебно на харфи. Аутор је, сасвим очигледно, следио поетику мелодрамског типа, тада доста распрострањену у театрима.

Трагања за евентуалним извођењима ове драме остала су узалудна, али су дала један сасвим изненађујући, неочекивани резултати.

Биографски лексикон аустријског царства с краја прошлог века⁵ код имена Карла Јохана Петера, фон Сермаж, грофа од Сомседвара и Медведграда⁶ бележи да је под псеудонимом Сава фон Дамаскин написао драму *Херос* и издао је у Темишвару 1819. године. Тај гроф Сермаж (Загреб 25. II 1793 — Беч, 13. VIII 1851) завршио је у Бечу филозофско правне студије па је службовао као приседатељ Рударског суда у Шем-

² *Heros*. Ein Trauerspiel in fünf Acten von Sabbas von Damaszkien. Temesvar 1819, 92.

³ Nádasd-Ladányi Könyvtár.

⁴ Wien. Gedruckt bey Carl Gerold.

⁵ Wurzbach, *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich*, 34, Wien 1877.

⁶ Karl Peter Johann Graf Sermage von Szomszédvár u. Medvedgrád.

ницу, затим часник Банског судбеног стола за Далмацију, Хрватску и Славонију, па саветник Високе комисије Дворске коморе у Минцу. Бавио се књижевношћу; поред већ поменуте драме, написао је песничку збирку *Rezeda*, историјски зборник под насловом *Klio* и више песама. Дакако, све на немачком. Његова породица је веома угледна, француског племићског порекла из Безансона. Као борони доселили су се у Угарску и од Леополда I у XVII веку добили грофовски ранг. Карлов отац Петар Јован био је у браку са Катарином Надашди из реда највишег трансилванског племства. По годинама Карл је близу Сави Дамаскину, по мајчином пореклу није баш далеко од Немета, где су били поседи Дамаскина. Књигу је издао у Темишвару. То су све неке могућности личних веза између ова два племића, но то ни трагом не објашњава зашто би један узео име другог као литерарни псеудоним и то само за једну књигу. Призвук загонетности остаје, мада и жива немачка литература потврђује ауторску идентификацију писца драме *Херос*.⁷ У прилог тврдњи да је Сермаж аутор иде и чињеница да мађарски лексикони писаца, ни они најопширнији, не бележе као писца Саву Дамаскина, а учинили би то да је он писац драме јер је, за разлику од К. Сермажа, са територије Сентиштванске Мађарске коју ови лексикони покривају.⁸

Још један доказ да се Сава није занимао за књижевност доноси чињеница да се и његов отац и сва три брата, па и сестра Пулхерија налазе на списковима претплатника на књиге, а њега нема, сем у години 1814, када су се сви Дамаскини, а вероватно је то њихов отац учинио за све, нашли међу претплатницима на Фенелонов роман *Прикљученија Телемака*.

Иако, по свој прилици, он није писац трагедија *Херос*, ипак ваља рећи коју о Сави Дамаскину, а успут и о његовој знаменитој, а изумрлој банатској племићкој фамилији која се помиње у више мађарских генеалогских и биографичких дела.⁹ Према тим изворима омогућено је праћење четири генерације породице од краја XVIII до краја XIX века. Породица је имала и друго презиме Љубомировић које се, међутим, помиње понегде само уз родоначелника племићске гране Стефана. Ни гробови породице, а има их четрнаест испод олтара у цркви у селу Немету (данашње румунско име Beregsău Mic) не бележе то првобитно презиме.¹⁰

⁷ На пример *Deutsches Literatur-Lexikon*, II 1969, стуб. 690, где се под одредницом Damaszkin. Sabbas упућује на одредницу Sermage von Szomszédvár, Karl Johann Peter која се налази у књизи XVII стуб. 491—2.

⁸ Szinnyei J., *Magyar írók élete és munkái* (Животи и дела мађарских писаца) I—XIV, Budapest 1891—1941; Gulyás P., *Magyar írók élete és munkái I—X* (допуне и исправке Сињеијевог дела) штампање није још довршено.

⁹ Консултовао сам, сем поменутих у претходној напмени, још и следећа дела: Nagy Iván, *Magyarország családai* (Мађарске породице) III, Pest 1858, 225—226; Lendvai Miklós, *Temes vármegye nemes családai* (Племићске породице Тамишке жупаније) II, Budapest, 1899, 86—87; Kampelen Béla, *Magyar nemes családok* (Мађарске племићске породице) III, Budapest, 1912, 229—230; Bona Gábor, *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848—1849* (Генерали и штабни официри ослободилачког рата 1848—1849), Budapest, 1983, 130.

¹⁰ С. Бугарски, *Српско правослађе у Румунији*, Темишвар, Београд — Нови Сад 1995, 128—129.

То село, о којем података има у истој књизи С. Бугарског, а било је у поседу породице, дало јој је племићски предикат.

Према мађарској историографији Стефан Дамаскин — Љубомировић добио је од цара Франца I племство и даровницу за Немет 20. XII 1799, а племићски предикат Von Nemeth 19. IX 1800. Ово се, међутим, не слаже са чињеницом да се на списку посланика Темишварског сабора датираном 27/16. августа 1790. у одељку поседника — племића (Grand. Herren) на деветом месту налази Stephanus von Damasciu zu Nemeth, а исто тако назван он, Marcus v. Servisky Grundherr zu Kanischa и Johann von Nikolics Assessor in Torontaler Komitat у писму саборског комесара генерала Јохана, Шмидфелда (Schmidfeld) канцелару Кауницу (Kaunitz-Rittberg) окарактерисан је као опредељен за инартикулацију српских привилегија у угарске законе, а то је, знамо, заговарао Сава Текелија. Из ових чињеница произилази да је царска тапија на посед дошла, очигледно, накнадно. Посед је Дамаскин купио вероватно приликом распродаје коморских добара око 1780. Стеван Дамаскин је био међу веома активним учесницима Темишварског сабора у чије чланство је убељен 21. VIII 1790. Био је члан саборског одбора за формулацију захтева православца у Угарској. Запамћен је нарочито по жалби коју је са Марком Сервијским упутио Сабору због запостављања племића православне вере при именовањима у службе у жупанијским и вишим органима власти, те по жестоком нападу на темишварског епископа и администратора Митрополије Петра Петровића да продаје нацију.¹¹ Стефан је био судија вишег суда Торонталске и Тамишке жупаније. Био је веома богат човек, уз неметско властелинство поседовао је и Хајдучицу, а у Темишвару двоспратну кућу и хотел „Код јелена”. Имали су Дамаскини и поседе око Великог Гаја у јужном Банату. Ни књига му није била страна. У периоду од 1802. до 1814. претплаћивао се на српске књиге, мада не баш често — спискови бележе шест таквих случајева.¹² Умро је 28. јуна 1817. у Темишвару.

Племство је добио заједно са супругом Маријом, рођеном у породици Зако (она је умрла 22. VIII 1832), и децом Александром, Антонијем, Симеоном, Савом, Пулхеријом, Терезијом, Катарином и Аном.

Најстарији син Александар био је до смрти (1842) асесор прво у Темишвару, па затим у Торонталском комунитету. Није оставио потомство. Књиге које је куповао показују да је имао љубави за поезију — од четири књиге за које знамо да их је купио једна је Пачићева, а друга Вергилијева. Сиди Мањеа ме је обавестила да је у порти цркве у Бузјашу сачуван надгробни крст Алексе Дамаскина са српским натписом.

Антоније је био двадесетих година срески начелник сентандрејског среза, а касније као спахија асесор темишварске жупаније. Био је ожењен Јеленом Текелијином, која је живела до 1874, па јој је указана по-

¹¹ С. Гавриловић, Н. Петровић, *Темишварски сабор 1790*, Нови Сад 1972, 214, 248, 266, 279—290, 516, 542—544.

¹² У Матици српској у Лексикографско-биобиблиографском одељењу чувају се картице свих претплатника на српске књиге издане пренумерацијом. Радам на овом довршеном, али нештампаном пројекту руководио је, годинама, Владимир Отовић.

част позивом на прославу стогодишњице Саве Текелије 1861. у Новом Саду. Имали су седморо деце: Антоније се такође претплаћивао на књиге, врло интензивно четрдесетих година, када се поред правних књига на српском „пренумерирао” и на Вукова дела.

Трећи брат Симеон, „притјажатељ Нимета и више славних [вар] међа сосједатељ”, дакле човек судске струке, био је најбољи читач међу Дамаскинима своје генерације. Прва књига на којој стоји његово име као претплатника је Фенелонов *Телемах* из 1814. Биће да је њега, као и остале своје синове, тада као претплатника дао увести његов отац (био је тада још дечак). Остале његове претплате су из година 1838. и 1854. Међу петнаестак књига које је купио су Видаковићева граматика, Доситејева, Вукова, Бојићева, Малетићева дела, па и Бранкова прва књига, па и Шилеров *Вилхелм Тел* који је превео Бранков отац Теодор (Божидар) Радичевић и штампао исте, за нашу културу славне 1847. године. Био је ожењен Пулхеријом Паликучевни и имао с њом кћер Анђелију.

Четврти Стефанов син је Сава. О њему ће се говорити касније.

Стефанове кћери, сем Ане која је рано умрла, поудале су се — Пулхерија за Николу Хербација, Терезија за угледног племића Петра Маленицу, Катарина за Јована Ђику.

Следећу генерацију Дамаскина чине Антонијева деца.

Стефан, дедин имењак, рођен је у Вилогошу 1812, а умро у Бечу 1860. године. Завршио је права у Дебрецину и Кежмарку, а изгледа да се није женио. Почетком револуције 1848/49. био је мајор у мађарској војсци, али је убрзо постављен за среског начелника у Вршцу. Био је ктитор православне цркве у Немету, за чију је изградњу (1855—1861) покложио 600 форината и 100.000 цигала. Од 1837. био је члан Матице српске.

Његов брат Ђорђе рођен је у Икладу у Темишварској жупанији 1815, а умро у Темишвару 1867. Завршио је бечку војну инжењеријску академију и био је у активној војној служби. Из списка претплатника на књиге (а претплатио се свега на три) дознајемо да је 1840. био батаљонски ађутант Леополдовога пука у Петроварадину, три године касније потпоручник је у истом пуку, а 1845. натпоручник у Темишвару. У том чину је био и почетком превирања 1848/49. Пришао је мађарској војсци јуна 1848. и ускоро постао капетан, па мајор, па потпуковник, заповедник војног округа Бистрица у Ердељу. По слому Револуције нашао се на листи осуђеника, на суђењу у Араду добио је дванаест година тамнице. Но, није дуго остао у затвору, помилован је 1850. Био је ожењен Етелком Фелдвари и с њом имао троје деце.

Трећи Антонијев син Јован, рођен 1817, био је можда најзначајнији из породице Дамаскина. У школу је ишао у Темишвару, а филозофски ступањ завршио је у Пешти. Један списак претплатника на књиге бележи га 1847. као поручника. Војна каријера није му била животном опредељење. Био је велики жупан Тамишке жупаније и један од запажених учесника Благовештенског сабора у Сремским Карловцима 1861. Тако је, као члан повереништва Темишварске жупаније, предводио оне који су се јавно противили закључцима Конгреса. На то је Светозар Милетић

реаговао веома жестоко.¹³ Јован Дамаскин је био и посланик у Угарском сабору као један од једанаесторице српских представника. Заступао је Стари Арад. Учествовао је у Пешти и у српском друштвеном животу. Био је на беседи коју је омладина приредила 12. I 1866. Умро је у Темишвару новембра 1892. „Браник” му је објавио некролог (бр. 134). Антонијеве кћери су се поудале: Марија (1819—1864) за Петра Николића од Рудне, Јелена (1827—?) за Николу Киша итебејског, Терезија (1829—1882) за Теодора Фогарашија од Жидовара, а за Антонију (1821—1871) нема података. Од све деце Антонијеве потомство је оставио једино Ђорђе и то кћерку Маргиту која се удала за Јанка Дадањија, и синове Арсена, о којем ће касније бити речи, и Стефана (1861—?), који је са Емом Вашархели имао такође троје деце: Јелену, Маргиту и Стефана (рођен 1892). Овом последњем изданку породице изгубио сам траг.

Ваља се вратити Сави, који је био повод ових бележака о породици Дамаскин. Већ је речено да су му родитељи били Стефан, саборски заступник 1790, и Марија Зако. Као четврти син рођен је вероватно 1795,¹⁴ наиме године 1806. био је уписан као граматиста (I разред) у Пијаристичку гимназију у Темишвару уз податак да има једанаест година, да је Расцијан рођен у Темишвару од оца Стефана. На крају године био је одличан ђак, трећи од њих 46. То му је омогућило да прескочи други и да се 1807. упише у трећи граматикални разред. У истој школи завршио је четврти разред граматике и први хуманистички, али није ни други хуманистички разред (завршни гимназијални) на више разреде филозофије. Исте године 1809. и он и старији брат Симеон изашли су из те школе. Симеон се, завршивши шести разред, уписао у први граматикални разред 1804. као дванаестогодишњак. в. Степанов претпоставља да су браћа заједно отишла некуд на даље школовање. Сава је вршио дужност судије вишег суда, а био је ожењен Катарином Теодоровић. Имали су кћерку Лауру, која се удала за Николу Цирковића. Сава је умро у Деблингу 19. II 1863.

Речено је већ да је у једном тренутку истраживања Сава Дамаскин изгубљен као писац немачке трагедије *Херос*. Но, истим процесом истраживања дошло је до другог изненађења — појавио се као писац други, млађи Дамаскин, Арсен.

Тражећи Саву у мађарској литератури и приручницима, наишао сам у Гуљашевом делу о мађарским писцима¹⁵ на следећу одредницу: „Дамаскин Арсен (од Немета) приватник, рођен 9. октобра 1854, умро у Будимпешти 7. новембра 1914. Родитељи: Ђорђе и Етелка, рођ. Фелдвари. Путовао у источну Африку 1903. у лов на лавове. Сем тога још само библиографски податак да је написао књигу *A maszai fensikon (Ha Masau visoravni)* и издао је у Будимпешти 1906. Погледао сам затим каталог

¹³ Меморандум вароши новосадске Угарском сабору, Српски дневник 58, 60, 1861.

¹⁴ На моју молбу господин Љубомир Степанов из Темишвара прегледао је податке у Државном архиву у Темишвару, посебно фонд Пијаристичке гимназије, и љубазно ми уступио податке, на чему му се топло захваљујем.

¹⁵ Gulyás Pál, *Magyar írók élete és munkái*, V Budapest 1943.

Сечењијаве библиотеке и под презименом Дамаскин нашао једну једину одредницу, ову Арсенову књигу.

То је обимна књига, има 284 стране већег формата, добро опремљена, илустрована фотографијама. Те фотографије нас упознају и са Арсеновим ликом. На почетку књиге сликао се пред шатором пред путовање у ловишта Масаи степе, а при крају књиге са члановима експедиције и за опроштај од читалаца сам, „после путовања”. Највише фотографија приказују, разуме се, његове ловачке трофеје.

Експедицију у Африку финансирао је, чини се, сам; био је, дакле поприлично имућан, но не пребогат, јер је од министара просвете Влашича (Wlassics Gyula) тражио путне трошкове за препаратора Катмана Катану (Kittenberg Katona Kálmán) којег је водио са собом на наговор директора Мађарског музеја Имреа Салаија (Szalai Imre) и шефа музејског Орнитолошког одсека Ђуле Мадараса (Madarász Gyula). Ипак, то дакле није било искључиво путовање из личног задовољства. Није му то било једино ловачко путовање, било их је и пре и после тога афричког највећег. По повратку, вели он у предговору који је потписан у Темишвару, 24. децембра 1905, годину дана му постављају многа питања, па је решио да цело путовање опише у три књиге. У првој би описао пут од Трста до Момбасе и од тог града на источној обали Африке, делом возом а делом караваном, до Килиманџара. Другом књигом описао би ловове у „Немачкој Источној Африци”. (Данас је то Танзанија — крајеви јужно од Килиманџара, Масаи степа која је доиста висораван, како је Дамаскин назива). Садржај треће књиге најопширније је изложио. Описаће пут угандским возом, ловове у Средњој Африци код Викторијиних водопада, приморске градове: Дар ес Салам, Багамојо, Танга и острва Занзибар и Пемба (Арсен погрешно пише Темба). Испричаће шта је радио и видео за три недеље боравка у Каиру и на путовању Нилом до Асуана, па потом од Каира до Александрије. Писаће и о Риму, где је присуствовао крунисању папе. Пријатељи су га убедили да почне с другом књигом и он им је предаје на читање. Какви су то пријатељи види се по насловљавању предговора: „Драги пријатељи, стари моји ловачки другари!” На њих је мислио и пишући књигу. Њен садржај је баш ловачки и мало је описа, но кад их има пластични су. Такође и о људима пише мало, а и то са некаквом колонизаторском супериорношћу, што се нарочито непријатно осећа кад помиње жене којима је „чинио част”. Дакако, описујући ловове говори и о помагачима, члановима експедиције, а то су одреда урођеничке слуге којих није било мало, око тридесетпет. Књига, дакле, нема баш неке веће привлачности за данашњег читаоца. Ипак, у темишварском некрологу о књизи се каже да има научну вредност.

Нажалост, нисам наишао ни на какав приказ или критику његове књиге. Чак ни часопис који је више деценија излазио под насловом *Vadász és versenylapok* (*Лист за лов и коњичке шрке*) није се огласио поводом књиге. Но, у то време први део свог наслова лист је већ био занемарио упркос аристократским традицијама које су га покренуле.

На путу је провео пуних девет месеци. Пошао је, опростивши се с мајком, сестром и братом на Бадњи дан 1903. у Пешти. Био је то като-

лички Бадњи дан — и предговор књиге је две године касније на тај дан написао. Његова већ остарела мати Етелка била је рођењем Мађарица, сестра Маргита удата за Еугена из српске но већ покатоличене племићске породице Дадањи од Ђулвеза и Дињаша, а брат Стеван ожењен такође католикињом; јасно је, дакле, да је на пут пошао крајем 1903, а не јануара 1904. године. Живео је тада још увек у Темишвару, али за путовање се припремао у Пешти.

Арсен се неколико година пред смрт из Темишвара преселио у Пешту. Но и даље је више припадао родном граду но граду у којем је умро и у којем је сахрањен на Фаркашретском гробљу. То сазнајемо из два нађена кратка некролога.¹⁶ За чуђење је да поменути ловачки лист није ни забележио смрт истакнутог ловца. Била су ратна времена, лист је био сасвим редукован, готово само на програме проређених коњићких трка. Из пештанског некролога сазнаје се да је у Африку путовао више пута, а да је књига резултат последњег најдужег путовања. Карактеришу га као „чувеног ловца на лавове”. Темишварски некролог изражава жалост за чланом истакнуте, старе темишварске куће. Помиње Арсенов занимљив живот богат авантурама. У Пешти је живео, тамо се разболео и умро, али је вест о његовој смрти најтужније одјекнула у Темишвару, где живи заиста много његових пријатеља.

Овај рад посвећен је највише Сави и Арсену, но Дамаскини су породица којој би се ваљало посветити више. Њен племићски углед није био мали и, мада се прилагођавала аристократском окружењу, чувала је своје православне и српске традиције.

Božidar Kovaček

TWO LITERARY SURPRISES FROM THE DAMASKIN FAMILY

Summary

Searching for the play *Heros*, which *Novine Srbske* (*The Serbian Newspaper*) from 1819 mention as Sava Damaskin's work in German, the author found evidence that this tragedy was written by Karl Peter Johann, Count Sermage von Szomszedvar and Medvedgrad, and used the name of the Timisoara aristocrat only as a pen-name. Thus a member of the famous Damaskin family was lost for literature; however, in the same research, Arsen Damaskin, a grandson of Sava's brother Antonije, was discovered as a writer. In 1906, Arsen published a book *A Maszai Fensikon* (*On the Masai Plateau*) in which he described his hunting and other expeditions in the regions south from Kilimanjaro, in the present Tanzania. This book was supposed to be a part of Arsen's trilogy about his great journey to Africa and expeditions in the wild regions. However, he wrote this book only, for which it was said that it had scientific value, too.

The article also offers facts about other members of the Damaskin family, starting from Stevan, who inherited family nobility, the coat-of-arms and the attribute von Nemeth at the end of the 18th century, together with his wife, four sons and four daughters.

¹⁶ *Budapesti Hirlap* (Будимпештански гласник) 281 (Budapest 9. XI 1914) 76 и *Temesvári Hirlap* (Темишварски гласник) 262 (Temişoar 10. XI 1914) 4д.

ters. The third generation comprises Stevan's grandsons, including Jovan, well-known for his political activities at the Serbian Council in Karlovci in 1861. The fourth generation includes Arsen and his brother Stevan, after whose only son one loses the trace of the Damaskin family, already Hungarized in its last offspring.

Božidar Kovaček

DOUĂ SURPRIZE LITERARE ALE FAMILIEI DAMASKIN

Rezumat

Făcând cercetări cu privire la drama *Heros*, despre care, ca operă în limba germană a lui Sava Damaskin, se scrie în „Novine srbske” (Gazeta sârbească) din 1819, autorul a ajuns la dovada că această tragedie a scris-o Karl Peter Johann Sermage von Szomszedvar und Medvedgrad, iar numele nobilului din Timișoara i-a servit ca pseudonim. Astfel unul dintre membrii cunoscutei familii Damaskin este pierdut pentru literatură, dar în cadrul aceluiași proces de cercetare a fost descoperit, ca scriitor, Arsen Damaskin, fiul lui Antonije, fratele lui Sava. În anul 1906 Arsen a publicat cartea *A maszai fensikon (Pe podișul Masai)* în care a descris expedițiile sale vânătoarești și cele întreprinse în regiuni aflate la sud de Kilimanjaro, în Tanzania de azi. Această carte ar fi trebuit să fie o parte a triologiei lui Arsen despre lunga sa călătorie în Africa și despre expediții în regiuni sălbatice. El a scris, însă, doar această carte, despre care s-a spus că are și valoare științifică.

Articolul oferă date și despre alți membri ai familiei Damaskin începând cu Stevan, care a primit drept moștenire titlul nobiliar, blazonul și predicatul von Nemeth la sfârșitul secolului XVIII, împreună cu soția, cu cei patru fii și cele patru fiice. Din generația a treia fac parte nepoții lui Stevan, printre care se află și Ivan, cunoscut prin acțiunea sa politică la Soborul sârbesc din Karlovci, în 1861. Din generația a patra fac parte Arsen și fratele său Stevan, iar cu unicul fiu al acestuia se pierde urma familiei Damaskin, ultimul său urmaș fiind deja maghiarizat.

Васа Луїуловић

ЖИВОТ И РАД ЕПИСКОПА СОФРОНИЈА КИРИЛОВИЋА

Кроз свој живот и рад владика Софроније Кириловић постао је значајна личност колико за Српску православну цркву коју је служио као архимандрит Манастира Грабовца, Епископ Будимски и Темишварски, толико и за Румунску православну цркву где га налазимо на кратко време као епископа Ердељског у веома тешким временима. Румунска православна црква из Ердеља била је тешко повређена у самом свом бићу актом о признању уније са Римом од 5. септембра 1700. написаном у Алба-Јулији. Овај акт потписан је од тадашњег епископа Ердељског Атанасија Ангела и још 54 протопопа и 1563 свештеника. Потписом овог акта РПЦ из Ердеља ушла је у епоху жешћег гоњења и мучеништва него што је била за дуги период Реформе, али она није нестала како је тврдила дворска пропаганда, већ живо обележава своје постојање у целом периоду у коме је била принуђена да живи у сенци.

Незадовољства и немири изазвани приликом Уније у реду православних хришћана почели су да се шире по целој земљи Ердеља. У овим народним покретима у борби за очување православља истакли су се: калуђер Висарион Сарај сабрат манастира Пакрац поп Софроније из Киоаре, поп Молнар из Сада, Николаје Опреа из Селишта и многи други свештеници и верници. Највише од ових били су ухапшени и затворени у Бечким затворима где су многи претрпели мученичку смрт.

После уније са Римом православни хришћани из Ердеља остали су без свог вође, пошто је њихова јерархија укинута од католичке управе Хабсбурговаца. Будући да су везе у верском погледу са Румунима са југа и истока Карпата биле забрањене, они су примили потпору од српских архијереја са подручја Карловачке Митрополије који су се залагали и радили на сређивању стања Цркве у Ердељу. После раздобља од 60 год. Бечки Двор, увидевши да на други начин не може смирити верске немире у Ердељу, решио је да призна и постави једног јерарха и то у личности епископа Будимског Дионисија Новаковића.¹ Рођен у Сечују у

¹ Опширно о овим значајним историјским догађајима у Ердељу у првој половини XVIII века: М. Pacurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Romane* 1, București 1981, 294—324; 382—401; 500—512; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a romanilor din Ardeal in sec al 18-lea*,

Мохачком срезу, свештеничку каријеру започиње у Манастиру Грабовцу где је дошао још као дете и добио монашки постриг. У чин ђакона и презвитера рукоположио га је епископ Будимски Василије Димитријевић.² За време следећег Будимског епископа Дионисија Новаковића постављен је за егзарха Сечујске епархије, а 21. априла 1762. произведен у чин архимандрита и постављен за егзарха Будимске епархије.³

Док је управљао Манастиром Грабовац, његовим трудом и заузимањем 1761. сазидан је звоник на цркви манастира која је посвећена Светим Архистратизима Михаилу и Гаврилу, док је 1768 год. црквени иконостас исте цркве „богато био украшен и позлаћен”.⁴

На Архијерејском Сабору одржаном 1769. године за време митрополита Георгијевића, био је изабран за епископа Ердељског. Из „разлога” што сабор није имао „надлежност” да изабере епископа за Румуне него само за Србе, царица Марија Терезија анулирала је избор, али 1770. иста царица именује га за епископа Ердељског добивши у међувремену добре препоруке од својих саветника. Тако је 28. јануара 1770. био потврђен од царице и исте године 27. маја посвећен у Сремским Карловцима за епископа.

Новом изабраном епископу Ердељске епархије стављене су од аустријских власти исти тешки услови (11 на броју) као и његовом претходнику Дионисију Новаковићу, сви груписани око тога да не спречава ширење уније, поред којих су додали још два: да не одржава саборе са свештеницима и да не врши канонске посете без одобрења Ердељског губернијума.⁵ Осим тога тражило се новом епископу да не прима у својој епархији свештенике који су били рукоположени изван Ердеља, и још више, да денунцира такве свештенике. Исте године кад је именован Софроније за Ердељску епархију, аустријска власт је предузела је још две мере за ширење уније у Ердељу. Тако по налогу већ поменуте владе основана је штампарија тзв. Илирска у Бечу у којој су се штампале богослужбене књиге за све православце из Аустријског Царства (Србе, Русе, Грке, и Румуне). Са овом мером што се тиче Ердељске епархије имало се у виду спречавање уношења богослужбених књига из Молдавије и Влашке у Ердељ.⁶

1—2, Sibiu, 1920—1930; A. Jivi, *Relatile Mitropoliei de Carlovitz cu B. O. R. din Transilvania in sec. al 18-lea*, B. O. R. LXXXVIII, 5—6, Bucuresti 1970, 587—596; K. Hitchins, Prot I. N. Beju, *Documente privitoare la trecutul B. O. R. din Transilvania dupa 1761*, Mitropolia Ardealului XIX, 1—3, Sibiu 1974, 13—36; S. Dragomir, *Romanii din Transilvania și unirea cu Biserica Romei*, B. O. R. LXXX, 9—10, 863—937; В. Костадиновић, *Три века уније код Румуна*, Каленић 2, Крагујевац 1999, 18—22; Љ. Церовић, *Срби у Румунији*, Нови Сад 1997, 145—148; Б. Поповић, *Значајни историјски догађаји румунско-српских односа у Трансилванији у њивој љол. 18-ог века*, Темишварски зборник, Нови Сад 2000, 63—71.

² Сава Еп. Шумадијски, *Српски Јерарси од 9 до 20 века*, Београд—Подгорица—Крагујевац, 1996 462.

³ *Истио*; *Архив за историју С. П. Карловачке митрополије*, 3, 2, Срем. Карловци 1913, 183.

⁴ Г. Марјановић, *Први шемаџизам П. С. Еп. Будимске*, за год. 1896, Срем. Карловци 1896, 106.

⁵ М. Pacurariu, *nav. delo*, Љ. Церовић, *нав. дело*, 146.

⁶ М. Pacurariu, *nav. delo*, 504.

Истовремено обновљен је један старији налог по којем су православни Румуни били обавезни да примају у њиховим црквама унијатског епископа и да слушају његову проповед.

У оваквим тешким условима дошао је владика Софроније у Ердељ почетком 1771. године. Инсталиран је у Сибињу, јер је у овом граду било лакше властима да прате његов рад. У Сибињу није ни било цркве где да служи ни стан за боравак, те је био приморан да станује у кирџији.⁷

У исто време у Сибињу су се налазили неки Грци трговци који су имали своју цркву. Ова се црква налазила на месту садашње катедрале.⁸ Исте је Грке покушао да доведе под своје послушање и његов претходник, владика Дионисије Новаковић, али Грци нису хтели да признају његов ауторитет. Као агилни дипломата владика Софроније успео је у јесен 1771. уз помоћ владе да доведе под своје послушање Грке из Сибиња и тако реши проблем цркве у којој је могао вршити богослужење.

За време свог епископства у Ердељу владика Софроније је имао као следбенике: Димитрија Еустатијевића који му је служио као секретар и тумач за румунски језик, свештеника Комана Барсана из Решинара и његовог сина Саву Поповића-Барћана.

Свештеника Комана Барсана из Решинара, владика је унапредио у чин протопрезвитера за новоосновани протопрезвителијат Решинарски: „Свештеника Комана Барсана из Решинара, из столице Сибиња... подигао сам и поставио га за протопрезвитера храма Св. Пророка Илије (данас преподобна мати Параскева. Б. А.) у Решинару да нас представља у Решинарском протопрезвителијату уз часни трон Сибиња ми га потврђујемо и постављамо. Издат је акт за протопрезвитера кир Коману Барсану, проти... Дато у Сибињу 11. јуна 1772 год., Софроније Кириловић SS”⁹ Такође, владика је издао акт и сину проте Барсана, Сави Поповићу-Барћану (1735—1808) 13. октобра 1771. године. Овај свештеник је за време епископа Герасима Адамовића био именован за проту Сибињског протопрезвитерата.¹⁰

⁷ *Истџо.*

⁸ *Истџо.*

⁹ E. Cioran, *Sapte generatii de preoti si protopopi-profesori din aceeasi familie: Barcianu 1699—1903*, Sibiu (1955) 1991, 131.

¹⁰ *Истџо.*, 131—132; Коман Барсан служио је за време четворице српских Ердељских епископа. Рођен је 1699, рукоположен од епископа Климента у Римнику 1740. Синђелију је добио од епископа Дионисија Новаковића 5. децембра 1761. Године 1772. именован је од епископа Софронија за проту новооснованог протопрезвитерата Решинар који је имао у свом саставу 8 парохија. Овај протопрезвителијат није дуго трајао, јер на само 12 км постојао је протопрезвителијат Сибински. Прота Коман Барсан је живео 105 година. Умро је 1804. Подигао је праву свештеничку династију, јер њему су следили још 6 генерација племенитих и учених свештеника. Оданост проте Комана српским владикама види се из онога што је његовом сину дао име Сава Поповић-Барћану: Сава по првом српском архиепископу Сави Немањићу; Поповић — пошто је био попов син; презиме Барсан латинизирао је и тако породица Барсан претвара име у Поповић Барћану. Сава Поповић-Барћану је служио за време четири српска епископа. Рођен је 1735, био је рукоположен за ђакона 11. октобра 1764. од епископа Дионисија Новаковића. У чин свештеника рукоположен је од епископа Партимија из Римника, а синђелију је добио од епископа Софронија 13. октобра 1772. За време епископа Герасима Адамовића био је прота Сибињског протопрезвитерата.

Владика Софроније је претрпео многе тешкоће које су му стално стварали унијатски епископи Атанасије Редник (1765—1772) и Григорије Мајор (1773—1782). Као пример служи догађај из 1772. године када је уз војну силу узета црква из Рошије Монтане од православца и дата на коришћење унијатима, док је православни свештеник Петар Диб био ухапшен.¹¹

У оваквим тешким условима владици је било тешко да обавља своје дужности. Изгледа да му се здравствено стање погоршало и зато је тражио 1774. године од Бечког Двора премештај у неку другу епархију. За Ердељску епископску столицу Софроније предлаже Бечком Двору себи за наследника свог секретара Димитрија Евстатијевића који је био веома учен човек (школовао се у Кијеву). Пошто није био подобан код надлежних власти, оне га нису прихватиле као Софронијевог наследника.

У међувремену власти су одобриле Софронију молбу, а епархија је дата на управљање проти Јовану Поповићу из Хондола. До именовања Гедеоана Никитића (1783) Софроније је и даље рукополагао свештенике за Ердељску Епархију. 27. маја 1774, је Ердељ, напустио а на сабору који је тада одржан, комесар Барон, изасланик Бечког Двора, Матезен доноси одлуку да се Софроније премести као епископ у Будимску Епархију.¹² На презентацији митрополита Викентија Јовановића-Видака био је потврђен од Марије Терезије за епископа Будимског 24. августа 1774. године.¹³ Пошто се сумњало у исправност његовог православног исповедања вере, Синод је захтевао да јавно исповеда начело свога веровања и да поново положи заклетву.¹⁴ У Будиму га је инсталирао комесар генерал-мајор Берлендесен. За време свог епископства у Будимској епархији није заборавио место одакле је почео своју свештеничку каријеру — Манастир Грабовац и зато његовим настојањем црква овог манастира бива украшена „вешто израђеним живописима.”¹⁵

У Будимској епархији је служио до 27. августа 1781. године када је био именован за Темишварског епископа.¹⁶

Устоличење за епископа Темишварског обављено је 11. априла 1781. године. Од стране клира били су присутни: Викентије Поповић епископ Вршачки, Јован архимандрит Хоповски, Павле Авакумовић архимандрит Бездински, Герасим Адамовић архимандрит манастира Светог Ђурђа и десет протопрезвитера. Такође су били присутни и представници државних власти.¹⁷

¹¹ М. Расурагиу, *нав. дело*, 506.

¹² Г. Марјановић, *нав. дело*, 3—4.

¹³ *Исто*, 4.

¹⁴ М. Косовац, *Српска Православна Карловачка Митрополија по подацима од 1905. год.*, Срем. Карловци 1905, 476.

¹⁵ Г. Марјановић, *нав. дело*, 106.

¹⁶ С. Костић, *Гробови епископа и грађана Темишварских у правосл. српском Саб. храму Темишварском 1757—1838*, Темишвар 1938, 13; Српски Сион, 7, 22, Срем. Карловци 1897, 352.

¹⁷ Опширно о инсталацији у Темишвару видети радове: С. Костић, *нав. дело*, 14 и С. Костић, *Срби у Румунском Банату*, Темишвар 1940, 16.

Будући да је био болестан од сушице здравствено стање му се постепено погоршавало тако да је у Темишвару проживео задњих пет година живота. Умро је 28. фебруара 1786. године. Сахрањен је под великим полијелејем ниже доле у темишварској Саборној цркви у реду са епископима темишварским Стеваном Авакумовићем и Максимом Мануиловићем.¹⁸

Његов портрет сликара Саве Петровића из 1818. године налази се у Манастиру Бездин.¹⁹

А деловање епископа Софронија Кириловића оставило је дубок траг у црквеној историји Српске православне цркве и Румунске православне цркве, како на духовном тако и на културном плану.

Vasa Lupulović

LIFE AND WORK OF THE BISHOP SOFRONIJE KIRILOVIĆ

Summary

During his life and work Sofronije Kirilović became a significant person, both for the Serbian Orthodox Church in which he served as the Archimandrite of the Grabovac Monastery, as the Bishop of Duda and Timisoara, and for the Romanian Orthodox Church as the Bishop of Erdély in very difficult times.

Born in Szecs in the Mohács county, he began his priest career in the Grabovac Monastery where he arrived already as a child and received a monastic initiation. At the time of the Buda Bishop Dionisije Novaković, he was given the rank of archimandrite in 1762. At the Holy Synod of the Serbian Orthodox Church held in 1769 he was elected the bishop of Erdély, but was acknowledged only a year after by the Empress Maria Theresa who in the meantime received good recommendations about him from her councillors.

Ordained for the bishop on May 27 in Karlovci, Sofronije arrived to Erdély in 1771. Like to his predecessor Dionisije Novaković, the Austrian authorities imposed difficult conditions implying that he should not hinder the spreading of the uniate, that he should not keep councils with the priests, that he should not go to canonical visits without the approval of the authorities and that, in his diocese, he should not receive priests ordained outside Erdély (he was even asked to report such priests to the authorities).

He was located in Sabinja (Sibiu), because it was easier for the authorities to monitor his work in that town. In Sabinja there was no church where he could serve nor a place stay, so he was forced to rent an apartment. Nevertheless, with great efforts he managed to bring under his auspices the Greek merchants from Sabinja who already had their church at the place of today's cathedral, and thus to solve the problem of the church.

During his service as a bishop in Erdély, the Bishop Sofronije had collaborators: Dimitrije Eustatijeвић who was his secretary, then an interpreter for the Romanian language — the priest Koman Barsan from Rešinar and his son Sava Popović — Barcan.

¹⁸ Опширно о сахрани еп. Софронија видети рад С. Костића, *Грбови*, прилог 4, 36—38.

¹⁹ *Класицизам код Срба*, каталог сликарства, Београд 1965, 142.

Unlike them, he had great difficulties with the uniate bishops Atanasije Rednik (1765—1772) and Grigorije Major (1773—1782).

Because of many difficulties, but also largely because of his poor health, in 1774 Sofronije asks the Vienna Court to transfer him to some other diocese. The authorities approved his plea in 1774, so he was transferred to be the bishop of the Buda Diocese. During his service as a bishop in the Buda Diocese, he did not forget the place where he started his priest career — the Grabovac Monastery; therefore, due to his efforts the church of this Monastery was adorned with wall-paintings.

He served in the Buda Diocese till August 27, 1781, when he was appointed the bishop of Timisoara. There he spent the last years of his life. He found eternal peace with Our Lord on February 28, 1786 and was buried in the Orthodox Cathedral in Timisoara, beside the bishops of Timisoara Stevan Avakumović and Maksim Manuilović.

Vasa Lupulovici

VIAȚA ȘI ACTIVITATEA EPISCOPULUI SOFRONIE CHIRILOVICI

Rezumat

Prin viața și activitatea sa episcopul Sofronie Chirilovici a rămas în istorie ca o personalitate importantă atât pentru Biserica Ortodoxă Sârbă, pe care a slujit-o mai întâi ca arhimandrit al Mănăstirii Grabovaț, apoi ca episcop de Buda și de Timișoara, dar și pentru Biserica Ortodoxă Română pe care a slujit-o în calitate de episcop al românilor din Ardeal în vremurile grele ce au urmat evenimentului unirii cu Roma din anii 1698—1700.

Născut la Secuia, lângă Mohaci, viitorul episcop Sofronie a fost călugărit de tânăr la Mănăstirea Grabovaț. În anul 1762, episcopul Dionisie Novacovici l-a ridicat la rangul de arhimandrit. La sinodul arhieresc din 1769 el a fost ales episcop al Ardealului, dar nu a fost confirmat decât în 1770 de împărăteasa Maria Tereza, după ce aceasta a primit referințe bune despre el de la consilierii săi.

Episcopul Sofronie Chirilovici a venit din Ardeal la începutul anului 1771. Asemenea predecesorului său (episcopul Dionisie Novacovici) i s-au impus condiții grele (11 la număr), toate grupate în jurul faptului de a nu împiedica răspândirea uniției. Ba chiar mai mult, i s-a impus să nu întrețină legături cu preoții săi (sobor, vizitele canonice) fără aprobarea guvernului și de a nu primi preoți hirotoniți în afara Ardealului, cerându-i-se chiar să-i denunțe pe aceștia.

Instalat la Sibiu din considerentul de a fi mai ușor de supravegheat de autorități, episcopul Sofronie nu avea nici biserică unde să slujească și nici locuință, astfel că a fost nevoit să stea în chirie. Cu eforturi personale, și ajutat de autorități, el a reușit să aducă sub ascultarea sa pe unii negustori greci din Sibiu care aveau o biserică pe locul actualei catedrale mitropolitane și astfel să rezolve problema slujbelor.

La Sibiu, în calitate de colaboratori apropiați, i-a avut pe brașoveanul Dimitrie Eustatievici, care i-a slujit ca secretar și interpret, și pe protopopul Coman Barsan și fiul acestuia Sava — Popovici Barceanu din Rășinari. Pe toată durata slujirii în Ardeal a fost nevoit să suporte multe greutăți din partea episcopilor uniți Atanasie Rednic (1765—1772) și Grigorie Maior (1773—1782).

Necazurile ce i-au fost pricinuite și înrăutățirea sănătății sale l-au făcut pe Sofronie să ceară, în septembrie 1773, să fie numit la una din eparhiile ortodoxe sârbe. Cerearea sa i-a fost îndeplinită abia peste un an, când a fost numit titular al scaunului episcopal de la Buda. Până la numirea noului episcop Ghedeon Nichitici, în 1783, episcopul Sofronie a continuat să hirotonească preoți pentru Ardeal.

Pe timpul păstoririi sale la Buda nu a uitat locul de unde și-a început cariera preoțească, Mănăstirea Grabovaț și, grație efortului său, bisericii din mănăstire i-a fost restaurată pictura. Numit în 1781, episcop la Timișoara, Sofronie a petrecut aici ultimii săi ani de viață. Fiind bolnav de tuberculoză, a murit la 28 februarie 1786. A fost înmormântat în biserica Timișoara-Cetate, în rând cu episcopii Stevan Avacumovici și Maxim Manuilovici.

Адријана Сида Мањеа

ДОКТОР ЂОРЂЕ ЧОКРЉАН — ЧУВЕН БЛИЗУ И ДАЛЕКО

Доктор Ђорђе Чокрљан спада међу људе који су у првој половини XIX века означили епоху у Темишвару и околини, па ипак је, стицајем околности, његов рад, као и рад других Срба тог времена, остао неис-тражен и мало познат.

Када је средином двадесетог века сакупљана биографска гра-ђа о Србима Војвођанима као ле-карима, о др Ђорђу Чокрљану на-шло се само ово:

„Чокерљан др Ђорђе. Ње-гова докторска диплома је публи-кована 29. III. 1802, а 30. IV. 1804. постављен је за секундарног фи-зика у Великом Семиклушу; го-дине 1845. пак помиње се као заслужни физикус славне Торон-талске вармеђе и Краљевскога вен-герског лекарственог ученог дру-штва член у Темишвару.”¹

Дакле, ни име му није срп-ски написано.

Заиста, подаци о животу и раду др Ђорђа Чокрљана, колико их има, разасути су по недоступ-ним архивима и ретким листо-вима и часописима; због тога их је тешко пратити.

Родом је из Великог Бечке-река, из познате и разгранате по-

Непознати аутор, Доктор Ђорђе Чокрљан, Банатски музеј, Темишвар

¹ Р. Јеремић, *Прилози за биографски речник Срба лекара Војвођана 1756—1940*, Нови Сад 1952, 139.

родице Чокрљанових, од којих су неки били у вези и преписци са Доситејем,² неки су живели у Темишвару (Граду) и Темишвару (Фабрики), а један од њих је чак служио као свештеник у темишварској Саборној цркви.³

Од којих је Чокрљана пореклом Ђорђе казује Димитрије П. Тирол:

„А Лазар Чокрљан, који је Двору велике заслуге чинио, постао је 1764. године поднадзиратељ у Бечкеречком окружију, као што се може видети из Декрета, који се налазаше код његовог унука др Георгија Чокрљана.”⁴

И на другом месту:

„Георгиј (Вукадиновић) Чокрљан, доктор медицине и син многозаслуженога сенатора Кирила...”⁵

Родослов Чокрљана би, дакле, у правој лози био: Лазар → Кирил → Ђорђе. Досада није разјашњено зашто је назван и Вукадиновићем.

Година рођења др Ђорђа Чокрљана није нигде директно записана у документима који су нам доступни. Додуше Димитрије П. Тирол је изричит у тврдњи:

„...родио се у Великом Бечкереку 1776. године.”⁶

Међутим, описујући једини портрет др Ђорђа Чокрљана сачуван у Темишвару,⁷ првобитни власник слике, иначе савременик др Ђорђа Чокрљана, је написао:

„Néhai Csokerlyán György buziási fürdőorvos mellképe, ősz hajazattal... Az öreg úr 1848-ik szeptember 14-én halt meg Buziáson, 84 éves korában.”⁸

Према овом запису произилази да је др Ђорђе Чокрљан рођен 12 година раније, 1764. године.

Пошто је матични протокол крштених у Великом Бечкереку заведен тек 1778. године,⁹ податак је тешко проверити.¹⁰

О даљем животу Ђорђа Чокрљана највише детаља даје опет Димитрије П. Тирол:

„Он је достојинство доктората добио у Пештанском свеучилишту 1802. године и одма је затим отишао у Беч епископу тамешварском Стефану Авакумовићу, тадашњем референдару придворне Мађарске канцеларије, гди се чрез неколико година при свеобштој болници у лекар-

² Јаков Чокрљан из Великог Бечкереча.

³ Јован Чокрљан 1830—1831.

⁴ *Из историје Баната. По Гризелину*, Тамешварскиј календар за просту годину 1857, у Темишвару [1856], стр. 7. Податак о др Ђорђу Чокрљану, иначе интерполација у тексту, припада преводиоцу Димитрију П. Тиролу.

⁵ *Крајке биографичке примјетбе само неких знаменитих лица у историји Баната, азбучним редом*, Тамешварскиј календар за просту годину 1855 [Темишвар] 1854], стр. 55. Непотписани текст Димитрија П. Тирола.

⁶ *Истио*.

⁷ Слика уље на платну димензија 17 cm x 13 cm, рад непознатог аутора. сада је у власништву Банатског музеја у Темишвару.

⁸ Ormós Zsigmond, *Visszaemlékezések*, III, Temesvárott, 1888, p. 49.

⁹ *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. год.*, Карловци 1910, стр. 696.

¹⁰ Можда ће се податак наћи када нам буду доступни документи о школовању др Ђорђа Чокрљана.

номе искуству изобразио и усавршенствовао. Кад се епископ Авакумовић вратио натраг у своју епархију, онда се и врстниј Чокрљан врати у постојбину и завичај свој, гди су га одма за физикуса Торонталске вармеђе поставили, али по истеченију неколико година дао је он оставку и пресели се у Тамишвар. Овде су га грађани за члена комунитета једнодушно изабрали.”¹¹

У време доласка Ђорђа Чокрљана, у Темишвару здравствено стање није било завидно, у првом реду због мочварног земљишта, нехигијенских услова и честих ратова. Тачно је да су још 1770. године градске власти донеле пропис којим се забрањује бацање по улицама мртвих животиња, утроба закланих животиња, крви, перја, отпадних вода и слично; све је то требало сакупљати и чекати петак, када су општинска кола износила ђубре из града; тачно је да је године 1774. изграђен и први водоторањ. Али прописи се нису поштовали, па је почетком XIX века здравствено стање било и даље лоше, тако да су забележена и два таласа колере: 1831. и 1837. године.

Године 1819. за градског физикуса и управитеља грађанске болнице именован је др Василије Бајић, с којим је Ђорђе Чокрљан присно сарађивао, јер беху школски другови: обојица су 1802. године бранили докторске дисертације у Пешти.

У наредним годинама у граду на Бегеју је радио развијени лекарски кадар, у којем су били и други Срби лекари, као др Тома Стефановић и др Павле Васић.

Укључујући се у живот Православног српског опшества, чији је члан постао, Ђорђе Чокрљан се 1821. године уписао међу приложнике за зидање црквено-општинског дома; његов прилог је био међу већима: износио је 100 ф.¹²

У Темишвару се породица Ђорђа Чокрљана кретала у високом друштву, кумовала је племићким породицама Георгијевић от Ападије и Ђуричко от Модоса. Али, мада је био Темишварац и угледни члан градског опшества, др Ђорђе Чокрљан је своје име везао највише за бању Бузјаш.¹³

Димитрије П. Тирол вели:

„Чокрљан је у Бузјашу основао садашња цјелитељна купалишта, на које је случајно наишао, воду анализирао, својства и крјепост њену описао, прву пробу на својој супрузи употребио и тако, цјелбоносан извор овај, гди небројени болници исцјеленије получавају, пак и данашње украшеније Бузјашко — њему, као основатељу, биће своје преписује...”¹⁴

Заиста, истраживање лековитих извора у селу Бузјаш почело је још на самом почетку XIX века, и у њему је, између осталих, учествовао, па

¹¹ *Крајке биографичке примјетбе само неких знаменијих лица у историји Баната, азбучним редом*, Тамишварски календар за просту годину 1855 [Темишвар 1854], 55—56. Непотписани текст Димитрија П. Тирола.

¹² Табла са именима свих тадашњих грађана-приложника чува се у свечаној зборници црквено-општинског дома изграђеног 1824. године, при Саборној цркви у Темишвару (Граду).

¹³ Buziaş, доскора село, сада град двадесетак километара југоисточно од Темишвара.

¹⁴ *Истио*.

и запис о томе оставио, један од првих српских природњака, архимандрит манастира Светог Ђурђа на Брзави, Павле Кенгелац.¹⁵

Ђорђе Чокрљан је узорке воде са три различита извора носио у Пешту ради анализе и међу првима је стручно описао њен састав и целебна својства.¹⁶

Према тадашњем налазу а изражено тадашњом терминологијом, бузјашка изворска вода садржи: „угљенокиселога ваздуха, кремене земље, гвожђа са ваздушним квасом саједињеног, благог креча који се не пали, магнезијума благог, глине, обичне соли, слатине благе и бескусне, материје које води дају боју, горску нафту која се брзо испарава, а која води даје мирис горског уља”.

Закључак Ђорђа Чокрљана јесте да је ова вода лековита, да појачава мишиће, доприноси повећању броја црвених крвних зрнаца, повећава имунитет организма, окрепљује организам у случају да човек изгуби већу количину крви (после порођаја, дојења, напора, после болести или при крају неке болести), благотворно делује у случају болести унутрашњих органа (желудца, црева, цигерице, млечних судова, стомака), лечи скрофулозне болести, рахитизам код деце, хронични реуматизам, под одређеним условима лековито утиче на астеничне грудне болести, лечи бубреге и полне органе, позитивно утиче на женски организам, лечећи стерилитет.

То су закључци на основу лабораторијских налаза, али и на основу дугогодишње лекарске праксе у Бузјашу.

Године 1838, непосредно након другог таласа колере, у Темишвару је основано Друштво за практичну медицину — Verein für praktische Heilkunde. Саобразно свом Статуту, Друштво је имало за циљ усавршавање медицинског знања, познавање здравственог стања у Темишвару, стално обавештавање чланова о новостима у медицини у потпуном складу са колегијалношћу. За председника Друштва изабран је др Ђорђе Чокрљан, што говори о угледу који је уживао. На жалост, услед несугласица везаних за медицинске системе и праксу, појачаних искључивошћу појединаца, Друштво за практичну медицину је, крај свег ауторитета, добре намере и воље његовога председника, престало да постоји 1841. године.¹⁷

Следеће године у Темишвару је одржан Четврти конгрес лекара и природњака у Темишвару; конгрес је радио у 13 одсека, трајао је две недеље, а почео је 8. августа 1842. Пошто су непосредно пре тог догађаја била заведена брза поштанска кола од Пеште, кроз Сегедин и Арад, према Темишвару, на конгрес је дошло око 200 учесника из Чешке, Словачке, Хрватске, Мађарске и Аустрије. Међу учесницима из Темишвара била су и тројица Срба лекара: др Ђорђе Чокрљан, др Тома Стефановић и др Павле Васић.¹⁸

¹⁵ П. Кенгелац, *Јесетсјевословије*, Пешта 1811, 110—111 и 114—117.

¹⁶ *Примјечанија о бузијашким цјелилелним источницима по Г. др Чокрљану*, Банатскиј алманах за годину 1827, Темишвар [1826], 151—156.

¹⁷ Подаци о Друштву за практичну медицину потичу из породичног архива породице Стефановић, чији је предак др Тома и сам био члан Друштва.

¹⁸ *Magyarorvosok és természetvizsgálók IV nagygyűlése. Temeswar 1843, Pest 1844*, 28.

Мада је том приликом запажено да су се хигијенски услови у Граду осетно побољшали, истакнуто је да хитно треба уклонити нездрав утицај барскога ваздуха на људски организам. Делегати на конгресу одлучили су да установе награду у вредности од 100 дуката за онога ко би решио наведени проблем током наредне две године. Наградни фонд прикупљао се од самих медицинара; Ђорђе Чокрљан је убележен међу првим приложницима.¹⁹

„Када га је Консилиум 1842. године за физикуса у Бузјашу наименовао, онда овај прослављениј лекар остави Тамишвар и пресели се савим у Бузјаш, гди је дане живота свог провео на миру и без светскога жубора, набљудавши добротворенија људскоме роду, бес разлике вјере и језика.”²⁰

Као признање које му је указано због посебних заслуга, Ђорђе Чокрљан је крајем октобра 1843. изабран за дописног члана Краљевског пештанског друштва лекара. Доносећи ову вест, темишварске новине су писале:

„Током 25 година Ђорђе Чокрљан је обављао плодну делатност у нашем граду, спасавајући од смрти безбројне људске животе. Овај искусна старина знатно је допринео образовању лекара и развоју Бузјашке бање.”²¹

Димитрије П. Тирол наводи да је Ђорђе Чокрљан и „умро у Бузјашу 1848. године, месеца нојембрија”.²²

Као и код податка о рођењу, и овде се мора имати у виду и тврдња Ормоша Жигмонда да је Ђорђе Чокрљан умро у Бузјашу 1848, али 14. септембра.

На жалост, ни овај податак није било могуће тачно утврдити, јер се његова смрт није нашла уписана у матичним протоколима ни у Темишвару ни у Бузјашу.

Тврдње Димитрија П. Тирола и Ормоша Жигмонда разликују се у погледу датума смрти; ако би се требало одредити између њих, можда би требало имати у виду да године 1848. Димитрије П. Тирол није био у Темишвару, него у Београду, а Ормош Жигмонд је био у Бузјашу; стога је његова тврдња потпунија, па и поузданија. Обојица су, међутим, једногласни у томе да је Ђорђе Чокрљан умро у Бузјашу 1848. године.

Како, међутим, објаснити да није уписан у Матични протокол умрлих?

Мада је Матични протокол умрлих при православној цркви у Бузјашу сачуван за раздобље 1831—1852,²³ у њему нема уписа за годину 1847.

¹⁹ „Temeswarer Wochenblatt”, год. IV, бр. 47/25. 11. 1943.

²⁰ *Крашке биографичке примјетбе само неких знаменитих лица у историји Баната, азбучним редом*, Тамишварски календар за просту годину 1855 [Темишвар, 1854], 56. Непотписани текст Димитрија П. Тирола.

²¹ „Temeswarer Wochenblatt”, год. IV, бр. 45/11. 11. 1943.

²² *Крашке биографичке примјетбе само неких знаменитих лица у историји Баната, азбучним редом*, Тамишварски календар за просту годину 1855 [Темишвар, 1854], 56. Непотписани текст Димитрија П. Тирола.

²³ Тимишка жупанијска управа Националног архива, Темишвар, Збирка матичних протокола грађанског стања, Фонд Православне румунске парохије у Бузјашу, бр. 4, Матични протокол умрлих 1831—1852.

и 1848. Разлога томе може бити више, али је у питању, вероватно, као и у другим местима, то што је у Темишварској епархији јануара 1846. заведено вођење протокола на мађарском језику, које је престало 1848. године. Враћајући се протоколу на матерњем језику, свештеници су наставили да уписују од места где су стали, а нису преписали уписе из мађарског протокола. Због тога је могуће да је смрт Ђорђа Чокрљана била уписана у мађарски протокол, који није сачуван.

Димитрије П. Тирол је некада био мишљења да би Ђорђу Чокрљану требало подићи споменик у Бузјашу. Век и по касније не само да такав споменик није подигнут, него се толико чувеној особи ни гроб не зна. Где је, дакле, сахрањен заслужни бузјашки лекар?

Одговор може бити само посредан.

Године 1842. умрла је супруга Ђорђа Чокрљана. Њу је опојао парох Темишвара (Града), а сахрањена је у Бузјашу „во гробије”.²⁴ Постоји, међутим, тврдња да је у старини у Бузјашу, као и у већини наших места, православно гробље било око цркве.²⁵ Садашња црква, саграђена 1837. године, свакако је већа од своје претходнице-брвнаре, па је већ и због тога морала угрозити део околног гробља и условити заснивање новог православног гробља изван села. То се обично не да остварити одједном, ни пребрзо. У том погледу ваља поменути да се и сада у порти налази стари надгробни крст племића Алексе Дамаскина от Немета, који је умро 12. маја 1842. године. Према томе, 1842. године гробље је још било око цркве, и Катарина Чокрљан је вероватно сахрањена на том гробљу. Када је 1848. у Бузјашу умро др Ђорђе Чокрљан, није било разлога да не буде сахрањен у порти, поред своје супруге. Значи, гробове брачног пара Чокрљан требало би с највећом вероватноћом тражити у порти бузјашке православне цркве.

Ђорђе Чокрљан је имао и ћерку Јелену, која се помиње као кума на неком крштењу.²⁶ Друго се о њој засад није могло наћи.

Копија његовог јединог портрета изложена је у Бузјашком бањском музеју. Приликом разних годишњица Бузјашке бање Ђорђу Чокрљану се одаје пошта на разне начине, као што је, рецимо, 1996. године била израда спомен-печата димензија 55 mm x 24 mm са ликом др Ђорђа Чокрљана и натписом: „1764—1848, Ђорђе Чокрљан, Председник првог лекарског друштва у Темишвару, 1838”.

Мада нема споменика, ни спомен-обележја, име Ђорђа Чокрљана је веома присутно у Бузјашу и у свим написима који се односе на Бузјаш. Обистинило се што је рекао песник: „Он је чувен близу и далеко.”²⁷

²⁴ Тимишка жупанијска управа Националног архива, Темишвар, Збирка матичних протокола грађанског стања, Фонд Православне српске парохије у Темишвару (Граду), бр. 11, Матични протокол умрлих 1842—1852, упис бр. 29/10. 03. 1842.

²⁵ I. Gheția, *Date referitoare la comuna Buziaș*, „Analele Banatului”, бр. 2/1930, 38—40.

²⁶ Архив Православне црквене општине у Темишвару (фабрици), Матични протокол умрлих, упис број 35/06. 05. 1835.

²⁷ Ј. Вукадиновић, *Сјени искуством прослављеног лекара Ђорђа Чокрљана Вукадиновића*, Тамишварскиј календар за годину 1854 [Темишвар 1854], 49—50.

Али, у недостатку ваљане биографије испредају се ничим поткрепљене приче, којима му се покушава и дометнути и одузети. Ни једно ни друго није потребно.

Давнашња је, међутим, потреба да се његова биографија употпуни и да му се одреди право место — ни више, ни ниже — у историји банатског здравства и српског живља.

Ово излагање је покушај да се таква акција подстрекне.

Прилог:

СЈЕНИ
ИСКУСТВОМ ПРОСЛАВЉЕНОГА ЛЕКАРА
БОРЂА ЧОКРЉАНА ВУКАДИНОВИЋА

Цветај вјенче на Ђорђевој глави,
Ти си вјестник безсмртној му слави,
    Мирисе разноси,
    К'о досада што си
        Творио.

Разум, мудрост и редко искуство
Дало му је небесно суштенство,
    А труд и умјешност
    Красе му отличност
        Међ' смртним.

Он је чувен близу и далеко,
Музејско је посисао млеко,
    Живот, здравље мило
    Млогим је вратило
        Искуство.

Шта је смртним од свег драгоцјено,
То је њему било повјерено,
    Болне сваког доба
    Одтрзат' од гроба
        Са травом.

А род Србскиј како је љубио,
За народност кол'ко се трудио,
    Његова су дјела
    Јавно показала
        Пред Србством!

713. 1. SO
2. Timișoara
3. 19.10.96
4. 55/24
5. negru
6. M. Mărginean
7. IP 168/96

Спомен-печат

Текст: 1764—1848. Др Георге Чокрљан. Председник Првог лекарског друштва у
Тимишвару. 1838. 19. 10. 1996—1900. Тимишвар

- Техничка објашњења с десне стране: 1. *Тит њечаша*: Спомен-печат
2. *Месџо где је ударан*: Тимишвар 3. *Датум када је ударан*: 19. 10. 96.
4. *Димензије*: 55/24 mm 5. *Боја џуша*: црна 6. *Аутор* М. Марџинеан
7. Примењен на поштанским ковертима

Adriana Sida Manea

DR ĐORĐE ČOKRLJAN — FAMOUS BOTH AT HOME AND FAR-AWAY

Summary

Dr Đorđe Čokrljan, born in Nagy Beckerek (Veliki Bečkerek) to a famous and numerous family, was a renowned doctor in Timisoara in the 19th century; he was the president of the first medical association in Timisoara, one of the first doctors of the Buzias Spa, a respectable Serbian and a benefactor. Since his biography is incomplete and not well-known, this is an attempt to throw light and evaluate the life and work of Dr Đorđe Čokrljan.

Adriana Sida Manea

DR. ĐORĐE ČOKRLJAN, OM DEVENIT EXTREM DE CUNOSCUȚ
PÂNĂ DEPARTE

Rezumat

Dr. Đorđe Čokrljan, originar din Becicherecu Mare, dintr-o familie mare și cu renume, a fost un medic apreciat în Timișoara secolului al XIX-lea, președintele primei Asociații Medicale din Timișoara, unul dintre primii medici la Băile Buziaș, un sârb și donator de vază. Dat fiind că biografia sa este puțin cunoscută, lucrarea de față este o încercare ca viața și activitatea doctorului Đorđe Čokrljan să fie studiată și valorificată.

Жива Милин

О СРПСКОМ КАЛУЂЕРУ НИКОДИМУ И О ЊЕГОВОМ РУКОПИСНОМ ЧЕТВОРОЈЕВАНЂЕЉУ, ПРЕПИСАНОМ 1404—1405. ГОДИНЕ У МАНАСТИРУ ВОДИЦА, У РУМУНСКОЈ ЗЕМЉИ

О српском калуђеру Никодиму (Грчићу) или Никодиму Тисманском и његовој мисионарској делатности у Румунској Земљи постоји богата историјска и стручна литература. Писали су о њему Иларион Руварац,¹ Александру Штефулеску (Alexandru Ștefulescu),² Емил Турдеану (Emil Turdeanu),³ Емил Лазареску (Emil Lăzărescu),⁴ Ђорђе Спасојевић Радојичић,⁵ Георге Михаила (Gheorghe Mihailă)⁶ и други. Но, иако је Никодим у Румунској Земљи више боравио од тридесет година, о његовој делатности на овим просторима мало се зна. Једини извори су *Служба Светом Никодиму са жицијем*, римничког епископа Партенија, из 1767. године, и *Животопис Прейподобнога оца нашег Никодима*, тисманског јеромонаха Стефана, из 1839. године, који је штампао римнички епископ Јосиф Бобулеску (Iosif Bobulescu), „у исправној форми”, 1883. године.⁷

Зна се да се већ у другој половини XIV века на тлу Северинскога Баната појавио игуман Никодим, који је изградио прве румунске манастире у српском стилу и у њима организовао монашки живот по канонима светогорских манастира. У српским изворима је називан Грчић,

¹ Pop Nikodim, der erste Klostergründer in der Walachei, † 1406, Archiv für slavische Philologie, Bd. XI, 1888, 354—363.

² Mănăstirea Tismana, ed. 2, București 1903, 19—68.

³ Les premiers écrivains religieux en Valachie: l'hégoumene Nicodème de Tismana et le moine Philothée, посебан отисак из Revue des études roumaines, II, Paris 1954, 114—144.

⁴ Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura românească, Romanoslavica, XI, 1965, 237—285.

⁵ Српско-румунски односи XIV—XVII века, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду I, Нови Сад 1956, 15—16; Творци и дела старе српске књижевности, Титоград 1963, 171—173; „Bulgaralbanitoblahos” et „Serbalbanitobulgaroblahos” — deux caractéristiques du sud-est européen du XIVe et XVe siècles. Nicodim de Tismana et Grégoire Camblak, Romanoslavica, XIII, 1966, 77—79.

⁶ О неким аспектима румунско-српских културних и књижевних односа крајем XIV—почетком XV века: Никодим, у: Радови V југословенско-румунског симпозијума, Београд 1982, 217—225.

⁷ Исто, 221—222.

јер му је отац, по традицији, Грк из Костура, а мати му је била Српкиња. Рођен у првој половини XIV века, Никодим је стекао монашко образовање на Светој Гори, највероватније у српском манастиру Хиландар. У Румунску Земљу је дошао из источне Србије за време владавине Владислава I (1346—1377), и ту је, заједно са другим калуђерима, на Дунаву, недалеко од града Турну Северина, основао самоуправни манастир Водица, од којег су се сачувале само рушевине.⁸ Срећом, сачувана је недатирана хрисовуља Владислава I манастиру Водица, написана на црквенословенском језику румунске редакције, којој историчари приписују 1374. годину.⁹

У делегацији коју је 1375. године Кнез Лазар послао у Цариград да поради на измирењу Српске и Грчке цркве био је и калуђер Никодим, и то као „тлковатељ” (тумач). У српским изворима се истиче да је био „частан и освећен човек, силан у књигама, још силнији у разуму, у речима и одговорима”.¹⁰

За време владавине Радула I Басарабе (1377—1384), у раздобљу 1377—1378, Никодим је изградио манастир Тисмана. За оба манастира добио је помоћ и од српског кнеза Лазара Хребељановића, како то проистиче из повеље деспота Стефана Лазаревића манастирима Водица и Тисмана из 1406. године.¹¹

Тисмански игуман Никодим је био у добрим односима са трновским патријархом Евтимијем, па је њему упутио два писма у којима поставља неколико суптилних теолошких питања.¹²

У последњим годинама живота, 1404—1405. године, Никодим је на пергаменту преписао чувено *Четвороеванђеље*, у српској редакцији црквенословенског језика, украшено вињетама и иницијалима, а то је и први словенскорумунски датирани рукопис. Смрт је Никодима задесила 25. децембра 1406. године, а калуђери су га сахранили у манастиру Тисмана.

Зацело, ово *Четвороеванђеље*, за које руски слависта А. И. Јацимирски сматра да представља почетак словенске писмености у Румунској Земљи,¹³ заслужује највећу пажњу.

Рукопис се вековима чувао у манастиру Тисмана. Први подаци о његовом постојању у овом манастиру потичу од 27. јула 1657. године, а забележио их је Паул Алепски приликом посете Тисмани антиохијскога патријарха Макарија.¹⁴ Требало је да прође скоро два века да би овај рукопис поново пронашао румунски фолклориста и музичар Антон Пан, који је на полеђини 318. листа, испод записа калуђера Никодима, запис преписивача превео на румунски језик. Следеће, 1845. године, видео га

⁸ V. Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, 318.

⁹ *Documenta Romaniae Historica*, B, Țara Românească, I, București 1966, докуменат бр. 6, 17—19.

¹⁰ Ђ. Сп. Радојичић, *Српско-румунски односи*, 16.

¹¹ *Documenta Romaniae Historica*, документ бр. 31, 67—70.

¹² Г. Михаила, *нав. дело*, 222.

¹³ *Из истории славянской письменности в Молдавии и Валахии XV—XVII веков*, у *Памятники древней письменности и искусства*, Санктпетербург 1906, 49.

¹⁴ *Călători străini despre Țările Române*, VI, București, 1976, 197—200.

је у истом манастиру руски слависта В. И. Григорович, професор славистике на Универзитету у Одеси.¹⁵ Рукопис се чувао у манастиру Тисмани све до 1884. године, када га је румунски историчар Григорије Точилеску (Grigorie Tocilescu) пренео у Народни музеј за старине у Букурешту.¹⁶ У првим годинама XX века описали су га у својим каталозима рукописа А. И. Јацимирски¹⁷ и Г. Точилеску.¹⁸ За време Првог светског рата, године 1916, *Четвороеванђеље* је било послато у Русију, а враћено је Румунији тек 1956. године.¹⁹ Касније се извесно време чувало у Музеју за уметност, а затим је пренето у Историјски музеј Румуније у Букурешту, где се налази и данас. У другој половини XX века подробно га је проучио познати румунски слависта Јон-Раду Мирчеа (Ion-Radu Mircea).²⁰ Последње описивање овог рукописа извршила је слависткиња Елена Линца (Elena Lința).²¹

Овај знаменити Никодимов рукопис, украшен вињетама и иницијалима у злату, писан црвеним и плавим мастилом, садржи свега 322 пергаментна листа и има библијске сцене на предњој и задњој корици. На полеђини 318. листа сачувана је напомена преписивача:

ГНЕ СТОЕ ЕУ(Г)ЕЛІЕ НАПИСА ПОПЪ НИКОДИМЪ НА ОУГРЪСЦЪИ ЗЕМЛИ ВЪ ЛѢТО ШЕСТО ТОГОВА ГОНЕНІА, Ѡ(Т) НАЧЕЛА ЖЕ ВЪГІА ЧИСЛІМО, #S И ДЕВЕ(Т)СЪТНО И ГІ (6913—5509/5508 = [1404/1405]).

Пошто у Никодимовој напомени стоји да је рукопис био преписан у „Угарској Земљи”, претпостављало се да је место преписивања или манастир Прислоп у Трансилванији,²² или насеље Ширија (Вилагош), недалеко од Арада,²³ или пак које друго место у Банату.²⁴ Румунски слависта Јон-Раду Мирчеа²⁵ и познати румунски историчар Раду КонстантINESКУ (Radu Constantinescu)²⁶ сматрају да је манастир Водица, у западном делу Олтеније, место где је Никодим могао преписати ово *Четвороеванђеље*. Ако се на почетку XV века под називом „Угарска Земља” подразумевала Олтенија, како је то доказао историчар Павел Биндер (Pavel Binder),²⁷ онда је само манастир Водица могуће место преписивања ово-

¹⁵ Донесения В. И. Григоровича об еѣо путешествіи по славянским землям, Казань 1915, поглавље Ошчѣи о пребывании в Валахи с 20 июля по 26 ноября 1845 г., 218—229.

¹⁶ Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri și biserici din țară, Analele Academiei Române, Memorii, Seria II, tom VIII, București 1887, 224.

¹⁷ Славянские и русские рукописи румынских библиотек, Санктпетербург 1905, 267—270.

¹⁸ Catalogul Muzeului Național de Antichități din București, 1, București 1906, 142.

¹⁹ Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S., București 1958, 230—231.

²⁰ Cel mai vechi manuscris miniat în Țara Românească: Tetraevangelul popii Nicodim (1404—1405), Romanoslavica, XIII (1966), 203—221.

²¹ E. Lința—L. Djamo Diaconiță—O. Stoicovici, Catalogul manuscriselor slavo-române din București, București 1981, 85—89.

²² V. Vătășianu, Istoria artei feudale în Țările Române, I, București 1959, 462.

²³ Б. Сп. Радојичић, Творци и дела, 173.

²⁴ Рад. М. Грујић, Духовни животи, Војводина, I, 383 (Б. Сп. Радојичић, Српско-румунски односи, 16, напомена 23).

²⁵ Нав. дело, 219.

²⁶ Note privind istoria Bisericii Române în secolele XIII—XIV, y: Studii și materiale de istorie medie, VI, București 1973, 183—185.

²⁷ Contribuții la geografia istorică a Banatului de Severin, y: Studii 21, București 1968, № 4, 636.

га значајног рукописа. Он није био преписан у манастиру Тисмана, као што сматра А. Штефулеску,²⁸ а донели су га тамо калуђери из Водице или Тисмане после Никодимове смрти.

Поставља се и питање предлошка са којег је Никодим преписао ово *Четвороеванђеље*. Из поменуте хрисовуље манастира Водица познато је да је владар Владислав I овој задужбини, поред других црквених утвари, подарио и „једно *Четвороеванђеље* оковано сребром и позлаћено”.²⁹ Ова се рукописна црквена књига већ одавно изгубила и о њој се зна само из поменуте хрисовуље румунског владара. Она је била донета, вероватно из Видина, ондашње престонице Западне Бугарске, са двора цара Јована Срацимира, чија је супруга Ана била сестра Владислава I. Поменимо само да је за царицу Ану 1360. године у Видину, у српској редакцији црквенословенског језика, био преписан *Зборник*, који се данас чува у Универзитетској библиотеци у Ганду (Белгија).³⁰ И оно подарено *Четвороеванђеље* биће да је било преписано у српској редакцији црквенословенског језика, пошто су се црквене књиге у овој редакцији од XIV до XVIII века преписивале не само у Србији и на Светој Гори, него и у Македонији и Бугарској.³¹ Предложак са којег је Никодим преписао свој једини рукопис било је, вероватно, баш ово *Четвороеванђеље*, преписано у српској редакцији с бугарским утицајима, а које се на почетку XV века још чувало у манастиру Водица.

---

²⁸ *Mănăstirea Tismana*, 38.

²⁹ *Documenta Romania Historica*, 18.

³⁰ Овај рукопис је проучио П. А. Сирку, *К истории исправления книг в Болгарии в XIV веке*, I, Вып. I, *Время и жизнь патриарха Евфимия Терновского*, Санктпетербург 1890, 443—449.

³¹ I. Bărbulescu, *Curentele literare la români în perioada slăvonismului cultural*, București 1928, 188—189.

Никодимово Четворојеванђеље; Страница 1.
Свеска Јеванђеља по Матеју

Živa Milin

ON THE SERBIAN MONK NIKODIM AND HIS MANUSCRIPT
ČETVOROJEVANĐELJE, COPIED IN 1404—1405 IN
THE VODICA MONASTERY, IN ROMANIA

Summary

This paper presents the data about the monk Nikodim, in the Serbian sources called Nikodim (Grčić), and in the Romanian ones Nikodim Tismanski. He founded the first Serbian-style monasteries in Romania and organized in them monastic life according to the rules of the monasteries from the Holy Mount Athos. After he founded the Monastery Vodica already in 1374, and in 1377—1378 the Monastery Tismana, the monk Nikodim in 1404—1405 tidily copied *Četvorojevanđelje* (*The Four Gospels*), the first Slavic-Romanian dated manuscript for which the Russian Slavacist A. I. Yacimirsky believes to represent the beginning of the Slavic literature in the Romanian land. Today, this manuscript is kept in the History Museum of Romania in Bucharest.

Živa Milin

DESPRE CĂLUGĂRUL SÂRB NIKODIM ȘI DESPRE *TETRAEVANGHELUL*
SĂU SCRIS CU MÂNA, COPIAT ÎN ANII 1404—1405
LA MĂNĂSTIREA VODIȚA, ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ

Rezumat

Lucrarea conține date despre călugărul Nikodim, cunoscut în izvoarele sârbești ca Nikodim Grčić, iar în cele românești ca Nicodim de la Tismana, care a întemeiat în Țara Românească primele mănăstiri în stil sârbesc și a organizat în ele viața monahală după regulile mănăstirilor de la Muntele Athos. După ce a construit, în anul 1374, mănăstirea Vodița, iar în anii 1377—1378 mănăstirea Tismana, călugărul Nikodim a copiat în anii 1404—1405 un frumos *Tetraevanghel*, primul manuscris slavo-român datat, de care slavistul rus A. I. Iațimirski leagă începuturile scrierii slavone în Țara Românească. Prețiosul manuscris se păstrează în prezent la Muzeul de Istorie a României din București.

Драгомир Мирјанић

ДВА ЗНАМЕНИТА АРАДСКА ПРОСВЕТНА РАДНИКА

Поморишје, као и његов главни политички, административни и културни центар — Арад имају богату традицију српског школства. Као и у читавом Банату и другим подручјима Хабзбуршке монархије и овде су се још у XVI и XVII веку припадници младог нараштаја образовали при манастирима, а наставу су обављали калуђери и црквени великодостојници. Али о организованом раду на утемељењу и развоју школства у светлу нових схватања и струјања у друштву можемо говорити тек након Велике сеобе Срба 1690. под вођством патријарха Арсенија III Чарнојевића, протеривања Турака и успостављања аустријске владавине.

Иначе, српско школство у периоду између 1690. и 1790. на територији Хабзбуршке империје прошло је кроз више развојних фаза: српско-словенско (1690—1726), рускословенско (1726—1749), период митрополита Павла Ненадовића (1749—1768) и доба просвећеног апсолутизма тзв. јозефинизма (1769—1790).

Поред доба познатих привредно-друштвених и идеолошких фактора, на развој наставе утицао је и један посебан разлог условљен конкретним приликама у Хабзбуршкој царевини. Наиме, после успостављања Војне границе (у другој половини XVIII века) која је обухватала и Поморишки појас, бечки Двор је желео да на овом подручју буду „школовани граничари” који ће бити кадри да часно извршавају сложене ратне задатке, а са друге стране те одредбе имале су за циљ учвршћење аустријских власти и у крајњој линији германизацију српског и румунског становништва у чему би школа требала да одигра, одлучујућу улогу.

И тако у пролеће 1774. године (по наредби Марије Терезије од 1. фебруара исте године) излази на светло дана нов школски закон, који је израдио Филбигер и по којем је одлучено да се у свим местима где постоји свештеник, оснује и школа и именује учитељ.

Велики подстицај развоју школства дала је одлука Дvorsке канцеларије у Бечу да се за директора националних школа у Банату постави човек православне вере и српске или румунске народности. На то је гроф Клари предложио секретара познатог темишварског владике Викентија Јовановића Видака — Теодора Јанковића Миријевског. Он је у том својству директора националних школа у Банату радио скоро читаву деце-

нију (1773—1782). Поседовао је широко педагошко образовање и богато искуство те је знатно утицао на развој школства и осавремењавање образовно-васпитног процеса.

У таквим се, дакле, околностима радило и развијало и школство на српском језику у Араду, где се прва српска школа помиње још далеке 1720. године.

То и такво школство имало је своју бурну и контрадикторну историју, периоде успона и падова и носило снажан печат феудалног уређења. То се очито огледало у предметима и школским дисциплинама, које су се предавале. Било је такође и бројних покушаја, поготово у другој половини XIX века, да се те вероисповедне школе на матерњем језику и укину, али су оне ипак успеле да опстану. Тако се Рескриптом бр. 38/1868. године и даље гарантује функционисање конфесионалних школа при црквеним заједницама, док је Закон бр. 18/1879. године прописивао обавезно учење мађарског језика у свим основним школама у којима матерњи језик није мађарски.

Српско школство у Араду доживљава свој најснажнији развој и успон крајем XIX века када су у граду на Моришу радили као учитељи вредни и надарени просветари — учитељи Милан и Јован Ћосић.

Милан је био разредни учитељ у Централној школи (где је 1893/1894. школске године учило 35 ђака), а Јован у предградској школи у Прњавору (где је поменуте наставне године било уписано чак 59 ђака).

Браћа Ћосићи били су не само врсни учитељи практичари у разреду и истински народни трибуни, који су своју садржајну и свестрану просветарску активност уносили у све поре народног живота, већ и педагошки теоретичари завидног замаха и домашаја.

Иначе, у пригодној брошури под насловом *Извештај српских народних основних школа у Араду*, за 1893/1894. школску годину, која је објављена у Новом Саду, у штампарији српске књижаре Браће М. Поповића, 1894. године изложене су педагошке идеје и концепције ове двојице врлих просветара, које спадају међу трајно актуелне дидактичке тековине, јер се заснивају на неоспорним научним истинама.

Тако учитељ Јован Ђ. Ћосић у свом прилогу под насловом „Васпитајмо децу” посебно истиче и наглашава значај школе и васпитања за развој личности и друштва уопште: „Од васпитања зависи срећа и напредак човека, а доследно и целог народа, целе државе... Народ се увек оцењује, по својој изображености ...Све оне препоне, невоље и патње преко којих смо прешли, отвориле су нам чисту пољану, па зато не часимо већ упрегнимо све могуће силе, да децу нашу у модерном духу педагогије одваспитавамо”.

Говорећи о главним факторима у тешком и сложенем процесу васпитања деце, он истиче: „Детешце треба прво васпитање да добије од матере своје. ...Матере требају да децу своју спреме за школу, и где су честите матере, те своју Српчад српским млеком одоје и улију у срца својих анђела љубав према свему што је племенито, лепо и корисно па кад овако спремљене новајлије уђу у виноград и расадник где се просвета шири — у школу, учитељ па ма како слабо спремљен био за узвише-

ни свој задатак, знаће срца и душу невинчади онако облагорођавати како то треба”.

Обраћајући се непосредно родитељима он каже: „Ви родитељи, упамтите и разумите да је детиње срце ко неизрађена њива, ако се њива не обради, онако запуштена претвори се у парлог. Како посејеш онако ће ти нићи. Ако посејеш по њиви чисто жито, родиће ти чисто. Ако у срце детиње сејете отров, отровано ће бити, неће му ни школа помоћи... Учите децу вашу док су под вашим крилом, на све што је истинито, племенито, поштено, што је човечно, што је сваком мило и драго, што је воља божја — стварајте лепше од лепших појмова у души и срцу Вашег подмлатка. ...Негујте у кућама својим лепо српски језик и српске обичаје па кад се тако узради у свакој кући, и кад таки Српчићи и Српкињице ступе у школу, онда ће моћи постићи у пуном смислу цел за којом се тежи”.

У истој свесци заступљен је и надахнути прилог учитеља Милана Ђ. Ћосића под насловом „Чувајмо и негујмо своје народне обичаје”. У њему он дотиче и разрађује један од судбоносних проблема Срба у дијаспори — проблем очувања самобитности националног бића, језика и културе. У прилогу се између осталог истиче: „Народ чим своје особине, које га народом чине — и чиме се он од других народа разликује — обичаје и свој народни језик изгуби, престаје народом бити, јер народ у језику и обичајима својима живи. Арадско Српство је свечарску славу већ изгубило, али не дао Бог, ако овако пође и устраје изгубиће и свој народни српски језик... Без сваке сумње је једини спас, једини излаз из тог немилог судбоносног положаја само у — српској народној основној школи. Српска народна основна школа је највреднија чуварица народних особина, српска народна школа је расадница највећег народног нам блага — српског нам лепог језика, српских обичаја, једном речју свега, што је — српско... Промислимо о свему томе озбиљно мушки, па прецимо и прецимо на посао, да сачувамо свој народни језик и обичаје, да их сачувамо и негујемо, а најбоље ћемо то учинити, ако своје радовање и миловање — своју децу у српску школу шаљемо! Шаљимо их у српску школу, а школа српска ће своје учинити и сачуваће и неговаће све што је српско! Дао Бог да ово неколико искрених речи на плодно земљиште падне”.

Сваки коментар на маргинама ових мисли је излишан, јер иако је од објављивања овог прилога прошло већ више од сто година његова актуелност је запањујућа. И дан-данас Срби у Румунији треба да се постојано залажу и боре за свако дете школског узраста, како би га родитељи уписали у српске школе, јер Срба је због беле куге све мање, а тиме и све мање школа на српском језику.

У другом делу ове веома занимљиве књиге двојице арадских просветара стоји да је школска 1893/4. година почела 1. септембра 1893. године и да је у Централној школи било уписано 19 мушких и 16 женских ђака, а у предградској школи, у Прњавору 31 мушких и 28 женских, тј. свега 94 ученика и ученице. На Малу Госпојину (8/20. септембра), после Свете литургије обављено је „Призивање св. Духа”, док су школске књи-

ге раздељене деци 16. новембра. Први школски течај завршен је 3. јануара 1894. године а истога дана раздана су и школске сведоцбе ученицима.

На дан Светог Саве, првог српског архиепископа и просветитеља (14/26. јануара), после свете литургије водицу је осветио Ђура Јеврић, протонамесник парох сегедински, учитељи сваки у својој школи говор држао, а „деца декламоваше“.

Други школски течај завршен је 25. априла када су и школске сведоцбе раздељене, а Ускршњи распуст трајао је од 26. априла до 8. маја.

Дана 27. априла по старом календару свечано је прослављена 300. годишњица Спаљивања моштију светог Саве. У очи тога дана свештеници Самуило Поповић и Доситије Курјаковић, најсвечаније Бденије отслужише, а на сам дан те тужне успомене на најсвечанији начин отслужише: високопречасни г. Корнелије Живковић, архимандрит уз суделовање Глигорија Букуровића, свештеника из Печке и Јефте Петровића свештеника из Батање. У цркви врло леп говор је држао Самуило Поповић, а после водоосвећења у приградској школи у Прњавору говор је држао разредни учитељ Јован Ђ. Ђосић, док су деца декламовала.

У поглављу под насловом „Наставно градиво“ изнет је наставни план за 1893/4. школску годину, „што је од учитељства зготовљен, а од месног и епархијског школског одбора у Темишвару одобрен.“

Из веома документованог Извештаја Српских народних основних школа у Араду двојице учитеља Милана Ђ. Ђосића и Јована Ђ. Ђосића сазнаје се још и то да су током 1893/4. школске године Централну и Предградску српску народну школу посетили и на часовима присуствовали месни школски управитељ г. Арсеније Илић (6 пута), надзорник месних градских школа г. Јосиф Милиг (1 пут), краљевски школски надзорник арадске жупаније Арпад Барјаши (2 пута) и епархијски школски референт г. Димитрије Долга (1 пут).

Такође школе је чешће посећивао и месни парох Доситије Курјаковић.

Школама је руководио Месни школски одбор у чијем су саставу били учитељи као и Милош Станковић, председник, Арсеније Илић, школски управитељ, Сава Поповић, школски старатељ и Мија Тешић, Ђорђе Маринковић, Андрија Антоновић и Доситије Курјаковић (чланови).

Фонд за издржавање школа оствариван је на основу следећих извора: припомоћ од стране Српске васпитне школске закладе — 760 форинти, припомоћ од магистрата славног краљевског града Арада — 200 форинти и из црквене општинске благајне — 1.020 форинти. Дакле, свега 1.980 форинти од којих је за учитељске плате било уложено 1.870 форинти, а за грејање и чишћење школских дворана — 110 форинти.

У таквим условима и околностима су радили наши врли арадски просветари браћа Милан и Јован Ђосић. Нажалост сада, након више од сто година њиховог свестраног залагања за развој и процват наставе на српском језику у граду на Моришу, тиме и за очување српске милозвучне матерње речи, културе и духовности на овим просторима, у Араду и читавом Поморишју (осим у Фенлаку) нема више српских школа. У Араду српска школа је згасла 1961. године (последња српска учитељица

била је Зора Чолић), у Арад-Гају само годину дана касније, тј. 1962. године (последњи учитељ био је Владимир Гајин). Још је жалосније што нема никаквих знакова нити изгледа да би у догледно време те школе могле оживети.

Dragomir Mirjanić

TWO RENOWNED EDUCATORS FROM ARAD

Summary

In the development of the Serbian school system in Arad, two educators had a significant role: Milan and Jovan Ćosić. Besides being excellent teachers and practitioners, they were also notable pedagogical theoreticians, as well as prominent education activists and national tribunes. Their pedagogical ideas and concepts were presented in the occasional booklet with the title *Report of the Serbian Elementary Schools in Arad for 1893/1894*. This reminder dedicated to them appears at the time when in the town on the Mures there are no Serbian schools: the Arad one stopped working in 1961, and the one in the suburb Arad-Gai in 1962.

Dragomir Mirjanić

DOUĂ DISTINSE CADRE DIDACTICE DIN ARAD

Rezumat

În dezvoltarea învățământului în limba sârbă din Arad un rol însemnat l-au avut două cadre didactice: Milan și Jovan Ćosić. Pe lângă faptul că ei au fost învățători cu rezultate deosebite în activitatea practică, ei s-au evidențiat ca teoreticieni pedagogici, precum și cadre didactice multilaterale și tribuni ai poporului. Ideile și concepțiile lor pedagogice au fost prezentate într-o broșură ocazională cu titlul „Raportul școlilor primare sârbești din Arad pentru anul școlar 1893/1894”. Ne reamintim de ele, spune autorul, în perioada când în orașul de pe Mureș nu mai există școli sârbești: cea din Arad s-a stins în 1961, iar cea din suburbia Arad-Gai în 1962.

Радован Мићућ

КЊИЖЕВНИ И НАЦИОНАЛНИ ПОСЛЕНИК НИКОЛА НИКА НИКОЛИЋ

Песник, сатиричар и публициста Никола Ника Николић био је запажен сарадник српских часописа и листова који су излазили половином 19. столећа. Још као ђак јавио се стиховима у „Србском народном листу” Теодора Павловића и у календару „Зимзелен” Александра Андрића. Песме је објављивао и касније, у „Седмици” Данила Медаковића, а огледао се у краткој прози и публицистици, у Медаковићевом Књижевном додатку „Јужне пчеле”, у Андрићевом „Световиду” и потом у „Седмици”. Поставши свештеник, посветио се пастирском раду, у раздобљу после укидања Војводства Србије и Тамишког Баната и издвајања Румунске православне цркве из Карловачке митрополије. Данас потиснута у заборав, његова предана јавна делатност на својеврстан начин сведочи о струјањима у књижевности и друштвеном животу Срба у Хабзбуршкој монархији.

Никола Николић је рођен 9. априла 1827. године у банатском селу Кнез. Потиче из угледне српске стариначке породице; његов деда Марко био је кнез, а отац Димитрије свештеник у тој старој насеобини настањеној Србима, Румунима и Немцима. И Никола је био опредељен за свештенички позив, те се, после завршених шест разреда темишварске Гимназије, 1847. године уписао на Богословију у Вршцу. Када су 1848. године избили ратни немири, одлази у Загреб и тамо слуша филозофију. Када су сукоби окончани, вратио се у вршачку Богословију. Завршивши је, постао је ђакон и учитељ у родном селу. Године 1854. тада темишварски владика Самуило Маширевић рукоположио га је за свештеника и после смрти оца Димитрија син Никола је преузео нимало лаку дужност православног пароха у Кнезу. После две деценије узорног свештеничког рада, 1889. године тадашњи епископ у Темишвару Георгије Бранковић произвео га је у протопрезвитера. У том чину водио је бригу о парохији Српске православне цркве и о Србима у Кнезу, као и дотад, веома успешно и поред тешкоћа на које је наилазио.

Књижевни и публицистички рад Николе Николића, који претходи његовом пастирском делању, одвијао се у националном духу. Млади песник и публициста био је окренут ономе што је у тој епохи било од пре-

васходног значаја за српски народ, а у доба великих историјских промена то је било очување народности Срба. Песник Николић доживљавао је остваривање тог егзистенцијалног циља као борбу за опстанак народа.

Већ у стиховима његове прве песме, написане у Вршцу и објављене у „Сербском народном листу” под насловом *Доба је!*, можемо запазити националну мисао која ће му бити водиља и у потоњим остварењима:

Наши деда вел’ка дела,
И њиовог’ духа смела,
Показују наше песме
Које стрти нико несме;
Зато сваки Србин прави,
Предка да не заборави!¹

Написана уочи бурне 1848. године, та песма садржи и јасну поруку Србима:

Или труба затрубила,
На бојиште позивала,
И на гласак Србског грла
С л о г а б р а ћ о кад узурла;
Сви сложно да с’ спремамо,
Человођу да слушамо;²

А у посебној строфи песник је исказао своје политичко опредељење у време када је мађарска буржоазија тежила рестаурацији угарске краљевине са јединственом мађарском нацијом:

Цару верни сви будимо,
За здравље му сви да бдимо,
Богу молбе принашајмо
Пак се крепко тад уздајмо;
Да ће срећа нам цветати,
Сунце славе засинути.³

Исте јесени Никола Николић, „I. лет. Богослов”, објавио је још две песме — *Црни Ајдук Мијаило* и *Надџис на Ружицу*. Обе је написао са више књижевноестетских претензија него што је то био случај са стиховима песме *Доба је!*

Сочињеније *Црни Ајдук Мијаило*, које је назвао баладом, испевао је у десетерцу и у њему описао како хајдук у мркој ноћи пресреће једног старца и, не препознавши да је то његов отац, убије га и опљачка. Када се месец појави између облака, он виде шта је учинио, те позове гром да га „пориже” и тада:

¹ *Сербски народни лист* XII, 31, Пешта 1847, 241.

² *Исто*.

³ *Исто*.

Севну муња, гром из неба пуче,
Ајдук Миљко на веки умуче.⁴

И другу песму Николић је испевао у десетерцу, али као апострофу ружи. Лирско обележје и лични тон стиховима даје слика:

А кад т' Анка за недро придене,
Сваком' срце у грудима гине.⁵

Вечерња њесма њасџирке, коју је написао у Загребу и објавио у Андрићевом календару „Зимзелен” 1848. године, сведочи о песниковом настојању да пронађе нов метрички израз. Испевана је у наизменичним трохејским осмерцима и јампским седмерцима и у том сазвучју реалистички представља слику природе у смирају дана. Последња строфа као да је претеча дескриптивне лирике Војислава Илића:

Већ и ратар ено гони,
Плуг и марву дому свом;
Ајде стадо те се склони,
Ајде следуј гласу мом.⁶

Исте године у Загребу Николић је испевао *Бојну њесму*. У метричком склопу као и *Вечерња њесма њасџирке*, она одјекује попут корачнице захваљујући сугестивно израженим позивима у борбу:

Јеси л' рода синак врли,
Дужи барјак — ајд у бој;
прадеди су ти сатрли
Душманина силни број.
Узми дакле пример њин:
Та њиов си унук, син!⁷

Међутим, песник се још једном вратио поетском изразу у десетерцу, у песми *Вуку Сџеф. Караџићу*, коју је написао вративши се у Вршац 1849. године, а објавио ју је у Андрићевом „Зимзелену” за ту годину. Очито, желео је да песму посвећену издавачу народне поезије испева у прикладном метричком изразу.

Када је у пролеће 1852. године Александар Андрић у Темишвару покренуо „часопис србски” „Световид”, међу прилозима у њему поново срећемо стихове Николе Николића, који се сада јавља из родног Кнеза. У родољубивој песми *Босни*, испеваној у седмерцима, у ритму јамба, млади поета показује контраст између слободног живота, додуше идеа-

⁴ *Србски народни листи XII*, 38, Пешта 1847, 297.

⁵ *Исти*, 304.

⁶ *Зимзелен*. Србско-народни месецослов за годину преступну 1848, Суботица 1848, 80—81.

⁷ *Исти*, 85.

лизованог, у Војводству и Кнежевини Србији и ропског положаја Срба у Босни:

Свак слободе доби част,
И ужива сваку сласт:
Босна слуша ланца звек —
Босну тишти робства век.⁸

Песма *Задовољство* привлачи пажњу по томе што у њој Николић није изражајност подредио строгој метричкој форми десетерца или трохеја и јамба, него је рефлексије исказао слободније, у ритму једанаестерца са дактилским или трохејским завршетком, у строфама од три стиха са припевом, што подсећа на традицију грађанског песништва с краја 18. столећа. Тако изражен контраст у поимању животних вредности између богатог и мудрог човека звучи сентенциозно у стиховима:

Кратко је време земнога живота
Краће јошт траје, богатство, красота,
Мудрац на земљи сву славу и хвалу,
Држи за малу.⁹

Тематски и метрички разнолике су и песме што их је Николић објављивао у Медаковићевој „Седмици”. Посебно су карактеристичне оне штампане 1852. године.

Прва од њих је *Усклик његовом ц. к. и ай. Величеству Францу Јосифу I, великом Војводи Српском*, која садржи акростих „Живио Франц Јосиф Први Велики Војвода Српски”. Испевана у десетерцу, она представља панегирик Ћесару који „Војводство је опет васкресио”.

Одјев Српкињи војвођанки, у сазвучју десетерца, садржи подсећање на још поробљене српске земље — „Што их тлачи нога потурице” — и исказано уверење да „с’ врачара диже с’ слава стара!”.

У том кругу песама најзанимљивија је *Вила Илиркиња*. То је алегорија у народном десетерцу, у којој се Марко Краљевић сукобљава са вилом, очито персонификацијом илирског покрета. Вила Илиркиња има наднаравну моћ и подиже „из гроба Илира”,

А Хрвата и најжешће Срба,
Она шиље на дно мрачна гроба.¹⁰

На позив Загоркиње виле, која тужи због отете славе, Марко се буди, одлази у Хрватску, Шарац на небу стиже Илиркињу и баца је на земљу, а његов господар је буздованом бије, „Да сва гора и *гај* звечи”. Песник је истакао реч гај и тако направио алузију на Људевита Гаја, родо-

⁸ *Световид I*, 9, Темишвар 1852, 1.

⁹ *Световид I*, 46, Темишвар 1852, 1.

¹⁰ *Седмица I*, 16, Нови Сад 1852, 121.

начелника илирског покрета. Иако су сви мислили, наставља песник, да није преболела убоје, Илиркиња се поново јавља и:

Опет' буди сад мртвог Илира!
А нас живе по све да усмрти.¹¹

Он стога позива и Србе и Хрвате да јој се супротставе, како би међу њима остао „мир љубави”. Подигавши глас против мртвог илирског имена, Николић је, несумњиво, устао у одбрану традиције оличене у живом народном имену.

Руковод песама о којима смо досад говорили показује да поета из Кнеза није био песник високих домета. Круто се држећи метричких образаца, знао је да се огреши о правилност облика речи и о њихову конгруенцију, а уз то језик му је непрочишћен и натруњен дијалектизмима. Али то никако не доводи у питање изражено родољубиво осећање које происходи из његових песама. Тај, можемо га са сигурношћу истаћи, основни мотив Николићевог литерарног деловања уочљив је и у публицистичким радовима које је родољуб из Баната објављивао у српским часописима педесетих година прошлог века.

„Сматрајући из близа како се наш народ, особито у Банату с' дана на дан умаљава и у друге народе прелива, одавна сам ја те намере био, да овом преважном предмету мненије моје Србском свету на расуђење и могуће удејствовање предложим” — тако Никола Николић почиње свој чланак *О преливању србског народа*, који је почео објављивати у „Световиду” 27. августа 1852. године. Трагајући за узроцима те појаве, он је у овом осврту, писаном пре алегорије о вили Илиркињи, пошао од става да се народи разликују по језицима које говоре, а не према вероисповести. Истакавши да се, насупротив томе, у нашем народу људи разликују према вероисповести, дакле наопако, те да се по томе и називају, навео је пример потурчењака у Босни, који говоре српски, а сматрају се Турцима, као што и „Срби покатоличени истина говоре србски, али опет нит' маре толико за језик нит' за народност своју, него се држе светске користи ради за Мађаре или за друге народе, а право своје име незнају и одричу”.

Добар познавалац прилика у Банату, Николић се нарочито бавио ишчезавањем Српства у варошима и селима. Један од узрока претапања Срба у верски сродне Румуне био је, по његовом мишљењу, лингвистичке природе; сматрао је да је српски језик богатији и разноврснији од румунског, те га Румуни теже науче, док Срби лакше и брже науче румунски, па тако у национално мешовитој средини постепено приме и друга обележја румунске народности.

Други узроци нестајања Српства, што их је потом навео, много су уверљивији. Објашњавајући речене појаве, Николић је имао на уму однос Срба према сопственом језику. Он најпре указује на то да је непросвећеност простог народа суштински узрок његовог националног отуђе-

¹¹ Исто, 122.

ња, да би затим осудио људе из виших слојева који занемарују свој матерњи језик и, штавише, сматрају „да је срамота србски говорити, и да то врло просто и незгодно њиовом утанчаном слуху звони.” Како би био што убедљивији у настојању да се чува и негује народни језик, млади Ђакон је истакао да је он, као и сваки други језик, природна појава која је дар од Бога, па они који не говоре својим него туђим језиком чине грех према Творцу, те их за то чека заслужена казна. А онда је, пошто је апострофирао српску господу, трговце и одличнике који између себе туђим језиком говоре, упозорио на оне несавесне родитеље који своје дете „најпре туђим језиком муче, туђим воспитатељма на науку дају и силом му туђ говор у уста уклопе, тако, да кад одрасте, или ништа незна србски или врло мало као у каквом дугом сну натуца.”

Указавши, потом, како код Мађара о народном језику брину племићи и најзнатнији људи, забринуте Николић је подсетио на равноправност у просвећивању коју омогућава Војводство под царском заштитом и означио основне поставке националног културног и просветног програма, али није пропустио да жаоку критике усмери на најимућније Србе: „Поред оваки удобни околности и надежде боље будућности види ћемо, како ће се Срби показати и како ће они у овом делу успети. Први корак ваља да се учини од интелигенције светске и свештене; Спаије нек стварају светско, а Свештеници црквено изображеније. Међу Спаијама разумевам ја не само Аристократију, него и новчану Аристократију, која прву често у богатству превозилази, и с богатством се поноси. Поноси богме лепим кућама, целепима, пустарама и пр. а не библиотекама и делма вештине и милостиње.”¹²

Критички став не само према занемаривању матерњег језика, него и према свим оним појавама у српском друштву које су доводиле у питање културно наслеђе и егзистенцију нација, Никола Николић је уобличио и исказао у читавом низу сатиричких прилога у „Седмици” почев од 1854. године. Међу њима карактеристичан је онај којем је дао наслов *Оглас* са устаљеним поднасловом Милобрука Н. Николића. У том прилогу он пародира трговачки оглас и између осталог наводи: „За заковане тврдице, цимрије и псевдо-родољубце, имам особите кљеште, с којима лако могу коју крајцару из цепа исчупати на народну корист.

За Надриписце, имам хемичне артије; на коју ако и ништа нису написали, кад неким средством преко артије превуку, таки излази то њиово дело на углед.

За женске имам једну лепу у кадифи везану књигу, искићену драгим камењем и бисером, у више екземплара; врло сходна за украшај тоалетног асталчића, а важност садржаја довољно се познаје из наслова: Руководство к повраћају изгубљенога стида, са више рецепата о полепшавању душе и срца.

За оне, који и без читања много знаду и преучени су, постарао сам се и за њихову забаву; имам књига, лепо с поља везани и позлаћени, а у

---

¹² *Световид* I, 19, Темишвар 1852, 2.

нутри немају ни једног слова; управо је књига њиовом уму поњатна и сходна.¹³

На исти начин Николић је негодовао и против немара који су Срби показивали према подухватима од националног културног значаја: „Како ствари данас стоје? ово се је питање већ досадило публикуму, на које обично одговор добијамо: „све по старом!” за то сам и прибавио неко средство, с којим се могу те ствари дићи, помаћи и преместити. Ово ће средство мислим многи Срби пре свега купити, па да могу једанпут дићи које народно сакровиште, и видити колико је оно још тешко, и да узмогу преместити Матицу Србску, и т. д”.¹⁴

Сатирички је речита и милобрука под насловом *Дангубе*. На опаску с почетка текста — „сав Вуков речник од корице до корице да човек испремеће, једва ће наћи важнији речи, на којима толика тежина смисла лежи, од ове две, из који је наша дангуба тако искусно и вешто састављена”, наш сатиричар је надовезао конвенционално значење синтагме изгубити дан или дане, на пример путујући, па пошавши од те етимолошко-семантичке поставке, дао је речи дангуба иронично значење, како би извргао подсмеху негативне појаве у српском друштву. Наводећи „досадашња исполинска дела” дангубе у прошлости али и у савремености, он каже: „Турско царство, за које се сав свет био подигао и (3) лопатама и ћускијама да га подупре да се не сурва; а наша га је дангуба с почетка готово сама подигла и утврдила. За бој на Косову, имамо највише нашој дангуби благодарити, што се данас и ми пред светом похвалити можемо, да у нашој историји има и лепо трагички позорја. Што се Жича и други стари манастири из своји развалина не понављају и не подижу, то великој бриги дангубе имамо захвалити, која хоће да све стародревности наше у подлиности потомству сачува. Што немамо толико књига, колико Немци, Французи и други народи, можемо опет дангуби захвалити, која нас чува, да не ослепимо пишући и читајући многе књиге, итд”.¹⁵

Добром познаваоцу друштвеног живота, Николићу нису измакле из вида ни помодне појаве које су прихватили Срби и Српкиње: „Луксуз са силним стварима и адиђарима, премлогим ђаконијама, сувишним тортама, сијасет паштетама, и дреждањем целог дана за столом, то је све плод великог искуства дангубе и њени чланова дангубица. Мода са силним хаљинама и кићанкама, са помадама, сапунима, огледалима, тоалетима, шмизетима, гладилицама и тиришаљкама; за све ово имају госпе највише дангуби благодарити, јер без ње не би се оне јамачно могле с отим стварима тако лепо наместити и накинђурити”.¹⁶

Више него плодовима дангубе у прошлости Николић се бавио њеним последицама међу савременицима. Луксуз, расипништво, неспремност да се притекне у помоћ националној просвети и култури, помодарство и друге сличне појаве он је критиковао афоризмима, епиграмима и

¹³ *Седмица* IV, 31, Нови Сад 1855, 245—246.

¹⁴ *Исти*, 246.

¹⁵ *Седмица* V, 30, Нови Сад 1856, 240.

¹⁶ *Исти*.

сатиричним стиховима у рубрикама *Ораси*, *Милобруке* и *Надјиси*. Ту срећемо и Николићеве сентенције у стиху о универзалним људским вредностима, напореда с критичким опаскама, такође у стиху, о негативним карактерним особинама. У „Седмици” је објављено неколико његових пригодних песама, у форми епиграма, посвећених преминулом Јовану Стерији Поповићу, и то није случајно ако имамо у виду тематику мало пре поменутих сатиричних прилога.

Књижевну делатност Николе Николића заокружују његови преводи са немачког и популарно-научни чланци различитог садржаја. Још пре гашења „Седмице” престао је његов књижевни и публицистички рад. Јавио се поново из Кнеза, 1868. године, у новосадској „Даници”, песмом у десетерцу *Моја српска драга*, коју је посветио својој српској успомени, оличеној у јунацима средњовековне прошлости. Та песма настала је исте године када је почео његов предани свештенички рад у Кнезу.

Никола Николић је постао свештеник у маленој парохији која је после издавања Румунске православне цркве из Карловачке митрополије остала и без храма и без парохијске сесије (1864). Али њен парох се није мирио са тим. У духу древне традиције, коју су утемељили српски прво-свештеници и владари, подстакао је Србе у Кнезу да сазидају своју цркву, и они су то учинили заједно са њим, иако их није било ни двесто душа, према више од две хиљаде Румуна. А будући да је био подједнако заинтересован за чување вероисповести и за неговање народности просвећивањем, њихов свештеник је са сином Милошем подигао здање српске школе.

Угледни свештеник из Кнеза, знан као прота Ника, био је судеоник и политичких збивања. Припадник Политове Српске народне слободумне странке, представљао је, заједно са др Бранком Стефановићем, Србе из Темишвара и околине на Народно-црквеном сабору у Сремским Карловцима 1890. године. Приликом избора српског патријарха на том Сабору, свој глас дао је Георгију Бранковићу, који је тада постао архиепископ Карловачке митрополије.

Више од три деценије свештеник Никола Николић је био духовни вођ Срба у Кнезу. Делаштво је прилежно и неодустајно, не осврћући се на многе тешкоће ни на личне тегобе због оболелих очију, све до 1901. године, када се повукао у заслужену мировину, препустивши парохију сину Милошу. Потом је претрпео тежак ударац — смрт Милошеву. Прота Ника преминуо је у Темишвару 2. јануара 1911. године; сахрањен је у родном селу, испраћен и ожаљен од житеља свих вероисповести и народности.

Савременик Јована Стерије Поповића, Ђуре Јакшића и Јована Јовановића, потоњег Змаја, Никола Николић се у свом времену исказао као песник родољубивог надахнућа, али не и великих уметничких домашаја. Много ближи поменутих српским књижевницима био је као сатиричар, оштроок и критичан према шкољдивим објавама код својих сународника у свеколиком Српству. Сам је надмашио многе српске прваке саздавши у маленом Кнезу две велике задужбине — православни храм и школу за српски народ.

Radovan Mičić

LITERARY AND NATIONAL ACTIVIST NIKOLA NIKA NIKOLIĆ

Summary

Poet, satirist and publicist Nikola Niko Nikolić was born on April 9, 1827 in the Banat village Knez. He attended grammar school in Timisoara, studied philosophy in Zagreb and completed the theological school in Vršac. From 1847 to 1853 he wrote contributions for the *Serbski Narodni list* (*Serbian National Magazine*), *Svetovid*, *Sedmica* and other Serbian journals and magazines. In his inspired patriotic, reflexive, descriptive and allegorical poetry, he did not reach higher achievements, despite his pronounced literary-esthetic aspirations, particularly in the metrics. In his publicistic works, he dealt with the issues related to the assimilation of nations, causes for the blending of the Serbs with the Romanians, and the attitude of the Serbs to the national language. In his satirical comments he criticized extravagance, unwillingness to help national education and culture, faddishness and other phenomena in the Serbian bourgeois society which endangered the cultural heritage and the survival of the nation. From the 1860s he completely dedicated himself to the position of the priest in his native village. Due to his endeavours, the Serbs in Knez built their Orthodox temple, and he with his son built the edifice of the Serbian school. In 1890 he was a representative of the Serbs from Timisoara and surrounding area at The National-Ecclesiastical Council in Sremski Karlovci. Nikola Nikolić, the priest Nika, died on January 2, 1911 in Timisoara; he was buried in Knez, seen off and mourned by the inhabitants of all confessions and nationalities.

Radovan Mičić

SCRIITORUL ȘI TRIBUNUL NATIONAL NIKOLA NIKA NIKOLIĆ

Rezumat

Poetul, sasatiricul și publicistul Nikola Nika Nikolić s-a născut în 9 aprilie 1827 în satul bănățean Chinez. El a frecventat liceul la Timișoara, filozofia la Zagreb și a terminat Teologia la Vârșeț. În perioada 1847—1856 a colaborat la *Serbski narodni list* (*Gazeta națională sârbească*), *Svetovid* (*Sf. Vid*), *Sedmica* (*Săptămâna*) și 'la alte reviste și ziare sârbești. În poezia sa patriotică, reflexivă, descriptivă și alegorică inspirată nu a atins valori deosebite, în ciuda pretențiilor literar-estetice manifestate, mai ales în ceea ce privește metrica. În lucrările sale de publicistică a abordat probleme legate de asimilarea poporului, cauzele asimilării sârbilor, ei devenind români și ale atitudinii sârbilor față de limba populară. În articolele satirice a criticat risipa, faptul că mulți nu sunt dispuși să ajute învățământul și cultura națională, faptul de a fi la moda și de a te comporta ținând cont de alte fenomene prezente în societatea burgheză sârbească care au pus sub semnul întrebării moștenirea culturală și supraviețuirea națiunii. Din anii '60 ai secolului XIX s-a dedicat pe deplin activității de preot în satul natal. Datorită stăruințelor sale, sârbii din Chinez și-au ridicat hramul lor ortodox, iar el, împreună cu fiul său, a construit clădirea școlii sârbești. În anul 1890 a fost reprezentantul sârbilor din Timișoara și împrejurimi la Soborul popular-bisericesc din Sremski Karlovci. Nikola Nikolić, protopopul Nika, a încetat din viață pe 2 ianuarie 1911 la Timișoara; a fost înmormântat în cimitirul din Chinez, însoțit și deplâns de consăteni săi, din rândurile tuturor confesiunilor și naționalităților.

Олга Микић

СЛИКАРСКА ПОРОДИЦА АЛЕКСИЋ

Да се више чланова једне породице баве истим уметничким занатом, сликарством или дрворезбарством, код Срба, у прошлости, није био редак случај. Поменућемо, као пример, познату сликарску породицу Димитријевића-Рафаиловића из Рисна, чији многобројни чланови са радовима из XVII, XVIII и XIX века представљају локалну, бококоторску иконописну школу.¹

На ширем подручју Баната у XVIII и XIX веку деловало је неколико сликарских породица. То су Бечкеречки Поповићи (Димитрије, Теодор и Георгије),² Темишварски Петровићи (Сава и Павел),³ Белоцрквански Јакшићи (Арсеније, Јосиф и Димитрије),⁴ и међу њима најмногобројнија сликарска породица Алексића из Арада, чија се делатност прати кроз три генерације сликара током друге половине XIX и првих деценија XX века. Родоначелник је Никола Алексић (Бечеј, 1808 — Арад, 1873), затим његов син Душан (Арад, 1843 — Деска 1900) и синовац Јован (Темишвар, око 1820 — Врањево 1859), те Душанови синови Иван (Арад, 1868 — Модош, 1937) и Стеван (Арад, 1876 — Модош, 1923). Никола је, додуше, био родом из Бечеја али је као млад, после сликарских студија у Бечу и Италији и краћих боравака у Кикинди и Темишвару, прешао у Арад (1840), где је купио кућу, добио право грађанства, отворио сликарску радионицу и остао до смрти. Тамо је провео највећи део живота, у кући у Улици багремова, срећно ожењен Маријом Станкић, ћерком српског официра на служби у Верони, коју су у породици називали „лепом Италијанком”. Имали су шесторо деце, због чега је био упућен да непрекидно и много ради. Био је један од најплоднијих српских сликара XIX века; насликао је близу хиљаду религиозних слика и неколико стотина портрета. Сликао је иконе и комплетне иконостасе и осликавао зидове и сводове српских цркава на подручју некадашње Карловачке ми-

¹ П. Мијовић, *Бококоторска сликарска школа XVII—XIX века*, Титоград 1960.

² В. Поповић, *Велики Бечкерек сликарско средиште у Банату*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 13, Нови Сад 1977, 117—147.

³ Л. Шелмић, *Темишварски сликари Сава и Павел Петровић*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 17, Нови Сад 1931, 183—217.

⁴ П. Васић, *Сликарска породица Јакшића из Беле Цркве*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 1, Нови Сад 1965, 265—284.

Никола Алексић,
Уметникова деца Јован и Корнелије Алексић (1850—60)

трополије, од којих су неке после јерархијске поделе 1864. припале Румунима. Такве су, сада румунске, цркве у Фибишу, Кувину, Араду (катедрални храм) и у Арад-Микалаки. Радио је, такође, за многобројне српске цркве у Румунији: Текелијину Петропавловску цркву у Араду, где је сликао иконостас и сводове, и цркве у Великом Сенмиклошу, Српском Сенмартону, Великом Сепетру, Малом Бечкереку и Варјашу. У Војводини је сликао цркве у Мољу, Банатском Аранђелову, Елемиру, Новом Кнежевцу, Куманима, Новом Милошеву, Мокрину, Радојеву, Меленцима, Госпођинцима и Остојићеву. Паралелно је насликао велики број грађанских портрета од којих поједини долазе у ред најбољих портрет-

Никола Алексић, Иконостас цркве Светог Петра и Павла

ских дела српског сликарства XIX века. О овој преобимној сликарској делатности је још од средине прошлог века доста писано.⁵ У новије време обрађена је монографски, са посебним освртима на портретско и црквено сликарство, уз стручну валоризацију комплетне уметничке делатности која је стилски била у оквирима средњеевропских, познокласици-

⁵ С. Николић, *Садашњи српски врсни живописци*, Седмица 15, Нови Сад 1852, 116; И. Алексић, *Никола Алексић*, Календар Кикинджанин, Велика Кикинда 1896; В. Петровић, М. Кашанин, *Српска уметност у Војводини*, Нови Сад 1927, 101—103; М. Коларић, *Класицизам код Срба I*, Београд 1965, 125—130.

стичких и назаренских сликарских особина.⁶ Недавно је писано о Алексићевим значајнијим радовима у Румунији: у црквама у Араду, Српском Сенмартону, Малом Бечкереку, Великом Сенпетру и Варјашу, где је истакнуто његово велико мајсторство у коришћењу палете светлих, разнежених, прозрачних боја.⁷

Као угледан и уважаван сликар, Никола Алексић је сликарском занату обучавао неколицину младих, касније значајних српских сликара: Новака Радонића, Аксентија Мародића, а краће време и Љубомира Александровића, премда су они после сликарских студија изградили свој лични стил без виднијег подсећања на учитељеве поуке у сликарству.

Јован Алексић, Официр из Кикинде (1840)

⁶ М. Николајевић, О. Микић, *Дело Николе Алексића*, Нови Сад 1974; В. Поповић, *Српски споменици у Румунији*, Суботица, 1996, 16—18; 24—27; 164—165; 168—170.

⁷ М. Јовановић, *Сликариство Темишварске епархије. Текелијина црква у Араду, Никола Алексић у Српском Сенмартону, Малом Бечкереку, Великом Сенпетру и Варјашу*, Нови Сад 1997. 207—217, 242—252.

Само се у њиховим раним радовима, поготову портретским, уочава извесна зависност од Алексићевог начина сликања.⁸ Његови верни подражаваоци остали су до краја мали, локални мајстори који су сликарско образовање стицали само у домаћим радионицама, као што су били Ђура Пецић и Лазар Ракић,⁹ и, што је разумљиво, његови најближи сродници и сарадници син Душан и синовац Јован Алексић. Старији од њих Јован, син Николиног брата Алексе учитеља у Темишвар-Мехали, учио је сликање од стрица још за Николиног боравка у Кикинди. Тамо су настали његови први самостални радови. Иначе, у почетку је сарађивао са стрицем. Велике послове, малање црква, није радио самостално него само мање, појединачне иконе и портрете, од којих је неколико евидентирано. Умро је рано, пре навршених четрдесет година, у Врањеви.¹⁰ Поменућемо и то како породични биограф наводи да је и Јованов млађи брат Миша Алексић сликарство такође учио код стрица у Араду и да је даром све своје рођаке-сликаре надмашио. Настрадао је као младић у буни 1848, а радови му нису познати.¹¹

Николин син Душан Алексић од оца је рано изучио сликарски занат и већ му је као дечак од петнаест година помагао при извођењу већих сликарских послова. И поред очеве намере, сликарске студије није похађао. Бавио се скоро искључиво црквеним сликарством. За четири деценије сликарског деловања радио је у преко тридесет црква, српских и румунских, највише на подручју северног Баната, али има радова и у Срему и Бачкој. Највише је радио зидне слике, од којих су многе уништене каснијим пресликавањима. У почетку је сарађивао са оцем у Араду, Малом Бечкерку, Варјашу и Остојићеву, затим са Љубомиром Александровићем у Немету,¹² и Ђуром Пецићем у Српском Падеју и Кикинди.¹³ Старији син Иван му је помагао при сликању црква у Банатском Брестовцу и Бољевцима, а млађи Стеван је довршио сликање иконостаса у Дески, јер је Душан умро у току његовог сликања. Самостални већи радови су му сликање црква у местима: Кнез, Кеча, Банатска Дубица, Српски Арадац, Дивош, Голубинци и Жабал, у којима је често обнављао старије иконостасе и радио зидне слике. Насликао је и већи број појединачних икона и мали број портрета, од којих је само неколико евидентирано. Као сликар скромних могућности, спретно је опонашао очев начин сликања, користећи његове скице и картоне, али квалитет очевих радова није достигао. Његове радове обележавају пепељасто сиви тонови инкарната и крута поставка фигура.¹⁴

⁸ М. Јовановић, *Новак Радонић*, Ада 1979, 34; Љ. Живановић, *Аксентије Мародић*, Нови Сад 1970, 6.

⁹ О. Микић, *Сликар Ђура Пецић*, Рад војвођанских музеја 27, Нови Сад 1981, 203—209.

¹⁰ О. Микић, *Нови подаци о сликарској породици Алексић*, Свеске Друштва историчара уметности Србије, Београд 1986, 129—132.

¹¹ *Исто*, 129.

¹² М. Јовановић, *Сликарство Темишварске епархије*, 236.

¹³ О. Микић, *Сликар Ђура Пецић*, 204.

¹⁴ М. Јовановић, *Сликарство Темишварске епархије, Душан и Иван Алексић* 258; О. Микић, *Нови подаци о сликарској породици Алексић*, 129; V. Popović, *Srpski spomenici u Rumuniji*, Subotica, 1996, 108—109, 178—180; 272—273.

Душан Алексић, Полагање Христа у гроб (1870—80)

Душанови синови Иван и Стеван такође су се бавили породичним занатом. Старији Иван је, додуше, био свештеник и није се професионално бавио сликарством осим што је у младости помагао оцу. Ипак је, у зрелим годинама, самостално насликао скромни иконостас за српску цркву у Моноштору, којим је показао да је поред солидног занатског знања тешко успевао да пређе границе аматеризма.¹⁵ Од њега су још познати неколико појединачних икона и портрета као и копије слика старих мајстора. Поред сликарства бавио се и писањем. Заслужан је као ис-

¹⁵ *Исхо*, 259.

Иван Алексић, Аутопортрет (1918)

питивач старијег војвођанског сликарства. Објавио је биографије свога деде Николе и брата Стевана и монографију Модоша, села у којем је годинама био свештеник.¹⁶ У рукопису су сачуване његове белешке које се односе на делатност оца Душана и стрица Јована. Доста материјала из области српске старије уметности уступио је Лазару Богдановићу за његове белешке о српским сликарима објављиване у „Српском Сиону”, и Иштвану Беркесију за књигу *Темишварски сликари*.

Најмлађи члан ове сликарске породице Стеван Алексић био је најталентованији и једини комплетно сликарски образован. После првих поука у сликарском занату, добијених од оца у Араду, похађао је сликарску академију у Минхену уз финансијску помоћ брата Ивана и скромну стипендију Матице српске. После очеве смрти вратио се у Арад и започео плодну сликарску делатност. Отада па до почетка Првог светског ра-

¹⁶ И. Алексић, *Стеван Алексић*, Прилози летопису Матице српске I, Нови Сад 1928; Исти, *Монографија Модоша*, Ср. Карловци 1932.

Стеван Алексић, Аутопортрет у кафани (око 1904)

та могу се пратити његови обимни радови из области црквеног сликарства такође из године у годину. У почетку је радио у Араду и ближој околини, касније, после пресељења у Модош 1905, и много шире, сликајући осим у Банату и цркве у Срему и Бачкој. Поред иконостаса највише је радио зидне слике, често монументалних формата, а обнављао је и радове старијих сликара, најчешће свога деде Николе. У првим годинама рада, за време боравка у Араду, радио је зидне слике српских цркава у Араду, Темишвару и Чакову. Затим је у Новом Саду сликао свод обновљене Саборне цркве, па зидне слике католичке цркве у Лукићеву и истовремено гробљанску капелу породице Пауновић у Вуковару. У Модошу, где је близу брата Ивана саградио породичну кућу са атељеом, сликао је иконостас и зидне слике сеоске цркве, одмах потом иконостас фрушкогорског манастира Бешенова, порушеног у Другом светском рату, али су делови иконостаса срећом сачувани. Радио је затим зидне слике цркве у Баваништу и обнављао дедине иконе у Елемиру. Следећи обиман посао био је сликање зидова и сводова Преображенске цркве у Панчеву. Тамо је насликао познату композицију *Сјаљивање мошћују Светиоџ Саве*, коју је касније неколико пута на платну реплицирао. Потом је радио на украшавању српских цркава у Конаку, Јарковцу и Ђурђеву, као и обнављању радова свога деде Николе у Куманима и Српском

Стеван Алексић, Голгота I (1918)

Сенмартону. Последњи обимни радови су иконостас и композиције на своду српске цркве у Луговету, зидна декорација маузолеја породице Ђуричић у Руми, зидне слике Граднуличке цркве у Бечкереку и цркве у Кленку, порушене још у току Првог светског рата. За овако обимну делатност у области црквеног сликарства имао је сараднике и помоћнике. То су углавном били његови ученици које је имао у Араду и Модошу. Од њих су познати: Васа Поморишац, Славко Гигић, Владимир Гавриловић, Јанош Ајх, затим неки понемчени Србин Јанковић из Модоша и Мађар Капуши из Крстура. Године Првог светског рата провео је у Модошу, радећи штафелајно сликарство. Тада је сликао иконе, портрете, између којих се истичу аутопортрети, и популарне жанр-сцене из сеоског живота. Насликао је преко тридесет аутопортрета које је често приказивао као жанр-сцене са збивањем у крчми, у веселом друштву, са представом смрти у позадини. Тих година је сликао, мислећи на жртве које је донео рат, персонификацију смрти, морбидну композицију *Велики косач*, и познату слику монументалног формата *Голгоша*, која је изазвала општу пажњу на изложби у Темишвару 1918. Излагао је тада и у Сегедину, док се ранијих година, пре рата, појављивао на групним изложбама у Сомбору (1910) и на IV Југословенској уметничкој изложби у Београду 1912. По завршетку рата намеравао је да се пресели у Београд, на чему је радио његов брат и заштитник Иван, али се то није остварило због његовог све слабијег здравља. Без обзира на то и тада је вредно радио, чак и слике монументалних формата, као што су биле пет великих композиција рађене такође пред смрт (1922—23), за трпезарију српског манастира Бездин, које се сада налазе у Српском викаријату у Темишвару.

О уметничком делу Стевана Алексића постоји обимна библиографија.¹⁷ Последња монографска студија са комплетним каталогом радова сврстава га у представнике Минхенске школе, формираног на традицијама академског реализма, осећајности симболизма и наглашеној експресивности.¹⁸ Принудна изолација и ограничени контакти са светом онемогућили су да буде модернији, али нису могли спречити да буде аутентичан и да импулсивно следи суштинске токове модерног сликарства са почетка XX века.

Olga Mikić

THE ALEKSIĆ FAMILY OF PAINTERS

Summary

In the 18th and 19th century, in the wider Banat area, there were several families of painters; the most famous of them was the Aleksić family of painters from Arad whose work could be followed in three generations of painters during the second half of the 19th and the first decades of the 20th century. Its progenitor was Nikola Aleksić (Becse 1808 — Arad 1873), then there were his son Dušan (Arad 1843 — Deska 1900) and his cousin Jovan (Timisoara, around 1820 — Vranjevo 1859), as well as Dušan's sons Ivan (Arad 1868 — Modos 1937) and Stevan (Arad 1876 — Modos 1923). As a young man, after studying painting in Vienna and Italy, Nikola settled in Arad where he bought a house, got citizenship and stayed till his death. He was one of the most fruitful Serbian painters from the 19th century. He painted almost 1.000 religious paintings and numerous portraits. He also painted iconostases and wall paintings for the Serbian churches in the region of the then Karlovci Metropolitanate of which some were ceded to the Romanians after the ecclesiastical division of jurisdictions. As a renowned painter, he taught the painting craft to a number of Serbian painters, including his son Dušan and cousin Jovan. As the painters of modest capability, at first they co-operated with him, and later worked independently, too. Jovan died young and a small number of his works was preserved. Dušan was much more fruitful; he imitated his father's manner of painting, using his sketches and cartoons, but he didn't reach the quality of his father's works. His sons Ivan and Stevan were also engaged in the family trade. Ivan was a priest and didn't paint professionally. He painted a modest iconostasis for the Serbian Church in Monoštor, showing that it was difficult for him to overcome the limitations of amateurism. He also wrote and published biographies of his grandfather Nikola and his brother Stevan. The youngest member of this painting family, Stevan, was the only one with a complete painter's education. He completed studies at the academy of fine arts in Munich. At the beginning he worked in Arad and its surroundings, and later in a much wider region painting for the churches in Srem and Bačka, not only in Banat. He painted iconostases and wall compositions, often of the monu-

¹⁷ И. Алексић, *Стеван Алексић*, Гласник црквени школски и друштвени лист 30—36, Темишвар 1923, и 1—7, 1924; В. Петровић, М. Кашанин, *Српска уметност у Војводини*, Нови Сад 1927, 127—129; Д. Медаковић, *Српски сликари, Стеван Алексић*, Нови Сад 1968, 257—269; Л. Трифуновић, *Српско сликарство 1900—1950*, Београд 1973, 27, 65; М. Јовановић, *Сликарство Темишварске епархије, Стеван Алексић у Луѓовешћу*, 275—279.

¹⁸ Ј. Јованов, *Стеван Алексић /1876—1923/*, Нови Сад 1989; В. Поповић, *nav. delo Srpski spomenici u Rumuniji*, 21, 22, 286—288.

mental size, and renewed works of older painters, mostly of his grandfather Nikola. He also did a lot of easel painting: portraits and popular genre scenes from rural life. As for his historical compositions, the most well-known are „Golgotha” and „Burning of St. Sava’s Remains”.

Olga Mikić

FAMILIA DE PICTORI ALEKSIĆ

Rezumat

În secolele XVIII și XIX, pe teritoriul mai larg al Banatului și-au desfășurat activitatea câteva familii de pictori dintre care cea mai cunoscută a fost familia de pictori Aleksić din Arad, a căror activitate putând fi urmărită de-a lungul a trei generații de pictori, în jumătatea a doua a secolului XIX și primele decenii ale secolului XX. Inițiatorul a fost Nikola Aleksić (Bečej, 1808 — Arad, 1873), apoi a urmat fiul său Dušan (Arad, 1843 — Desca, 1900) și nepotul de frate Jovan (Timișoara, în jurul anului 1820 — Vranjevo, 1859), și după aceea fiii Ivan (Arad, 1868 — Modoș, 1937) și Stevan (Arad, 1876 — Modoș, 1923). Încă pe când era tânăr, după studiile de pictură la Viena și Italia, s-a stabilit la Arad, unde și-a cumpărat o casă, a obținut cetățenia și a rămas aci până la moarte. A fost unul dintre cei mai fecunzi pictori sârbi din secolul XIX. A pictat aproape 1.000 de picturi religioase și un număr mare de portrete. A pictat iconostas și picturi murale în bisericile sârbești din teritoriul Mitropoliei de la Karlovți, dintre care unele, după divizarea ierarhica, au aparținut românilor. În calitate de pictor distins i-a instruit pe un număr mare de pictori sârbi, între care și fiul său Dušan și nepotul de frate Jovan, să-și însușească meseria de pictor. Fiind pictori cu o capacitate modestă, la început ei colaborau cu el, iar mai târziu pictau în mod independent. Jovan a murit tânăr și au fost păstrate puține dintre lucrările sale. Mult mai productiv a fost Dušan, care imita modul de a picta al tatălui său, folosindu-i schițele și cattoanele, dar nu a atins calitatea picturilor tatălui său. Fiii săi Ivan și Stevan de asemenea au practicat meseria familială. Ivan a fost preot și nu s-a ocupat cu pictura în mod profesional. El a pictat un iconostas modest pentru biserica sârbească din Monoștor, dovedind ca reușea cu greu să depășească granițele amatorismului. Se ocupă și cu scrisul. A publicat biografiile bunicului Nikola și fratelui Stevan. Cel mai tânăr membru al acestei familii de pictori, Stevan, a fost singurul care a avut pregătirea corespunzătoare pentru activitatea de pictor. El a absolvit Academia de pictură din München. La început a lucrat la Arad și în împrejurimi, iar mai târziu într-un spațiu mult mai larg pictând atât în Banat, cât și pentru biserici din Srem și Bačka. A pictat iconostase și compoziții murale, adeseori formatul lor fiind monumental, repictând și lucrări ale pictorilor care au pictat în perioada anterioară, în cele mai dese cazuri picturi ale bunicului său Nikola. De asemenea a practicat mult și pictura pe șevalet: portrete și scene des întâlnite, din viața rurală. Dintre compozițiile istorice cele mai cunoscute îi sunt „Golgota” și „Arderea moaștelor Sfântului Sava”.

Божидар Панић

СРПСКИ РОДОЉУБ И ДОБРОТВОР ГАВРИЛ-ГАВРА ЈАНКОВИЋ

Поморишки град Арад дао је кроз векове српској историји и култури многе значајне личности: војсковође, архијереје Српске православне цркве, уметнике (књижевнике, сликаре, вајаре, музичаре), архитекте, лекаре, народне добротворе. Арађанина Гаврила-Гавру Јанковића са много разлога убрајамо у ред српских родољуба и добротвора. Он је сав свој дуговечни живот посветио српској заједници у Араду, а своју имовину завештао једној од најзначајнијих културних установа српског народа у Хабзбуршком царству — Српском народном позоришту у Новом Саду. После смрти Саве Текелије, Гавра Јанковић је у тешким историјским приликама, безмало целу деценију, успешно носио бреме одговорности за судбину српске заједнице у Араду.

СРБИ У АРАДУ КРАЈЕМ XVIII ВЕКА

Утихнули су одједи развојачења Поморишке војне границе и несрећне сеобе у Русију. У свеукупном градском становништву Арада, ша-роликом по националном саставу (Мађари, Немци, Срби, Румуни, Цинцари, Јевреји, Грци и др.), српски живаљ је још увек по бројности¹, економској снази, заступљености у градском магистрату² — представљао значајну етничку заједницу. Као и сто година раније, потомци граничара Јована Поповића Текелије живели су на речном острву између Мориша

¹ Пре сеобе у Русију Срби су били већинско становништво у Араду. Упор.: Gh. Ciuhandu, *Românii în câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad 1940, 40, 42, 43, 231, O. Lakatos, *Arad története*, Arad 1881, 215.

² Срби су заузимали високе положаје у арадском магистрату. Градоначелници су били: Риста Станојевић (1783/85), Арсеније Сечански (1794/97), а пре њих: Константин Калиновић (1762/65), Петар Васић (1771/72), Јован Мишић (1773/79); бирови (судије) били су: Арсеније Сечански у два маха (1776/77 и 1787/88), Јован Мишић (1780), Петар Божић (1790/93), а у градски сенат бирани су: Петар Арсић (1773/90), Стефан Тенецки (изабран 1787), Сава Арсић (1791/96), Лазар Богдановић (1770/76), Петар Божић (1778), Георгије Јанковић (1798/1809), Лазар Мишић (1791), Георгије Савић (1781), Арсеније Сечански (1785). Упор.: O. Lakatos, *nav. delo*, II, 233—236.

и једног његовог рукавца — Малог Мориша у Српској вароши познатој још као *Civitas Rascianorum*, *Ráczváros* или *Ratzenstadt*, а Срби староседеоци настањивали су Ђуковац, северно од Малог Мориша. Ђуковачка црква Светог Јована Крститеља, задужбина Дмитра Јакшића из XV столећа³, од 1706. године саборна црква Епархије арадске, налазила се у главној улици (*Bischofsgasse*), где су становали арадски трговци и занатлије. Ту је са многочланом породицом живео и чувени сликар-иконописац Стефан Тенецки. Упркос поодмаклим годинама, није се одвајао од кичице — 1790. осликао је иконостас новосаграђене цркве Светог Јована Крститеља, коју је владика Павле Авакумовић (1786—1815) саградио на место старе, оронуте, мале цркве.

У Ђуковцу су се налазили бродоградилиште, пристаниште и зимовник за речне бродове којима је превожена разна роба, углавном со из Ердеља за Поморишје и јужне крајеве Угарске. Житељи Српске вароши били су такође: трговци, занатлије, земљорадници (земљедјелци). Општинска кућа Српске вароши, као и мноштво дућана и бакалница, налазила се у главној улици — *Plathea Major Civitatis Rascianice* (данашња *Tribunul Axente* улица). Арадски велетрговци, целебције и винари, су стоку из Поморишја и вино из арадског подгорја продавали су широм Царевине.

Занатлије су биле организоване по цеховима: сабовском, капамацијском, кабаничарском и др. О српским цеховима у Араду сведоче натписи на цеховским барјацима Текелијине цркве⁴, царске повеље њима додељене и „свидјетелна писма” писана ћирилицом, на „славеносербском” језику, која су цехмајстори издавали новообученим занатлијама да изучени занат могу упражњавати по целој Царевини.

Године 1783. приведена је крају двадесетогодишња градња нове тврђаве у великој окуци Мориша. Истовремено, срушена је стара тврђава са чардацима, одакле је некада обрштар Јован Поповић Текелија мотрио „на Турке онда у Банату јоште суште”.⁵ Војници регименте стациониране у новој тврђави, састављене од младића из Арада и околине, годинама су војевали на разним ратиштима — турском (1788/90), француском и италијанском (1793/99), тако да су варош и тврђава остали без војног обезбеђења. Поврх тога, у тврђави се тада налазило око 1200 француских војних заробљеника. Зато су 1796. године организоване три грађанске компаније: немачка, мађарска и српска⁶, које су постојале све до Револуције 1848. године. О српској компанији од око 50 момака, коју је „српско обшество униформирало”, а којом су командовали „капетан Сава Аршич и стражамештер Јован Васич”, Сава Текелија је у свом *Дневнику 1795/97*, оставио занимљиво сведочанство.⁷

³ О. Lakatos, *nav. delo*, II, 63.

⁴ Д. Остојић, *Из прошлости српске православне цркве у Араду*, Билтен Српског православног викаријата у Темишвару, 4, Темишвар 1974, 16.

⁵ С. Текелија, *Описаније живојџа*, Београд 1966, 45.

⁶ *Polgári szerb csapat*, Упор.: О. Lakatos, *nav. delo*, II, 35—38.

⁷ „Заиста, кад су у ред стали мило је било погледати лепе момке избрате: на њима су плаветне загасите чакшире и куртка сас жутиим наклопцим и прелуком, жута же полска капа — на подобике уланов обучени. За кратко време, то јест 4 месеца, тако се момци обу-

На Темишварском сабору 1790. Срби Арађани су имали своје представнике: Саву Текелију, активног и запаженог учесника у раду сабора, и Петра Божића, градског судију. У обема српским црквама, Светог Јована Крститеља и Светих апостола Петра и Павла, литургијски језик био је црквенословенски. Богослужбене књиге којима су обе цркве располагале, биле су, такође, црквенословенске, штампане у Венецији, Москви или Римнику. Владика Викентије Јовановић, потоњи митрополит карловачки, увео је још 1728/29. године у обе цркве, по први пут, праксу вођења турског дневника и матичних књига на славеносрпском језику. При свакој цркви радила је српска школа.

Тако је, у најопштијим цртама, живела српска заједница у Араду на истеку XVIII века, када је рођен Гаврил-Гавра Јанковић.

РОДИСЈА МЛАДЕНЕЦ

Прве биографске податке Гавре Јанковића унео је у протокол крштених Текелијине цркве јереј Јован Крстић⁸. Он је 11. априла, по старом календару, 1793, на страни 241. попунио штампани ћирилични образац „написаније крешчајемих” под редним бројем 753, који у целости гласи: „Родисја младенец пола мужеска месеца априлија, 9. дне, љета предположенога. Отец младенца Г(оспо)д(и)н Георгије Јанкович, мати же Јулијана, житељи здјешнија вароши. Крестисја и миром свјатим помазасја чрез мене јереја Јоана Крстич, пароха цркве Свјатих апостол Петра и Павла в Арадје сушчија, м(есе)ца и дне под љетом положенога и дано бист во свјатом крешченији младенцу имја јему Гаврил. Воспријемница бист јему Марија дшчи Г(осподина) Сави Арсича, жители вароши арадскија.” У уоквиреном ступцу с десне стране пише: „1793. м(есе)ца априлија 11. дне”. Очигледно ради се о датуму крштења и завођења у протокол, на шта се односи оно „љета предположенога и месеца и дне под љетом положенога”.

Марија, кума на крштењу Гаврином, кћи Саве Арсића и његове првобрачне супруге Терезије, била је тада једанаестогодишња девојчица. Рођена је у Араду 3. маја 1782, када је њеном оцу било 22 године.⁹

Гаврини родитељи били су угледни грађани Арада. Отац Георгије био је градски сенатор (1798—1809. и 1811—1815) и дугогодишњи члан Скупштине Српске православне црквене општине у време када је састанцима председавао Сава Текелија. У браку Георгија и Јулијане рођене су и две кћери — Марта и Јелена.

чили сексерцирати и равно стрељати да сами старјејши полковнији солдати равније ватру дати не могу”. *Дневник Саве Текелије 1795—1797* (приредио Стеван Бугарски) Нови Сад 1992, 96.

⁸ *Пројокол крешчајемих Цркве храма С. С. А. А. Пејтра и Павла во Арадје сушчија, наченше ош љетѧ 1779-ѧо до 1793-ѧо*, Arhivele Nationale, Filiala Arad, Matricula botezaților, Parohia Ortodoxă Sărbă Arad, Registrul nr. 86.

⁹ *Исто*, стр. 79, под редним бројем 235.

У порти Текелијине цркве до данас је сачувано неколико надгробних крстова најзаслужнијих Срба међу којима и онај Георгија Јанковића (уз јужни зид, наспрам олтарске апсиде), са натписом: „Георгију Јанкович 1830. Године 5. Аугуста во благих усопшем, Арадске вароши сенатору оставша вдова Јулијана и потомци Гаврил, Марта и Јелена полагају крест овај посвећени, на вечити спомен неисточне љубве. Супругу и оцу 1836. године”.¹⁰ У литератури постоји податак да је Гавра Јанковић рођен у Иригу.¹¹ Међутим, крштеница и наведени натпис на надгробном споменику његовог оца јасно и недвосмислено указују на то да је Гавра Јанковић рођен у Араду.

По стручном образовању Гавра Јанковић је био правник, као и многи други чланови Скупштине Српске православне црквене општине, вероватно по угледу на славног суграђанина Саву Текелију.

ГАВРА ЈАНКОВИЋ — ПРЕДСЕДНИК СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕНЕ ОПШТИНЕ У АРАДУ

До новембра 1842. председник Српске православне црквене општине арадске био је Василије Петровић, биров арадски и управитељ арадских православних вероисповедних школа. После смрти Саве Текелије (21. септембра 1842) изабрана је нова Скупштина (8. новембра 1842), која је недељу дана касније једногласно изабрала Петра Чарнојевића за председника („првог презеса”).

Од тројице кандидата: Василија Петровића, Гаврила Јанковића и Јована Крестића (Павле Јовановић и Георгије Секулић нису прихватили да се кандидују), за потпредседника („второг презеса”) већином гласова изабран је Гавра Јанковић.

Од младог, богатог и утицајног племића славног презимена, Срби Арађани су очекивали много, али, сем 150 форинти приложених 1847. за почасни први стол у цркви, Петар Чарнојевић није учинио ништа за своје арадске саплеменике. Није их удостојио чак ни једног јединог присуства на многобројним заседањима скупштине. Прави председник црквене општине и вођа српске заједнице у Араду био је Гаврил-Гавра Јанковић.

ПРАВИЛНИК О РАДУ СКУПШТИНЕ ЦРКВЕНЕ ОПШТИНЕ

Први значајан подухват Гавре Јанковића након избора на одговорну дужност је израда правилника о раду Скупштине. Задужење да саставе

¹⁰ Према забелешци покојног протојереја ставрофора Драгутина Остојића, дугогодишњег пароха арадског. Зуб времена је знатно оштетио натпис, који се данас тешко може прочитати.

¹¹ М. Томандл, *Српско позориште у Војводини*, 2, Нови Сад 1954, 38, 39; Д. Кириловић, *Српско народно позориште*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду, 4, Нови Сад 1931, 245—246.

пројекат „штатута” добио су Јован Крестић, Аврам Николић, Василије Бранковић, Петар Маринковић и Јован Клајић. Након разматрања пројекта, допуне и исправке појединих параграфа у неколико заседања Скупштине „штатут” је коначно одобрен 25. 08. 1843. године.

Између осталог, правилник предвиђа да Скупштина („Избрано обштемство”) има 30 чланова, одређује начин избора председника и црквених тудора. Ови се имају бирати „на трећи дан Божића”, а Генерална скупштина сазива се „о Св. Јовану”. При гласању, у случају једнаког броја гласова, „страна којој председатељ приступи... крјепост изреченија добија”. Параграф бр. 3 је у првој верзији предвиђао да сваки изабрани члан треба да буде Србин, а да „од туђег рода ни један у ово Обштемство примити се неће”. При доради статута, ова друга одредба сматрана је излишним понављањем јер пропис да члан Скупштине може бити само Србин „достаточна квалитета члана означава”. Правилник је, такође, предвиђао да се за чланове Скупштине не могу бирати блиски рођаци. О кворуму се каже: „число обштинара које се к целости Скупштине изискује, кромје презеса, приводи се на 10 individua”.

ИЗГРАДЊА ХОРА НАД ПРИПРАТОМ, ОСЛИКАВАЊЕ СВОДА, ОБНАВЉАЊЕ ЦРКВЕНОГ НАМЕШТАЈА

После више од сто четрдесет година откако је саграђена Текелијина црква, унутрашња архитектура добила је коначни облик. Над припратом је 1846. године саграђен хор. Урађено је то са великим умећем, тако да се хор савршено уклапа у ентеријер Текелијине цркве.

Надалеко чувени арадски иконописац Никола Алексић осликао је сводове 1845/46. године. Исто тако познати вајар Михајло Јанић, иначе члан Скупштине црквене општине, израдио је 1846. нове столове у наосу и припрати, а следеће године — певнице, проповедаоницу („предикаоницу”) и епископски сто. Нови столови распоређени су најзаслужнијим парохијанима Текелијине цркве, некадашњој српској грађанској елити града на Моришу.

НОВИ ДУХ И НОВО РУХО СРПСКЕ ГРАЂАНСКЕ КОМПАНИЈЕ

Од оснивања Српске грађанске компаније 1796. протекло је педесет година. Њена делатност четрдесетих година XIX века сасвим је замрла. Председник Гавра Јанковић сазвао је Скупштину 11. августа 1846. и позвао је да њеном раду присуствују истакнуте личности — „наши хонорациорес”, као и представници цехова. Председник је указао на „неуредно и забатаљено стање хора нашег уланерског, умањено число служећи момака, као и изношено (стање) униформе” и предложио темељну реорганизацију и обнављање рада Компаније. Предлог је са одушевљењем прихваћен и Гавра Јанковић је изабран за првог капетана Компаније, а Андреј Станковић за његовог заменика.

Одлучено је да учлањење у Компанију буде искључиво добровољан чин и „сваки, који је при Компанији служити рад, ту своју вољу и сопственоручним потписом изјаснити и потврдити има”. На први позив уписало се више од осамдесет момака. Одређен је десетогодишњи рок службе у Компанији. Ево још неколико прописа о устројству Компаније:

„1^{во}. да новоуниформирата мјестна Сербска грађанска компанија за свагда и у будуће име Сербске компаније задржи.

2^{ро}. нов униформ имаће се састојати из чакo, зрињи или капута и панталона.

3^{ће}. нова униформа да је такове чоје као што је садашња уланерска ношња, то јест затворено плаветна, а не једне фарбе у овој вароши буди којом биргерском компанијом.

4^{то}. да ни штатута, нити музику, а ни друго што са другом, која је засад у месту или тек подигнути се намјерава компанијом имадемо опште, као и у никакви договор не упустимо се, него да сами за себе по наособ, под именом Сербске компаније служимо”.

ОДЈЕЦИ РЕВОЛУЦИЈЕ 1848/49. ГОДИНЕ

Срби Арађани били су обавештени о мартовским догађајима у Пешти 1848. преко српских новина, али и путем преписке са српским комунитетима других градова. На Скупштини арадске црквене општине 28. марта 1848. прочитана су писма новосадског и суботичког „Обшества”, у којима се од Срба из Арада тражи да подрже проглас „Жеље српског народа” у седамнаест тачака, што је одмах на истом заседању и учињено. Прочитан је проглас, а након расправе закључено: „Ово Обшество изложена 17 пункта соизвољава и одобрава их по свему, чега ради да се истим хваћеним Србима на њихово жарко родуљубије и мужествену отважност благодари”.

Заседајући у пуном саставу, генерална Скупштина је 4. априла 1848. упутила „благодарствено писмо на великоимените родољубце: Павла Трифунца от Батве, Исидора Николића, Тодора Павловића, Народни Сербски Новина учредника и издатеља, на Јована Суботића, при Универзитету пештанском Juris Romani Suplent Profesora, као и на сво Сербство пештанско, који су петиције народа нашег у 17 пункта израдивши, први, за обдржаније наше народности и Цркве независности, Дух слободе узнели”.

Последње заседање Скупштине 1848. године одржано је 25. априла. Отада па надаље, више од петнаест месеци Скупштина није заседала, највероватније због забране окупљања у време „бунтовног правленија”. Изостало је тако једно аутентично српско сведочанство о учешћу Срба Арађана у Револуцији 1848/49. године.

Редован рад Скупштине настављен је 2. августа 1849. године. Из „Позорника Војводине Србије” сазнало се о страдању Срба у Војводини, где су „бунтовни Мађари, за време од скора уништене Револуције, што год је сербско опустошили и разорили, исти свирјепствујући храмо-

ве Божије опљенили, куће попалили, марву отерали и рану однели да сад наша браћа свега добра лишени, нит ране за препитаније, нит огрева, а нит куће гди би се заклонили имају, већ хиљадама под ведрим небом ладну јесен провести и љуту зиму очекивати принуђени су”.

На Скупштини 8. октобра 1849. организовано је прикупљање новчане помоћи за пострадалу браћу у Војводини: „Прилога што више инкасирања ради, имаћеду се таблице за сваку класу сочинити: за ученог реда обносиће Г(оспо)д(и)н Јоан Петровић, за трговце Г(оспо)д(а)р Василије Антонович и Јова Филиповић...Скупљеније новаца од поједини лица и од целог цеха уопште за Г(оспо)д(а)ре чизмаре вовјерава се Г(оспо)д(а)ром Јефтимију Клаич и Теодору Живкович, за Г(оспо)д(а)ре ћурчије отређују се Г(оспо)д(а)ри Петар Николич и Михаил Петран, а за цех хентешки Г(оспо)д(а)р Петар Груич. Од цеха сабовског и кабаничарског скупихеду Г(оспо)д(а)ри Јоан Станулович и Петар Јоановић, тако и код наши земљедјелаца, овдашњи Сербља ићићеду с листом Г. Симеон Груич и честити Михаил Радован и Ђорђе Миланковић, а од наши Сербља Гајчана инкасираћеду Г(оспо)д(а)ри Георги Груич, Јоан Ђермек и Јован Клаич актуариј Обштества”. До фебруара 1850. прикупљено је 1356 форинти. Новац је послат Исидору Николићу, ћесарско-краљевском комесару и великом жупану, који је био један од организатора прикупљања и расподеле помоћи пострадалима. Исидор Николић је о примљеном новцу чак два пута писмено известио Арађане. Црквене одежде, утвари, богослужбене књиге упућене су на име помоћи Србима из пострадалог места Аде.

У арадској тврђави се фебруара 1850. године налазило тристо звона, опљачканих у време Револуције из српских цркава широм Војводине. Скупштина је одредила депутацију која ће звона пописати, по могућству према натписима идентификовати њихово порекло и о томе извести преко новина, како би верници могли бар звона да поврате својим оплењеним црквама.

Јануара 1850. у Текелијиној цркви одржан је парастос палим граничарима, српским јунацима, на годишњицу њихове погибије „прошасте године, месеца јануара, 27. дне по нашему, при догодившој се овде у месту битки”.

ГАВРА ЈАНКОВИЋ И ЦАР ФРАЊА ЈОСИФ

Гавра Јанковић је по други пут изабран за председника црквене општине 7. јануара 1850. године једнодушно, аklamацијом, што је најбољи доказ великог угледа и поштовања, које је уживао међу својим сународницима захваљујући успешном руковођењу пословима српске заједнице. Највероватније да је баш због тога, годину дана касније, уклоњен са те функције по наређењу самог владара, како се из записника Скупштине бр. 41/7. марта 1851. може закључити.

Мада је по статуту Скупштина имала тридесет чланова, на заседању 7. марта 1851. учествовало је, као никад раније, седамдесет првака Срба

Арађана. У присуству двојице православних свештеника Јоана Раца и Лазара Адамовића, Лудвиг Хофбауер, изасланик владиног комесара Јаноша Ацела (угарског племића), усмено је саопштио „содержај свевисочајше уредбе” којом се Српској црквеној општини у Араду налаже да изабере новог председника и нове тудоре. Одговорио је председник Гавра Јанковић изјавивши „вјерност спрам пресветлог Дома Аустријског нашег народа и овог Обшества, које се царским уредбама радо подчињава и те не вређати труди се” и благодарио на звање председника.

Скупштина је, повинујући се царској вољи, изабрала Јована Петровића за новог председника а варошки „фисикус” (лекар) Јован Крестић „побуђен дјејатељностију Г. Гаврила Јанковича, благодарио је у красном израженију слова свог његовом благородију за могостручне његове услуге, које је дугољетно при неугодним обстојателствима, за ово Обшество и за цркву учинио”. Скупштина, са своје стране, одала је јавно признање Гаври Јанковићу: „Узимајући у пристojно расужденије ревностну дјејателност и многостручне заслуге благородног Г. Гаврила Јанковича, које је чрез пуни осам година и четири месеца свог предсједатељства народу свом и цркви чинио, ово Обшество жалост своју описати није кадро што њега у истом качестве...сад и у будушће...имати не може”. Стога „почитајемом свом пређашњем предсједатељу Г. Гаврилу Јанковичу изјављује и свесрдно јавну благодарност отдаје”.

ЗАСЛУЖНИ ГРАЂАНИН АРАДА И НАРОДНИ ДОБРОТВОР

Гавра Јанковић био је цењен и поштован од свих Арађана, не само од својих сународника. Обављао је дуги низ година одговорне дужности у арадском магистрату — био је градски сенатор 1835/40, градски капетан 1843/48. године. Када је 1838. градски сенат основао свој савет за културу, такозвану Комисију за лепе уметности, Гавра Јанковић је изабран за члана те комисије, чија је дужност била да промовише и усмерава развој културе и уметности у Араду, посебно позоришне уметности. Обављао је ту дужност до 1871. године¹². Име Гавре Јанковића налазимо и међу оснивачима Прве арадске штедионице (1840)¹³, која је одиграла важну улогу у свеукупном економском развоју града.

Пошто није имао деце, Јанковић је сву своју имовину, која није била мала — једносратну зграду на Арпадовом тргу бр. 3 и пет јутара винограда у Ђороку близу Арада — у вредности од око 30.000 форинти завештао Српском народном позоришту у Новом Саду. По слову теста-мента тај новац намењен је оснивању „Фонда Гавре Јанковића, арадског грађанина, за потребе Српског народног позоришта у Новом Саду”. Зграда коју је Гавра Јанковић завештао новосадском позоришту постоји и данас. Њена садашња адреса гласи: Piața Plevnei nr. 3. Преуређена је и има петнаест станова. Налази се у државном власништву.

¹² L. Mihut, *Aradul și teatrul transilvănean până la marea unire*, Arad 1993, 77, 297; V. Béla, *Az Arad színézet története 1774—1889*, Budapest, 1889, 29—31.

¹³ T. Ottenberg, *Az aradi első takarékpénztár hatvan éves története*, Arad, 1901.

Сабрали смо овде само неколико коцкица из пребогатог мозаика, који представља Гаврин дуговечан и плодотворан живот. Остаје и даље неразјашњена његова велика љубав према позоришној уметности, као што остају непознате многостране и друге делатности: администрирање фондова многих фондација којима је управљала Текелијина црква, његово залагање за очување црквене имовине од разних узурпатора, борба за очување црквенословенског литургијског језика, српских народних обичаја и традиција, српског школства, библиотеке и читаонице, драгоцен архивских докумената Текелијине цркве.

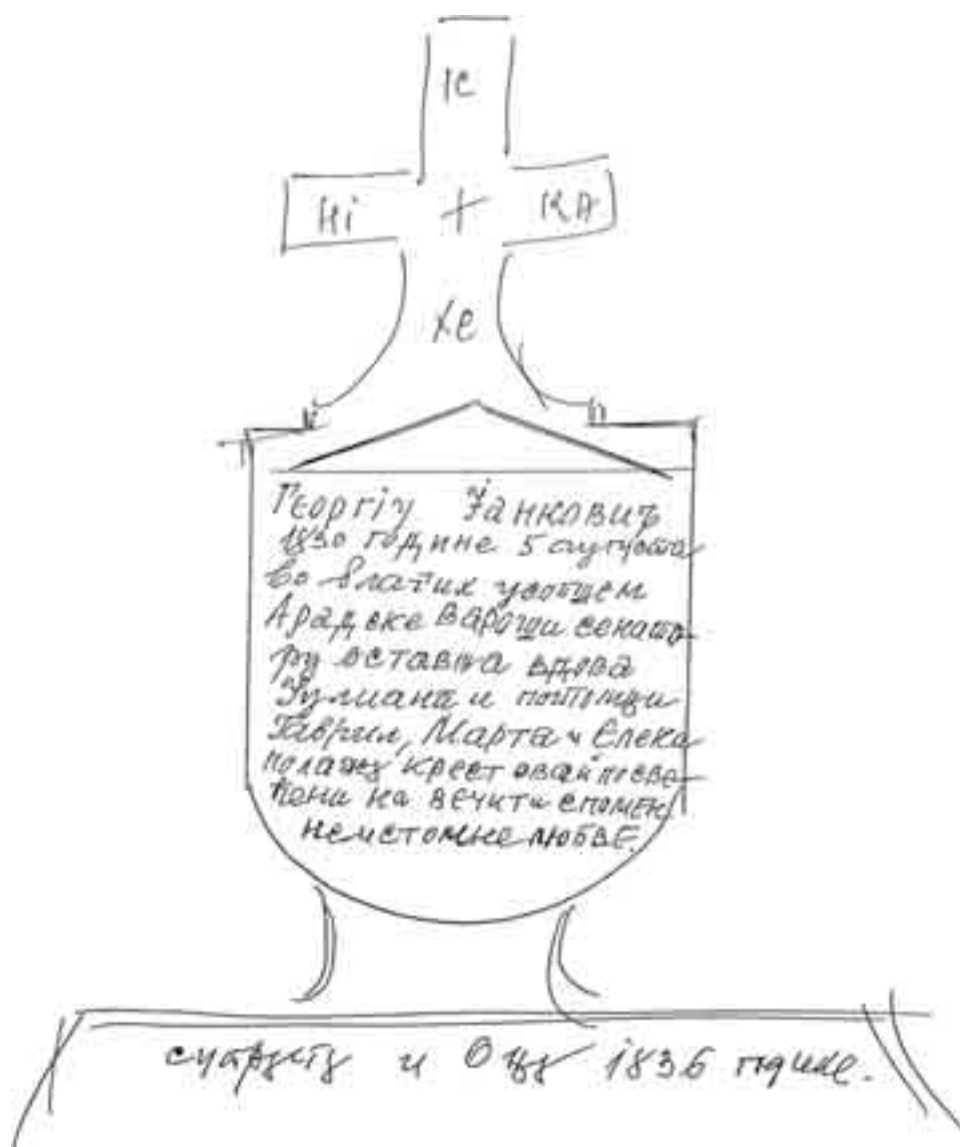
Српски родољуб и добротвор Гавра Јанковић умро је 18/30. јануара 1885. године у деведесетдругој години живота. Сахрањен је на Горњем гробљу (Eternitatea), парцела G II, XV ред, скраја. Одмах до њега покопани су земни остаци народног добротвора Павла Јовановића, пренети са старог на ново гробље 27. октобра / 8. новембра 1888. године. Двојица српских родољуба, као што су на богослужењима у Текелијиној цркви стајали у својим столовима раме уз раме, тако су им и гробови били напоредо. Тешко је прихватити сурову реалност да су одавно нестали њихови надгробни споменици. Судбина ових као и многих других српских знамења у Араду индикативна је за садашњост и будућност српске заједнице у граду у којем су наши преци некада били већинско становништво.

Лик Гавре Јанковића у наведеном делу Вали Беле.
Уместо GYÖRGY треба GABRIEL-GÁBOR,
Георгије (GYÖRGY) је име Гавриног оца

Крштеница Гаврила Јанковића

Надгробни споменик Георгија Јанковића у порти Текелијине цркве

Насловна страна грунтовнице на име Гаврила Јанковића са његовим својеручним потписом. Под бројем 2 је зграда завештана Српском народном позоришту у Новом Саду

Božidar Panić

A SERBIAN PATRIOT AND BENEFACTOR, GAVRIL-GAVRA JANKOVIĆ

Summary

The introductory part of the paper contains a brief survey of the social circumstances in Arad at the end of the 18th century, when Gavra Janković was born, with special emphasis on the characteristics of life of the Serbian community in the town on the Mures. The basic biographical facts about Gavra Janković are presented according to the birth-certificate found in the Arad office of the national archives of Romania. It is thus confirmed that Gavra Janković was not born in Irig, as it had been believed, but in Arad — on April 9, 1793 (according to the old calendar), of father Georgije, later a city senator, and mother Julijana.

After Sava Tekelija's death, Gavra Janković, lawyer by professional education, led the Serbian community in Arad for as long as 8 years. Several following sections present his significant achievements in his responsible post of the president of the Serbian Orthodox Ecclesiastical Municipality in Arad; at that time, among other things, the vaults of the Church of St. Apostles Peter and Paul were painted, the choir room above the narthex was built, which finally completed the interior architecture of that holy temple which was preserved till today. The paper then discusses Gavra Janković's work related to the reorganization of the Serbian Bourgeoisie Company, which had the 50-years long tradition before the 1848/49 Revolution, as well as to the organization of the collection of help from the Serbs from Arad and Arad-Gai for the compatriots in Vojvodina hurt during the 1848/49 Revolution.

On the basis of the archive documents, the author identified the two-storey residential building which Gavra Janković bequeathed to the Serbian National Theatre in Novi Sad, which exists even today. Then the paper points to Gavra Janković's contributions to his native Arad, to the high positions he had in the city magistrate, to his activities in the cultural and economic development of the city on the Mures.

The paper also comprises the following appendices: the facsimile of Gavra Janković's birth-certificate, the inscription from Georgije Janković's (Gavra's father) tombstone, the facsimile from the land-register for the building bequeathed to the Novi Sad Theatre, the copy of a less-known Gavra's photograph.

Božidar Panić

PATRIOTUL ȘI BINEFĂCĂTORUL SÂRB GAVRIL-GAVRA JANKOVIĆ

Rezumat

Partea introductivă a lucrării cuprinde o scurtă referință asupra condițiilor sociale din Aradul de la sfârșitul secolului XVIII, când s-a născut Gavra Janković, cu un accent deosebit pe particularitățile comunității sârbe din orașul de pe Mureș.

Pe baza certificatului de naștere descoperit la Filiala Arad a Arhivelor Naționale Române se prezintă apoi principalele date biografice ale lui Gavra Janković. Se confirmă astfel că Gavra Janković nu s-a născut la Irig, cum s-a crezut până acum, ci la Arad, la 9 aprilie 1793 (stil vechi), ca fiul lui Georgije, ales ceva mai târziu membru al Senatului orașenesc, și al Julianei.

După moartea lui Sava Tekelija, Gavra Janković, jurist de profesie, a fost timp de peste 8 ani conducătorul comunității sârbe din Arad.

În capitolele următoare sunt arătate cele mai importante realizări ale sale în funcția de președinte al Comunității ortodoxe sârbe din Arad, când, printre altele, a fost elaborat Statutul de funcționare al Adunării comunității, a fost pictată bolta Bisericii Sfinților Apostoli Petru și Pavel, a fost construit balconul din pronaosul bisericii, fiind astfel definitivată arhitectura interioară a bisericii care s-a păstrat până în zilele noastre.

În lucrare se prezintă în continuare activitatea lui Gavra Janković privitoare la organizarea Companiei civile sârbești, care în ajunul Revoluției de la 1848/49 avea deja o tradiție de 50 de ani, precum și activitatea de organizare a colectării de ajutoare de la sârbii din Arad și Arad-Gai pentru frații lor sârbi din Voivodina, victime ale Revoluției de la 1848/49.

Pe baza documentelor de arhivă a fost identificată casa cu etaj pe care Gavra Janković a donat-o prin testament Teatrul Național Sârb din Novi Sad, casă care există și astăzi.

În lucrare sunt arătate meritele lui Gavra Janković pentru urbea sa natală, funcțiile pe care le-a îndeplinit în cadrul magistratului orașenesc, angajamentul său la dezvoltarea culturală și economică a orașului de pe Mureș.

Referatul este completat cu următoarele anexe: fotocopia certificatului de naștere a lui Gavra Janković, epitaful de pe monumentul funerar al lui Georgije Janković — tatăl lui Gavra Janković, fotocopia extrasului de carte funciară a edificiului donat teatrului din Novi Sad, o copie a unei fotografii mai puțin cunoscute a lui Gavra Janković.

Даница Петровић

СПИРИДОН ТРБОЈЕВИЋ — НЕПОЗНАТИ СРПСКИ ЦРКВЕНИ МУЗИЧАР У ТЕМИШВАРУ ПОЛОВИНОМ XIX ВЕКА

Име Спиридона Трбојевића налази се само у једној досад штампаној музиколошкој публикацији. То је *Оглед српске музичке библиографије до 1914. године* Владимира Ђорђевића (1869—1938), у којој се наводе две Трбојевићеве штампане музикалије за мушки хор, без икаквих података о аутору. Прва доноси *Тројар Вазнесења* IV гласа, са ознаком „на Спасовдан 1869”, 4°, стр. 2—3. Друга, са ознаком „Светли понедељак 13. априла 1870 лета”, 4°, стр. 1—5, садржи неколико песама за васкрсне службе: *Воскресеније Твоје*, стихира на Васкрс VI гласа, припеви *Антифонима* на Литургији (*Молићвами, Сјаси ни*), тропар *Христос воскрес* V гласа и прокимен VII гласа *Кио Боџ велиј*.¹

Обе публикације је „Благородним господам Александру и милостивој супруги Еугенији Савић, властелам падејским”, вероватно својим меценама, посветио „Спиридон Тербоевић учитељ православног церковног хармоничног пјенија”. Прва од ове две публикације налази се у Архиву Музиколошког института,² а друга досада нигде није нађена.

Наше интересовање за непознатог учитеља музике из 19. века подстакло је откриће још једне његове композиције. То је: *Божественаја Служба Сочинена у 4-ри гласа, по П(рой)сису Православне Восточне Цркве од Спиридона Тербоевића ујравителја пјенија в Темишварје 1851.* Ова веома обимна *пјеритиура* (укупно 20 листова) за мушки хор откривена је пре две године у *Рукописном одељењу Мајнице српске у Новом Саду* (М. 1837).

„Сочинитељ” је дело „из Високоџ Почитанија” посветио, и рукопис упутио: „Високојречестѣјшему Господину Господину Архимандритиу Самуилу Маширевићу Администратору Темишварскија и Вершачкија Епархији.” Самуил Маширевић је тада био архимандрит манастира Бездин, а само годину дана касније (30. X 1852), изабран је за епископа темишварског.

¹ В. Ђорђевић, *Оглед српске музичке библиографије до 1914. године*, Београд 1969, 139—140 (бр. 560, 561).

² Музиколошки институт САНУ, Београд, МИ XXIX, Ан 1313.

На насловној страни партитуре лепим брзописом је исписан следећи текст:

*„Високојречестїѣјшиј Госїодине, Ја сам се узео слободу, ово моје ѿр-
во дїело, Вашој високојречестїносїи Посвешїи, које блаґоизволише При-
мїи, за знак моґ високоґ Почїианија, које из Глубине Серца моґ осећам
с'їрама Вашој Високојречестїносїи, и скојим се ѿреїоручујем у будушче у
Вашу Милосїиву Блаґонаклоносї, осїајем,*

*Ваше Високеїречестїносїи
наїюкорнији Почїиашељ и Служа
Сїиридон Трбојевїи
уїравїшељ ѿјења в Темишварје”*

Није нам познато како је архимандрит Самуило Маширевић, пото-
њи епископ темишварски, реаговао на ову посвету. Једанаест година ка-
сније, када му је композитор Корнелије Станковић послао другу књигу
„на ноте стављеног пјенија” Владика је, са жељом да помогне младом
аутору, то дело „с радостију” препоручио у кругу темишварске дијецезе.³

Скромни подаци о животу непознатог музичара Спиридона Трбоје-
вића нађени су засада у три публикације: у књизи Милана Радеке,⁴ у
споменици Српске православне парохије и школе у Загребу⁵ и у књизи
коју нам је љубазно поклонио аутор Љубомир Степанов.⁶

— 1839. Најранији засада познат спомен Спиридона Трбојевића је
из 1839. године, када је био учитељ црквеног појања у српској школи у
Карловцу.⁷

— 1843. По речима Димитрија Витковића, он је 1843. године, а по-
том и у периоду од 1849. до 1851. године, био учитељ у српској верої-
споведној школи у Загребу, са месечним додатком од 20 форинти за
„труд училишча пјенија”.⁸

Тих година Трбојевић је боравио и радио и у Темишвару, о чему
сведоче подаци из Архива Српске православне црквене општине Теми-
шварско-градске.⁹ Градско обшчество је 1836. године решило да уведе
„хармоническо пјеније” при богослужењима, а Александар М. Нусер је
ангажован као „учитељ црквеног музичког пјенија” и као „управитељ
лика”, са задатком да окупи десетак ученика средњих школа и обучи их
хорском певању (позната су и имена првих певача). Следећи учитељ и
хороуправитељ (око 1843/44) био је Петар Стојадиновић (позната су и
имена певача).¹⁰

³ Писмо епископа Самуила Маширевића Корнелију Станковићу од 31. маја 1863. године, Рукописно одељење Матице српске, бр. 13.855.

⁴ М. Радека, *Горња Крајина и Карловачко владичанство*, Загреб 1975.

⁵ Д. Витковић, *Српска православна црквена општина, парохија и школа у Загребу*, Загреб 1985, 109.

⁶ Љ. Степанов, *Младосї жубори, сриу жовори...*, Букурешт 1991.

⁷ М. Радека, *нав. дело*, 316.

⁸ Д. Витковић, *нав. дело*, 109.

⁹ Упор. Љ. Степанов, *Младосї жубори, сриу жовори...*, Букурешт 1991, 13—16.

¹⁰ Архив Српске православне црквене општине Темишварско-Градске (АСПЦОГ), нерегистровани и административни акти. Цитирано према Љ. Степанов, *нав. дело*, 12—13.

— 1844. Спиридон Трбојевић преузима руковођење овим хором 1. септембра 1844. године, а октобра 1847. замењује га Петар Хејм. Разлог Трбојевићевог одсуствовања није назначен. Могуће је да се вратио у Загреб.

— 1848. Витковићева документа показују да му је крајем 1848. године отказано у Загребу. Чини се да није био довољно спреман за вршење општих учитељских обавеза, а Школско управитељство је тражило црквеног појца, „који заједно и службу учитеља извршавати кадар је”. Управа школе, међутим, није могла да нађе кандидата који би све захтеве испуњавао, па је Трбојевић наставио са радом у Загребу од марта 1849. до октобра 1851. године.¹¹

— 1851/52. Према новооткривеном музичком рукопису, Трбојевић се и 1851. године потписивао као „учитељ пјенија у Темишвару”, али се изгледа у Темишвар вратио тек 1852. године.¹² Из исте године сачувано је сведочанство које је потписао калфи Кирилу Јовановићу „који је код хармоническог пјенија као 1. бас точно и свагда потребиту услугу творио”.¹³ Године 1854. као хороуправитељ у Темишвару наведен је Ђорђе Јовановић, што би значило да је Трбојевић напустио овај посао.

— 1859/60. Као учитеља појања, Милан Радека га поново помиње у Горњем Карловцу и то приликом подношења оставке на ту дужност 1859/1860. године.¹⁴ То би могло да значи да је у периоду од 1854. до 1859. предавао у српској школи у Карловцу.

— 1869; 1879. Датуми штампања две његове хорске музикалије у Падеју, у Банату, о Вазнесењу 1869. и на Светли понедељак 1870. године, последњи су, засада познати помени о овом црквеном музичару.

Из уговора који је Спиридон Трбојевић (1/13. октобра 1844. године потписао са црквеном општином у Темишвару на три године (1844—47) види се да је био родом из Сења. На жалост, ништа више о његовом животу и школовању није познато. Овим уговором, у којем је означен као „хоралног пјенија учитељ”, био је задужен да:

а) *Ученике, колико год у хор ђјевчески ђредано му буде, како у ноџама џако и ђјенију ђо ђравилом мусикијским наџтављаџи и обучаваџи;*

б) *Целу божесџвену Лиџурџију и убо у време недељнију дана особиију, а друџу, у време владични ђраздника, украџенију сирјеч и художесџвенију, ђо џџилиу ђравославној цркви наџој саобразном сасџавиџи и хором својим на ноџама ђојаџи; а џакођер да не би све једно ђјеније досадно било, виџе сџрука џаковију ђрајуџчу комџтракџуалному времени измениџи.*

в) *У време великих ђраздника, а нарочиџо о Храму С. Маџере Церкве, Рождесџву, Боџојављенију, Воскресенију Хрисџовом и Соџесџвију С. Духа, кромје С. Лиџурџије и јуџрење и вечерње хармонически сложиџи и хоралним ђјенијем украсиџи; у време џак мањих ђраздника у случају би од ђјевчи-*

¹¹ Д. Витковић, *нав. дело*, 109.

¹² Љ. Степанов, *нав. дело*, 16. В. Ђорђевић у свом *Огледу српске музичке библиографџије до 1914. године*, Београд 1969, 34—35, наводи име Александра Морфидиса, као учитеља „хоралног певања” у Темишвару и Вршцу 1850—1852.

¹³ *Нав. дело*, 16, напомена 4.

¹⁴ М. Радека, *нав. дело*, 316.

ка церковних који прејјављиван био, то хороујравител сам дужности оној ошправљати обавезује се;

г) На дане биваемој ван цркве исхода, као о С. Бојојављенију, Воскресенију, Храму С. Матере Цркве, јојеме јјесне и сшхире равно на ноше и хором својим сјроводиши.

д) Ирмосе, шройаре и кондаке владичних јразника, као и недељна Блажена, то јласу церковном хармонически сложити; јроча же јјенија четворожласно то јправилом музическим, обаче јправославију нащему соотвјетствено, на ноше ссшавити и хором својим јојати.

ж) Подчињава себе више крај јоменути ујравител ујолномошћеној јјенија Дирекцији у свему јовиновати се и без јпредваришелне јред њом јробе, никакву новост у Цркви не јојати до јолученија од ње взискујемој одобренија; обавезује се јри том јовседневно у време школско то један сш, у време јак од школе јраздно и више часова јуности у јјенију настављати. А ако би од ученика који небрежљив и нејослушан јојавио се, шаквој Дирекцији објавити и јотом на квити за јолученије јлати уштроити се имућеј, шоје јримјетити.

з) По исшесшвију коншрактуалној времена како јредање то инвеншаријуму ушвари, шакко исто и сва дјела и сочињенија своја, која у цркви јојања буду общесшву на сохрәњеније и сходноје ујотребљеније јредаши мора.¹⁵

Засада није познато како и где се Трбојевић школовао. Из уговора, на основу којег је два пута по три године радио у Темишвару, види се да је морао да испуњава веома високе захтеве, који су подразумевали не само основну музичку писменост, него и шире музичко знање, као и богословско образовање. На основу тога могуће је претпоставити да се школовао у некој српској богословској школи. На жалост, грађа за историју Карловачке богословије у периоду у којем је он могао да буде клирик (1820—1875) није сачувана, а нема га ни међу полазницима вршачког училишта.¹⁶ Као Сењанин родом, Трбојевић је могао да буде и један од првих ученика клирикалне школе основане залагањем Јосифа Рајачића, тада епископа далматинског у Шибенику 1833. године. У тој школи појање је годинама предавао карловачки јјак, сјајан појац, Атанасије Чурлић, дугогодишњи архимандрит манастира Крупа.¹⁷ Подаци о полазницима и о раду ове школе нису систематизовани.

Остаје отворено питање где је Трбојевић стекао солидно музичко образовање, за оно време толико неуобичајено међу Србима. Једину могућност видимо у неком немачком заводу типа Musikverein-a, какви су тада постојали у Загребу, Осијеку, Вараждину, па и у његовом родном Сењу.¹⁸ Као талентован богослов и зналац црквеног појања, Трбојевић је

¹⁵ Наведено према Љ. Степанов, *нав. дело*, 13—15.

¹⁶ Упор. Н. Гавриловић, *Карловачка богословија (1794—1920)*, Сремски Карловци 1984; Исти, *Српско-румунско клирикално училиште у Вршцу 1822—1867*, Нови Сад 1983.

¹⁷ Упор. Д. Петровић, *Јосиф Рајачић: Визитација Далматинске епархије 1832—1833. године*, Зборник о Србима у Хрватској, 2, Београд 1991, 485—496.

¹⁸ Упор. И. Голец, *Прилози за хисторију српских јјевачких друшштва на јодручју Баније*, Свеске Матице српске, грађа и прилози за културну и друштвену историју 9, серија уметности св. 3, Нови Сад 1988, 43—47.

могао музички да се дошколује, како у Сењу, тако и током службовања у Загребу.

Сачуване рукописне и штампане музикалије откривају да је Трбојевић био и мелограф, јер је одређене нумере писао на основу традиционалног црквеног напева, и то неколико година пре Корнелија Станковића.¹⁹ У време када је Трбојевић написао своју Литургију за четири гласа (1851), Станковић је у Бечу тек извео своју прву Литургију (1851), у којој се није користио традиционалним напевима и која није ни у рукопису сачувана. Друга Станковићева Литургија из 1852. године такође није писана на основу традиционалних напева, а аутор је касније ово дело посветио Панчевачком српском црквеном певачком друштву, које ју је најчешће изводило у преради Мите Топаловића. Тек је трећа Корнелијева Литургија, писана 1855. године, а штампана у Бечу 1862,²⁰ сложена на основу традиционалних црквених напева и може се на основу тога поредити са деловима Литургије Спиридона Трбојевића.

Од укупно двадесет три нумере у Литургији светог Јована Златоустог, коју је Трбојевић сложио за четири гласа, слободно је компонована само већ поменута причасна песма. Херувимска песма је преузета од непознатог руског аутора, тако што је оригинална композиција за мешовити хор транспонована за мушки хор. Већина нумера садржи хармонизације традиционалних напева.

Поједине мелодије које је Корнелије хармонизовао у молу, Трбојевић је сасвим другачије тумачио, па их је записао и хармонизовао у дур-молу. Имао је проблема у тумачењу метрике напева и у томе се његова решења често разликују од Станковићевих. Његове хармоније су једноставније од Корнелијевих, а вођење гласова углавном незанимљиво. Ипак, има покушаја чак контрапунктског рада, примене фугата и имитације, али у слободно компонованој причасној песми („Хвалите Господа”).

Деловање досад непознатог музичара Спиридона Трбојевића припада почетима српске хорске музике и периоду који називамо „прекорнелијевом епохом”. Трбојевић је био старији Корнелијев савременик, који га је, као и многи други, увећико надживео. Записи и хармонизације црквених напева које је оставио заслужују пуну пажњу, а овај непознати црквени музичар ће свакако, као један од наших раних мелографа и композитора, тек добити место у историји српске музике.

Треба имати на уму да се вишегласно црквено певање код нас први пут помиње 1834. године у Сремским Карловцима.²¹ Тридесете године су време оснивања првих црквених певачких дружина и „музикалних заведенија”, прво у Араду, потом у Пешти, Новом Саду, Петрињи,²² да би

¹⁹ Упор. *Корнелије Станковић и његово доба*, Зборник радова са научног скупа одржаног 1981. године поводом 150. годишњице композиторовог рођења, САНУ и Музиколошки институт, Научни скупови, књ. XXIV, Београд 1985.

²⁰ Упор. Ђ. Перић, *Библиографија Корнелија Станковића*, у: *Корнелије Станковић и његово доба*, Београд 1985, 287—325.

²¹ Т. М., *О музикалном изображенију*, Србскиј народниј лист, Пешта 30. јуна 1846, 203.

²² D. Petrović, *Počeci višeglasja u srpskoj crkvenoj muzici*, *Muzikološki zbornik* XVII/2, Ljubljana 1981, 111—122; М. Бикицки, *Први кораци у музичком васпитању Срба у Угарској*,

од 1838. године почела да раде и прва црквена (Панчево, Котор) и грађанска (Прво београдско, 1853) певачка друштва, која ће прерасти у најзначајније институције српске музичке културе у 19. веку.²³

Репертоар црквених певачких дружина чиниле су махом руске црквене композиције, а током четрдесетих година литургије и пригодне црквене песме писали су за њих страни музичари (Готфрид Прајер и Бенедикт Рандхартингер у Бечу;²⁴ Франческо и Ђузепе Синико у Трсту;²⁵ Вајс фон Беренфелс у Петрињи).²⁶ Први учитељи „хармоничног пјенија” и диригенти били су: Евгеније Ђурковић (Пешта), Павле Радивојевић (Панчево), Александар Морфидис-Нисис (Нови Сад), Александар М. Нусер и Петар Стојадиновић (Темишвар), као и многи други о којима готово да нема сачуваних или сакупљених података.

Међу најстаријим српским музичарима новијег доба, чије су црквене композиције сачуване углавном у рукописима, налазе се Никола Ђурковић (1812—1875), родом из Рисна, школован у Трсту, десет година диригент Панчевачког певачког друштва,²⁷ и његов савременик Спиридон Трбојевић, родом из Сења (рођен пре или око 1820 — преминуо после 1870), који је своју невелику, али чини се историјски значајну музичку заоставштину стварао бавећи се црквеним појањем, хорском црквеном музиком и музичком педагогијом у српским црквама у Темишвару, Карловцу и Загребу.

Свеске Матице српске, грађа и прилози за културну и друштвену историју 6, серија уметности св. 2, Нови Сад 1987, 47—52.

²³ Црквени хорови и певачка друштва представљају једну од најзначајнијих тема у проучавању српске музичке културе у 19. па и 20. века. Многи су аутори досад своја истраживања посвећивали овој теми (Миховил Томандл, Стана Ђурић-Клајн, Мирка Павловић, Роксанда Пејовић, Богдан Ђаковић, Татјана Марковић) али потпуни значај ових музичких институција у културном, просветном, па и у политичком животу Срба до данас није представљен. Посебно је неповољна и обесхрабрујућа чињеница да ни једно угашено или још увек активно певачко друштво нема пописану и сређену нототеку и архиву.

²⁴ Gottfried von Preyer (1807—1901), Benedict Randhartinger (1802—1893). Види: R. Flotzinger and G. Gruber, *Musikgeschichte Österreichs*, Band II, Graz 1979, 239.

²⁵ Д. Михалек, *Франческо Синико — композиитор српске литургије (1840)*, Свеске Матице српске — грађа и прилози за културну и друштвену историју, 6, Сер. уметности, св. 2, Нови Сад 1987, 53—57; D. Petrović, *Duhovna muzika u Srpskoj crkvenoj opštini u Trstu u XIX veku*, Muzikološki zbornik XXV, Ljubljana 1989, 95—105; Иста, *Музикалије у Српској црквеној општини у Трсту*, Свеске Матице српске-грађа и прилози за културну и друштвену историју, 18, Серија уметности, св. 5, Нови Сад 1990, 49—56.

²⁶ О његовој *Литургији за мешовити хор* сачуваној у заоставштини Фрање Кухача, види, D. Stefanović, *Kuhač i Srbi*, у: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 150. obljetnice Franje Ksavera Kuhača (1834—1911)*, JAZU, Zagreb 1984, 283—298; D. Petrović, *Franjo Kuhač i stara muzika pravoslavne crkve*, *Analiz zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, JAZU, 4, Osijek 1984, 93—104; И. Голец, *Прилози за историју српских ђевачких друштва на подручју Баније*, Свеске Матице српске, грађа и прилози за културну и друштвену историју 9, Серија уметности св. 3, Нови Сад 1988, 43—47.

²⁷ Упор. М. Томандл, *Споменица Панчевачког српског црквеног ђевачког друштва*, Панчево 1938, 28—84 (Период Николе Ђурковића).

ХРОНАРЬ ВОЗНЕСЕНІЯ ХРИСТОВА

ГЛАВА 4^{ТА} ТРОНАРСКИЙ

БЛАГОРОДНИЙ ГОСПОДИНЪ

АЛЕКСАНДРЪ И МИЛОСТИВОН СЕРПІЯ

ВЪЗВІШІ ОДВІНН

ВЛАСТЬ ДИ НАДЪЮКИНЪ

ПЕЧЕНЬ ДИ
ОНОУ СОВЕТНИО ДЪЛО

ВЪ СЕВЕРНО ПОЧТАНІА

СПІРІАОНЪ ТЕРБОСВІЙНЪ

ДЪЧІТАЕ ПРАМОСАМІОТЪ, ПРАВИНОТЪ, ХАРИЗМІОТЪ, ПІЛІА

ВНАСОНЪ, ДАНІ, 29^{ТА} МАЯ 1869ГО

18/5

Сочетаніиъ Топогоне

А какъ все это оцѣню, что все перъ твоиъ, твоиъ

Сочетаніиъ Топогоне, то сочетаніиъ

Топогоне, то сочетаніиъ Топогоне, то сочетаніиъ

Сочетаніиъ Топогоне, то сочетаніиъ Топогоне, то сочетаніиъ

Сочетаніиъ Топогоне, то сочетаніиъ Топогоне, то сочетаніиъ

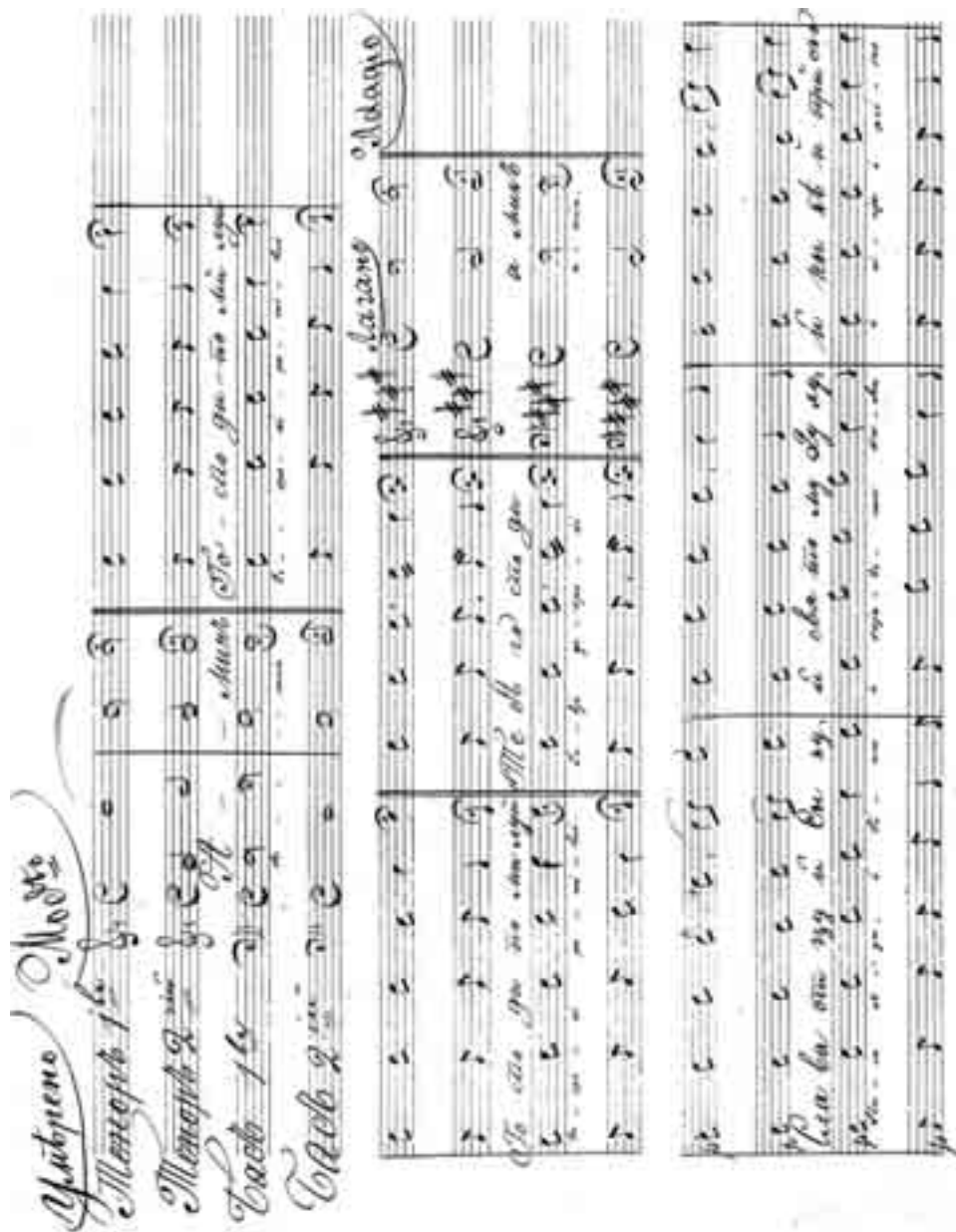
Сочетаніиъ Топогоне, то сочетаніиъ Топогоне, то сочетаніиъ

Сочетаніиъ Топогоне, то сочетаніиъ Топогоне, то сочетаніиъ

Сочетаніиъ Топогоне, то сочетаніиъ Топогоне, то сочетаніиъ

Сочетаніиъ Топогоне, то сочетаніиъ Топогоне, то сочетаніиъ

Сочетаніиъ Топогоне, то сочетаніиъ Топогоне, то сочетаніиъ

Сл. 2, 2а. Спиридон Трбојевић, *Литургија Св. Јована Златоустог* за мушки хор
 Посвећено високопреčasном архимандриту Самуилу Маширевићу,
 администратору Темишварско-вршачке епархије, у Темишвару 1851.
 Рукописно одељење Матице српске, М 1837.

Danica Petrović

SPIRIDON TRBOJEVIĆ — AN UNKNOWN SERBIAN CHURCH MUSICIAN
IN TIMISOARA IN THE MID-19th CENTURY

Summary

Spiridon Trbojević (born before or around 1820 in Senj, Croatia — died after 1870) worked as a music teacher, teaching particularly Serbian Orthodox chant, in Karlovac, Zagreb and Timisoara. Bibliographies mention his two published music scores from 1869 and 1870. Trbojević's manuscript *The Liturgy of St. John Chrysostom* for the four-part choir was recently discovered in the Manuscript Department of Matica Srpska in Novi Sad. In 1851, the author presented the manuscript as a gift to the Archimandrite Samuilo Maširević, who administrated the Dioceses of Vršac and Timisoara.

There is the total of twenty three numbers in the Liturgy; analyses of these numbers show that only the Communion Hymn was freely composed, while the Cherubic Hymn was taken over from an unknown Russian author. The majority of numbers contains traditional church tunes harmonized/arranged for the four-part choir. As an older contemporary of Kornelije Stanković (1831—1865), Spiridon Trbojević, together with Nikola Đurković (1812—1875), was one of the first melographers and composers who are yet to acquire a place in the history of the Serbian music.

Danica Petrović

SPIRIDON TRBOJEVIĆ — MUZICIAN NECUNOSCUT DE MUZICĂ
BISERICEASCĂ SÂRBEASCĂ

Rezumat

Spiridon Trbojević (născut înainte de sau în jur de 1820 la Senj, Croația — decedat după 1870), a fost învățător de muzică, și îndeosebi de muzica vocală ortodoxă sârbă, la Karlovac, Zagreb și Timișoara. În biografii sunt amintite două partituri ale sale care au fost tipărite în anii 1869 și 1870. La Secția de manuscrise a Mătiței srpska din Novi Sad nu demult a fost descoperit manuscrisul lui Trbojević *Liturghiile Sf. Ioan Gura de Aur* (The Liturgy of St. John Chrysostom) pentru cor pe patru voci. Autorul a dăruit manuscrisul, în 1851, arhimandritului Samuil Maširević, administratorul eparhiei de Vârșeț și Timișoara.

Analizele arată că din cele 23 de numere, câte are în total Liturghia, a fost compus liber doar Cântecul împărtășaniei (Communion Hymn), în timp ce Cântecul heruvimilor (Cherubic Hymn) a fost preluat de la un autor rus necunoscut. Fiecare număr cuprinde melodii bisericești tradiționale (tradițional church melodies, armonizat pentru corul în patru voci (four-part chir). Ca un contemporan mai în vârstă al lui Kornelije Stanković (1831—1865), Spiridon Trbojević a fost, alături de Nikola Đurković (1812—1875), unul dintre primii sârbi care a cules și înregistrat și unul dintre primii compozitori, care abia urmează să-și primească locul cuvenit în istoria muzicii sârbești.

Дејан Појов

ЈЕРОМОНАХ МИТРОФАН (ШОЉМОШАНОВ) (1866—1941)

Чинило би се да личност јеромонаха Митрофана Шољмошана не представља сама по себи нарочиту важност. Међутим, искористићемо прилику да кроз живот овог свештеномонаха направимо кратак осврт на црквени живот Срба у Румунији, и на неколико његових кључних тренутака.

Јеромонах Митрофан (у свету Милан Шољмошан) рођен је у селу Кетфељу, 11/23. маја 1866, од оца Генадије Шољмошана и мајке Милке, по занимању „земљеделаца”. Крштење и миропомазање извршио је пет дана касније месни парох Јован Крениковић.¹ Свештеничка породица Крениковић, по неким изворима пореклом из Русије, има посебан значај за село Кетфељ, јер је она дала више генерација свештеника, који су у месту служили, почев од половине XVIII века, па читавих 147 година. Последњи — Јован Крениковић [попа Јоца] служио је у месту више од пола века (1850—1904).² Кетфељ јесте иначе село за које са уверењем можемо рећи да је прави расадник свештенства и монаштва за подручје Горњег Баната, па и шире. А ту чињеницу потврђује и Митрофан Шољмошанов.

Шест разреда основне школе завршава највероватније у родном ме-

Јеромонах Митрофан
(Шољмошанов), фотографија
из 1932.

¹ Тимишка жупанијска управа Националног Архива, Тимишвар, Збирка матичних протокола, Фонд Православне српске парохије Кетфељ (Gelu), Матични протокол бр. 17, Крещаемыхъ 1853—1881, стр. 81, упис бр. 40/16. маја 1866.

² Љ. Степанов, *Из новести Кетфеља*, Тимишвар 1994, 127.

Манастир Бездин
Храм Ваведења Пресвете Богородице

стогодишњице француске револуције не претворе у манифестације које њима не би одговарале.⁶ Задржавши по свом избору за митрополита карловачког и патријарха српског администрацију Темишварске епархије још две године, до наименовања новог епископа — Никанора Поповића,⁷ патријарх Георгије Бранковић рукополаже младог јерођакон Митрофана за јеромонаха, исте 1890. године, 29. јуна, у Сремским Карловцима.

Тада је Темишварска епархија имала 78 црквених општина и два манастира (Бездин и Свети Ђурађ).⁸ Потреба да монаси опслужују парохије, изражена нарочито приликом оснивања малих парохија после по-

сту.³ Опредељујући се за монашки живот, одлази у оближњи манастир Бездин, где проводи извесно време као манастирски ђак.⁴ Духовни отац му је био Никанор (Недељковић), игуман манастира (1886—1894), и он родом из Кетфелја.⁵ Најзад, после неколико година искушеништва, Милан Шољмошан је замонашен у манастиру Бездину, 6. априла 1890. године, добивши име Митрофан. За ђакон је рукоположен пет дана касније, 11. априла 1890, у Темишвару, од тадашњег епископа темишварског Георгија Бранковића. Непосредно након тога, тачније 1. маја 1890, Георгије Бранковић је изабран за новог српског патријарха, и то после годину и по дана од како аустроугарске грађанске власти нису дозволиле да се патријаршијски престо попуни, због страха да се свечаности поводом обележавања петстогодишњице Косовске битке и две-

³ С. Костић, *Шематизам Православне српске епархије темишварске у Краљевини Румунији за 1924. годину*, Тимишоара 1925, 39.

⁴ С. Костић, *Српска црква и школа у Румунији 1930. године*, Темишвар 1931, 30.

⁵ С. Бугарски, Љ. Степанов, *Манастир Бездин*, 1999, 106.

⁶ Сава, Епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд, Подгорица, Крагујевац 1996, 117.

⁷ С. Бугарски, *Српско православље у Румунији*, Темишвар—Београд—Нови Сад 1995, 40.

⁸ *Исто*, 15.

деле мешовитих црквених општина значила је прилично оптерећење за манастире, јер су братства била разасута по епархији, а у самој обитељи, поред старешине, ретко је кад било више [а неретко мање] од два сабрата. На пример, године 1897, у манастиру Бездин сталан је био само архимандрит (тада Исак (Дошен), а десеторица јеромонаха који су сачињавали братство, администрирали су парохије.⁹ Та се ситуација одржала и касније: „... општине сиромашне, не могу ни најниже класе дотацију своме свештенику уредно да дају, те због тога се догађало да на расписани стечај по таквим парохијама нико и није хтео компетовати. Такове парохије администрирају обично јеромонаси из оба овоподручна манастира или млади свештеници, који су тек скоро у чин ступили, а који обично кроз кратко време услед расписаног стечаја на боља места бирају. И ако је ова епархијска власт ревно настојала, да број свештеника у овој епархији умножи до потребног броја нужних свештеника, ипак јој то није могло испасти за руком, с једне стране због тога, што није имала довољан број свршених богослова, а с друге стране због тога, што су баш у року три последње године по Божјој вољи многи свештеници преминули”.¹⁰

Јеромонах Митрофан Шољмошанов је по потреби, до Првог светског рата, администрирао за краће или дуже време упражњене или обудовљене парохије: Рудна (1894),¹¹ Мали Бечкерек (април 1896—март 1897),¹² Шурјан у данашњој епархији Банатској (1897)¹³ Немет (1898—1901),¹⁴ Краљевац (1900),¹⁵ Фенлак (1902)¹⁶ Толвадија (1907),¹⁷ Фењ (1916—1918).¹⁸ За све ово време опслуживао је, са братством из Бездина, и парохију у Мунари, која је била бездински прњавор све до 1923. када јој је бездинска обитељ уступила кућу у селу која функционише као капела и данас.¹⁹ Бездинско братство је опслуживало такође малу парохију Моноштор. Јеромонах Митрофан је и овде служио пре Првог светског рата,

⁹ *Истѡ*, стр. 77.

¹⁰ *Рад Епархијске управе темишварске од 1872—1905*, II, Велика Кикинда 1906, 42—46.

¹¹ Ј. Перицац, С. Перицац, *Рудна*, Из села у село, Букурешт 1985, 302. — према матичним протоколима.

¹² *Стогодишњица српске цркве у Малом Бечкерек*, Гласник. Црквени, школски и друштвени часопис, 5, Темишвар 10. 2. 1924, 35.

¹³ Е. Летица, *Први Шематизам Српске православне епархије темишварске за годину 1897*, Ср[емски] Карловци 1897, 27, 86.

¹⁴ М. Косовац (уредник), *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. године*, Сремски Карловци 1910, 746.

¹⁵ Д. Руварац, *Шематизам источно-православне митрополије Карловачке за 1900. годину*, Сремски Карловци 1900, 277.

¹⁶ Архив Православне српске црквене општине (АСПЦО) у Мунари, *Протокол кршћених цркве храма Входа Пресв. Богородице у Ман. Бездину од 28 октобра 1900 год.*, 12.

¹⁷ Тимишка жупанијска управа Националног Архива, Темишвар, Збирка матичних протокола, Фонд Православне српске парохије Толвадија (Livezile), према *Протоколу венчаних 1852—1950*.

¹⁸ В. Ђирић, Б. Чизмаш, *Фењ*, Из села у село, Букурешт 1985, 121 (према матичним протоколима).

¹⁹ *Освећење цркве у Мунари*, Гласник. Црквени, школски и друштвени лист, 36, Темишвар 20. 12. 1923, 291.

чак и у дужим раздобљима (1905—1906, 1910—1913).²⁰ Био је члан Монашког удружења у митрополији Карловачкој — у братству манастира Бездин је 1912. године.²¹

Након распада Аустро-Угарске, подручје епархије темишварске припало је територијама трију краљевина, и то од 83 црквено-школске општине и манастира, на територији краљевине Румуније остале су 41, у краљевини Мађарској 4, а 38 у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (СХС). Повлачење краљевске српске војске из румунског дела Баната јако је утицало на живот српске православне епархије Темишварске. Седиште епархије — за део који је додељен краљевини Румунији, са додатим делом Вршачке епархије који се затекао на подручју Румуније — остало је у Темишвару, а за онај део Баната, односно епархије, који је додељен Краљевини СХС, основано је ново седиште у Великој Кикинди, где је и пресељена из Темишвара епархијска архива и један део епархијског канцеларијског особља са прибором. Штавише, управе епархије Темишварске и новооснованог дела епархије у Великој Кикинди биле су засебне. Када је владика темишварски Георгије (Летић) постављен за администратора Митрополије карловачке, именовао је архимандрита манастира Кувеждина, Стефана (Николића) за архијерејског заменика у оба дела епархије Темишварске, да „са истима, осим епископалија, потпуно самостално управља”. Он се потписивао као „епископски викар”.²²

Наравно, нове политичке прилике изазвале су велике промене код парохијског свештенства. У извештају из 1922. године, између осталог, писало је да „општа узнемиреност и неизвесност од последица рата који се свршавао изазвали су да се један део свештенства повуче са војском у краљевину СХС. Остали део свештенства, каже се у наставку, остао је веран народу своме. С народом је био у доба извесности и сигурности, па је са народом остао и у доба неизвесности и несигурности. Није хтео да напусти своје стадо, с њиме је остао да под управом новог старешине, уз помоћ неколико нових одушевљених свештенмонаха, који су из СХС, овамо на службу дошли, дела на добро српске цркве и српског народа у краљевини Румунији”.²³

Када се јула 1919. године савезничка војска повукла, са њом је отишао и већи део српске интелигенције, учитеља, свештеника. Настала је врло тешка ситуација за овдашње свештенство, јер је своје место службовања 1919. напустило 13 свештеника. Ситуација није на боље ишла ни касније, јер до 1924. иселило се или умрло још 12, тако да је остало

²⁰ АСПЦО у Моноштору, *Пројокол венчаних љав. источно српске цркве храма Видов-дана у Моноштору 1897—1981*; *Пројокол умрлих цркве храма Видовдана (Цар Лазар) у Моноштору за год. 1897—1989*; *Пројокол кршћених љав. ист. срп. цркве храма Видовдана у Моноштору 1896*.

²¹ И. Зеремски, *Рад и именик српскога љавославнога Монашкога удружења у митрополији Карловачкој за год. 1912*, Сремски Карловци 1912, 42.

²² *Српска љавославна епархија у Краљевини Румунији*, Гласник, Црквени, школски и друштвени лист 1, 2, 3, Темишвар 1. 1, 15. 1, 10. 2. 1922.

²³ *Ист.*

да служи свега 9 мирских свештеника.²⁴ Велики допринос у очувању православља и уопште у задовољавању верских потреба по парохијама имало је овдашње монаштво, чији се број до 1924. повећао са 20 на 33.

Међу њима био је јеромонах Митрофан Шољмошанов. Он је до 1. октобра 1919. био постављен у парохији Моноштор као заменик са потпуним беривима избеглом свештенику (који се никада није ни вратио), а од 1. октобра 1919. званично постављен за администратора исте парохије Моноштор.²⁵ У том својству учествује на првој седници „збора српског православног свештенства епархије темишварске, дела, који је под Румунију потпао”, одржаној 26. фебр./11. марта 1921. године у српском православном епископском двору у Темишвару, под председништвом архимандрита Стефана (Николића), епископског викара епархије Темишварске.²⁶ Исто у својству администратора моношторске парохије учествује на сахрани младог богослова Светозара Костића, сина епархијског бележника, проте Слободана Костића и брата потоњег владике банатског Висариона (Костића), у Темишвару-Мехали, 10/23. октобра 1927. године. Такође, био је члан двадесетшесточлане делегације која је посетила 7. и 8. маја, на Светлу Среду и Светли Четвртак, епископа Георгија (Летића) у Кикинди, поводом 25. годишњице епископске службе. Служена је Света архијерејска литургија, Благодарене, и приређен свечани ручак за све госте.

За администратора парохије у Кнезу, као нужгредну парохију, постављен је са 1. априлом 1930.²⁷ Ову ће администрирати кратко време. Та-

Моноштор, Храм Светог великомученика
Лазара, кнеза српског

²⁴ С. Костић, *Шемањизам Православне српске епархије темишварске у Краљевини Румунији за 1924. годину*, Темишвар, 1925, 20.

²⁵ *Извештај о раду епарх. конзисторије од авг. 1919. до 31. марта 1920. — Администрације парохија*, Гласник. Црквени, школски и друштвени лист, Темишвар 20. 3. 1922, 57.

²⁶ Гласник, Црквени, школски и друштвени лист, 4, Темишвар 20. 2. 1922, 34.

²⁷ Гласник, Црквени, школски и друштвени лист, 1—2, Темишвар 1. 1—2. 1930, 32.

Спомен-плоча игуману Никанору
Недељковићу на јужном зиду цркве
манастира Бездина

кође, 1930. године подиже нову надгробну плочу свом духовном оцу, игуману Никанору (Недељковићу), сахрањеном у манастиру Бездин, поред јужног зида цркве. Текст плоче гласи: „*Овде почива Никанор Недељковић, игуман бездински, преминувши 1894. године у 47. години живота. Спомен-плочу ову, на месту на коме је и прву подигао, поново подиже 1930. захвални духовни син, родом из Кеџфеља 1866, брати ман. Бездина, Милан — јеромонах Миџрофан — Шољмошанов адм. парохије у Тем.[еш] — Моноштору.*”

Као администратор парохије у Моноштору задржаће се до 1. децембра 1931, када добија премештај у парохију Толвадија. Парохију у Моноштору оставља у најбољем реду, како произилази из потврде о извршеној примопредаји и увођењу у

нову парохију.²⁸ У Толвадији остаје само до 1932,²⁹ када се, вероватно због болести, повлачи у манастир Бездин.

Ипак, 1934. године, 13. и 14. децембра, учествује у бројној делегацији Срба из Румуније на гробу Краља Александра I Уједињитеља, на Опленцу. Укупно их је било 180 — свештеника, учитеља, интелектуалаца и ратара. Управа двора је храм на Опленцу ставила на располагање Србима из Румуније, те је тамо одслужен и парастос. После разгледања светог храма и крипте, делегација се вратила у Младеновац, и оданде, после поздрава свештеника тимочке епархије, продужила за Београд. Лађом се делегација преко Панчева вратила у Вршац, и на крају, 15. децембра стигла у Темишвар.³⁰

Последње године свога живота јеромонах Митрофан провео је, највероватније у Бездину. Повремено је опслуживао Мунарску парохију, до краја тридесетих година овога века.³¹ Податак да је умро 1939. показао се нетачним, пошто га налазимо у Шематизму за 1940. годину, као брата манастира Бездина.³² У ствари, упокојио се Господу годину дана касни-

²⁸ Црквени, школски и друштвени лист, 2, Темишвар 1932, 26.

²⁹ Тимишка жупанијска управа Националног Архива, Темишвар, Збирка матичних протокола, Фонд Православне српске парохије Толвадија (Livezile), према *Проћоколу венчаних 1852—1950*.

³⁰ Гласник. Црквени, школски и друштвени месечни часопис, 6, Темишвар 1934, 121—125.

³¹ Архив манастира Бездина, *Проћокол исповећених и причешћених срп. прав. пароха. звања у Мунари почешој великој ускршњој посџа 1938, 1939*, потписује Милан — ј. Миџрофан Шољмошанов, јеромонах бездински.

³² С. Костић, *Срби у Румунском Банату. Историјски, бројни економско-привредни преглед 1940. године*, Темишвар б. г., 55.

је, 5/22. октобра 1941, у Моноштору, од „рака и старости”, у 75. години живота. Сахрањен је на српском гробљу у Моноштору, два дана касније, 7/24. октобра 1941. Сахранио га је јереј Кирило Србован, парох моношторски.³³ Гроб му се и данас тамо налази, а споменик, који су му подигли његови дугогодишњи парохијани, има следећи натпис: „*Овде почина јеромонах Митрофан Шољмошан. Умро 1941. г.*”

Митрофан Шољмошанов је био члан Темишварске певачке дружине и Женске добротворне задруге,³⁴ којима је давао финансијску помоћ. Више пута је својим прилозима помогао и црквени лист „Гласник”.³⁵ Али његова највећа заслуга је била та да, иако се није бавио књижевношћу или просветним радом, верно и марљиво опслуживао малу моношторску парохију, и својим преданим радом на њиви Господњој, посветио се духовном животу, успевши да очува жишку српског православља.

Надгробни крст на српском гробљу у Моноштору

Dejan Popov

HIEROMONK MITROFAN (ŠOLJMOŠANOV) (1866—1941)

Summary

Hieromonk Mitrofan (Šoljmošanov) was born in the village Keftel, in 1866. He was a monk at the Bezdin Monastery, and also the priest-administrator in different parishes of the Timisoara Diocese, especially when the number of priests was small. Most of his life he served in the small Monoštor parish, in which he conscientiously followed his duty of a priest almost to the end of his life (he died in 1941); thus he gave an important contribution to the maintaining of the national and religious identity of his parishioners.

Along with the life and activities of hieromonk Mitrofan (Šoljmošanov), this paper presents some important events from the national-ecclesiastical life of the Serbs living in the territory of today's Romania.

³³ АСПЦО у Моноштору, *Прошколо умрлих цркве храма Видовдана (Цар Лазар) у Моноштору за год. 1897—1989*; Упис бр. 5/22. окт. 1941, 66.

³⁴ С. Костић, *Шемајизам Православне српске епархије темишварске у Краљевини Румунији за 1924. годину*, Темишвар 1925, 39.

³⁵ Гласник. Црквени, школски и друштвени лист, 12, Темишвар 10. 5. 1922, 103.

³⁶ Гласник. Црквени, школски и друштвени лист, 5, Темишвар 10. 2. 1924, 38.

Dejan Popov

IEROMONAHUL MITROFAN (ȘOLMOȘANOV) (1866—1941)

Rezumat

Ieromonahul Mitrofan (Solmoșanov) s-a născut în satul Gelu (Ketfel), în anul 1866. A aparținut obștii mănăstirii Bezdin, fiind și administratorul diferitelor parohii ale Episcopiei de Timișoara, în special în perioada în care numărul preoților de mir era foarte redus. Cel mai mult a rămas în mica parohie Mănăstur, în care și-a exercitat cu conștiinciozitate datoria sa preoțească, până aproape de sfârșitul vieții (s-a stins din viață în anul 1941), contribuind la păstrarea identității naționale și religioase a enoriașilor săi.

Paralel cu viața și activitatea ieromonahului Mitrofan (Solmoșanov), în lucrarea de față sunt amintite și câteva evenimente din viața național-bisericească a sârbilor de pe teritoriul României de astăzi.

Душан Појов

РОДОНАЧЕЛНИК ТЕМИШВАРСКО-НОВОСАДСКЕ ПОРОДИЦЕ, АДВОКАТ И ПОЛИТИЧАР ДР КОСТА ХАЦИ

Има неке симболике у животном путу адвоката и политичара др Косте Хаџија: рођен у Темишвару, средишту Српске Војводине, а кад је она у Аустрији Србима била званично закинута, у једном луку је, преко Вршца, доспео до новог војвођанског средишта Новог Сада, где је остварио каријеру и пустио корене своје разгранате породице.

ЦИНЦАРСКО-ГРЧКО ПОРЕКЛО

Постојбина Хаџијевих, по предању, је у северној Грчкој, северозападно од Солуна, близу Преспанског језера. Преци им, пореклом Цинцари, мешањем са досељеним Грцима, временом су се погрчили, као што ће им потомци касније у Вршцу, па у Темишвару, женећи се Српкињама, постати Срби. И док је прота у темишварској Мехали Константин Хаџи веровао да се породица мора окренути према Европи, те је си на упутио на студије права у Пешту, у убеђењу, како је говорио, да у још заосталој Србији „свиње прескачу тарабе”, дотле ће његов син, такође Коста, којем је посвећен овај прилог, бити 1918. године врло резолутан: „Ми Срби из Војводине више не идемо у Будимпешту него у Београд!”

Што су се Хаџијеви, раније Костасови, покренули из Шатисте, или по грчком Сиатисте, где се из винограда на благородним брежуљцима добијало чувено шатиско вино звано илиуменон, а они водили успешну трговину, није био печалбарски порив, него је узрок турски зулум, који као православци трпети више нису могли, нити плаћати велик харач. Цинцарско-грчка популација у тој области, познатој као Москопоље, побунила се против неправедног турског поретка, на шта су султанови војници разорили град 1769, а православни живаљ се иселио с најнужнијим стварима и новцем у ђемерима. Кренуо је ка северу, „расејавши се по целој Јевропи”.¹

¹ Д. Ј. Поповић, *О Цинцарима*, Београд 1927, 19—20, 130—131.

Немце и племиће. Отишао је 1842. у Вршац и тамо завршио Богословију; наставник му је био потоњи славни румунски митрополит Андреј Шагуна. Пре него што је рукоположен за свештеника, оженио се Српкињом Катарином Петровићевом, ћерком угледног темишварског занатлије, пореклом из Српског Светог Петра (Sânpetru Sârbesc).

Осећајући се увелико Србином, одлучио је као млад свештеник да узме и српску славу, јер ондашњи Грци су славили само имендане, па кад су се посрбљавали тај дан су обично узимали за крсну славу. Свечар Константин определио се за славу своје матере, светог Николу, који је остао патрон породице до данас.⁴

Први је у породици био с именом Коста Хаџи (изостављајући оно Коста у презимену), па су и његови мушки потомци узимали касније исто име, све до петог Косте, рођеног у Новом Саду 1979. године, који је студент Више графичке школе. Два сина Косте прво су се прославила, Коста, други по реду, и Јован (1884—1972), познати биолог, члан Словеначке академије наука и дописни члан Српске академије. Јованови потомци определили су се за словеначку нацију и културу, мада је он држао до свог српства; писао је из Љубљане Васи Стајићу после гостовања и предавања у Новом Саду 1922: „Ја сам својим походом у моју дедовину врло задовољан. Увек сам спреман сарађивати у раду наше Матице”.⁵

АДВОКАТСКА КАРИЈЕРА

Коста Хаџи (II), а о њему је овде реч, родио се у Темишвару 27. октобра 1868. У родном граду завршио је гимназију и у Будимпешти право и стекао академско звање доктора. Определио се као правник за адвокатуру и 27. септембра 1897. положио је адвокатски испит, те отворио канцеларију у Вршцу, где је брзо стекао глас вештог и способног правника.

Запамћена је у стручним круговима његова одбрана права манастира Месић код Вршца, када је 1908, у парници између Српске патријаршије у Сремским Карловцима и Румунске православне митрополије, успео да пред судом докаже да овај манастир треба да остане у крилу Српске православне цркве, мада су Румуни врло одлучно на њега претендовали. А у чувеном мармарош-сигетском процесу пред Први светски рат 1914, када су карпатски Русини били оптужени за велеиздају, смело је обелоданио аустроугарску асимилаторску политику према народностима. Оптужба је кренула кад су власти откриле да Библија, која је упућена црквама из Русије, садржи и слику руског цара Николаја II, а касније се, као грудва снега кад се котрља низ брдо, оптужница даље надувала, што је др Хаџи раскринкао.⁶

⁴ Мемоарске белешке Косте Хаџија мл.

⁵ Др Јован Хаџи Васи Стајићу, 2. V 1922. из Љубљане (Рукописно одељење Матице српске 9.443).

⁶ М. Ботић, *Др Коста Хаџи, 50-години Адвокатске коморе Војводине*, Нови Сад 1971, 65—66.

ПРЕСЕЉЕЊЕ У НОВИ САД

Доктор Хаџи се оженио Софијом рођ. Цвејић (1875—1964), ћерком познатог вршачког адвоката Ђуре Цвејића, првака Полит-Десанчићеве Либералне странке, и са њом је у Вршцу изродио десеторо деце, од којих је троје умрло у дечјем и младалачком узрасту, а седморо одраслих постигло завидне каријере, свако у свом домену.⁷

Хаџијеви су се с децом преселили у Нови Сад 1911; најстарији син, који ће наследити очеву адвокатску канцеларију, Коста Хаџи мл. (III), имао је тада тринаест година. Породица се најпре сместила у кућу Јовановићевих, на углу Грчкошколске и Ђурчијске улице (касније Пашићеве), а онда је др Хаџи од неког Немца, власника солане, купио лепу и пространу кућу са баштом у Соколској 18 (данас Матице српске), где је отворио и канцеларију.

АДВОКАТ И ПОЛИТИЧАР

У Новом Саду се др Хаџи бавио адвокатуром, с краћим прекидом за време боравка у Прагу, све до смрти, 17. децембра 1942. Мађари су му, као правнику с пештанском дипломом, и за време окупације дозволили да адвокатише, што његовом сину није било допуштено. Поред адвокатуре, и политика му је била велика страст.

И једна и друга преокупација учиниле су га веома комуникативним. Радо је био виђен у сваком друштву, у то време је то обично бивало по кафанама, или око поднева кад се ишло на пиво, или у вечерњим чаасовима, кад су уз вино вођене бескрајне политичке препирке. Био је омањег раста, сувоњав, с панонским брковима, проћелав. Важио је за великог козера, који је знао да забавља друштво духовитим упадицама. Колеге и пријатељи звали су га по презимену — Аџија. У његовом дому, у предратном и међуратном времену, били су гости многи угледни политичари, уметници, правници и професори универзитета. Зетови су му били познати сликар Петар Добровић и његов брат архитекта Никола Добровић, као и београдски адвокат Душан Пешић. Интелигентан и са широком културом, с респектом је свуда приман. Као правник поседовао је велико знање, те су се колеге с њим о многим сложеним стварима често консултовале.

---

⁷ Деца Косте Хаџија и Софије рођ. Цвејић: Коста Хаџи мл., адвокат (1898—1971); Јелка Хаџи, наставница страних језика (1900—1990); Михајло Хаџи (1901—1983), економиста; Феодора (1902—1906); Олга Добровић (1902—1995), супруга сликара Петра Добровића, водила је његову галерију у Београду; Софија (1905—1906); Владимир К. Хаџи (1906—1964), адвокат; Вера Пешић (1908), професорка француског језика, мајка политичарке Весне Пешић и познате глумице Станиславе Пешић; Ђура Хаџи (1911—1928), као гимназијалац умро од шарлаха; Иванка Добровић (1912—1995), дипломирана правница, супруга арх. Николе Добровића.

КУМСТВО СА ЈАШОМ ТОМИЋЕМ

Још у младости ступио је у политички живот као присталица Српске народне радикалне странке, коју је предводио Јаша Томић, Милетићев зет, а његов кум. Улазио је у круг најужих Томићевих сарадника, већ и по вршачкој линији, заједно са Ђорђем Красојевићем, Жарком Миладиновићем, Миланом Недељковићем и другима. Кад је Миладиновић једном дошао у незгодну ситуацију, због неке непотписане менице, Хаџи се понудио да спречи скандал који би штетио странци, те је заједно са Красојевићем потписао меницу, и тако је заташкана „та свињарија”.

Биран је 1906. за посланика у Народно-црквеном сабору у Сремским Карловцима, кад се међу српским сељацима много очекивало од Манастирске уредбе, коју су радикали, уз његово живо учешће, успели да прогурају у Сабору.

На збору Радикалне странке у Новом Саду јануара 1912. др Хаџи је осудио Архијерејски синод Српске православне цркве због доношења Синодалног статута, који је стварао, како је говорио, „дубоки јаз између народа и црквене хијерархије”, чиме је из темеља била уздрмана српска народно-црквена аутономија у Хабзбуршкој монархији. Канонском и правном аргументацијом доказивао је да су царске привилегије, као основ аутономије, дате српском народу, а не црквеним великодостојницима. Залагао се за принцип демократског суверенитета у цркви, на линији даљег лаицизирања аутономних органа и институција, а против њихове клерикализације.

ЗА СРПСКУ НАРОДНО-ЦРКВЕНУ АУТОНОМИЈУ

На збору опозиције у Новом Саду, јуна 1912, када је тражено опште права гласа за све народности и слојеве друштва, па и за жене, др Хаџи се налазио у председништву тога скупа. Радикална странка га је 1912. изабрала за свог заступника на Међустраничкој конференцији за измирење ради заједничке одбране аутономије, коју су власти суспендовале. Учествовао је потом на конференцији у Загребу, априла 1914, када је захтевано поновно успостављање српске аутономије.

Аустроугарске власти су помно пратиле његово ангажовање за српска права, те су и њега, поред других политичких првака, ухапсиле и интернирале на почетку Светског рата у Дебрецин, а потом у оближње село. Пошто се добро познавао са многим утицајним мађарским политичарима, није дуго задржан у интернацији. Памтило се како је у Вршцу на изврсном мађарском језику у неким предметима заступао потоњег мађарског премијера Шандора Векерлеа, а то овај свакако није заборавио и узео га је у заштиту.⁸

⁸ Д. Попов, Новосадске биографије (IV) — *Најстарији, старији, млађи, најмлађи Косића Хаџи*, Свеске за историју Новог Сада, 7, Нови Сад 1996, 19—33.

АКЦИЈЕ ПРЕД КРАЈ СВЕТСКОГ РАТА

Кад је децембра 1917. у Новом Саду формиран Средишњи одбор за Бачку, Банат и Барању, ради прихватања и збрињавања српске ратне сирочади из Босне и Херцеговине, др Хаџи је био међу његовим најагилнијим члановима. Како се ближио крај рата, тако се и он, као и други политичари, све више ангажовао око питања будућег статуса Војводине. Путовао је у Будимпешту, као изасланик новосадског „изборног блока“, да испита каква мишљења владају у редовима мађарске демократске опозиције. Тада је у мађарским гласилима објављена његова изјава да би Срби могли да остану са Мађарима, уколико би се мађарска држава демократски преуредила и националним мањинама загарантовала потпуну равноправност и слободу културног развоја. Показало се касније да је изјава извучена из контекста, да би терала воду на мађарску воденицу. Хаџи је ту вест демантовао, али је касније напоменуо да би у том тренутку, пре завршетка рата, док је још постојала аустроугарска власт, супротна изјава, да Војводина жели отцепљење од Угарске, могла само да српски народ изложи новим страдањима и прогонима.⁹

ЗА ПРИСАЈЕДИЊЕЊЕ ВОЈВОДИНЕ СРБИЈИ

Кад је гроф Михаљ Карољи 31. октобра 1918. формирао демократску владу у Мађарској, он је, у жељи да покаже добру вољу према Србима и задржи Војвдину у окриљу Мађарске, др Кости Хаџију понудио министарски портфељ, што је он одбио и уместо себе предложио Јоцу Лалошевића, који је такође отворено одбио понуду. Хаџи је делио мишљење вође своје странке Јаше Томића да се Срби у Војводини окрећу према Београду и да ће раскинути с Будимпештом од које су толико трпели.

У то време је међу овдашњим демократима постојало јако расположење да се Војводина, пошто се отцепи од Угарске, преко Народног вијећа у Загребу, заједно са другим југословенским земљама, уједини са Србијом и Црном Гором у једну државу; др Коста Хаџи је, као и Јаша Томић, одлучно био окренут ка Београду и српској краљевској влади, сматрајући да је она и са становишта југословенских и међународних односа много значајнији чинилац уједињења него загребачко Народно вијеће.¹⁰

РАЗЛАЗ СА ЗВАНИЧНИМ РАДИКАЛИМА И ЈАШОМ ТОМИЋЕМ

Пада у очи да у време ослобођења и уједињења имена др Косте Хаџија, до тада врло истакнутог политичара и блиског сарадника Јаше То-

⁹ К. Милутиновић, *Војводина између Београда и Загреба*, Старине, 53, Загреб 1966, 341.

¹⁰ Д. Попов, *Српска шћампа у Војводини*, Нови Сад 1983, 13, 144, 174, 196.

мића, нема ни у једном политичком органу, ни у Српском народном одбору, ни у Великом народном савету, ни међу посланицима и њиховим заменицима у Привременом народном представништву у Београду. Није чак биран ни у Велику народну скупштину Војводине, која је 25. новембра 1918. у Новом Саду одлучила о непосредном присаједињу Војводине Краљевини Србији. Међу посланицима из Новог Сада налазио се његов двадесетогодишњи син Коста Хаџи млађи.¹¹

На то је утицало његово разилажење са Јашом Томићем: у питању су били лични разлози, који нису до краја јавно разјашњени, па је следствено томе дошло и до његовог политичког раскида са званичном Радикалном странком. На општем збору Радикалне странке 27. фебруара 1919. у Новом Саду др Хаџи је ипак биран у Средишњу управу, али је убрзо, заједно са Митом Клициним, постао радикалски дисидент. Упадљиво је било његово одсуство, на Ђурђевдан 1919, на свадби у Чавићевој кући, где је Јаша Томић у одушевљењу поздравио венчање једне Српкињице из Војводине са официром, ослободиоцем из Србије. Крај Томића је уместо старог Хаџија седео његов син, млади кум Коста Хаџи млађи.

МЕЂУ „НЕЗАВИСНИМ РАДИКАЛИМА”, ПА САМОСТАЛЦИМА

Др Хаџи и Клицин отворили су 1921. политички фронт као „независни радикали”, износећи своје ставове у недељнику „Дунав” др Каменка Суботића. Њихова пропаганда „за обнову Војводине” није, међутим, наишла на шири одзив и брзо је пропала. Поново су се заједно нашли у листу др Лазара Рашовића „Нова Србија”, делујући под паролом „за спас Радикалне странке”, на линији Стојана Протића, да се реформише државно уређење, еластичније приступи међунационалном споразумевању, да се брже решава аграрна реформа, спречи корупција и загарантује безбедност грађана. Као слободни интелектуалац, др Хаџи је учествовао на Конгресу јавних радника а у Загребу, септембра 1922, подржавајући идеје о потреби државног преуређења на новим федеративним основама.¹²

Кад је 1924, после раскола у Давидовићевој Демократској странци, створена Самостална демократска странка, под вођством Светозара Прибићевића, др Хаџи је пришао тој политичкој групацији и у њеном окриљу ће у другој половини тридесетих година учествовати у опозиционом Војвођанском фронту. Пре тога је провео у Прагу пет година, од 1931. од 1936, када је тамо у емиграцији био и Прибићевић. Нејасан је разлог његовог напуштања земље. У породици је остало уверење да су му тадашње власти, које су у време краљевске диктатуре прогањале опозиционаре, наместиле некакав процес око неких пара, који га је могао

¹¹ *Споменица Ослобођења Војводине 1918*, Нови Сад 1929.

¹² Породична архива Хаџијевих.

стајати затвора. У Прагу је живео од новца који му је син слао, чекајући да прође одређено време, да ствар застари, да би се вратио кући. Тек 1939. поново је уписан у Именик адвоката у Адвокатској комори, наста-вљајући своју уходану праксу, али сада са много мање жара и жеље за експонирањем у јавности.¹³

Dušan Popov

THE PROGENITOR OF A TIMISOARA AND NOVI SAD FAMILY,
THE LAWYER AND POLITICIAN Dr KOSTA HADŽI

Summary

The well-known Serbian politician and lawyer, Dr Kosta Hadži (1868—1942), born in Timisoara, in his life-path created an arc from the old seat of the Serbian Vojvodina, Timisoara (via Vršac) to the present capital of Vojvodina — Novi Sad, where he put roots with his numerous family. He descended from a Tzintzar family from Moskopolis in north Greece; the family was Hellenized there, and when escaped to Banat because of the Turkish oppression it was Serbianized, since the Kostas, as they were called in their homeland, married the Serbian women.

They chose St. Nicholas for the family patron saint, and the attribute Hadži for their family name because one of their ancestors went to the pilgrimage (hajj) to the Holy Land. Kosta Hadži completed his studies of law in Budapest and was a lawyer till his death, but politics was his great passion. He became famous as a lawyer when at court defended the rights of the Serbian Orthodox Church concerning the Mesić Monastery near Vršac for which the Romanians also had aspirations. At the famous Marmaros-Sziget trial before World War I, he defended the Carpathian Ruthenians accused of high treason, disclosing the Austro-Hungarian assimilation policy towards its nationalities.

With his wife and eight children (two of them died soon after birth) he moved to Novi Sad in 1911, where he acquired great reputation as a lawyer and a politician. He belonged to the Serbian National Radical Party, whose leader Jaša Tomić was his best man. As a representative in The Serbian National-Ecclesiastical Council he fought for the Serbian national-ecclesiastical and school autonomy, till its abolition in 1912. During World War I he was interned as an exposed Serbian patriot. At the end of the War, his activities included taking care of the Serbian war orphans from Bosnia and Herzegovina.

During the political struggle related the future status of Vojvodina, the Count Mihály Károlyi, as the president of the democratic government of new Hungary, offered him a ministerial position in October 1918, to show his good will toward the Serbs, so that Vojvodina would stay within Hungary. He refused the offer, as did his political like-minded person, Joca Lalošević. Like other Serbian politicians, he advocated the secession of Vojvodina from Hungary and its integration in the Kingdom of Serbia. He resolutely said: „We, the Serbs from Vojvodina, will not go to Pest anymore, but to Belgrade!”

Due to some personal reasons, he parted with Jaša Tomić and became the Radical dissident in the group of „the independent radicals”. He followed Stojan Protić’s line, who advocated the rearrangement of the new Yugoslav state on the federal basis. Later,

---

¹³ Сећање Косте Хација (четвртог).

he joined Svetozar Pribićević's party of the independent democrats, acting in the opposition Vojvodina Front. He was in the emigration in Prague for five years (1931—35) to avoid a court trial, and on his return continued his regular law practice in Novi Sad, less eagerly and without the desire to be present in public. He died during the Hungarian occupation of Bačka, on December 17, 1942; as a student from Pest, he was allowed to practice law, while his son Kosta Hadži Jr, who inherited his law office, did not have that permission.

Dušan Popov

AVOCATUL ȘI OMUL POLITIC Dr. KOSTA HADŽI, ÎNTEMEIETORUL UNEI FAMILII DIN TIMIȘOARA—NOVI SAD

Rezumat

Cunoscutul om politic și avocat sârb dr. Kosta Hadži (1868—1942), născut la Timișoara, pe drumul vieții sale a făcut un arc, care a plecat din centrul Voivodinei Sârbești, Timișoara (apoi trecând prin Vârșeț) și a ajuns la Novi Sad, capitala Voivodinei, unde a lăsat rădăcini cu familia sa, care s-a extins foarte mult. Provine dintr-o familie de aromâni din Moscopole, în nordul Greciei, care s-a elenizat, iar când a fugit de aci, din cauza oprimărilor turcești, în Banat, s-a sârbizat, deoarece familia Kostas, cum se numea în ținutul natal, a avut membri care s-au casătorit cu sârboaice.

Familia a luat drept patronul casei pe Sf. Nicolae, iar ca nume de familie — predicatul Hadži, deoarece unul dintre înaintașii acestei familie a fost în Locurile Sfinte, la Hagialac. La Budapesta, Kosta Hadži și-a luat licența în drept și a practicat avocatura până la sfârșitul vieții, dar și politica în era o mare pasiune. A devenit foarte cunoscut ca avocat, atunci când, în fața tribunalului, a reușit să apere dreptul Bisreicii Ortodoxe Sârbe asupra Mănăstirii Mesici de lângă Vârșeț, asupra careia aveau pretenții și românii. La vestitul proces din Marmaroș-Sighet, îi preajma Primului război mondial, i-a apărut cu succes pe rutenii carpatici, care au fost acuzați de mare trădare, făcând publică politica de asimilare față de minorități a Austro-Ungariei.

Împreună cu soția și cu cei opt copii (doi au murit la scurt timp după naștere) s-a mutat, în anul 1911, la Novi Sad, unde și-a dobândit un mare prestigiu ca avocat și politician. El a făcut parte din Partidul Radical National Sârb, al cărui conducător, Jaša Tomić, îi era naș. Ca deputat în Soborul național-bisericesc sârb a luptat pentru autonomia național-bisericească și școlara a sârbilor, până la anularea sa, în 1912. În timpul Primului război mondial a fost internat, el fiind unul dintre patrioții sârbi care s-a expus foarte mult. Spre sfârșitul războiului s-a angajat în vederea îngrijirii de orfanii de război sârbi din Bosnia-Herțegovina.

Atunci când se purta lupta politică cu privire la viitorul statut al Voivodinei, contele Mihály Karolyi, în calitate de președinte al guvernului democrat al noii Ungarii, i-a oferit, în octombrie 1918, un portofoliu ministerial, pentru a da dovadă de bunăvoință față de sârbi, cu scopul ca Voivodina să rămână în componența Ungariei. El a refuzat oferta, la fel ca și Joca Lalošević, care împărtășea cu el aceleași opinii politice. S-a declarat, la fel ca și ceilalți oameni politici sârbi, pentru separarea Voivodinei de Ungari și alipirea ei Regatului Serbiei. A vorbit cu hotărâre: „Noi, sârbii din Voivodina nu mai mergem la Pesta, ci la Belgrad!”

S-a distanțat de Jaša Tomić din motive politice și a devenit disident radical, făcând parte din grupul „radicalilor independenți”. Era adept al lui Stojan Protić, care milita pentru reorânduirea noului stat iugoslav pe baze federative. Mai târziu a aderat la partidul democraților independenți ai lui Svetozar Pribićević, desfășurându-și activitatea în cadrul Frontului Voivodinean de opoziție. Timp de cinci ani a fost în exil, la Praga

(1931—1935), pentru a evita un proces în fața tribunalului, iar după ce s-a reîntors a continuat practica sa bine trasată, de avocat, în orașul Novi Sad, cu mai puțină ardoare și dorință de se evidenția în opinia publică. A încetat din viață în timpul ocupației de către maghiari a regiunii Bačka, în 17 decembrie 1942; în calitate de elev al școlilor din Pesta i s-a permis să practice avocatura, în timp de fiul său, Kosta Hadži jr., care va moșteni biroul său de avocat, nu avea o asemenea permisiune.

Миља Радан

ОДНОС КАРАШЕВСКИХ ИНТЕЛЕКТУАЛАЦА С КРАЈА XIX И ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА ПРЕМА ЕТНИЧКОМ ПОРЕКЛУ КАРАШЕВАКА

Седам насеља са словенским живљем католичке вероисповести — Карашево, Клокџич', Лупак, Рáвник, Нérмић', Вóдник и Јáбалч'е — смештена су у југозападном делу румунског Баната, у долини реке Караш. Становници ових насеља, познати под именом Крашовани или, како сами себе називају, Карашевци, столећима живе далеко од своје матице, усред подручја настањеног румунским живљем. Та група од седам карашевских насеља је, у ствари, етнички изолат, чије се становништво одликује многобројним особеностима у језику, ношњи, обичајима, фолклору, вери и неким специфичностима у менталитату. Те особености, као и многа питања везана за њихово етничко порекло, језик, вероисповест, датум доласка у Банат, узроке миграције итд. — допринеле су да Карашевци, дуже од једног века, буду у центру пажње многих научника — лингвиста, историчара, етнографа.

Особине које дефинишу идентитет ове етничке енклаве могу се објаснити процесом њене етногенезе. Према нашем мишљењу, тај је процес био сложен и дуготрајан. Данашњи Карашевци су потомци првих Словена који су се настанили у Банату негде у VII веку, а потом се помешали са избеглицама придошлим у ове крајеве, највероватније крајем XIV или почетком XV века, из области јужно од Дунава, који су у великој већини били Срби. Значајан удео у стварању ове етничке енклаве имали су и Румуни Банаћани, са којима је карашевски живаљ вековима био у сталном контакту. Такође, не треба заборавити веома значајну улогу католичке цркве, која је омогућила утапање ове хетерогене масе у чврсту *хомођену етничку енклаву* са специфичним етно-лингвистичким цртама.¹

Међутим, треба напоменути да је Карашевака још било и у другим насељима Баната, где су били у мањини и, временом, у највећем броју случајева, асимилирани. Још увек их данас има у Тиролу (бивши Királi-

¹ Види: М. N. Radan, *Graiuurile carașovene azi. Fonetica și fonologia*, Timișoara 2000, 222.

kegye), Уљми, Избишту и још неким насељима око Вршца, а асимилирани су у Дукњачи (рум. Dognecea), Слатини Тимиш, Липови, Радни, Отвасу, Калини, Банатском Карловцу (у југословенском Банату).²

Када се пође од ових чињеница лакше је схватити све посебности Карашевака, њихов менталитет и пре свега, глобално узевши, одсуство националне свести, боље рећи њихову националну неопредељеност. Ради бољег разумевања каснијег става карашевских интелектуалаца према националном питању, размотрићемо, најпре, како се овај живаљ национално изјашњавао у прошлости и разлоге таквог изјашњавања.

Већина истраживача који су проучавали ову етничку и лингвистичку оазу истакли су да је обичног житеља карашевских насеља тешко било убедити да је Србин, Хрват или Бугарин.

Један од првих научника који је истраживао говоре Карашевака, Љ. Милетич, примећује да код овог живља не постоји национална свест;³ Ј. Живојновић, у свом првом раду у којем помиње Карашевке, каже да „немају много свести народносне”.⁴ Истина је, међутим, да су Карашевци имали и имају националне свести, али је она опет особена. Наиме, они су све донедавно себе сматрали посебним народом — „карашевски народ”, а свој говор називали „карашевски језик”. Љ. Милетич, у већ споменутом раду, каже да се „Карашевци сматрају посебним народом, а име Карашевак нема друго значење до католик који говори карашевски”,⁵ а Е. Петровић, у својој монографији, износи исто мишљење: „Карашевци имају своју националну свест. Они се сматрају посебним народом”.⁶ Након боравка међу Карашевцима и њиховог бољег упознавања, Ј. Живојновић је увидео да се временом код њих створила свест „да су они као Крашовани засебан народ, који говори засебним језиком крашованским”.⁷ Руски научник румунског порекла, П. Сирку, иде тако далеко да овај живаљ сматра, неосновано, посебним народом, а њихов говор посебним, карашевским језиком или бар карашевским дијалектом,⁸ а Иван Иванић о националном опредељењу Карашевака каже: „Говоре чисто српски, међу тим се називају Крашовани”, а одмах потом додаје: „Понуду из Бугарске да се ’као Бугари’ иселе у своју ’стару отаџбину’, одбили су Карашовани најодлучније, јер — веле — они нису Бугари, већ Срби”.⁹

² Lj. Miletić, *Ueber die Sprache und die Herkunft der sog. Krašovaner in Süd Ungarn*, Archiv für slavische Philologie, Tom 25, Berlin 1903, 168—169; М. Н. Радан, *нав. дело*, 17; I. Birta, *Karășevci (Narodne umotvorine sa etnološkim osvrtom)*, Bukurešt 1993, 7; Ј. Живојновић, *Угарска сџаџисџика и Срби у Угарској*, Летопис Матице српске, 222, VI, Нови Сад 1903, 85.

³ Љ. Милетич, *нав. дело*, 162.

⁴ Ј. Живојновић, *нав. дело*, *Угарска сџаџисџика*, 86.

⁵ Љ. Милетич, *нав. дело*, 162.

⁶ Е. Petrovici, *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*, București 1935, 14.

⁷ Ј. Живојновић, *Крашовани (Карашани, Карашавци). Белешке, народни обичаји и примери језика*, Летопис Матице српске, 242, II, Нови Сад 1907, 49.

⁸ П. Сирку, *Нарџије Карашевцевџ*, Известија отделенија русског јазука и словесности Императорској Академији Наук, IV, Петербург, 1899, 641—660.

⁹ И. Иванић, *О Буњевцима*, Летопис Матице српске, 175, III, Нови Сад 1893, 28.

У потпуној супротности са већ горенаведеним констатацијама јесте тврдња Јоза Срзића, хрватског учитеља у Равнику, изречена у чланку *Карашевци или Крашовани*,¹⁰ да је опазио „велику националну свијест и оно њихово одрешно 'ми смо Карашевци — Хорвати'”, па и закључке које износи у вези са њиховим пореклом: „Они су наши, они су Словени, они су 'Хорвати'”, иако на почетку свог чланка признаје да „Сам Крашован себе назива: Карашевац” и „Тко су заправо они, то ни данас нитко не зна са сигурношћу”. Да их уврсти међу Хрвате није га спречило ни то што, како у чланку каже, „Крашовани говоре екавштином и штокавским наречјем”, нити признање како је хрватске учитеље, придошле у карашевска насеља, изненадио „њихов језик мало необичан”, или пак што „ни писменији Крашован у почетку нашег доласка није био способан да са потпуним разумевањем чита наше књиге и новине”. Самог себе противуречи Ј. Срзић у вези са тврдњом да се Карашевци сматрају Хрватима, јер се на једном месту у чланку жали да су жители Карашева, у којем живи скоро половина Карашевака, незадовољни што су им послати учитељи из Хрватске, који им кваре језик („стрица лимба”), водили „пропаганду против наших хрватских школа и наших учитеља”.¹¹

Да су ставови поменутог учитеља пристрасни и нетачни, може се закључити из чланака Грге Ђорића, хрватског учитеља у Клокотићу, који поштено, сасвим објективно говори о пореклу Карашевака, о тешким условима у којима они живе и које је искрено волео, разумео и помагао.¹² Говорећи о националном опредељењу, он каже: „Током времена они су створили посебан језик и посебне обичаје, јер старо су задржали, а ново добијали само од туђина, тако да им то даје обиљежја посебнога народа, јер они се тако зову поред званих и незваних који тако пишу и говоре”.¹³ Г. Ђорић поштено износи и карашевско народно предање о њиховој првобитној постојбини: „Они vele да су дошли из околине Крушевца града у Србији”, а потом износи своје мишљење о етничком пореклу Карашевака: „Ја стојим на тврдњи да су они наши људи, који су по свему ближи Србима него Хрватима, што ћете из доњег писања сами видети”.¹⁴ И не само да признаје да су Карашевци српског порекла, него и доноси аргументе: „њихова имена су махом српска: Тодор, Ђурађ, Крсто, Лука, Петар итд.”; „Крашовани говоре нашим језиком и то екавски. У цркви икавски певају, а то зато, што су научили песме из књига које су штампане у Суботици за Буњевце и Шокце”; „Они воле слушати песме о Марку и Милошу”; „Као најближи обичај који их веже с нашим народом, напосе са Србима, је 'слава'. Слава је иста као код Срба у Србији”¹⁵ итд.

¹⁰ У листу Правда, Темишвар, година III, број 208/5. XII 1946, стр. 2; број 209/8. XII 1946, стр. 2; број 210/12. XII 1946, стр. 2.

¹¹ У Правди, бр. 209/8. XII 1946, стр. 2.

¹² Види Гласник, год. XVI, Timișoara, децембар 1937, бр. 11—12, стр. 24.

¹³ Г. Ђорић, *О Крашованима*, Календар Темишварског весника за годину 1938, 52.

¹⁴ Г. Ђорић, *О Крашованима*, Темишварски весник, V, 253, Темишвар 21. март 1937, 1.

¹⁵ Исто, 1; О слави опширније у чланку М. Н. Радана, *Значај славе и још неких прослава са културним обележјем за одређивање етничког бића Карашевака*, Етно-културолошки зборник, IV, Сврљиг 1998, 105—110.

Претпостављамо, имајући у виду чињеницу да су Карашевци, као католици, имали словенске католичке мисионаре — Бугаре и Хрвате (од XIV до XIX века),¹⁶ да су они вековима покушавали убедити овај живља било да су Бугари, било да су Хрвати, али је то било безуспешно, јер, као што се може видети из горњег излагања, они су се масовно опредељивали као *Карашевци*.

Сигурно је да је развој културе, науке и технике крајем XIX, а нарочито у XX веку, омогућио чешће и многобројније контакте овог живља са Србима, Хрватима, Бугарима и другим народима. Све је то допринело да дотадашња национална концепција Карашевака почиње доживљавати извесне промене. Учени Карашевци увиђали су неоснованост убеђења њиховог живља о посебном националном идентитету и почели су тражити одговор на питање којем јужнословенском народу они стварно припадају. Тај процес је започео у другој половини XIX века, али се он тешко и споро одвијао, а ни данас није окончан. Пошто су Карашеваке сматрали делом свог народа како Срби, тако и Хрвати, чак и Бугари, било је и још увек има, доста колебања у погледу националног опредељивања. Архаичност језика, специфична ношња, обичаји и, поготову, припадност католичкој вероисповести, отежавали су и још увек отежавају процес дефинитивног и масовног националног опредељења Карашевака. Као што ће се видети у наставку излагања, на почетку тог процеса (XIX век) постојала је извесна предиспозиција, склоност код неких карашевских интелектуалаца да прихвате мишљење о бугарском пореклу, али је та теза брзо одбачена, у првом реду од карашевског живља, који то никада није прихватио.

Потом, крајем XIX и почетком XX века, све више продира идеја о српском пореклу, а касније, тридесетих година XX века, јавља се и опција хрватског могућег порекла. Идеја о хрватском пореклу Карашевака почела се наметати када су у карашевска насеља, према уредби школске Конвенције из 1933. дошли учитељи из Хрватске.¹⁷ Ту тенденцију је уочио чувени румунски слависта Е. Петровић, који је на првим страницама своје монографије забележио: „Преко цркве и школе дознали су Карашевци да су Хрвати. Неки од њих, наравно, школовани људи, оријентисали су се према Србима”.¹⁸ Отада, а нарочито данас, међу Карашевцима, поготову интелектуалцима, води се жестока расправа о томе да ли су преци Карашевака пореклом Срби или Хрвати.

На основу података објављених током времена у разним студијама, новинама или часописима, као и на основу података које смо сами прикупили, покушаћемо, у наставку, да прикажемо опхођење и позицију најистакнутијих карашевских интелектуалаца с краја XIX и прве половине XX века по питању порекла.

¹⁶ Према подацима из *Historia domus parochiae Kraszowensis* (Копија рукописа из 1726, која се налази у парохији у Карашеву).

¹⁷ Било би интересантно истражити због чега су послати учитељи из Хрватске, а не из Србије, и да ли су српске државне институције из тог доба захтевале да међу Карашевке пошаљу своје учитеље.

¹⁸ Е. Petrovici, *nav. delo*, 15.

Један од истакнутијих Карашевака из друге половине XIX века, Тодор Бирта — Грк (рођен 1834. године), имућни трговац из Клокотића, сматрао је да су Карашевци српског порекла и да су дошли из Старе Србије. То своје гледиште јавно износи 1920. године у једном писму упућеном „*cilomu karaševskom narodu*”, у којем „*stari rođeni Serbin Todor Birta, 86. godina star*” образлаже да су „*nashi prahdedovi skoro 500 godine kano Serblje, iz Stare Serbi(j)e, Turske Bosne... ovamo doshli, koji serbski jezik govorimo, serbski obicsaji vodimo... ali samo iz serbske vire*¹⁹ *jesu nas katolicski popove u katolicisku viru priuzeli.*”²⁰

Међу многобројним Карашевцима који су се дописивали са Ј. Живојновићем, који је много допринео да српској јавности скрене пажњу на овај од ње заборављени живаљ, био је и честити старац Бирта. У једном писму у којем Живојновићу шаље опис неких карашевских обичаја, он каже: „Radovao bi se ako bi mogao doživiti da se svi naši Karaševski Običaji po svim Serbskim i Slavanskim Narodu tiskano (trukovano) razglasiti i razširiti mogli”, те потом, нешто ниже, тврди: „По причању од старина, каже се, да су Фрањевци (фратри) те људе, који су као расејане и изгубљене овце живели по бреговима, потражили по њиховим становима, новорођенчад им крстили и обратили их у римокатоличку веру: тако су досељеници Срби Бошњаци полагано постали сви католици, али се староверски обичаји (православни српски) код њих до данас пресађиваху у народу и живеће вечно међу католицима Крашованима.”²¹ Касније се Тодор Бирта поново јавља Живојновићу, овог пута са опширнијим и потпунијим описом народних обичаја, изражавајући жељу да их српском свету представи објављивањем, а писмо овако закључује: „U uffanju da sam vas sas zaktevanimi Običaja Karassevskog Naroda podpuno zadovoljio, što nitko drugi osim mene od Karassevtzi nije u stanju, mislim da i vi vašu obrečenu dobrovoljnost za razglašenje i razširenje ove stare izgubljene i opet najdene Bratje Serbskog Naroda hoće izpuniti...”²² Те је обичаје Ј. Живојновић објавио у раду *Крашовани (Караџани, Караџавци)*... 1907. године.

Оспособљени учитељ Матија Влашић, рођен 22. VIII 1862. у Равнику, учитељевао је у *Карашеву* и био је Живојновићев пријатељ и главни

¹⁹ Трудећи се да се изражавају и пишу “књижевним” језиком, Бирта и други интелектуалци, формиран по мађарским школама, често у изворни карашевски говор убацују речи њему стране, као на пример „вира” уместо „вера”, „сербски” према „српски”, „Сербље” место „Србље” итд.

²⁰ Цитат преузет из књиге I. Birta, *Karaševci (Narodne umotvorine sa etnološkim osvrtom)*, Bukurešt 1993, 21.

²¹ Ј. Живојновић, *Кроз јужни Банат (Пућничке белешке и размишљања)*, Летопис Матице српске, 255, VIII, Нови Сад 1909, 61.

²² *Исто*, 61—62.

информатор. Матијин отац, Андреја, био је такође учитељ у Калини и Воднику, а после умировљења, као имућни домаћин и човек од угледа, био је сеоски кнез у Воднику.

Према подацима из црквеног архива у Карашеву, у Домовнику (*Status animarum*), забележено је да је М. Влашић становао у Карашеву, у кући са бројем 93, која је била у власништву парохије. Био је ожењен Немицом, Маријом Шмидл (*Maria Schmiedl*), рођеном 28. VII 1865. године, и имао је четворо деце, једну ћерку — Каролину Лујзу (*Carolina Luisa*, рођена 23. II 1885) и три сина: Арпада (*Arpadus*, рођ. 2. IX 1887), Андреју (*Andreas*, 16. VIII 1889) и Еугена (*Eugenius*, 11. VII 1892). Арпад је завршио трговачку школу, али је радио као бележник, док је Еуген (Јено) био месар у Темишвару. Учитеља Влашића је, изгледа, задесила велика породична трагедија. Наиме, подаци забележени у Домовнику карашевске парохије говоре о томе да су му истог дана, 6. октобра 1911. године, погинули синови Арпад и Андреја. Нисмо успели да сазнамо узрок њихове смрти, али је, сасвим сигурно, та трагедија снажно погодила њиховог оца који, неколико месеци касније — 9. априла 1912. умире. На карашевском гробљу, породица им је подигла леп надгробни споменик, са натписом на мађарском језику,²³ међутим, на њему су само слике и имена оца Матије и сина Арпада. Не знамо зашто на споменику нема имена и слике другог сина — Андреје, и где је он сахрањен. Такво стање може се објаснити било чињеницом да је Андреја био крив за смрт свог брата, или је пак погрешно записан датум Андрејине смрти у црквеном протоколу.

Изгледа да учитељ Матија Влашић није био толико одлучан као Тодор Бирта у погледу одређивања националне припадности свог живља. Он се доста колебао и тек је на крају прихватио тезу о српском пореклу. Дошао је у контакт са свим научницима који су, док је још био жив, истраживали карашевски живаљ, са Сиркуом, Милетичем и Живојновићем, као и са другим угледним и школованим људима тог времена, а који су свакако утицали на њега, али и обрнуто. Из Милетичевог цитираног рада дознајемо да се М. Влашић у лето 1898. у Решици, састао са бугарским професором К. Маханом (Чех по пореклу), са којим се сложио да кара-

²³ „*Vlasics Mátyás / az igazgató... /1862—1912/ és fia /Vlasics Árpád/ aljegyző /1887—1911/ Farran szeretett apának és fiának — emelte a gyászoló család / Béke lengjen poraik felett. Granofsky.*” У преводу натпис гласи: „Влашић Матија, директор школе 1862—1912. и син Влашић Арпад, помоћни бележник 1887—1911. Много вољенима оцу и сину ожалостићена породица подигла [споменик]. Нек почивају у миру. Гранофски”.

шевски говор јесте бугарски. Милетич²⁴ такође каже да је М. Влашић 1898. година, за време Сиркуове анкете спроведене међу Карашевцима, доста чврсто веровао у „тешње сродство [Карашевака] са Бугарима, нарочито са католичким Бугарима у Банату” и тврди да „не треба умањивати Влашићев утицај, који се осећа у појединим ставовима господина Сиркуа”.²⁵

У августу исте године, неколико дана након Сиркуа, у карашевска села стиже и Љ. Милетич, који такође упознаје М. Влашића. Из тих контаката Милетич закључује да је карашевски учитељ веровао да су Карашевци Бугари. Претпостављамо да су дискусије са Милетичем и његови аргументи о српском пореклу Карашевака утицали на Влашића, те од тога времена он почиње полако да мења своје дотадашње мишљење. Тако, у моменту успостављања контакта између Влашића и Ј. Живојновића, Влашић је већ сматрао да су Карашевци Срби. Живојновић је са Влашићем успоставио контакт преко учитеља из Лупака, Јована Михалеца, који је родом био Словак.²⁶ У првом чланку у којем спомиње Карашеваке, Ј. Живојновић о Влашићу каже: „То им је ваљда најинтелигентнији човек, једини оспособљени учитељ Крашован...”.²⁷ Касније, међутим, када је Живојновић посетио карашевска насеља, увидео је да Влашић није једини карашевски интелектуалац, него да их ипак доста има и набраја петнаестак имена.²⁸

Од свих Карашевака, поготову интелектуалаца, изгледа да је Ј. Живојновић највише и најбоље сарађивао са М. Влашићем. Од њега је добио исцрпан материјал о карашевском говору и обичајима, који је, поред лично сакупљеног материјала приликом боравка међу Карашевцима, обилато користио у својим радовима.²⁹ Један део Влашићевих описа карашевских народних обичаја писан је на мађарском, а други део на карашевском говору. Често је Живојновић, при описивању обичаја, цитирао Влашићеве материјале писане карашевским говором. Пошто се Влашић помало трудио да „усклади” месне говоре са књижевном нормом

²⁴ Љ. Miletič, *nav. delo*, 178—179.

²⁵ *Истио*, 179.

²⁶ Ј. Живојновић, *Угарска статистика...*, 86.

²⁷ *Истио*, 86.

²⁸ Ј. Живојновић, *Кроз јужни Банат...*, 54—55. Дајемо, у наставку, цитат из овог Живојновићевог дела: „Од пет учитељских снага у Крашову три су странца, а двоје су Крашовани: Матеја Влашић и Марија Удовица...; У Крашову рођени Крашовани су још: Миља Добра, умировљен учитељ, неоспособљен — учитељевао је у Јабалчи и Равнику; Миља Добра млађи, вероисповедни учитељ у Воднику; Петар Домањанц, учитељ музике у римокатоличкој препарандији у Чиксеред; Петар Добра вероисповедни учитељ у хрватској Неузини; Микола Ђуркица, државни учитељ у бугарској Брешћи, Никола Вака, комунални учитељ у Врачевгају, Петар Франа, професор немачког и француског језика у вишој трговачкој школи у Клужу, Марјан Ђураса, вероисповедни учитељ у Нермићу, Фриди Ифка, вероисповедни учитељ у Канаку; у Клокотићу је рођен оспособљени учитељ Пеја, коме су ту наменили учитељско место; а у Равнику је рођен стари учитељ у миру Андреја Влашић, отац Матејин, који је учитељевао у Калини и Воднику...”

²⁹ Види чланак: *Нађено драже неђубљена* (непотписан, али чији аутор претпостављамо да је Ј. Живојновић), Календар Летописа Матице српске за 1908. годину, 99—100; Ј. Живојновић, *Крашовани...*, Летопис Матице српске, 242, II, Нови Сад 1907, 42—76; 243, III, 1907, 52—79.

онога времена, убацујући често разне икавизме (присутне у ретким црквеним или школским књигама које су стизале до Карашевака), његови материјали не одражавају у потпуности реално стање карашевских говора с почетка XX века, но ипак могу бити корисне лингвистима, под условом да добро знају ове говоре и прилике из тог времена у карашевским селима.

У закључку слободно можемо рећи да је учитељ Матија Влашић, иако је у почетку сматрао да су Карашевци Бугари, при крају свог живота све до преране смрти (1898—1912) био убеђен да су Карашевци Срби и на томе је свесно радио.

Петар Франа се убрајао међу истакнутије карашевске интелектуалце из прве половине XX века. Рођен је 12. X 1878, у Карашеву, од оца Мартина и мајке Марије (рођене Беул), у кући са бројем 313. Имао је млађег брата, Миљу, рођеног 1881. Нисмо успели да сазнамо од његове родбине, нити из његове заоставштине, када и где се школовао. Међу малобројним документима које је сачувао његов праунук од брата, Иван Франа, нашли смо само следећа акта: личну карту, коју је издала општина града Клуж, 1931. године, личну карту за јавне службенике (само корице са сликом на унутрашњој страни корице), једну легитимацију за мађарску железницу, за годину 1942 (на основу

које је, као пензионер, имао право путовања возом са попустом од 50%) и један акт који је издала Трговачка мушка школа „Велики војвода Михај”,³⁰ под бројем 2186/938 (11. октобра 1938), са свим подацима везаним за професорску активност Петра Фране од његовог запослења у овој гимназији (1. IX 1921), до одласка у мировину (1. IX 1938).

Био је ожењен Иреном Јухаз (Iréna Iuház, рођ. 1876), са којом се венчао у Ајуду (рум. Aiud).³¹ Поуздано се зна да је радио као професор у гореспоменутој гимназији у Клужу, где је предавао стране језике (немачки и француски).³² Живео је у Клужу до завршетка Другог светског рата и становао у улици Манаштур, бр. 18. Није имао деце. После рата повукао се са

³⁰ У оригиналу: *Liceul Comercial de Băieți „Marele Voevod Mihai”, Cluj.*

³¹ Податак записан у *Домовнику* карашевске парохије.

³² Види Ј. Живојновић, *Кроз јужни Банат...*, 55.

супругом у Карашево. Умро је 1962. у Карашеву, где је и сахрањен. Бивши његови ђаци подигли су му надгробни споменик 1977. године.³³

Према ономе што смо сазнали од његове родбине, изгледа да је П. Франа био повучен човек, религиозан, и није се бавио политиком. Будући да је скоро целог живота био далеко од својих саплеменика, није за њих ништа значајно урадио, а о националном питању Карашевака, колико нам је познато, није се јавно изјашњавао, али је себе сматрао Хрватом.

Други истакнути карашевски интелектуалац из прве половине XX века био је Франчиск Ђураса (Карашевци су га звали Фери), чувени адвокат у Решици. Потиче из карашевске учитељске породице, из Нермиђ'а. Његов отац, Марјан Ђураса (1863—1911), био је вероисповедни учитељ у Нермиђ'у.³⁴ Мати му, Ана, била је такође Карашевка, из породице Ђуркица. Имали су деветоро деце. Прва три — Марјан (1888), Иван (1889—1891) и Алојз (1891), као и пето *Марија* (1896—1898), живели су од неколико месеци до две године највише. Четврто дете била је Катарина (Катица) (1892—1955). Завршила је учитељску школу и радила као учитељица у Карашеву. Била је удата за учитеља Петра Коложоару, Румуна из суседног села Домана, са којим се венчала 11. XI 1917. године у Орадеји (Oradea). Шесто дете по реду, Степан (1898—1967), преселио се у Карашево, купивши кућу под бројем 21. Следе потом Јерош (Hyeronimus, 1894—1940); радио је као неоспособљени учитељ у Карашеву, и Франчиск — Фери (Franciscus, рођ. 23. IX 1900—23/24. XII 1942).

Катица, Ферина сестра, помагала је младом истраживачу, а касније чувеном слависти Емилу Петровичу, за време анкете коју је овај спровео у Карашеву у лето 1932. године, а 1935. објавио чувену монографију. Од ње је неке одговоре из упитника Петрович добио у писаној форми.³⁵

Породица Ђурасиних, а већина потомака учитеља Марјана Ђурасе данас живе у Карашеву, сачувала је мали број докумената о Ферију Ђураси. Трагајући за тим документима, код Ане Ђураси, удате Наги (Naghi)³⁶ пронашли смо следећа акта: Извод из матичне књиге венчаних за 1930 годину, једну Ферину слику и један пропагандни изборни листић,

³³ На споменику пише: „FRANA PÉTER / Kolozsvári / felső kereskedelmi iskola / igazgató — tanára / 1878—1962 / E mélték / hálás [?] diákjai / 1977”. У преводу, натпис гласи: „ФРАНА ПЕТЕР професор директор Више трговачке школе у Клужу 1878—1962. Подигли [надгробни споменик] вољени ученици 1977”.

³⁴ Према подацима узетих из *Домовника* парохије у Карашеву (којој Нермиђ припада), становао је у кући са бројем 12, која је била власништво црквене општине. Марјана Ђурасу спомиње и Ј. Живојновић у раду *Кроз јужни Банат...*, 55.

³⁵ Е. Petrovici, *nav. delo*, 22.

³⁶ Радила је као неоспособљени учитељ у Карашеву. Била је председник општине Карашева (кнез) између 1978. и 1988, када се пензионисала.

на којем је на другој позицији као кандидат био истакнут др Франчиск Ђураса.³⁷ Код другог Фериног синовца, *Мартина Ђураса* (рођ. 1920), који живи у Решици, нашли смо једино новине³⁸ у којима је објављена умрлица поводом његове смрти. Правни факултет завршио је у Клужу. Будући да је био одличан студент, по завршетку студија уписао је докторат и постао доктор правних наука. Оженио се 3. јула 1930. са Олгом Шпицер (Spitzer) у „*Речици*” (тако је Решица заведена у документу), која је радила као чиновник у чувеном решичком картелу онога доба УДР (Uzinele Domeniului Reșița). Имао је једну ћерку — Зору, која је за време студија нервно оболела и умрла веома млада (имала је око двадесет година).

Године 1941. мобилисан је на руски фронт. Обављао је дужност управника војне болнице у Ростову на Дону. Био је потпоручник у румунској војсци и одликован је орденом „Санитетске заслуге”. Године 1942. је, добивши одсуство, посетио породицу у Решици и Карашеву. Вратио се потом поново у Русију, где у ноћи 23/24. децембра 1942. године умире у болници чији је управник био.³⁹ Скоро ништа нисмо успели да дознамо о његовој националној опредељености. Доказао се, међутим, као велики родољуб, у смислу да је својим Карашевцима, увек када је могао, безрезервно помагао. Ево шта о томе пише учитељ Грго Ђориф:

„Они (Карашевци — наша премедба) имају само једнога школованог човека, који им чини све добро а то је Др. Франо Ђураса адвокат. Зар је написао једну молбу, жалбу или тужбу без новаца? Врло много. Тај иде и на суд за њих без икакве награде. Они га зато поштују”,⁴⁰ или: „Под-

³⁷ На том листићу година није одштампана, нити икакав други податак из којег би се могло закључити о години избора. На основу разних индиректних информација добијених од разних информатора, претпостављамо да је реч о изборима одржаним 1936 године.

³⁸ *CURRENTUL*, 5364, (23. I 1943), 5.

³⁹ Дајемо садржину умрлице објављене у листу *CURRENTUL*: „În veci nemângăiații Olga, soția, Zora, fiică, precum și Ecaterina Colojoară și Ștefan Giurasa frați, Petru Colojoara cumnat din Reșița și Carașova au marea durere de a anunța pierderea iubitului lor Dr. Francisc Giurasa /sublocotenent de rezervă/ avocat/ Decorat cu Meritul sanitar/ Mort la datorie în ziua de 23/24 Decembrie 1942, în Spitalul de Campanie[...] și înmormântat la 26. Decembrie în cimitirul Eroilor din Rostov.” Превод: „Заувек неутешени Олга, супруга, Зора, ћерка, као и Екатерина Коложоара и Стефан Ђураса — браћа, Петар Коложоара, шурак, из Решице и Карашева, са великим болом јављају да су изгубили вољеног др Франчиска Ђурасу /резервни потпоручник/ адвокат / Одликован „Санитетском заслугом” / Умро на дужности дана 23/24. децембра 1942. у Војној болници [...] и сахрањен 26. децембра 1942. на Гробљу хероја у Ростову.”

⁴⁰ Г. Ђориф, *О Карашованима*, Темишварски весник V, бр. 253, Темишвар 21. марта 1937, 1.

стрекач њиховог културног живота био је досада једини њихов интелегент Др. Франо Ђураса, адвокат”.⁴¹

Будући да се Фери Ђураса кандидовао за Парламент Румуније, као што смо већ рекли, могло би се закључити да се он бавио политиком. Међутим, то је делимично тачно. Од његовог синовца, Мартина Ђурасе, сазнали смо да је Фери прихватио да се кандидује, као други на изборној листи, да би помогао свом бившем колеги из студентских дана и тада свом најбољем пријатељу, такође доктору правних наука, Јоану Цејкуу (Јоан Тејсу), да сакупи неопходан број гласова за посланичко место. Дакле, Ђураса је прихватио да се укључи у изборну трку како би за свог пријатеља придобио, у првом реду, гласове Карашевака. Чињеница је да су Карашевци масовно гласали за Ф. Ђурасу, тако да је Цејку изабран за посланика (били су кандидати Гогине партије). После избора, у знак захвалности, Фери Ђураса одлази у Праг, купује тринаест инструмената за дувачки оркестар и поклања их омладини из Карашева. Одмах је у Карашеву оформљен дувачки оркестар, а Фери плаћа и доводи професора музике да карашевске младе свираче уче да свирају по нотама.⁴² Оркестар је брзо напредовао и постао један од најбољих у жупанији, али се распао када је почео Други светски рат јер је већина чланова мобилисана и никада се више није поново оформио. Доказ да је карашевски дувачки оркестар био један од најбољих тога доба, у тим крајевима, јесу јавне похвале које је министар Гога посебно њима упутио приликом посете Оравици, где су га дочекали многобројни румунски дувачки оркестри.

Најистакнутији интелектуалац међу Карашевцима из некарашевских насеља био је, без сумње, Мартин Филипон (1884—1967), родом из Уљме. Пошто је о овом угледном интелектуалцу и истакнутом националном раднику већ писао Љ. Церовић,⁴³ ми ћемо напоменути само најбитније моменте из живота М. Филипона и настојаћемо да изнесемо неке нове податке које смо прикупили приликом анкете спроведене у Уљми 5—6. маја 1998. године.⁴⁴

Потиче из угледне и богате уљманске породице Филипонових.⁴⁵ Мартинов отац звао се Рафаел Филипон и имао је петоро деце, два сина и три кћерке: Мартина (најстаријег), Николу, Марицу, Аницу и Милу. Никола је био машински инжењер и живео је у Београду. Мартин Филипон је гимназију завршио у Белој Цркви, а право је студирао у Клужу.

⁴¹ Г. Ђорић, *О Караџованима*, Календар Темишварског весника за годину 1938, Темишвар, 52.

⁴² *Маршин Ђураса* тврди да се професор звао *Дудл*, Немац из Решице, али један од чланова тадашњег дувачког оркестра, Марјан Тодор (рођен. 1916), каже да је професор био Словак из Ађине, који се звао *Олечек*.

⁴³ Љ. Церовић, *Знамениџи Срби у румунским земљама*, Нови Сад 1993, 150—151; Мартина Филипона спомиње и Ј. Живојновић у раду *Краџовани (Караџани, Карашевци)...*, том 242, фасц. II, 1907, 50.

⁴⁴ М. Радан, *Појомци Карашевака у југословенском Банату*, *Romanoslavica*, Букурешт (у штампи).

⁴⁵ Податке смо добили од следећих информатора: Тихомира Рашајског и Петра Бешина, оба из Уљме; П. Бешина је Карашевак пореклом.

Извесно време живи у Темишвару, а од 1912. године отвара адвокатску канцеларију у Алибунару. Још за време гимназијских дана прикључио се националном ослободилачком покрету. У време Балканског рата 1912. ухапшен је и стављен у истражни затвор, оптужен за велеиздају, али до суђења није дошло, те је на крају ослобођен.

Велики део Првог светског рата био је интерниран у арадском логору, одакле је пуштен 1918. године. Одмах се укључио у формирање српских народних одбора у крајевима јужног Баната, а сарађивао је са Српским народним одбором у Новом Саду. Био је учесник Велике народне скупштине Срба, Буњеваца и осталих Словена, одржане у Новом Саду, 25. новембра 1918. године, када је одлучено да се Банат, Бачка и Барања припоје Краљевини Србији. Тада је изабран за члана Великог народног савета. Народна управа за Банат, Бачку и Барању именовала га је за великог жупана Тамишке и Крашовске жупаније. То звање преузео је 10. фебруара 1919, а на дужности остаје до 27. јула 1919. године, када се је српска војска повукла из данашњег румунског Баната.

У међуратном периоду није био политички активан и радио је као адвокат у Вршцу. Осуђивао је шестојануарску диктатуру, а нарочито фашистички покрет, те се због тога поново нашао у логору. По изласку из логора одлази у Београд, а по ослобођењу живи у Вршцу и бави се адвокатуром до смрти.

О ставу Мартина Филипона према националном питању није потребно ништа више рећи, јер о томе убедљиво говори његова делатност.

Из горенаведеног материјала намеће се закључак да је од истакнутијих карашевских интелектуалаца већина сматрала да су Карашевци српског порекла (Бирта, Влашић, Филипон, можда и Ђураса). Изузетак је П. Франа, који је себе сматрао Хрватом, али није заузео никакав став у име Карашевака. То се, можда, може објаснити његовим отуђењем од заједнице из које је поникао, будући да је највећи део живота провео ван ње.

Такође, треба истаћи да је мишљење о бугарском пореклу Карашевака, које је у почетку имало неких присталица међу карашевским интелектуалцима (због недовољне обавештености и незаинтересованости српске матице), након краћег времена дефинитивно напуштено.

Међу карашевским интелектуалцима из друге половине XX века формирале су се две струје: просрпска и прохрватска (нарочито у последњој деценији). То значи да се процес националног опредељивања Карашевака последњих деценија одвијао и даље се одвија на штету српске опције. За познаваоце српско-хрватских прилика то и није изненађујуће. Док Хрвати свим силама и свим могућим средствима покушавају да овај живаљ убеди да је хрватског порекла, не обзирајући се на то да, сем вероисповести (која и не представља веродостојан аргумент), све остале особине које дефинишу национални идентитет било које изоловане заједнице (језик, обичаји, ношња и друго) противурече тој тези, Срби су испољили зачуђујућу пасивност и скоро потпуну незаинтересованост за судбину овог, иначе, по свим обележјима, свог огранка. Другим речима, у последње три деценије Срби су (част изузетцима) за овај

живаљ много мање урадили од Хрвата. На жалост, остварује се Живојновићева зебња, која се темељила на конкретним примерима из његовог времена, да због „нерада и ексклузивности” Срби олако напуштају своје енклаве са периферије српског језичког и етничког простора.⁴⁶ Ствар још увек није изгубљена; већина Карашевака, поготово омладина, осећа да су им корени српски, па је због тога, сматрамо, крајње време да се матична Србија истински заузме да овај живаљ привуче и безрезервно прими у своје наручје.

Milja Radan

ATTITUDE OF THE KARAŠ REGION INTELLECTUALS FROM THE END
OF THE 19th AND THE FIRST HALF OF THE 20th CENTURY
TO THE ETHNIC ORIGIN OF THE KARAŠ POPULATION

Summary

Till the second half of the 19th century the population in the upper Karaš (Caras) region (Carasoveni) viewed themselves as a specific nation and called their speech „the *Karaševski* language”.

In the last decades of the 19th century, the eminent Karaš region intellectuals started slowly to abandon the previous belief of their population about their special national identity. On the basis of the collected data and various articles published in different magazines, journals or studies during one century concerning the significant intellectuals and outstanding personalities from the ranks of the upper Karaš population from the end of the 19th and the first half of the 20th century, the author observes that some of them in the beginning adopted the thesis about the Bulgarian origin of that Karaš population; however, it was soon discarded because that population did not accept it.

At the beginning of the 20th century, the majority of the Karaš region intellectuals adopted the thesis about the Serbian origin of that Karaš population, and later, in the inter-war period, teachers newly-arrived to the Karaš settlements from Croatia tried to persuade the population that it was of Croatian origin. Finally, the author concludes that the majority of the Karaš region intellectuals from the mentioned period (and even later) opted for the Serbian origin of that Karaš population; however, the author at the same time points out that during the last three decades of the 20th century the Croatian propaganda was strongly intensified to win over that Karaš population, so it is high time Serbia did something to preserve that Serbian enclave at the periphery of the Serbian ethnic and linguistic area which clearly belongs to the Serbian population according to all its ethnic characteristics.

---

⁴⁶ J. Живојновић, *Угарска статистика...*, 86—88.

Milja Radan

SITUAȚIA INTELECTUALILOR CARAȘOVENI DE LA SFÂRȘITUL
SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL
XX-LEA CU PRIVIRE LA ORIGINEA ETNICĂ A CARAȘOVENILOR

Rezumat

Până în jumătatea a doua a secolului al XIX-lea carașovenii se considerau un popor aparte, iar graiul vorbit îl numeau „limba carașoveană”.

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea intelectualii carașoveni mai de seamă abandonează treptat concepția de până a-tunci a acestui grup etnic referitoare la o identitate națională aparte. Pe baza datelor culese și a unor relatări, articole sau studii publicate în decurs de un secol în diferite publicații despre intelectualii sau personalitățile marcante provenite din rândurile carașovenilor, de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din prima jumătate a secolului XX, autorul constată că, la început, unii dintre aceștia au considerat că populația slavă din satele carașovene este de origine bulgară, teză rapid abandonată, însă, ea nefiind acceptată de comunitatea carașoveană.

La începutul secolului XX, intelectualii de vază ai carașovenilor optează pentru originea sârbă a acestui grup etnic. Mai târziu, în perioada interbelică, odată cu venirea în satele carașovene a învățătorilor din Croația, aceștia încearcă să-i convingă pe carașoveni că ar fi croați.

În final, autorul conchide că majoritatea intelectualilor carașoveni marcanți, din perioada sus amintită (dar și după aceea) s-au pronunțat în favoarea originii sârbe a carașovenilor. Totodată, el atrage atenția că în ultimele trei decenii ale secolului XX s-a intensificat propaganda croată în rândurile acestei comunități cu scopul de a impune teza privind originea croată a carașovenilor și că este imperios necesar ca, în acest ultim moment, Serbia să se implice pentru a nu pierde definitiv această enclavă de la periferia spațiului etnic și lingvistic sârbesc care, conform tuturor caracteristicilor etno-lingvistice, îi aparține.

Протојереј Стеван Рајић

СИНЕСИЈЕ (ЖИВАНОВИЋ) ЕПИСКОП АРАДСКИ 1751—1768.

Епископ Синесије (Живановић) рођен је у Сентандреји око 1711. године; школовао се у родном граду. Као ђакон митрополита Викентија IV (Јовановић) примио је монашки чин у манастиру Раковцу. Патријарх Арсеније Јовановић Шакабента поставио га је за дворског капелана, а потом за свога егзарха.¹ У међувремену постао је провинцијал фрушкогорских манастира и архимандрит манастира Раковца 1749. године.²

Приликом избора епископа Павла (Ненадовића) за митрополита карловачког, царски комесар је захтевао да се укине Епархија арадска.³ Разлог за укидање био је недостатак средстава за издржавање, као и то, да није предвиђена у царској дипломи од 4. марта 1695. године. Заслугом митрополита Павла (Ненадовића), који је доставио молбу царици Марији Терезији да Епархија арадска не буде укинута, владичански трон у Араду би задржан, и у лето 1751. године за епископа арадског био је постављен Синесије (Живановић) са правом надлежношћу на арадском, бихорском и халмажском подручју.

Синесије је био најдостојанственији епископ Епархије арадске у XVIII веку; њему се приписује победа и очување православља на овим просторима, као и успостављање многих административних и просветних дела.

На самом почетку свога архипастирског рада епископ Синесије је дошао у сукоб са Великоарадским унијатским епископом Мелентијем (Ковачем), са новим римокатоличким епископом Павелом (Форгачем) (1748—1759), али и са унијатским викаром (касније епископом) Петром Павелом (Ароном) из Блажа.

Године 1733. један део Халмажа (комитат Заранда) био је прикључен Трансилванском принципату, док је други део припојен Мађарској. Епископ Исаија (Антоновић) тражио је да задржи обласно право над халмажким територијама припојених Трансилванији, покушавајући да

¹ Сава, епископ шумадијски, *Српски Јерарси од девеиго до двадесеиго века*, Београд, Подгорица, Крагујевац 1996, 456.

² S. Anujki, *Biserica Ortodoxă Română*, 7—8 (1979), 956.

³ Сава, епископ шумадијски, *нав. дело*, 457.

тамо изврши канонску посету, али је био спречен од локалних власти. Именовањем Синесија за епископа арадског, уступило му се право и на јурисдикцију Халмажа, али без права вршења канонских визитација. У овим околностима, Халмаж је посетио викар Петру (Арон) из Блажа (први пут 1749. а други 1752), у пратњи двају поунијађених свештеника, као и представника власти. Посетили су више цркава, присиљавајући вернике да посећују богослужења. Три православна свештеника била су утамничена. У то време, администратор државног домена из Халмажа успео је да добије докуменат потписан од тридесет пет Румуна са овог подручја, којим изјављују да желе да буду под послушањем унијатског епископа из Блажа. Свештеници и верници су протестовали против ових злоупотреба, достављајући молбе митрополиту Павлу (Ненадовићу) и епископу Синесију, тражећи од њих да их узму под своју духовну заштиту.

Две истражне комисије доставиле су Вишем Суду тенденциозне извештаје у којима је било изнето, да су се скоро сви Румуни из Халмажа изјаснили као унијати. Приликом ових истрага било је више хапшења верника. Извештаји митрополита Павла (Ненадовића) Вишем Суду у Бечу донели су повољне резултате. Установљена је нова комисија за попис свих свештеника и верника, састављена од два представника владе, два свештеника (један унијатски и један православни), и секретара (митрополит је одредио да то буду архимандрит Мојсије Путник, будући епископ темишварски, па митрополит карловачки и прота Аврам Поп из Даје). Маја месеца 1754. године пред комисијом пријавили су се свештеници и верници из Халмажа и околних села. Резултат је био запрепашћујући. Као унијати изјаснила су се само три свештеника, а од верника само четири кмета. Царица је била пристрасна и одлучила је да црква из Халмажа буде предата тројици свештеника унијата. Оних тридесет пет верника, који су потписали докуменат уједињења 1751, иако је тражило да се врате у православље, било је и надаље сматрано унијатима.

Међутим, епископу Синесију је допуштено да посети подручје Халмажа. Ова дозвола је учинила да православље забележи потпуну победу над онима који су покушавали да одстрани румунски народ од његове цркве.

Ако је у Халмажу борба за православље била бар привидно вођена од митрополита Павла, у Бихору се она одвијала под директним управљањем епископа Синесија. С дозволом бечког Вишег Суда, у пролеће 1753. године, владика Синесије је дошао у Бихор, и настанио се у својој резиденцији у Великом Вараду Веленци, заштићен српским војницима из града. Два месеца је сакупљао податке од сеоских делегата у вези са стањем православља у Бихору.

Владика Синесије је у Великом Вараду имао свог заменика јеромонаха Методија. Његовим посредством су верници из Бихора примали епископове посланице умножене у Араду и Великом Вараду. Почетком 1759. Владика Синесије се налазио у Великом Вараду-Веленци, очекујући дозволу за канонску посету Бихору. Најзад му је дата дозвола, са посебним ограничењима (да буде праћен од једног представника власти, да

не тражи повратак унијата у Православље, и друго). Између 25. марта и 25. августа, епископ Синесије је посетио 271 место. Свуда је био примљен са великом љубављу, али и са великом дарежљивошћу, даровали су га новцем и другим поклонима.

Радови истражне комисије 1754—1756, као и канонска посета епископа Синесија 1759, представљају победу Православља у Бихору, закључујући историјско подглавље богато делима и трудом за заштиту православне вере.

Бележимо да је неколицина верника из Бихора и Арада била затворена, а неки су и умрли за своју веру. Тако, око 1749. године, верник Петру Гавруца из Поколе, поред Бејуша, зато што је био у Карловцима да тражи заштиту, био је затворен, везан ланцима тринаест недеља, и мучен умро. Антоније Хабата, верник из села Комлауш-Арад, робовао је три године зато што није хтео да се одрекне вере православне. Обично су верници-православци били затварани по затворима у Араду и Ширији.

Материјални трагови рада епископа Синесија. Рукополагао је по потреби свештенике за Марамуреш; у Арадској жупанији је непрестано бдио над свештенством и верницима, да се не би удаљили од православља. Његовим предузимањем, царица је ослободила румунско свештенство Арадске жупаније од плаћања дажбина. Од сакупљеног новца приликом посете Бихору, владика Синесије је успео да епархији створи добро материјално стање. Дуже времена је водио судски поступак за некретнине које су за време епископа Јоаникија (Мартинића) биле одузете. Саградио је нову епископску резиденцију, као и манастир у Арад-Гају, посвећен Светом Симеону Столпнику, са поседом од триста јутара земље; обогатио је епархију многим драгоценостима — одјећањима и књигама. Његовим настојањем одобрила се градња цркве у Великом Вараду — Веленци.

Имао је везе и са епископима с оне стране Карпата.⁴ Тако је, 1761. године штампао у Римнику књигу *Правила Молебнаја свјатих сербских Просвјетљивелеј*, с благословом митрополита Павла (Ненадовића) архиепископа карловачког.⁵ Један примерак ове књиге постоји у библиотеци храма Светих апостола Петра и Павла у Араду, даровао га је арадској цркви и својеручно је потписао 2. децембра 1858. године Прокопије Ивачковић, епископ арадски. У овој се цркви чува и плаштаница епископа Синесија из 1756. године.

Приликом закључења рачуна 4. јануара 1756. за 1755. годину, у Рачунском дневнику Текелијине цркве, епископ Синесије назива арадску Текелијину цркву „катедралном”.⁶ Ово је једини епископ који означаје да је арадска црква заиста „саборна црква”.

У Музејској колекцији арадајског манастира налазе се књига *Правила Молебнаја*; портрет епископа Синесија (110/80 цм); жезал архијерејски владике Синесија; крст дрвени уметнички израђен, (90 цм); иконе

⁴ М. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, II, Bukurești 1981, 531—534.

⁵ *Исти*, 428.

⁶ Рачунски Дневник храма Светих апостола Петра и Павла у Араду 1728—1790.

Стефана Тенецког сликане у време епископа Синесија; а у ризници манастирској изложен је стари иконостас Тенецког који је после 1980. замењен новим. Круна свих ових објеката јесте црква где је владика Синесије и сахрањен, као и други арадски епископи после њега.

Од свих епископа арадских, Синесије (Живановић) се истакао као најоданији и највећи заштитник православља на овим просторима; он је својом снагом, умећем и храброшћу, успео да одстрани сваки покушај усмерен на разбијању православне пастве.

Гроб Синесија (Живановића) у својој цркви
ман. Св. Симеона Столпника у Арад-Гају

Архијерејски жезал Синесија Живановића

756. Января: 4^е. Заключено, к сему подомкну
пущах казенных дѣлехъ, урочна чина Антона
Козьмича сына. Имя Козьмыча на Козьминское По-
долье. На 755^е году. Урочна Елизавета. Урочна
Елизаветы мещанин, и Мелія Козьмина, сын
Елизаветин праведно и брата Ес. Козьмин уроч-
на Казань. Подольскъ полагается у Коси уроч-
на 3.12 л. 58 х. в. Именемъ прокурора
Синодального канцелярии Того и прочее.

С. Мелія Елизаветы

Prothieros Stevan Rajić

SINESIJE (ŽIVANOVIĆ) THE EPISKOPOS OF ARAD (1751—1768)

Summary

The paper sums up the biographical data about the Episkopos (Bishop) Sinesije (Živanović) and underlines his merits for the defence of Orthodoxy in the area of the Arad diocese and wider regions. Several new, so-far unpublished facts are presented, as well as some material traces which preserve the memory of the Episkopos Sinesije in the Arad diocese.

Protoiereul Stevan Rajić

SINESIJE (ŽIVANOVIĆ) EPISCOPUL DE ARAD (1751—1768)

Rezumat

În lucrare sunt prezentate sumar datele biografice referitoare la episcopul Sinesije (Živanović) și accentuate meritele sale legate de apărarea ortodoxiei în regiunea Eparhiei Aradului și pe plan mai larg. Sunt prezentate câteva date noi, nepublicate până în prezent, și expuse mai multe urme materiale care fac să fie păstrat în memorie, în Eparhia Aradului, vlădica Sinesije.

Љубомир Стейанов

АЛЕКСАНДАР БРАНКО СТЕФАНОВИЋ (1843—1896), ЛЕКАР И ДРУШТВЕНИ РАДНИК

У оскудној и недовољно истраженој архивској грађи Стефановићи се срећу у Темишвару у првој половини XVIII века као трговци, занатлије и чиновници. Међутим, они су стара и позната темишварска породица, добротвори Саборног храма темишварског, манастира Светога Ђурђа на Брзави, мецене, књижевници и вазда су се налазили међу челницима српског „общества”.¹

Пратећи породично стабло Стефановићевих, састављено на основу досадашњих истраживања (прилог бр. 1),² и развијајући огранак који нас овде занима, запажамо да је родоначелник ове породице био Стефан, који је имао више синова, између њих и Тому, потоњег оца Софронијевог. Софроније је такође имао више деце; његов син Тома (1809—1881) је постао лекар и утемељио је први од пет узастопних нараштаја лекара у овој породици.³

Најстарији син др Томе Стефановића и Розалије рођ. плем. Ђуричко от Модош, Александар, рођен је 23. септембра 1843. године.⁴ Породица је тада становала у Темишвару (Граду), садашња улица Евгенија Савојског бр. 8.

Српску основну школу похађао је у Темишвару (Граду) а средње образовање стекао је од 1852. до 1860. године у темишварској Пијаристичкој гимназији, где се настава изводила на немачком језику. Из семе-

¹ С. Бугарски, Љ. Степанов, *Пет нараштаја лекара Стефановића. Прилог проучавању старих породица у Темишвару*, Рад Музеја Војводине, 36, Нови Сад, 151—157.

² Родословно стабло саставио сам уз помоћ др Александра-Бранка Стефановића Млађег.

³ Др Тома Стефановић је медицину завршио у Пешти 31. јула 1835. године. По завршетку студија вратио се у родни Темишвар и предано радио у градском здравству, због чега је проглашен „почасним физикусом”, а касније унапређен за „дејствителним физикусом” (односно званичног градског лекара) и управника Градске болнице; на тој је дужности остао скоро две деценије (1848—1867). Поред професионалног рада активно је учествовао у друштвеном и културном животу темишварских Срба. За своје заслуге добио је многа одликовања и признања.

⁴ Тамишка жупанијска управа националног архива (у наставку ТЖУНА), фонд Грађанско стање, јединица Православна српска црквена општина у Темишвару (Граду) (у наставку ПСЦОТГ), Протокол бр. 8, Крштени 1829—1843, упис бр. 5/25. септембра 1843.

старских сведочанстава о похађању и школском успеху произилази да је студирао следеће наставне предмете: веронауку, латински, немачки, српски, грчки и француски језик, историју и географију, математику, природне науке, филозофску пропеедутику. На крају првог семестра првога разреда био је на 20. а на крају гимназије на 4. месту по оценама.⁵ Сведочанства потписују и његови професори Срби: Димитрије Тирол и Георгије Јоановић, за српски језик, књижевност и грамматику, и Георгије Николић, Светозар Миленковић и Василијан Петровић, катихете. Матурски испит положио је 1860; из већине наставних предмета, укључујући и немачки језик, оцењен је као „*eximios*” (лат. изврстан).⁶

Даље школовање наставио је у Бечу. У раздобљу 1860—1865. био је студент на Медицинском факултету у оквиру Бечког универзитета. Дипломирао је 1865. године и стекао је звање доктора хирургије.⁷ По завршетку студија наставља усавршавање, марта 1866. године брани докторску дисертацију, те постаје и доктор медицине Бечког универзитета. На дипломи, штампаној на пергаменту латинским језиком, стоје потписи шесторице најпознатијих професора медицине тога времена, а на свиленој врпци виси печат од воска као потврда да је Александар Стефановић

из Темишвара у Банату стекао докторску титулу *Antiquissima ac celeberrima Universitas Vindobonensis*⁸ као припадник другог од пет нараштаја лекара у породици Стефановић.

Још више него својевремено његов отац Тома, он је био у жижи догађаја који су се тицали Срба у Угарској.⁹ У време његових студија Беч је био стециште српске омладине, углавном уз старог Вука. Године 1863. у Бечу је основано српско омладинско друштво „Зора”, које је себи поставило за циљ неговање књижевности, али није презало ни од политичких питања, особито ако су била везана за буђење народне свести. Међу оснивачима бечке „Зоре” био је

Александар Бранко Стефановић

⁵ Сведочанства сачувана у породичном архиву. Сада се чувају у Музејској збирци Српског влаичанског двора у Темишвару (у наставку МЗСВДТ).

⁶ ТЖУНА, фонд Пијаристичка гимназија, Протокол бр. 5, упис бр. 15/1860/.

⁷ Студентски индекс чува се у МЗСВДТ.

⁸ Диплома се чува у породичној заоставштини похрањеној у МЗСВДТ.

⁹ С. Бугарски, Љ. Степанов, *нав. дело*.

и Темишварац Александар Стефановић¹⁰. Можда је управо тада, попут младог песника Алексија (Бранка) Радичевића и других омладинаца, посрбио своје крсно име и додатно се прозвао Бранком. Отада Срби су га претежно тако и ословљавали.¹¹ Како су успони и падови рада ђачких (и не само ђачких) дружина умногоме били условљени предузимљивошћу и умешношћу њихових руководиалаца, бечки студенти су, правилно одмеривши врлине које су га красиле, младог Темишварца Стефановића изабрали за председника „Зоре”.

Пошто је програм ђачких дружина предвиђао и неговање спомена на знамените Србе, није чудо што се медицинар Александар-Бранко Стефановић, као челник српске омладине у Бечу, нашао на Вуковој сахрани 29. јануара 1864. године и говорио над његовим одром.¹² Ваља истаћи значајан детаљ да је говорио (у Бечу) на немачком језику, обраћајући се, дакле, најширем кругу слушаалаца; то опет баца најповољнију светлост на његову ученост, говорни дар и спремност да се носи и са тежим задацима.

„Зора” је одржавала везе са свим словенским дружинама. Дописом од 25. маја 1866. године, са потписом Бранка Стефановића, позвала је све ђачке дружине да се зближе и сарађују и сазвала је заједнички састанак у Новом Саду. На том састанку, одржаном 15. августа 1866. под председништвом Александра-Бранка Стефановића, основан је савез ђачких дружина,¹³ чувена „Уједињена омладина српска”.

Након тога Бранко Стефановић се враћа у родни Темишвар и одмах ступа на дужност.¹⁴ Радећи уз оца Тому, који је тада имао већ дводеценијско искуство као „дејствителни физикус” и управник Грађанске болнице, имао је прилику да усаврши лекарско знање и стекне одређени углед. Захваљујући томе изабран је за градског физикуса 1878. године;¹⁵ на тој дужности остао је до свог прераног пензионисања 1895. године. Током скоро две деценије главни градски лекар Александар-Бранко својски се залагао да побољша здравствено стање житеља града на Бегеју.¹⁶ Према пацијентима Србима био је посебно предусретљив; људе скромног материјалног стања лечио је бесплатно.

¹⁰ Ј. Скерлић, *Омладина и њена књижевност*, Београд 1925, 92.

¹¹ У стручној литератури он се у мађарској графици води као Stefanovits Sandor, а у немачкој као Alexander der Stephanovics. Alexander Stephanović и Alexander Stephanovitz. У списима на српском језику је Бранко Стевановић.

¹² Хронологија Вуковог живота, Г. Добрашиновић, *Смрт у Бечу*, у НИН-у, бр. 1881/29. марта 1987.

¹³ Љ. Церовић, *Срби у Румунији*, Нови Сад 1997, 217.

¹⁴ Његова диплома доктора медицинских наука објављена је и регистрована у Градоначелству Темишвара под бр. 9098/24. октобра 1866. године. Види забелешку на полеђини дипломе која је оверена градским печатом.

¹⁵ Т. Breier, *Din istoricul stării de sănătate a Timișorii între secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Istoricul primului spital civil din Timișoara*, рукопис МЗСВДТ, заоставштина „Др Бранко Стефановић-Млађи”.

¹⁶ Исти, *Din istoricul stării de sănătate a populației Timișoarei (secolul al XIX-lea, partea a II-a), Timișoara medicală*, XXXII, 3, Timișoara 1987, 90—93.

Поред оца Томе, у професионалним настојањима сарадник му је био и млађи брат Павле.¹⁷ Стан и ординацију имао је прво у родитељској кући, Запољина улица бр. 5, кућа 40, сада улица Августина Пахе бр. 2, а затим у Закладном дому Макри-Стојковић, сада улица Виктор-Влад-Деламарина бр. 1, на првом спрату, где је заузимао десетак просторија с обзиром на многобројну породицу. У заглављу формулара за рецепте имао је наштампану рекламу: „Доктор медицине, хирург, акушер и градски физикус слободног краљевског града Темишвара. *Ординира у радним данима од 11 до 12 часова а недељом и нерадним данима од јола осам до јола девети.*”

Између 22. и 26. августа 1884. године Темишвар је био домаћин XXII конгреса лекара и природњака Угарске. Учествовало је више од двесте делегата. На пленарном скупу и у присуству представника локалних власти Александар-Бранко Стефановић је у својству званичног градског челника одржао стручно излагање насловљено „Меморијум о здравству у слободном краљевском граду Темишвару”. Своје саопштење штампан пао је на мађарском језику исте године.¹⁸

Године 1873. основано је „Друштво за природне науке у Банату”. Сви тадашњи лекари Стефановићи — Тома, Бранко и касније Павле, постали су чланови, и то својство одржали до смрти. Бранко је у више наврата биран у уже руководство Удружења.¹⁹

Одмах по повратку са студија, упоредо са професионалном активношћу, Бранко Стефановић је започео и живу друштвену делатност. Делујући по принципу Уједињене омладине српске, покреће иницијативу за оснивање српског омладинског културно-уметничког друштва. Тако је почетком новембра 1867. године основана Српска певачка дружина у Темишвару (Фабрици), прва међу световним певачким друштвима основаним у Темишвару.²⁰ Он је имао одлучујућу улогу у организовању овог друштва, чији је председник постао 17. марта 1868. и остао до Годишње скупштине 9. марта 1886. године.²¹ У знак признања за дугогодишњи рад, др Бранко Стефановић је том приликом изабран за почасног члана а за председника је изабран његов брат Коста Стефановић.²² Током

¹⁷ Др Павле (Паја) Стефановић (1855—1890) завршио је медицину такође у Бечу, где је постао *доктор medicino*. 1. августа 1879. године; након специјализације и студијских путовања по Европи вратио се у родни Темишвар и ту радио уз оца и брата. Изненадна болест и брза смрт прекинули су узлетни пут талентованог Србина лекара. Види и: Dr. Weisz Bernát, *Emlékszéd néhai dr. Stefanovits Pal tagtars fölött, Természettudományi, Temesvár* 4 1890, 156—171.

¹⁸ Под насловом: *Temesvár szab. kir. város közegészségügyi viszonyai*, Temesvárott 1884. Један примерак чува се у заоставштини др Бранка Стефановића Млађег.

¹⁹ A délmagyarországi természettudományi társulat tagjainak névjegyzéke 1874-ik évben. Temesvár 1874.

²⁰ С. Илић, *Српски хорови у Банату. Прилог о хорској делатности Срба у Темишвару и Банату*, Букурешт 1978, 13—17.

²¹ Љ. Степанов, *Младосић жубори, срцу ђовори*, Темишвар 1994, 17—32. С обзиром на резултате које је постигла СПД, изгледа да је он успешно решавао све што је предузимао. Ово друштво, са мањим прекидима, траје до данас. Сада као Мешовити хор Саборног храма под руководством проф. Јоце Бугарског.

²² Коста Стефановић (1850—1908), чиновник и приватијер, био је тотор градске цркве (1878—82), школски управитељ (1886), председник Сирочадског стола (1876—1885),

свог скоро двадесетогодишњег рада на челу ове дружине др Александар-Бранко је имао да реши сијасет проблема: званично регистровање друштва, упис нових чланова, увежбавање репертоара, организовање и одржавање приредаба, званичење са аустроугарским властима које су, особито након распуштања Уједињене омладине српске, свим силама настојале да онемогуће рад и овој дружини.

Најмногобројнија задужења и почасне обавезе имао је Бранко Стефановић међу својим Србима у Темишвару у вези са црквеним и школским пословима: постао је старатељ Српске вероисповедне школе у Граду (1867)²³; перовођа Православне српске црквене општине темишварско-градске био је у периоду 1869—1872. године; због угледа који је уживао изабран је за посланика на Црквено-народном сабору у Сремским Карловцима 1869. године; ту је постао члан Саборског одбора и обавио је неке посебне мисије по налогу митрополита-патријарха Самуила Маширевића²⁴; учествовао је такође на Сабору приликом избора митрополита-патријарха Ђорђа Бранковића; председник Школског одбора темишварског и школски управитељ био је у раздобљу 1870—1872. године.

Као градски посланик (саветник) залагао се за оснивање Сирочадског дома за незбринуту децу (1872)²⁵.

Први тутор Саборног храма и црквено-општински рачуновођа био је од 1875. до 1877. године. Постао је члан Епархијске управе темишварске и од 1875. потпредседник Епархијског административног одбора. Најзад, 1882, постао је председник Црквене општине у Граду и на тој дужности остао до смрти.

Са свих горенаведених функција одлазио је на сопствену молбу, због професионалне заузетости и уз опште жаљење српског „общества”. У пролеће 1889. Бранко Стефановић је поднео оставку на звање председника Градске црквене општине. Међутим, на одборској седници одржаној 30. марта/11. априла 1889. године присутни одборници упутили су следећи предлог скупштини: „...то поводом његове оставке на председничкој части и дужности у том тврдом уверењу, да ће како он, тако и славна скупштина овај једнодушан глас доброхотно прихватити хтети, побуђени се налазимо предлог ставити да изволи славна црквена скупштина благодарност на досадашњем раду и поверење за будуће делање му протоколарно изразити, те закључком изрећи, да се оставка г. др Бранка Стефановића на председничкој почаст и дужности не прима, с том жељом да у овој својој части председничкој и даље остати изволи. У Темишвару 30. 03/11. 04. 1889”. Следе 21 потпис чланова ц. о. одбо-

председник Српске певачке дружине у Фабрици (1887), председник заједничког школског одбора (1891), потпредседник Школског одбора Темишварске епархије (1900) и председник Фабричке српске црквене општине (до 1908).

²³ Овде, и даље, подаци о учешћу А. Б. Стефановића у животу ПСЦО у Темишвару наводе се према записницима из црквено-општинских архива.

²⁴ Т. Мандић, *Успомене из нашег црквеног живота*, Летопис Матице српске, Нови Сад 1900.

²⁵ *Temesvarer zeitung* 56, Temesvar 24. 2—7. 3. 1896.

ра²⁶ Скупштина је усвојила предлог и он је остао на председничкој дужности. У свим својим подухватима Бранко је показивао велику хуманост, предусретљивост и човекољубље.

Александар-Бранко Стефановић је превремено прешао у мировину из здравствених разлога 1895. године.²⁷ Непуну годину касније покосила га је неумољива болест. Штмпаним огласом²⁸ породица је саопштила да се „Др Бранко Стевановић доктор медицине и умировљени физик слоб. краљ. града Темишвара, члан саборног одбора и председник Темишварско-градске црквене општине, варошки представник и т. д. дана 22. фебруара ... т. г. (1896) у вече у 3/4 8 сати после дугог и тешког боловања у 53. години живота свога и у 28. години сретног брака у вечност преселио.”

И Српска-православна црквена општина темишварско-градска огласила се штмпаним огласом²⁹: „У големој жалости за великим губитком — својим и народним — јавља члановима својима и свима и сваком, да је господин др Бранко Стевановић, многодишњи и велезаслужни председник јој преминуо с вечера дне 22. фебруара (5. марта) т. г. (1896). Земни остаци неумрлога покојника биће у недељу 25. фебруара (8. марта) т. г. у 3 сахата после подне у Саборној цркви опојани и у градском српско-православном гробљу матери земљи предат. У Темишвару, 23. фебруара (6. марта) 1896. г. Вечна му успомена.”

Градски црквено-општински одбор сазвао је комеморативну седницу на којој је, на предлог потпредседника, усвојио³⁰:

„— да се вековечног помена и захвале општине ове ради забележи у записник туга голема за губитком великог нам покојника.”

— да му се на одар самрти положи у име општине ове ловоров венац.

— да се изјави нарочитим изасланством породици саучешће и преда за спомен извод овог записника...

— да се позову чланови Општине ове да уз сандук носе свеће востанице.” Ова црквена општина изаслала је делегацију (Ђика, Павловић, Шербан) која је удовој Хермини уручила записник са седнице као и писмено саучешће.³¹

Издвајамо један пасус: „Благородна госпођо! Ваш бол је и наш бол, Ваша туга је и наша туга, и мада знамо да ничега нема што би Вам тугу за драгим Вам супругом утолило, то Вас молимо ипак да нам допустите да израз нашега бола за драгим нам покојником Вашој тузи која у Вами најискреније врело своје налази, удружимо.”

И Црквена општина Темишварско-Фабричка је упутила писано саучешће супрузи покојника, Хермини-Минки. Издвајамо неке пасусе:³²

²⁶ Оригинал у власништву породице.

²⁷ Т. Breier, *nav. delo*.

²⁸ Посмртни оглас је сачуван у породици Стефановић, а предат на чување МЗСВДТ.

²⁹ *Исто*.

³⁰ Архив ПСЦО у Темишвару (Граду), записници, Решење бр. 57/23. 02. 1896.

³¹ Оригинал у породичној заоставштини.

³² *Исто*.

„Са ојађеним срцем и болом у души примила је ова црквена општина тужну вест о грдном губитку који је васцело Српство смрћу дивног и велезаслужног родољуба др Бранка Стевановића задесио. Српство губи у њему једног од најбољих синова, општина ова једног од најревновијих бораца за права њезиних, а Ви милостива госпођо и дубоко уцвелељена породицо Ваша најбољег оца и љубљеног мужа. Ловор-венац заслуга врломе покојнику посветиће историја српска...”

Из обзира према покојнику, Градска црквена општина је донела решење бр. 57/23. фебруара/6. марта 1896. о ненаплаћивању трошкова сахране и о томе је обавестила породицу³³: „Благородној госпођи Хермини Стевановић, у месту. У смислу закључка потписаног црквеног одбора донесена у седници одржаној доњег дана, част нам је извести Вас да је исти одбор решио из обзира на велике и неоцењене заслуге бившег председника црквене општине ове блаженоупокојеног др Бранка Стевановића, за ову општину и цркву не урачунати црквене трошкове при погребу његовом проузроковане за употребу звона, полијелеја, свештеничких одежди и свих других црквених утвари.”

Иако је било невреме, спровод је био величанствен: учествовало је Филхармонијско друштво, лекари, званичници, апотекари, многобројна родбина, темишварски Срби, деца из Сирочадског дома. Ковчег је носила чета ватрогасаца. Саучешће су изразили: градски физикус Евген Тауфер, градоначелник др Карло Телбис, директор варошке болнице др Гедеон Бечи и други; телеграмом — епископ пакрачки Мирон, патријарашки мандатар Епархије вршачке — Гаврило; писмом — месна Јеврејска општина³⁴.

Бранко Стефановић је сахрањен у породичној гробници на Градском гробљу. Над његовим гробом стајао је и пристајао текст урезан на крсту оца Томе (на крсту су били изрезбарени сова, Хипократов штап, отворена књига и текст): „Много хтео, трудом делом и успео, Самртни час га на делу омео.”

Темишвар је испратио лекара, Срби свога челника, и то у време када се очекивало да ће се тек размахнути. Темишварско-градска црквена општина одржала му је и полугодишњи парастос у Саборном храму 27. августа / 8. септембра 1896³⁵.

У наше време гробница је срушена и земни остаци Стефановићевих пренети су у гробницу Ивковићевих, преко пута од православне капеле. Крст је, као реткост, пренет у Лекарски музеј Темишвара.

У закључку, неколико података и о приватном животу др Александра Бранка Стефановића. Оженио се 1868. године Хермином-Минком рођ. Малић (1852—1930)³⁶ и са њом имао десеторо деце: два сина и осам кћери. Са изузетком Зорице, удате Сандић, ћерке су му се поудале за

³³ *Исјо*.

³⁴ Подаци о погребу потичу из пригодних написа у темишварском листу *Temesvarer Zeitung* 56, 57, 58. од 25—27. марта 1896. године. (Temesvar, 25—27. III 1896).

³⁵ Оригинал позивнице за порастос чува се у породичном архиву.

³⁶ ТЖУНА, фонд Грађанско стање, јединица ПСЦОТГ, Протокол бр 15, Венчани 1853—1896, упис бр. 6/6. 10. 1868.

несрбе³⁷ и иноверне. На старијем сину Миливоју³⁸ остало је да настави лекарску традицију: био је лекар трећег нараштаја. Његов син, који се по деди опет звао Александар Бранко³⁹, у четвртом, а унука Олга Стефановић-Петрашку⁴⁰ у петом нараштају.

Данас у Темишвару не живи ни један потомак ове славне српске породице.

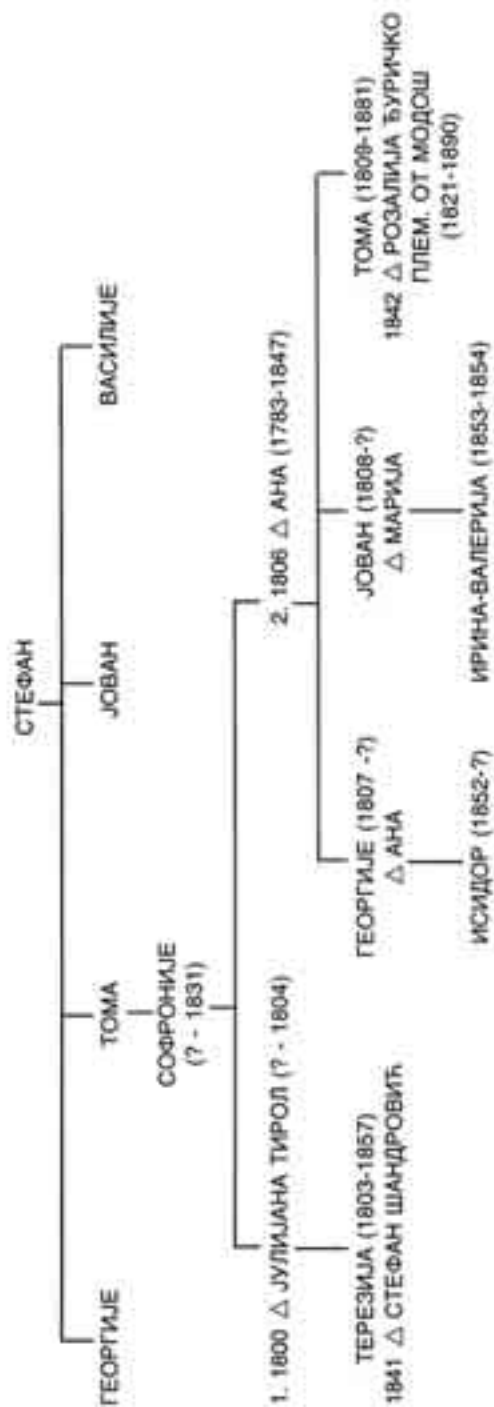
³⁷ С. Бугарски, Лб. Степанов, *нав. дело*.

³⁸ У наставку су коришћени подаци из *Аутобиографије* др А. Б. Стефановића Млађег, рукопис из заоставштине која је похрањена у МЗСВДТ. Др Миливој Стефановић (1877—1942) завршио је Медицински факултет у Будимпешти 1901. године. Радио је у Темишвару махом као лекар опште праксе.

³⁹ Др Александар Бранко Стефановић (1921—1995) завршио је медицину у Клужу 1946. године и прешао све професионалне степене до начелника Уролошке клинике у Темишвару. Са њим престаје мушко потомство једног огранка породице Томе Стефановића. На срећу, не и породична традиција.

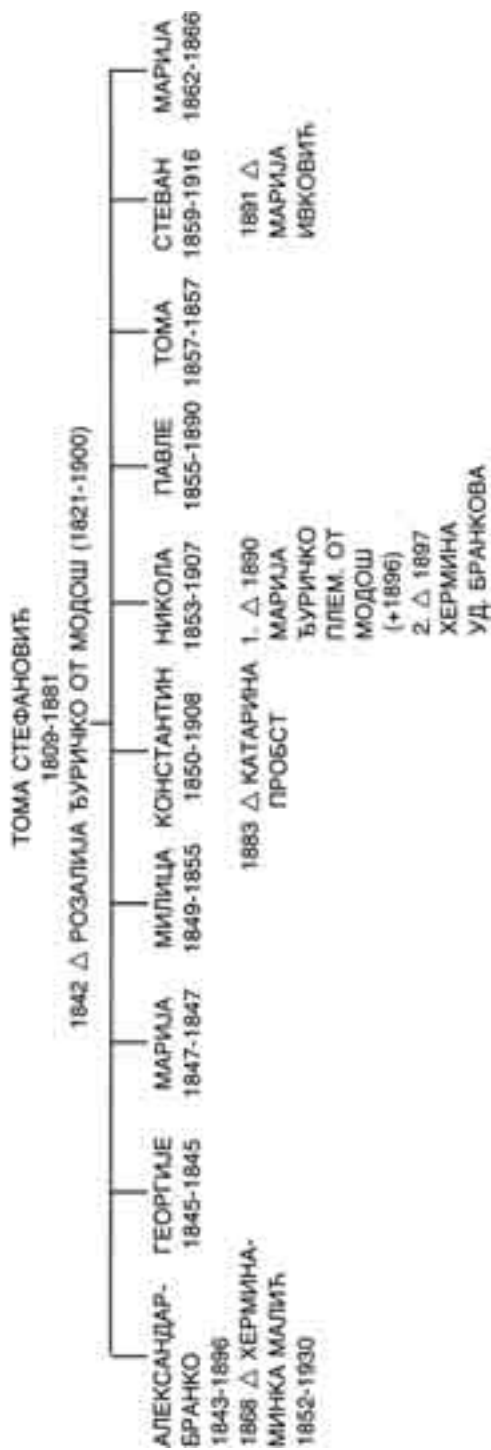
⁴⁰ Др Олга Стефановић-Петрашку (1950) завршила је медицински факултет у Темишвару 1974. године. Сада, са супругом Еуђеном Петрашку-Стефановић и сином Александром (1981) живи у Немачкој. Можда ће младом Алексу пасти у део да понесе одговорност шестог узастопног лекарског нараштаја Стефановићевих.

ТЕМИШВАРСКИ СТЕФАНОВИЋИ (I)
(Извод из родослова)

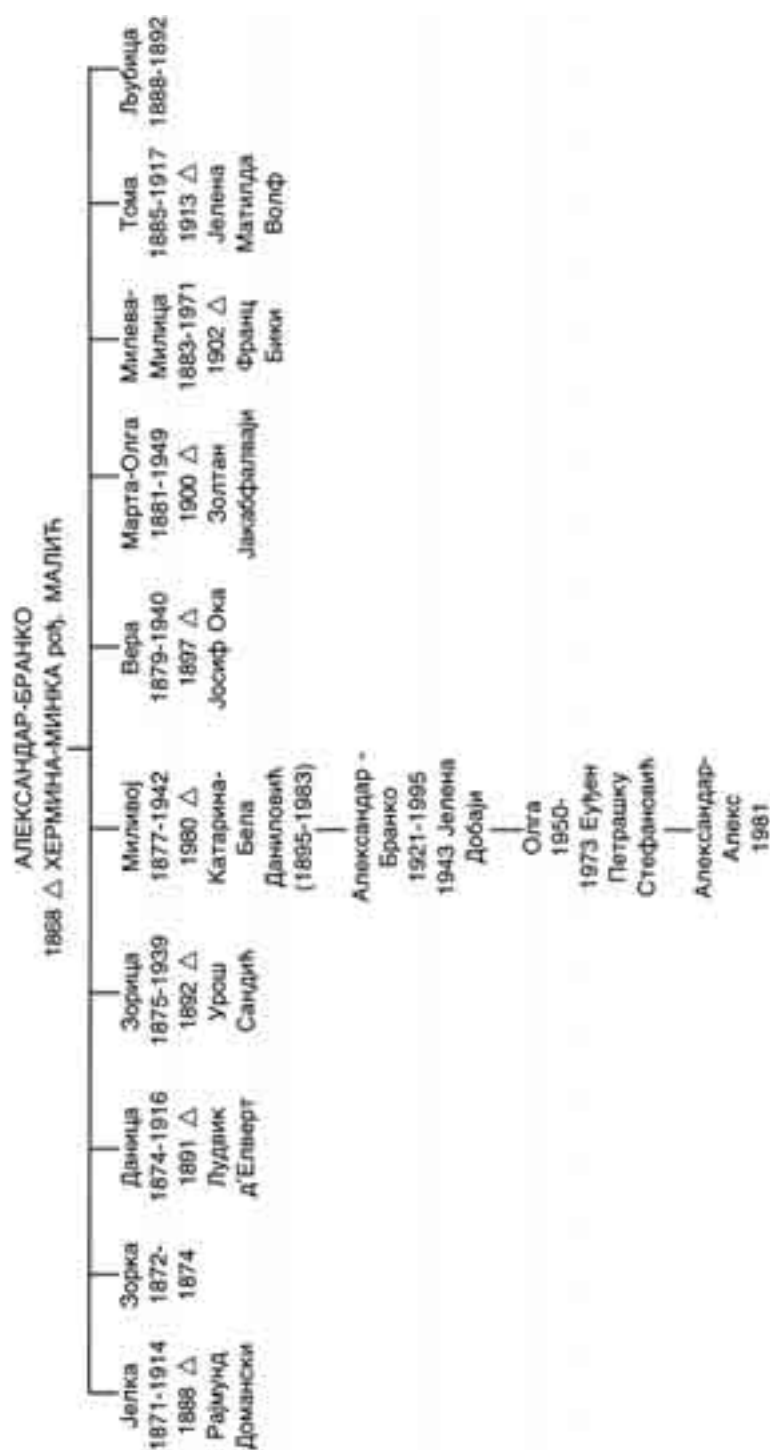

Напомена: родословна таблица исписана на платну чува се у Музејској збирци Владичанског двора у Темišвару.

СТЕФАНОВИЋИ (II)

СТЕФАНОВИЋИ (III)

Ljubomir Stepanov

ALEKSANDAR BRANKO STEFANOVIĆ (1843—1896), DOCTOR AND
SOCIAL WORKER

Summary

The oldest son of Dr Toma and Rozalia née noble Đuričko ot Modoš, Aleksandar, was born on September 23, 1843 in Timisoara.

He attended the Serbian elementary school in Timisoara (City), and secondary education completed in the Timisoara Piarist Grammar School. In the period 1860—65 he was a student at the Faculty of Medicine at the Vienna University, and already on March 2, 1866 he defended his doctoral dissertation and became a doctor of medicine.

Aleksandar Stefanović was one of the founders of the Vienna „Zora” (Dawn). Maybe just at that time he Serbianized his baptismal name and added another name — Branko. Since then, the Serbs usually called him that way. Aleksandar-Branko Stefanović presided at the meeting held on August 15, 1866, when the famous „United Serbian Youth” was founded.

After that, Branko Stefanović returned to his native Timisoara and immediately started practice. Working with Dr Toma, he had an opportunity to improve his medical knowledge and acquire significant reputation. He became the main city doctor and almost two decades made great efforts to improve the health condition of the city on the Begej (Bega) river. Thus he acquired numerous recognitions.

Dr Branko Stefanović had the greatest number of tasks and honorary posts among his Serbs in Timisoara: he was the founder and the first president of the Serbian Singing Company in Timisoara (the *Fabric* area), he was the leader of the Serbian Orthodox Ecclesiastical Municipality in Timisoara City, a representative at the ecclesiastical-national councils, the president of the Timisoara School Board, a school director, the first tutor of the Orthodox Cathedral Temple, the vice-president of the Administrative Board of the Diocese, the president of the Ecclesiastical Municipality in the City...

In 1895 he retired early due to his poor health. He died on February 22, 1896 and was buried with deserved honours at the City cemetery.

Ljubomir Stepanov

ALEKSANDAR BRANKO STEFANOVIĆ (1843—1896), MEDIC ȘI
LUCRĂTOR OBȘTESC

Rezumat

Fiul cel mare al doctorului Toma Stefanović și al Rozaliei născută Đuričko de Modoš. *Aleksandar* s-a născut pe 23 septembrie 1843 la Timișoara.

A frecventat școala generală sârbă la Timișoara (Cetate), iar studiile medii le-a făcut la Liceul Piarist din localitate. În perioada 1860—1865 a fost student la Facultatea de medicină din cadrul Universității din Viena. Deja pe data de 2 martie 1866 susține teza de doctorat și devine doctor în științele medicale.

Printre fondatorii Societății vieneze „Zora” a fost și *Aleksandar Stefanović*. E posibil ca tocmai atunci să-și fi sârbizat numele de botez adoptând suplimentar și numele *Branko*. De atunci sârbii i se adresau astfel în mod frecvent. La întrunirea ținută în 15 august 1866, ea fiind prezidată de *Aleksandar Branko Stefanović*, s-a înființat vestita „Tinerime sârbă unită,,.

După aceea, Branko Stefanović se întoarce în Timișoara natală și imediat se angajează. Lucrând alături de tatăl său, dr. Toma, a avut prilejul să-și perfecționeze cunoștințele din domeniul medicinei. Devine medic principal al orașului și timp de aproape două decenii desfășoară o activitate susținută în vederea îmbunătățirii stării de sănătate a orașului de pe Bega. A primit numeroase distincții. Cele mai mari răspunderi și obligații de onoare dr. Branko Stefanović le-a avut printre sârbii săi din Timișoara.

Димитрије Стој

ПЛЕМСТВО И ПЛЕМИЋСКИ ГРБ ПОРОДИЦЕ АРСИЋ ИЗ АРАДА

У првој половини XIX века у евиденцији Арадске жупаније било је 5737 носилаца племићске титуле¹. Међу њима немали број био је српског порекла, као што је и породица Саве и Еустахије Арсић. Презиме Арсић мађарском графијом са краја XIX века *Arsics* изговара се „Аршић”².

О Сави Арсићу писано је много, јер је заиста био истакнута личност епохе просвећености. Рођен је у Араду 5. маја 1760.³ Према подацима којима располажемо, овоме се може додати да је крштен 25. јуна у цркви Светог Петра и Павла у Араду. Савин отац звао се Петар. Кум на крштењу био је Сава Јоанов⁴ (вероватно Јованов — презиме које се често среће у Араду).

О породици у којој је рођен Сава тврди се да је била скромног материјалног стања⁵. Исто тврди и угледни научни радник Теодора Петровић у својој студији о не мање познатој Еустахији Арсић. Теодора Петровић тврди да Сава Арсић није имао основних средстава за школовање и да се сам образовао. У истој студији тврди се: „Не знамо на који начин се обогатио”⁶. Обимна монографија бивше Арадске жупаније и града Арада (на око 1700 страница) пружа извесна разјашњења у том погледу. Марки Шандор тврди: „Могуће је да је Савин отац био Мојсеј, правник арадског православног епископа, кога је 15. септембра 1806. год. вицеишпан Еделспахер одликовао златном медаљом”⁷. Упоредивањем наведених података можда би се могло закључити да су међу њима ипак постојале неке родбинске везе, чак блиске, и да је речени Мојсеј можда био Савин стриц. Тако би се могло објаснити да је самоуки Сава

¹ M. Sándor, *Arad vármegye és Arad szabad király város története II*, Arad 1895, 657.

² *Isto*, 659.

³ *Сава ои Арсич*, Српске летописи, трећа частица, 1827, 12.

⁴ Арадска филијала националног архива Румуније (АФНАР), Матичне књиге, Регистар бр. 85, стр. 62.

⁵ *Сава ои Арсич*, 12.

⁶ Т. Петровић, *Еустахија Арсић-прва српска сјисаићељица*, Зборник Матице српске за књижевност и језик 6—7, Нови Сад 1958/59, 63.

⁷ M. Sándor, *nav. delo*, 659.

ипак имао свог интелектуалног ментора довољно образованог за оно време, па је његова самоукост била у најмању руку подржавана и усмеравана. Пошто је Мојсеј Арсић имао привилегован положај у тадашњем Араду, несумњиво је да је имао и одговарајуће материјално стање. Из наведене монографије може се закључити да Мојсеј није имао других наследника, пошто се једино Сава помиње као његов могући син. Можда је Сава наследио стричево имање, па би се тако могло објаснити на који начин се обогатио.

Пре женидбе са Еустахијом, вероватно 1812. године⁸, Сава је био ожењен Терезијом, која му је родила кћер Марију⁹. Нисмо, на жалост, пронашли никакве друге податке о њима. Вероватно је да су обе умрле у епидемијама које су у оно време биле честа појава и које нису бирале жртве према сталешкој припадности.

Тема коју овде обрађујем не допушта ми да подробније говорим о животу и делу Саве и Еустахије Арсић, мада сам као Арађанин заинтересован за ту тему па бих чак био морално обавезан да се њоме позабавим. Надам се да ће се неки други истраживачи детаљније позабавити овим и да ће им посветити студије које заслужује њихова свеукупна делатност, не само њихово аутентично меценатство. Ја ћу се ограничити, и то укратко, само на оне аспекте који расветљавају симболику хералдичне ознаке — племићског грба.

За особите заслуге, 1813.¹⁰ или 1814. године¹¹, добијају племићку диплому од стране аустријског цара Фрање I. Као и у другим сличним случајевима, разлика у датирању доделе племства настаје услед тога што поједини аутори узимају у обзир датум када је издат декрет о додели племства, док други рачунају датум када је издата племићка диплома. Између датума потписа царског декрета и датума када је израђен племићки грб и диплома од стране дворског уметника, стручњака за хералдику, постоји разумљива временска дистанца. Нисмо, нажалост, имали прилике да на основу изворних докумената донесемо, у том погледу, тачна одређења. Једно је, међутим, извесно — 5. 12. 1814. повеља је, према оновременој пракси, обзнањена у Араду¹².

Цар Фрања I доделио је племство Сави Арсићу на предлог Уроша Несторовића¹³, врховног инспектора свих православних школа у Угарској, реформатора школства у духу епохе просвећености¹⁴. Поменуо бих овде да је Еустахија, у знак благодарности, посветила Урошу Несторовићу 1814. године свој први књижевни рад са претежно педагошким садржајем¹⁵.

⁸ Т. Петровић, *нав. дело*, 63.

⁹ АФНАР, Регистар бр. 86, стр. 79.

¹⁰ Љ. Церовић, *Срби у Румунији*, Нови Сад 1997, 317.

¹¹ *Сава оћ Арсич*, 18.

¹² М. Sándor, *нав. дело*, 659.

¹³ Т. Петровић, *нав. дело*, 63.

¹⁴ Љ. Церовић, *нав. дело*, 317.

¹⁵ *Истио*.

Одлучио сам да радим ову студију кад сам дознао да се у Архиву Текелијине цркве налази документ са отиском печата племићке породице Арсић¹⁶. Отиском печата оверава се документ на мађарском језику, који потписује Еустахија Арсић мађарском графијом: „Eusztahia Arsich”. Добили смо тако још једну варијанту презимена Арсић страном графијом. Полазећи од овог печата пронашао сам варијанту у боји племићког грба додељеног Сави и Еустахији Арсић¹⁷ на коме је исписано презиме ARSITS — изговара се Аршић. Под тим презименом је, према ондашњој пракси, додељено племство. Према томе, наишли смо хронолошки редом на три варијанте презимена „Арсић” мађарском графијом: Arsits, Arsich и Arsics. Све три се на мађарском изговарају „Аршић”.

Племићки грб има за основу класични војни штит подељен по вертикали на двоје. На десној страни (у хералдици десна страна грба је лева страна посматрача и обрнуто, као да власник носи грб на грудима). На позадини боје злата насликан је орао, који полеће са зеленом подножја, што указује на то да је окриљени сан носиоца племићке титуле да се домогне висина највећег блага на планети. У чему се састоји то благо разјашњава се на другој половини грба, куда се устремio орао. Овде је, на као небо плавој позадини, насликан лав усправљен на задњим ногама, на зеленом подножју, окренут према орлу. У десној предњој шапи држи свитак папира, а левом као да указује да он, лав, својим симболичним атрибутима тумачи оно што се налази на првој половини штита. Заиста, тако и јесте, највеће благо на свету је суверена неприкосновеност (лав је симбол суверености, јер је свуда сматран царем животињског света) просвећености, образовања, науке, културе, чији је симбол свитак папира. Небеско плаветнило симболизује чисто, неокаљано пријатељство свих људи под капом небеском.

Грб као целина симболички изражава заслуге Арсићевих благодарити којима им је племство и додељено: меценатство у оснивању школа и издржавање ђака, материјалну помоћ просветним радницима, тежњу да сами усвоје и да у народу шире науку, уметност, културу¹⁸. Кацига са отвореном визуром састављеном од седам усправних и једном водоравном шипком-преградом стоји изнад штита. На врху кациге је круна са три лисната крака, што указује на то да додељено племство има ранг витезова. Изнад круне налази се десна рука која држи лаворову гранчицу као писаљку, што је јасна алузија на лаворов венац који је Еустахија освојила својевремено књижевном делатношћу што јој је донело ласкаву титулу прве српске списатељице епохе просвећености¹⁹.

Овде сам обавезан на једну дигресију. Неки вероватно мисле да је Еустахија почела да пише тек после доделе племства. Ова опција је сасвим погрешна најмање из два разлога. Пре свега, мада је удајом за Саву Арсића, вероватно пре 1812 (бар годину дана пре доделе племства),

¹⁶ О постојању наведеног документа сазнао сам од инж. Божицара Панића, којем овим путем изјављујем захвалност.

¹⁷ Budapesti Hídi Történeti Intézet Könyvtára, бр. 5956 таблица 34.

¹⁸ *Сава ош Арсич*, 12—23; Љубивоје Церовић, *нав. дело*, 275, 278, 317.

¹⁹ Т. Петровић, *нав. дело*, 62, Љ. Церовић, *нав. дело*, 311, 317, 318, 378.

стекла услове да се бави литературом²⁰ не значи да се и раније није тиме бавила. С друге стране, није могуће да се и пре удаје за Саву Арсића, у мање срећним околностима, није бавила неким скромнијим облицима књижевног стваралаштва. У оно време мања књижевна дела преписивана су у виду летака, понекад су штампана, па је могуће да су се та Еустахијина дела изгубила исто као и оде песника посвећене њеној лепоти²¹. Али, да се поново вратимо племићком грбу. Бочни орнаменти грба испод круне покривају око три четвртине висине грба и обојени су златастом и црном бојом с десне стране и златастом и плавом — с леве стране.

Додајмо и то да је ова иста хералдична ознака урезана изнад епитафа на надгробној плочи Арсићевих, уграђеној у јужном зиду цркве Светих апостола Петра и Павла, између улаза са јужне стране и олтарске апсиде. Црква је, иначе, задужбина чувене српске племићке породице Текелија.

Неки наши савременици галаме о некаквом „европејству” као да су га они измислили и да зато оно искључиво њима припада, па да само они могу да га тумаче по свом нахођењу, што је, разуме се, далеко од истине. Европским духом били су прожети многи наши духовно образовани претходници још пре двеста година, али се они нису тиме хвалисали и себи приписивали неке посебне заслуге. Радили су то са скромношћу карактеристичној образованим људима, истинским интелектуалцима. Њима свакако припадају Сава и Еустахија Арсић, који су једнако бринули како о српским тако и о румунским вероисповедним школама²² и о њиховим учитељима.

Арађани, и не само они, имају моралну обавезу да се с поштовањем односе према Сави и Еустахији Арсић, а они који се баве историјским истраживањем — да се труде да открију и друга сведочанства о њиховом животу и раду.

---

²⁰ Т. Петровић, *нав. дело*, 63.

²¹ *Исто*, 63.

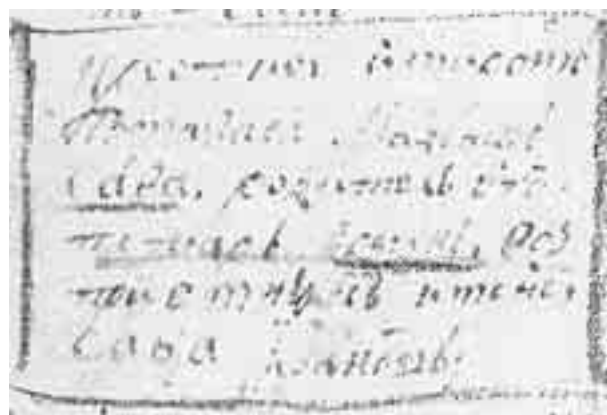
²² *Исто*, 63; Љ. Церовић, *нав. дело*, 275, 317, 318.

Печат породице Арсић

Племићки грб породице Арсић

Крштеница Саве Арсића

Dimitrije Stoj

ARISTOCRACY AND THE ARISTOCRAC COAT-OF-ARMS OF THE ARSIĆ FAMILY FROM ARAD

Summary

In addition to the well-known biographical facts about Sava Arsić, the paper presents new, so far unknown facts and documents:

- the birth-certificate
- the fact that Sava was married to Terezia with whom he had a daughter Maria, before his marriage with Eustahia.

The research about the coat-of-arms granted together with the aristocracy status started from the so far unknown seal on a document kept in the Archives of Tekelija's Church in Arad; from there, one proceeded to the same coat-of-arms in colour, found in the Library of the Institute for Military History in Budapest. The paper also mentions the existence of the same coat-of-arms carved in the marble tombstone and built in the south wall of the holy church, the endowment of the aristocratic Tekelija family.

Some aspects of Sava's and Eustahia's activities are briefly mentioned when describing the heraldic sign, in order to achieve a better understanding of the symbols in the sign; these activities equally include the roles of patrons and creators, engagement in culture and art for their personal motives, as well as for the benefit of the collective, regardless of its religious and national affiliation.

Dimitrije Stoj

ÎNNOBILAREA ȘI BLAZONUL FAMILIEI ARSICI DIN ARAD

Rezumat

Pe lângă datele biografice cunoscute ale lui Sava Arsici sunt prezentate și unele date inedite:

- extrasul de botez, și
- faptul că înainte de căsătoria cu Eustahia a mai avut un mariaj cu Terezia, cu care a avut o fiică — Maria.

Cercetarea privind blazonul primit în urma înnobilării are drept un punct de plecare o ștampilă inedită care se află pe un document păstrat în Arhiva Parohiei ortodoxe sârbe din Arad și se ajunge la varianta color a acesteia, identificată la Biblioteca Institutului de Istorie Militară din Budapesta. Se mai menționează și existența aceluiași blazon, realizat prin incizie, pe o placă comemorativă din marmură, așezată pe peretele de sud al aceleiași Sfinte Biserici, ctitorită de familia nobiliară sârbă Tekelia.

În descrierea însemnului heraldic, doar pentru a-i facilita înțelegerea încărcăturii semnificative, se folosesc, destul de lapidar, unele aspecte din activitatea celor doi soți — Sava și Eustahia Arsici — atât ca mecena, cât și ca oameni de cultură și artă, activitate desfășurată atât în interes personal, cât și în interesul colectiv, indiferent de etnie și religie.

El a fost fondator și primul președinte al Societății Sârbe de Cantari din Timișoara (Fabric), apoi secretar al Comunității ortodoxe sârbe din Timișoara-Cetate, deputat la congresele bisericești și naționale, președinte al Comitetului Școlar Timișorean, director școlar, prim-epitrop al bisericii episcopale, vicepreședinte al Consiliului Eparhial Administrativ, președintele Comunității Bisericii Ortodoxe Sârbe din Cetate.

Din motive de sănătate s-a pensionat înainte de termen în anul 1895. A încetat din viață în 22 februarie 1896. A fost înmormântat cu onorurile meritate în Cimitirul din Cetate.

Алојз Ујес

ЧИЊЕНИЦЕ И ПРЕТПОСТАВКЕ О ДВОРСКОМ ПОЗОРИШТУ ЈОВАНА ПЛЕМЕНИТОГ НАКЕ У БАНАТСКОМ КОМЛОШУ

ПРИСТУП ИЗУЧАВАЊУ ПОЗОРИШНОГ И КУЛТУРНОГ СИСТЕМА ЈОВАНА ПЛЕМЕНИТОГ НАКЕ ИЗ БАНАТСКОГ КОМЛОША (1814—1889)

Властелинско, спахијско позориште Јована племенитог Наке, које је он изградио у свом дворцу у Банатском Комлошу, вероватно крајем тридесетих година XIX века, још увек представља непознат, скоро фантомски театар, па је разрешавање ове енигме веома изазован посао.

Прве податке о Накином дворском позоришту почео сам да прикупљам у Бечу још 1965. године¹, а већ 1971. године обрадовао сам се позиву Матице српске за изучавање српског позоришта² и пријавио, поред осталих, и тему „Инвентаријум предмета властелинског позоришта Јована пл. Наке.”

Трагао сам за примарном документацијом о Накином театру у Бечу, Будимпешти и Темишвару. Открио сам само фрагменте изворне документације. Више нису открили ни аустријски ни мађарски театролози³. Био сам принуђен да у истраживање кренем од некролога штампаног у Змајевом „Јавору” (год. XVI, бр. 13. од 26. марта 1889), у ствари од приказа Накиног живота, посебно позоришног стварања, преписаног из бечког листа „Neues Wiener Tagblatt”.

¹ Као стипендиста владе ФНР Југославије и владе Аустрије био сам на специјализацији у Институту за театрологију у Бечу, код проф. Хајнца Киндермана (1965—1966). Изучавао сам утицај аустријског дворског и грађанског театра на формирање и развој позоришта на тлу Југославије.

² Матица српска (Одељење за друштвене науке) организовала је „Саветовање о потреби систематског проучавања позоришне прошлости у Срба” у Сремским Карловцима 8. и 9. новембра 1971. године. Као последње саопштење наведено је: Алојз Ујес (Београд), поред осталих тема и „Инвентаријум предмета властелинског позоришта Јована пл. Наке.”

³ Видети: F. Hont, *Magyar színháztörténet*, Budapest 1962; G. Staud, *Magyar Kastélyszínházak, I, II, III*, Budapest, 1963, 1967, III knjiga: „Nákó János Nagykömlősy Színháza”, str. 105—110; Isti, *Magyar színháztörténeti bibliográfia I—II*, Budapest 1975—1976; F. Kerényi, *Magyar színháztörténete 1790—1873*, Budapest 1990, 34; H. Kindermann, *Theatergeschichte Europas (I—XII)*, Wien 1957—1970; и други.

Трагови до Накиног театра водили су од далеких приватних дворских театара високе ренесансе у Италији⁴, преко државних свечаности Луја XIV „краља сунца”⁵, до двора царице Марије Терезије у Бечу⁶ и дворова угарских великаша, грофова и племића⁷. Требало је пронаћи „матрицу”, модел, узорне примерке који су потицали са великих дворова највећих империјалних држава, а које су преузимали, опонашали, копирали и према својим могућности пределовали мањи и мали дворови: високо, средње и ниже племство.

Позориште у дворцу Јована племенитог Наке у Банатском Комлошу припадало је галаксији европских племићких позоришта⁸. Та припадност се огледала у концепту, функцији, богатству власника, у репертоару, у високо постављеним циљевима и учешћу самог Наке у уметничком програму свога театра. Претпостављам да је архитектонско и сценско-техничко решење било у складу са сложеном функцијом овога театра.

Алевин Рикард у свом делу *Велико светско позориште* подвлачи значај изградње племићких двораца као новог простора и услова развитка „културе свечаности” и каже: „Тек када је са изградњом барокног дворца, по први пут дошло до градње великих светских свечаних сала и када су научили да ове велике просторе одговарајуће осветле, постао је могућ развитак са бројним последицама, чиме је било омогућено да се време одржавања свечаности премести из дана у ноћ. Дворјани су променили природни ред ствари, при чему су од дана направили ноћ⁹, а од ноћи дан...” Он подвлачи значај државних свечаности Луја XIV и записује: „Сав двор је понесен, окупља се око Луја XIV. И одавде полази ватрено море које заслепљује целу Европу. Тамо преко до Варшаве, Штокхолма и Петрограда, сви дворови се претварају у трабанте једног „сунчаног система” (Sonnensystems), који не кружи око моћи саме државе него око сјаја свечаности у Версају.”¹⁰

Чувени театролог Хајнц Киндерман у својој *Позоришној историји Европе* (књ. V, 2 део, стр. 676), у одељку са поднасловом „Позоришта угарске у XVIII веку”, утврђује однос угарског високог племства према културном систему Аустријске царевине и каже: „Угарски племићи су приликом својих зимских боравака у Бечу, већ поодавно имали прилике да упознају високи уметнички смисао позоришта; управо неки од њих, као што су то Естерхази, гроф Грашалковић, грофови Карољи, па Бађањи, Радај и гроф Ердеди, изградили су у својим мађарским дворцима

⁴ H. Kindermann, *Theatergeschichte Europas*, књ. II—VIII; J. Gregor, *Weltgeschichte des Theaters*, Wien 1933. Од 13. до 20. одељка; M. Dietrich, *Goldene Vlies-Opern der Barockzeit ihre politische Bedeutung und ihr Publikum*, Wien 1975; A. Hauzer, *Socijalna istorija umetnosti i književnosti*, I, Beograd 1962; isto, *Barok katoličkih dvorova*; R. Alewyn, *Das grosse Welttheater. Die Epoche der höfischen Feste*, Munchen 1989.

⁵ R. Alewyn, *nav. delo*, Barockkunst und Fest, 40—60.

⁶ H. Kinderman, *nav. delo*, V, 7—127.

⁷ M. Horányi, *Das Esterhazysche Feenreich*, Budapest 1959. и G. Staud, *Magyar kastély-színházak*, I—III, Budapest 1963—1967.

⁸ H. Kinderman, *nav. delo*, IV—VI.

⁹ J. Gregor, *Weltgeschichte des Theaters*, 411, i, R. Alewyn, *nav. delo*, 28.

¹⁰ R. Alewyn, *nav. delo*, 8.

своја племићска позоришта према аустријским и немачким мустрадама.”¹¹ Настављајући анализу позоришног стварања у дворским, племићским театрима тога времена, Киндерман тврди: „Ова слика угарског позоришта XVIII века била би непотпуна и нетачна, ако не би још говорили о позоришту племства (Adels-theater). Оно није било ни специфично немачко, ни специфично угарско, већ као и позориште рококоа аустријских и немачких племића — европско. Припадници угарског високог племства поседовали су понајвише, своје „зимске палате-дворце” (Winterpaläste) у Бечу. Многи су већ овде постали мецене ове или оне гране театра... Најзначајнија места где се неговао театар високог племства у пределима Угарске, били су Дворци породице Естерхази (Esterhazy) у Естерхази и Ајзенштату (Eisenstadt), који је још тада припадао Угарској.”¹²

Најпотпнију студију о култури и уметности на двору најмоћније породице угарских грофова Естерхазија дао је Мађаш Хорањи (Horányi Mátyás) у свом делу *Естерхазијевско царство вила* (Das Esterhazysche Fienreich). Хорањи је за наслов књиге навео Гетеове¹³ речи којима је окарактерисао наступ грофа Николе Естерхазија, односно његове уметничке екипе, у Франкфурту на Мајни, приликом крунисања Јосипа II за цара 1764. године. Тада је Естерхазијева уметничка екипа приказала најфантастичнији програм, такмичећи се са многим грофовима и великашима, приликом овог великог европског славља. Гроф Никола Естерхази — љубитељ уметности (раскоши и свечаности) највећи поседник феудалних имања у Угарској, изградио је свој дворца у француском стилу и тако је на угарско тле пренео француски аристократски идеал живота: чаробни свет свечаности у парковима, ловове, ватромете, оперске представе и безброј других програма разних свечаности које су трајале скоро у континуитету у току целе године.¹⁴

За време грофа Николе двор Естерхазија је као центар западноугарске културе постао познат у целој Европи. Естерхази су преузели модел дворских свечаности од француског двора. Никола Естерхази је у част венчања свог сина са грофицом Маријом Терезијом Ердеди (Erdődy) аранжирао тродневне свечаности. Првог дана су биле „забаве за народ” у природи, у великом парку. После обеда приказана је опера *Acide*, а дан је завршен балом у богато украшеној сали дворца. Другог дана приређени су свечани обед, различита весеља и на крају маскенбал. Трећег дана изведена је комична опера.¹⁵

Када је Марија Терезија¹⁶, царица Аустријског царства, боравила у кругу угарске аристократије (Палфи, Бађањи, Чаки и Естерхази) Никола

¹¹ H. Kinderman, *nav. delo*, V—2, 676.

¹² *Isto*, 676.

¹³ M. Horányi, *nav. delo*, 5.

¹⁴ *Nav. delo*, 10. Haydn Giuseppe, „Acide”, Eisenstadt 11. I 1763. (Horányi, str. 206); M. Horányi, *nav. delo*, 10.

¹⁵ M. Horányi, *nav. delo*, 10.

¹⁶ M. Horányi, *nav. delo*, 38. (Посета царице Марије Терезије Братислави), и на стр. 87. царичина посета дворцу Естерхазија 1773. године.

је свирао са својим оркестром. У Естерхазију и Ајзенштату (Eisen-stadt — Kismárton) приређиване су многобројне свечаности са богатим гозбама, операма, лововима, ватрометима, пантомимама, балетима, војним парадима, концертима и „сеоским весељима”. На овим свечаностима често су страним гостима приказиване „срећа и радост народа” (Glück und Freude des Volkes)¹⁷. Чувени песник Бесењи (Bessenyei) пише о неких две хиљаде сељака који су поздрављали грофа уз ларму и уживајући у храни. Гроф је организовао долазак око тристо парова из оближњих села, који су долазили са својим заставама и музичком пратњом.¹⁸

Нешто нижи и мало сиромашнији грофови и племићи, па и Нако, опонашали су садржаје ових свечаности. Претпостављам да су им давали неки свој лични печат и посебност, иако верујем да је матрица остала иста.

РАНГИРАЊЕ НАКИНОГ ДВОРСКОГ ТЕАТРА У БАНАТСКОМ КОМЛОШУ У ОКВИРУ АУСТРИЈСКОГ ПОЗОРИШНОГ СИСТЕМА

У часопису „Allgemeine Theater-Chronik”, органу за опште интересе немачких позоришта и њихових чланова, за годину 1860, на страни 168, под насловом „О позоришној статистици”, извршени су рангирање и попис свих позоришта у Аустрији. Констатовано је да у монархији постоји 65 позоришта: у Првом рангу 15 (то су највећи театри у царевини, од Бургтеатра у Бечу до Градског позоришта у Темишвару). То су стална, репертоарска позоришта која свакодневно приказују представе. У Другом рангу су 22 позоришта, најчешће стална позоришта у већим градовима. У Трећем рангу је 28 позоришта која у недељи играју 2—4 пута.

Са угодним изненађењем можемо да констатујемо да се у овој трећој групи налази и Театар у Комлошу, дакле Дворско позориште Јована племенитог Наке. Без обзира на критеријуме по којима је редакција часописа рангирала позоришта, Накино позориште се нашло на списку сталнијих, активнијих театара у царевини, дакле у Европи, у статистичком извештају који обрађује позоришно биће немачког говорног језика на тлу Аустрије. Оно се налази у групацији са следећим театрима: у Арад-у, Карлсбаду (Карлове Вари), Осијеку (Esseg), Лугошу (Lugos), Маријенбаду (Marijanske Lazny), Плзену (Pilsen), Панчеву (Pancsova), Терезиенштату (Суботица, Theresienstadt, Szabadka), Тренчину, Белој Цркви у Банату (Weisskirchen), Вараждину и другима.

На овај начин Накино властелинско, дворско позориште, верификовано је од стручне, еснафске организације, као чињеница која обавезује сваког театролога, истраживача, у даљем изучавању како Накине личности, тако и његовог културног система и театра у Банатском Комлошу.

¹⁷ *Nav. delo*, 80.

¹⁸ *Nav. delo*, 82.

О ДЕШИФРОВАЊУ КОНЦЕПТА, УМЕТНИЧКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ РАДА И УСПЕХА ВЛАСТЕЛИНСКОГ ПОЗОРИШТА Ј. ПЛЕМЕНИТОГ НАКЕ

Покушаћемо да делимично откријемо главне карактеристике Накиног театра, служећи се новооткривеном документацијом и новим тумачењем старијих записа, и да укажемо на његово сродство са племићским дворским театрима широм Европе. У ту сврху ћемо анализирати следећу документацију:

1. Новопронађени „Инвентаријум предмета овдашњег властелинског позоришта”, из 1844. године (Банатски Комлош)²⁰,
2. Извештај Лазара Петричевића Хорвата о прапремијери опере *Vida Liberata* Л. Гуљелмија, изведеној на сцени Накиног Дворског театра 27. јуна 1847. године²¹,
3. Извештаје управника Накиног театра, објављене у званичном Алманаху немачких позоришта, штампаном у Берлину²²,
4. Приказ Накиног Дворског театра у „Allgemeine Theater-Chronik” из 1861. (за 1860) из Лајпцига²³, и
5. „Инвентаријум позоришне гардеробе властелинског позоришта” из 1861. године (Накиног театра под управом А. Цербонија).

1. О „Инвентаријуму” из 1844. године

Пуким случајем добио сам на увид „Инвентаријум” предмета Накиног властелинског позоришта из 1844. године, приликом изучавања српског позоришта у Темишвару 1968. године²⁴. „Инвентаријум” има укупно 22 странице формата 35 x 21 cm и у њему је забележено и описано 547 предмета (костими, обућа, реквизита ситна, оружје, делови наме-

¹⁹ Allgemeine Theater-Chronik, Organ für das Gesamtinteresse der deutschen Bühnen und ihrer Mitglieder, Leipzig, 1861 (за 1860), на стр. 168 наслов: „Zur Bühnen-Statistik”.

²⁰ *Inventarium d'iesherrschaftlichen Theater Gegenstände. Aufgenommen, Sigt. Bt. Komlos am 9-ten Dezember 1844.* Превео А. Ујес, коректор Емилија Ујес, 1968.

²¹ G. Staud, *Hochgräfliches Theater in Ungarn*, Wien 1976. Под бр. 18: *Das Theater des Herrn Johann Nákó in Nagykomlós*. У овој студији аутор је у целости цитирао извештај Лазара Петричевића Хорвата (Lázár Petrichevich Horváth), који је објављен у недељнику *Heti Szemle*, Honderü *Heti Szemle* 9 (Honderü 13. VII 1847) 33—35.

²² *Deutscher Bühnen-Almanach*, Berlin 1834—1918, као најпотпунији годишњак позоришта немачког говорног језика, доносио је вести и из далеке провинције о свим позоришним догађајима. У броју од 1861. године доноси извештај о Цербонију (Zerboni), као управнику Накиног дворског позоришта, и, вероватно, Цербонијево мишљење о Накином театру. За сезону 1861/62. извештај Ј. Сенцла (Julius Senzel) о Накином театру и уметничком стварању и атмосфери у њему. Исти алманах доноси податке о Карлу Ремају (Carl von Rémay) и Матији Отепу (Mathias Ottepp) од 1847. до 1900. године.

²³ Allgemeine Theater — Chronik, Leipzig 1861.

²⁴ „Инвентаријум” из 1844. год. дозволио ми је да снимим господин Роберт Рајтер (Reiter), са псеудонимом Liebhart, пензионисани службеник позоришта у Темишвару, приликом мог боравка у граду (1968). Говорио ми је да је чешће одлазио у Комлош и да претпоставља да има више докумената о Накином театру.

штаја, украсна бижутерија, украсна пера, балетски трикоји и др.). Писан је руком, немачком готицом. На последњој страни је забележено: „Сачинио га Антон Кик (Kick), протоколист”. Он га је и потписао.

На основу „Инвентаријума” можемо да констатујемо да је Нако изградио и отворио свој театар у дворцу, у Банатском Комлошу, пре 1844. године. У то време још је школовао глас у Бечу, код познатог педагога и композитора, Италијана Гуљелмија (Luigi Guglielmi). Претпостављам да је то могло да буде између 1835. и 1839. године, у првој фази Накиног позоришног стварања, која сасвим сигурно траје до Мађарске буне 1848. године. То је период Накиног трагања за својим посебним стилем, за властитом формулом дворског театра. „Инвентаријум” сугерише да ту фазу назовемо „златном фазом” Накиног театра, јер су костими, сценска реквизита, круне које носе краљеви или цареви на Накиној сцени, заиста од сувога сребра и жеженог злата. Навешћемо неколико бројева из „Инвентаријума” који то недвосмислено потврђују:

Бр. 1—6. Раскошне хаљине извезене златом и сребром и опточене хермелином.

18—20. Сицилијанска одела извезена сребром и златом.

27. Један појас сав од сребра.

29. Један појас сав од злата.

55. Један далматински костим од црвеног сомота са великим цветовима, врло богато извезен у сребру и злату, са подсукњом од тешког жутог атласа такође извезеном у злату и сребру, са обојеним камењем.

62. Грчки костим од светло плавог свиленог сомота, богато извезен и украшен златом и разнобојним стакленцима.

78. Један краљевски шлем са круном од злата и сребра, са визиром.

80. Један француски шлем са црвеном гривом од вуне, са једним пегазом од злата и другим митолошким фигурама.

82. Један бојни шлем од злата и сребра, украшен гвозденим ексерима.

90. Један оклоп богато украшен златом. Један такође сав од сребра. Један прсни штит, богато украшен златом...

98. Један бојни шлем са златним копчама и сребром. Два оклопа од чистог сребра, за груди...

100. Два штита од сребра и злата... Скупоцени савијени мач са куglom од злата... Један челични мач украшен брилијантима.

„Инвентаријум” нам открива један бајковити свет из маште. Са пребогатим костимима сицилијанским, италијанским, далматинским, шпанским, француским, албанским. Међутим, на овом списку нема српских, мађарских или румунских костима. То говори о Накиној естетској, културној, књижевној и филозофској оријентацији и репертоару. Био је то лични, приватни театар младог, прелепог, пребогатог, нарцисоидног властелина, заслепљеног својим богатством које му је омогућавало да на сцени остварује своје скривене снове и да уместо папирмашеа, декпапира, танушних и лажних позоришних костима и дрвене реквизите изнесе на сцену праве круне од чистог злата, шлемове од сребра и злата, кости-

ме извезене златом и сребром и опточене хермелином и тако, макар у позоришту, „надироди Ирода“. „Инвентаријум“ је из времена успона Накиног театра у Комлошу, тада је и унесен у списак племићских позоришта угарске високе властеле.

Најбогатији и најмоћнији угарски гроф Никола Естерхази је у једном тренутку узвикнуо: „Што може цар, то могу и ја!“²⁵ али се не сећам да је на сцени излагао реквизите од злата и сребра. То је учинио Нако у својој јединственој театарској лабораторији.

2. Извештај о претпремијери опере *Buda Liberata* изведене у Накином дворском театру 27. јуна 1847. године

Значајан прилог изучавању позоришног стварања Јована племенитог Наке дао је Лазар Петричевић Хорват (Lázár Petrichevich Horváth), позоришни критичар из Пеште, у свом приказу претпремијере опере *Buda Liberata*. Приказ је превазишао обичну позоришну критику, јер је обухватио све делове једне шире и значајније свечаности у дворцу Ј. пл. Наке.²⁶

Познати мађарски театролог Геза Штауд (Geza Staud) је, приликом писања своје студије *Велико-Комлошко позориште Јована Наке* (Nákó János Nagykomlósi színháza), нашао за сходно да у целости објави приказ Л. Петричевића, јер није имао скоро никаквих других веродостојних докумената који би на бољи начин описали припремање и приказивање претпремијере опере *Ослобођење Будима* од Л. Гуљелмија и све друге „узгредне“ манифестације које су биле обавезне за скупове високог племства и аристократије у Угарској, односно на свим дворовима племића у Европи.

Петричевић нас обавештава: „У дворцу господара Јована Наке, у Комлошу, 27. прошлог месеца приказана је прва италијанска опера. Господар Нако, и сам страствени певач, много је жртвовао да би ову лепу врсту уметности код нас одомаћио. Једно мало позориште украшено врло лепим декором²⁷, раскошним костимима и са свим још другим неопходним, покренуло је љубитеље музике у околини. Хор се састоји од 18

²⁵ M. Horanyi, *nav. delo*, 10.

²⁶ Lázár Petrichevich Horváth, *Heti Szemle*; Honderu 1847, II, Нр. 13. Јули, Стр. 33—35.

²⁷ Позната су нам два сценографа, сликара, који су били ангажовани у Накином Дворском театру: Johann Engerth, који је био ангажован у Немачком театру у Пешти још 1810, а 1845. године је осликао свечану завесу у Накином театру. Поново га 1847/48. године налазимо у Пешти, где ради у „Interims Theater“, после пожара у великом Немачком театру у Пешти. Други је Мориц Леман (Moritz Lehmann), наведен као сликар у Накином театру у Allgemeine Theater-Chronik (1861, стр. 248). Као чувени сценограф и сликар бечких театарара, изгледа да је чешће радио код Наке. Извео је сценографске радове и за Гуљелмијеву оперу *Buda Liberata* (27. 6. 1847). Леман је радио и за Српско народно позориште у Новом Саду, о чему обавештава Јован Суботић у аутобиографији, у делу који говори о његовом раду у СНП: „Поред тога дадем код Лемана, који је био у своје време најславнији молер декорација за театре, неколико кулиса и кортина опет за јефтине новце начинити, и донети их у Нови Сад. „Он је забележио и дивљење публике том новом декору.“ И с једне и с друге стране чуо сам где једно другом дошаптавају: „Та то је хофбина“ (стр. 85).

дивних младих љубитеља уметности²⁸, а оркестар броји 36 чланова, међу њима су и понеки изванредни, истакнути уметници.”²⁹ Он нас даље обавештава: „Међу појединим улогама, међу дамама, налазимо госпођицу Паулу Страдион, ученицу маистра Николаја, која је са успехом наступила у Миланској скали и госпођу Калисту Фиорио (Callista Fiorio), веома цењену, једну од најбољих италијанских контраалтисткиња, као и познатог Палтринијерија (Paltrinieri) и господу Смитера (Smitter) и Фиорија, који су доведени са италијанских сцена на гостовање у Комлош. Они одговарају највишим мерилима, као баритон, бас и бас-буфо. Тенорске улоге негује домаћин и мецена, који је у исто време изванредан редитељ³⁰. Он то ради са истим жаром и трудом, као и похвале вредном уметничком преданошћу, када пева.” Петричевић нас обавештава да је премијера успела, јер је била „прави драгуљ”, за чију лепоту је заслужан маестро Гуљелми који је и припремио ову оперу и био диригент на првом приказивању. Он се посебно осврће на судбину композитора Гуљелмија, који је био професор певања у Бечу, затим на наговор Накин дошао у Пешту у Националну оперу, где није прихваћен; међутим, Нако га је ангажовао у свом дворском театру у Комлошу. Нако је иначе још 1845. године наручио и касније извео две Гуљелмове опере (*Un matrimonio per Rapressaglia*, опера буфа, и *Buda Liberata*). Петричевић напомиње да је Нако наручио опере и богато платио. 1847. године штампан је либрето опере на немачком језику: *Die Befreiung Ofens (Buda Liberata)*. Oper in drei Acten von Giacomo Sacchero. Die Musik ist eigends Komponiert und dem wohlgeborenen Herrn Johann Nákó von Nagy — Szent-Miklós gewidmet von Luigi Guglielmi. Pesth, 1847. Gedruckt bei Landerer und Heckel. Петричевић каже да је рад на оперским делима у Накином театру био студиозан и да је било око 25—30 проба до премијера. Даље наводи да после позоришних представа следи господска трпеза у једном за ту прилику посебно постављеном свечаном шатору³¹ у врту³², а после тога

²⁸ Назнака да је „хор састављен од 16 младих љубитеља уметности” отвара нова питања. Откуд „љубитељи” у професионалном пројекту. Ко су ти певачи из Банатског Комлоша који могу да певају уз познате оперске певаче. Да ли су позајмљени из Темишвара или неког другог театра? Да ли је реч о хорским саставима какве су имали руски грофови, од „робља са имања” (Sklaventheater)? Видети: Н. Kinderman, *нав. дело*, V, 562—569.

²⁹ Накин стални оркестар је 1847. године бројао 36 музичара, професионалаца, ангажованих на годину дана уговором. Нако је свој оркестар изнајмио 1861. године Карлу пл. Ремају, за представе у Вршцу. Постоји непроверен податак да је Јосиф Шлезингер, познати диригент и музичар на двору Милоша Обреновића, у Крагујевцу, прво свирао у Накином оркестру, одакле је прешао у Крагујевац (I. Камбуrow, *Југославска музика*, Софија 1940, 13).

³⁰ Накино дворско позориште је његов лични театар и он одређује све димензије његовог рада и стварања. Петричевић наводи да је Нако био „изванредан редитељ”. У ствари, био је власник, концептант, финансијер, редитељ-надредитељ, супервизор и главни извођач у свом театру. Он је, вероватно са тимом стручњака, био и концептант свих „узгредних манифестација”, јер свака гала-представа, каква је била и *Освободјеније Будима*, представљала је посебну манифестацију припремљену за дворе Беча, Пеште и многих других средњих и нижих племића.

³¹ „Богаташка гозба у свечаном шатору, посебно постављеном за ову прилику” је део програма „дворских свечаности”. То је била обавезна „тачка програма” у којој су тимови сценографа, мајстора светла, пиротехничара, физичара и хемичара правили 1001 чу-

су гости поново довођени у позоришну салу, где су се до зоре веселили и уживали. Петричевић још напомиње да је опера, односно зингшпил, потпуно италијанског карактера, од једног италијанског маистра писана за Италијане. Изведена је на италијанском језику у Накином театру. Публика је такође била репрезентативна, а сваком госту је остављена могућност да сам да одређен прилог, уместо плаћања улазнице, јер је приход био намењен добротворној сврси: прикупљена средства су упућена у Бечкерек, учитељу Verzáru, за уређење децјег вртића. Послато је 470 гулдена³³. Још је напоменуто да на жалост неће бити више реприза опере *Buda Liberata*, јер је Палтринијери заузет у Пешти, где треба да буде отворено Градско позориште.

У свом кратком коментару Г. Штауд напомиње да су оне „лепе декорације” Накиног театра, сликане од познатог позоришног сценографа Јохана Енгерта (Johann Engerth), који је још 1810. започео своју сценографску каријеру у Немачком позоришту у Пешти, а радио је и за Мађарско национално позориште, а 1845. године је ангажован од Наке да наслика главну завесу у његовом дворском позоришту у Великом Комлошу.³⁴

Из наведеног Петричевићевог извештаја можемо да утврдимо сличности и разлике између Накиних и других „дворских свечаности” и да потврдимо сродство тих свечаности, без обзира да ли су извођене у Француској, Италији, Пољској, Русији, Аустрији или Угарској, односно у Банату. Њихови носиоци и организатори, редитељи и супервизори били су главни финансијери, али и главни „извођачи”. Такав је био Луј XIV, затим Марија Терезија, Гете са кнезом Аугустом, Николаус Естерхази — љубитељ раскоши и свечаности, па и наш Јован племенити Нако. Матрица ових свечаности створена у Паризу код Луја XIV преносила се на све остале дворе Европе. Сваки је двор или дворчић уносио своје посебне програме, којима је изражавао своје етничке, језичке, културне и друге специфичности. Гете, као директор Вајмарског дворског театра, жалио се на безброј „вантеатарских” активности које је морао да

до, којим су желели да засене уважене госте. Непревазиђен је пример грофа Николе Естерхазија, који је за долазак царице Марије Терезије у свом дворцу у Естерхази изградио цео Кинески павиљон са безброј чуда од светлости, рефлекса и боја. Када пронађемо скице Накиног „свечаног шатора” моћи ћемо да судимо о његовој лепоти и цени.

³² Ми још увек немамо представу о Накином „врту”, односно парку, који је био саставни део дворца, као урбанистичко-архитектонска целина. Дворци најбогатијих племића Угарске били су прво грађени по узору на италијанске, са италијанским вртovima, затим по угледу на паркове Луја XIV, француске, и коначно на енглеске. Наш „отац српског позоришта” Јоаким Вујић у својој књизи *Животтописаније* (Карлштат 1833, 90—93), описује сусрет са чудима у парку грофа Ницког: „Тако по совершенију мога фруштука изиђем, из собе, пак отидем у једну близу Двора башчу, која се зове Англијска (Der englische Garten)...” У њој је наишао на стародревну „руину-развалу”, затим један виноград, па „храм младога Бога Бахуса, који је прекрасно измолван...”, затим пође „доле ко храму Богиње Диане...и Диану такоже видим измолвану са стрелама и псима к лову приуговореноу.”

Пошто се добро испрепадао од силних скульптура које су се налазиле у парку, једва се опоравио и вратио у Дворац. Затим описује безбројне собе у Дворцу и на крају се здраворазумски шеретски насмеје свим тим чудима.

³³ Петричевић, наведени извештај (1847).

³⁴ G. Staud, *Hochgräflisches Theater in Ungarn*, 303.

обавља са ансамблом театра, па је поред 622 премијере у периоду 1791—1817, за време своје дуге управе, морао да брине о свим другим „дворским свечаностима”: именданима, рођенданима, дочецима значајних личности и другоме. Нако је у свом „златном периоду” засенио госте златом, сребром и хермелином, а сада је у Банатском Комлошу створио острво или боље рећи центар оперске италијанске културе.

Јован племенити Нако је, изгледа, имао посебан афинитет према италијанској музици. Вероватно је као дете богатих родитеља слушао италијанске певаче у Пешти, Бечу или Венецији. Иначе, пореклом је са јужног Балкана. Свој глас је школовао у Бечу код поменутог Л. Гуљелмија, италијанског композитора и бечког учитеља певања. То су једине вести о његовом школовању, иако верујем да је, као и остала племићка младеж, имао више кућних учитеља и професора. Нако је био тенор, па је и то разлог више да заволи италијанску музику. У њој је могао сигурније да промовише своје певачке и личне способности и жеље. Поред тога, италијанска музика (опера) је била прилично запостављена у Пешти па је поновна афирмација била облик иновације у племићским театрима Угарске.

Наручивањем и извођењем опере Л. Гуљелмија *Ослобођење Будима* Нако је покушао да оствари неколико циљева: да скрене пажњу на себе и свој театар у далеком Банату, да промовише италијанску оперу која је постала реткост, да у свој репертоар унесе стару тему, која је тренутно била политички актуелна, јер су Мађари у предвечерје револуционарне године 1848. захтевали одвајање од Беча, потпуну државну, политичку, економску, културну и сваку другу самосталност, па је *Ослобођење Будима* могло да има призив тихог солидарисања са мађарским интелектуалним и револуционарним круговима. Уосталом, сва су Накина имања и велелепне зграде биле у Угарској земљи, изузимајући палату у Бечу.

Главне личности опере *Ослобођење Будима* биле су:

Херцог од Лотрингена	Гроф Павле Естерхази
Гроф Баћањи	Гроф Ариберт Сапари, и
Марија Баћањи, његова сестра	Абдурахман, паша од Будима. ³⁵

Описан је и приказан историјски догађај који се одиграо 1686. године, када су Мађари и хришћанске војске заузеле Будим.

На крају желим да напоменем да је опера певана на италијанском језику.

Мислим да управо ова премијера опере *Buda Liberata* указује на све битније карактеристике Накиног Дворског театра и на Наку — уметника, креатора и организатора свих елемената сложеног система „позоришних пројеката”, где је театар био само један од најзначајнијих делова „програма дворских свечаности”. Петричевић нам само у једној шкртој реченици каже да су овом чину присуствовали високи гости. Треба претпоставити да су гости били из Беча, из Пеште и других градова, много-

³⁵ G. Staud, *Magyar kastélyszínházak*, III. Nákó János Nagykomlói színhaza, 107—110.

бројни пријатељи, грофови и племићи који су, свакако, позивали и Наку на своје свечаности и „театре”.

„Сербске народне новине” из Пеште, такође су донеле занимљив извештај о прапремијери опере *Buda Liberata*. На 198. страници новине из Пеште пишу: „У Б. Комлошу 27/14. од. о. м. пјевана је у особено за овај случај у спаинском двору уређеном позоришту талијанска опера под именем: Ослобожденије Будима”. Међутим, док је Петричевић приказао целовит догађај, са свим детаљима извођења и другим бројним манифестацијама, оцењујући их као успешан уметнички догађај, дотле је извештач из Пеште изражавао дубоку захвалност Наки и његовој супрузи „Г. Анастасији от Нако” за учињена добротинства српском народу. Посебно је нагласио да ће приход са ове представе отићи „на заведеније чувања неодрасле сироте деце у Бечкерек.” Томе је додао: „Овом је приликом предхвалени Господин многобројне најотменије госте господском вечером и велелепним увесељенијем угостио и частио.” Пештанске новине доносе још један значајан податак о Наки, који је после пожара, у којем је „немачки у Пешти театар изгорео”, прихватио ансамбл овог великог позоришта „и одвео их је већим бројем на добра своја у Комлошу, гди су сад његовим трошком поменуто дјело: Ослобожденије Будима, у хужојественим песмама са пуним одобрењем многочисленно сазвани гостију представили. О овом догађају позоришни критичар Петричевић не пише ни редак, само нас обавештава да се *Ослобожденије Буда* неће моћи више пута приказати, јер чувени певач Палтринијери мора да се врати у Пешту, где треба да буде отворен Градски театар. У ствари, привремени театар (Interim-Theater) уместо великог који је нестао у пожару. Желим да подсетим читаоца да је велики „Немачки театар у Пешти” (Deutsches Theater, Pesth), са једном од највећих дворана у Европи, изграђен 1812. године. Тада је управа Пеште „Мађарском позоришном друштву” изнајмила Градско позориште у „Rondelli”, а оно ће Јоакиму Вујићу омогућити да у њој буде изведена прва позоришна представа на српском језику (24. августа 1813)³⁶. Припремајући своју беседу за свечано заседање Матице српске 1890. године, под насловом „У спомен и славу Јовану плем. Наки Велико-Сентмиклушком”, о Светом Сави 1890. године³⁷, Антоније Хацић, чувени секретар Матице српске и управник Српског народног позоришта из Новог Сада, скоро у целости ће преписати чланак из новина из Пеште и највећим делом и читуљу посвећену Наки и објављену у Змајевом „Јавору” (а преведену из „Neues Wiener Tagblatt”), и написати предивну беседу у част и славу Јована племенитог Наке и његове супруге Анастасије. Та беседа ће многим историчарима српског театра послужити као извор података о Накином театру, али они, по правилу, неће наводити тај извор. Антоније Хацић је као извор навео „Сербске народне новине” (1847/50), али није читуљу из „Јавора”, односно бечког листа, одакле је узео све податке о Накином дворском театру.

³⁶ А. Ујес, *Позоришно стваралаштво Јоакима Вујића*, Београд 1988.

³⁷ А. Хацић, *У спомен и славу Јовану плем. Наки Велико-Сентмиклушком*. О Светом Сави 1890. године, *Летопис Матице српске*, 1673, Нови Сад 1891, 104—110.

О УПРАВНИЦИМА НАКИНОГ ДВОРСКОГ ПОЗОРИШТА У БАНАТСКОМ КОМЛОШУ

Позориште у дворцу Јована племенитог Наке било је једно од значајних позоришта угарских племића и грофова и као такво описано је у књигама познатог мађарског театролога Гезе Штауда (Geza Staud) под заједничким насловом *Magyar Kastélysínházak* са театрима у дворцима Естерхазија (Esterhazy), Баћанија (Batthyány), Палфија (Pálffy), Радаја (Ráday), Карољија (Károly), Кеглевића (Keglevich), Венкхајма (Wenckheim) и других.

Накино позориште је сигурно имало услове за приказивање драма, опера и балета и свих других жанрова.

С обзиром на чињеницу да су стални театри племићских породица представљали централну институцију њиховог културног система и били најскупоценији инструменти тог система, поред високе пажње коју су практиковали власници театара према овим осетљивим институцијама, они су, по правилу, ангажовали и посебне директоре својих театара, који су били стручни и уметнички руководиоци и креатори уметничког стварања у тим театрима. Најбољи директори путујућих позоришта, заједно са ансамблима, били су ангажовани уговором на једну или више година и остављали свој уметнички печат на сезоне које су провели у дворским театрима широм Европе.

О управницима Накиног театра знамо врло мало, међутим и то је довољно да можемо да констатујемо да је ангажовао најбоље и најспособније директоре путујућих дружина, са њиховим театрима и репертоарима. На жалост, немамо податке о „златном периоду” Накиног театра, оном до 1848. године, пре „мађарске буне”, него само о оном после 1857. године, када је укинута опсадно стање на територији Баната, које је трајало од 1849. године. То је био период најмрачније театарске цензуре коју је увео Александар Бах (Bach), озлоглашени министар полиције Аустријске царевине.

За сада поседујемо документацију о следећим управницима Накиног театра, које је он ангажовао за следеће сезоне:

1860/61. Alfons von Zerboni,
1861/62. Julius Senzel,
1862/63. Carl von Rémay,
1868/69. Matthias Ottepp.

Иако поседујемо „веродостојне податке о раду прва два директора путујућих позоришта, па и њихова мишљења о Накином театру и условима за стваралаштво у његовом дворском театру, ми ћемо, ипак, на основу праћења рада и индиректним путем покушати да дамо основне карактеристике и репертоарску оријентацију и друга два директора (C. v. Rémay и M. Ottepp) и претпоставке о њиховом доприносу Накином театру.

СЕЗОНА 1860/61. ALFONS VON ZERBONI KAO ДИРЕКТОР НАКИНОГ ДВОРСКОГ ПОЗОРИШТА У БАНАТСКОМ КОМЛОШУ

Значајно место у разјашњавању величине ансамбла, његовог квалитета, организационе структуре и репертоара, има извештај из „Немачког позоришног алманаха” (Deutscher Bühnen-Almanach, Berlin) из сезоне 1861/62, који доноси податке о претходној сезони. Под насловом В. Komlos in Ungarn, а у поднаслову у заградама „Herrschaftlich v. Nako'sches Schlosstheater”, на пуне три странице дат је опис дирекције са директором и целим ансамблом. С обзиром на значај овог документа цитираћу га у нешто скраћенијој верзији од оригинала:

„Власник: Господар von Nako de Nagy St. Miklos.

Директор: Гдин. Alfons von Zerboni, истовремено води послове надредитеља, а посебно режију драмских дела и забавних комада.

Редитељ водвиља и лакрдија: Г-дин Weidmann (Вајдман).

Диригент (Kapellmeister): Г-дин Wanoncsek (Ванончек).

Репетитор хора: Г-дин Schidek (Шидек).

Секретар позоришта и библиотекар: Г-дин. Hausmann (Хаусман).

Позоришни сликар: Гдин. Schumann (Шуман).

Инспицијент: Г-дин Roth (Рот).

Суфлер: Г-дин Lindner.

Оркестар ангажован од Господара пл. Наке, годишњим уговором, састоји се од 22 лица.

— Представљачко особље:

Господа:

Hausmann (секретар и библиотекар), комичне и мрзоволне очеве,

Knorr (хероје и опседнуте љубавнике),

Rau (љубавнике),

Rousseau (помоћне улоге и партије баса),

Roth (инспицијент), значајне споредне улоге,

Schiffmann (значајне улоге),

Schumann (сценограф, сликар декора) карактерне комичне улоге,

Schütz (озбиљне и комичне очеве),

Wahlberg (карактерне улоге и улоге тенора, тенорбуфо),

Weidmann, редитељ (комичне улоге у лакрдијама, водвиљу, оперети),

Von Zerboni — директор: конверзационе љубавнике и бонвиване,

Zerner (епизодне улоге).

Даме:

Г-ђица Baroche (љубавнице и јунакиње-хероине),

Г-ђица Elwitz (епизодне улоге),

Г-ђица Forster (љубавнице, субрете),

Г-ђа Hausmann (мајке-хероине, пристојне даме, профињене комичне ул.),

Г-ђица Kamentzky (смешне мајке),

Г-ђица M. Schäfer (плесачице, играчице, мале улоге и пажеви),

Г-ђица W. Schäfer
Г-ђица Reis (водвиљ и локалне лакрдије, оперета),
Г-ђа Weidmann (сентименталне и наивне љубавнице),
Г-ђа von Zerboni (трагичне, крпке и живахне љубавнице).

Хор: састављен од 6 мушких и 6 дама.
Дејје улоге: Wilhelm Schumann.

Технички персонал:

Шеф позоришне технике и машиниста: Г-дин Brunner са 4 помоћника,

Инспектор расвете: Г-дин Born са помагачима,
Гардеробер: Г-дин Donner са помоћницима,
Облачиља: Г-ђа Donner са две помоћнице.
Фризер: Г-дин Schneider,
Позоришни слуга: Г-дин Johann Pavel,
Четири стална статиста (Hausstatissten),
Неопходно помоћно особље (Hilfspersonal).

Прекршили уговор и отишли:

Г-дин Albin,
Г-дин Wollrabe, jun.
Г-ђица Pellner.

Гости:

Г-дин Seidler, јун. из Братиславе (Pressburg),
Г-дин Hofmann, из Темишвара,
Г-ђа Walter, из Темишвара.

Новитети у репертоарском плану:

- *Ein Burgermeister und seine Familie* (Председник града и његова породица),
- *Er ist taub* (Он је глув),
- *Schwarz auf Weiss* (Црно на белом),
- *Der Ehemann vor der Tür* (Муж пред вратима), и
- *Die weiblichen Seeleuten* (Женски морнари).

На крају овог извештаја налази се најзначајнији део саопштења о Накином театру. Њега је сигурно саставио сам директор Цербони, што се може потврдити и из „Инвентариума предмета Накиног театра за сезону 1860/61” који је потписао Цербони.

О „ИНВЕНТАРИЈУМУ” ИЗ 1860/61. ГОДИНЕ

„Инвентаријум” је састављен из два дела, први — у којем је пописана гардероба са ситном реквизитом до доласка директора Цербонија и други — у којем су пописани костими и други предмети који су напра-

вљени (сашивени, купљени и др.) под управом Цербонија. Попис и контролу извршио је сам Цербони. У пописивању су учествовали и људи, вероватно нашег порекла, један је Mihailović, а други Ђ. Окановић. Можда је и Шифман (Schiffmann) она личност која је уплатила одређену суму новца као дар Српском народном позоришту у Новом Саду³⁸. И он је потписао део „Инвентаријума”. „Инвентаријум” је писан на немачком језику, латиницом и понегде готицом, на 16 страница величине 34 x 21 cm. Списак садржи 2764 предмета, а вредност описаних предмета изражена је сумом од 1.138,50 гулдена. На самом крају „Инвентара” попис су потврдили Gustav Löcs и Alfons von Zerboni.

„Инвентаријум” предмета Накиног дворског театра из 1860/61. године знатно се разликује од онога из 1844. Историјски догађаји су изменили политичке, економске и културне прилике. У „Инвентаријуму” из 1860/61. више нема предмета од „сувога сребра и жеженог злата”. Има више „позлата” дрвених предмета. Понека хаљина и капа са утканим златом и сребром. Нема више хермелина. Костими су грчки, мађарски, пољски, француски, италијански. Сукњице од тила, рококо-костими, одео за арлекина, турске папуче, шпански шешири, грађански и сеоски костими. Промена репертоарске оријентације променила је и фондус костима и свих других ситних и крупних реквизита Накиног театра у Банатском Комлошу. Измењена је функција театра.

О ЈЕДИНОМ ПРЕОСТАЛОМ ПЛАКАТУ ИЗ НАКИНОГ ТЕАТРА

Овим плакатом откривамо састав позоришне дружине А. пл. Цербонија у Накином театру у сезони 1860/61. и потврђујемо тачност подака из „Алманаха за немачка позоришта.”

Пренећемо текст у целини: Позориште које је Госп. пл. Nako de Nagy St. Mikloš, наследник властелинства Маненфелд, један од првих, кавалира, дао да се изгради са укусом и стручним познавањем, у историјама свога дворца, заиста је украшено племићком елеганцијом.

Господар Нако је уопште себи поставио лепе задатке, да своје значајно богатство употреби за унапређење и потпомагање лепих уметности.

Дирекција позоришта добија месечно, поред одређене субвенције: позоришну зграду, оркестар, осветљење и целокупан технички персонал — бесплатно, а поред тога и дневни приход (са благајне) чиме се покривају све потребе позоришта.

Узимајући у обзир да је садашњи директор Гдин. плем. Цербони са промишљеношћу и стручним знањем ангажовао позоришно друштво, које одговара префињеном укусу Госп. пл. Наке, знатно је повећана ранија субвенција, а и у односу на управљање позориштем начињен је повољан уступак.”

³⁸ М. Томандл, *Српско позориште у Војводини*, II 36. Овде он наводи следеће: „Своту од 2.500 форината завештао је Христифор Шифман, управник Накиног спахилука у Банатском Комлошу, с тим да се позоришту исплаћује годишња камата.”

Захваљујући „Алманаху” из 1860. године открили смо целокупно устројство Накиног дворског театра, величину ансамбла, састав дружине, карактеристике репертоара, начин финансирања и доказ да његово позориште није било бесплатно, како су тврдили многи, него су посетиоци плаћали улазнице. Од прихода на благајни покриван је део трошкова театра. Сазнали смо понешто и о самој позоришној згради, о којој ништа нисмо знали.

Од Накиног театра под управом Цербонија остала су још два значајна документа: „Инвентаријум позоришне гардеробе сачињен 1861. године” и засада једини плакат за представу „Ковачица из Штајерске или Последице једног излетја” (*Die Hammerschmiedin aus Steiermark oder Folgen einer Landpartie*) локалну лакрдију са певањем у два чина од Јосифа Шика (Josef Schick).

Очито је да плакат није био у употреби, јер нису уписани ни година, месец, дан и час играња. Плакат је био штампан за оглашавање представе *Ковачица из Штајерске или Последице једног излетја* Јосифа Шика. У заглављу плаката наведено је име театра „Herrschaftlich von Nako'sches Schlosstheater” дакле „Властелинско дворско позориште Нака”. Великим словима готице написан је назив комада и жанр дела и наведен је писац либрета Ј. Шик. Интересантно је да није наведен композитор, иако је он био чувени Франц Супе (Franz von Suppé), рођен у Сплиту, а умро као славни композитор оперета у Бечу (1819—1895). Прапремијера овог дела изведена је у Бечу у „Theater der Josefstadt zu Wien” (14. октобра 1842), а одмах затим у „Deutsches Theater in Pesth” (Немачком театру у Пешти) 1. фебруара 1843, затим у „Theater an der Wien” (23. септембра 1846). Већ у сезони 1847/48. дело је било на репертоару позоришта у Темишвару под управом Крајбига (Kreibig) и Нецла (Nötzl). Претпостављам да је представа у Темишвару била успешна, па је отуда дошла и на репертоар Цербонијев, мада је дело постало популарно у театрима немачког говорног језика. Темишвар је иначе био велик центар немачког театра од 1760-их година, све до забране играња на немањарском језику (1896). Значајно је напоменути да су два нама позната управника Накиног дворског театра били и управници великог Градског позоришта у Темишвару Карл фон Ремај (Karl von Rémay, 1866. и 1876) и Матијас Отеп (Mathias Ottepp, 1870). Сасвим је сигурно да је Нако са породицом долазио у зимске дане и у Темишвар и гледао позоришне представе као и сви племићи и властелини из уже и шире околине Темишвара, па ће нека будућа студија о утицају театра у Темишвару на Накино дворско позориште у Банатском Комлошу вероватно потврдити ову претпоставку. Докторска дисертација одбрањена на бечком Универзитету³⁹ потврдила је дубоку везу између репертоара бечких театара и театра у Темишвару у периоду 1764—1899, омогућавајући даље изучавање утицаја театра у Темишвару на ближу и даљу околину и позоришно

³⁹ Maria Josefa Rosl Schütz, *Die Geschichte des Temeswarer deutschen Theaters im 18. u 19. Jahrhundert*, Wien 1944 (рукопис).

стваралаштво у ширем региону Баната од Темишвара до Вршца и Панчева, односно Петроварадина и Новог Сада до Земуна и Београда.

Овај једини преостали плакат потврђује ранију претпоставку да улазнице нису биле бесплатне. Цене су тачно утврђене: нумерисана места 30 фр., а само улазак 20 фр.

Плакат доноси потпуну поделу улога, која је следећа:

Г-дин Клекс, дворски чиновник	Г-дин Hausmann
Његова жена	Г-ђица Kamenitzky
Густав, њен син	Г-дин von Zerboni
Софија, његова кћерка	Г-ђа Weidmann
Max Hartmuth, богати трговац дрветом из Баварске	Г-дин Schütz
Георг, његов син	Г-дин Rousseau
Frau Susanne Eisenblüh, жена-ковач (ковачица) из Müzzzuschlaga, удовица	Г-ђица Reis
Liserl, њена девојка	Г-ђица Elwitz
Herr von Mauskopf, лихвар, зеленаш	Г-дин Wahlberg
Frau v. Pfaunenfuss	Г-ђица Forster
Herr von Warerl, породични пословођа	Г-дин Weidmann
Frau von Stingelberg	Г-ђица Schäfer
Ein Wirth — крчмар	Г-дин Rau
Ein Kellner	Г-дин Roth

На плакату је назначено да је почетак у 7 часова. Плакат је штампан у Темишвару код Förk-а и компаније, у згради Пијариста.

ЈУЛИУС СЕНЗЕЛ, УПРАВНИК НАКИНОГ ТЕАТРА У СЕЗОНИ 1861/62.

Познати директор немачких путујућих позоришта Јулиус Сенцл био је чест гост наших предела, посебно Војводине. Његова позоришна делатност код нас одвија се посебно у времену Баховог апсолутизма (1849—1862) и обновљене германизације. Сенцл је скоро пола века играо по нашим градовима. Прво је играо у Галицији (1847/48), а одмах затим у Војводини (1852/53), где је закупио дворане у Белој Цркви, Оравици, Вршцу и Великом Бечкереку. Игра класичне комаде, али и петпарачке. Већ 1855/56. је у Великом Бечкереку у такозваном Ераријалном театру (Aerarialtheater), у функцији директора, подузимача, редитеља и глумца. „Алманах” даје потпуну листу његове дружине са репертоаром.

У сезони 1857/58. Сенцл је поново објединио у један театарски полигон Лугош, Вршац и Белу Цркву⁴⁰. У Вршцу у Градском парку отвара

⁴⁰ А. Ујес, *О неким карактеристикама старијег периода позоришне културе града Вршца до 1918. године*. Народно позориште „Стерија” у Вршцу од 1945. до 1975. Нови Сад — Вршац 1980, 209.

летњу позорницу „Арену” (8. јуна 1858). Следеће сезоне закупљује дворане у Панчеву, Оравици, Белој Цркви и Вршцу. У сезони 1860/61. закупио је у Вршцу зграду позоришта и „Арену” у парку. Подстиче Карла Цеа (Carl Zeh), власника апотека у Вршцу, да се определи за позориште. Це оснива „Немачко градско позориште” у Вршцу (1871—1874), пише комаде, игра и сарађује са многим директорима позоришта.⁴¹

Под насловом *Једно необично позориште* познати часопис за општа питања немачких позоришта „Allgemeine Theater-Chronik” из Лајпцига, за 1860. годину, на страницама 247—248, приказује „Накино Дворско позориште у Комлошу” („Das Nakosches Schlosstheater in Komlos”). Овај текст открива стварне вредности овога театра, његов висок професионални ниво, функцију у том делу света и уметничке тенденције. Чланак је редакцији послао, вероватно, сам Ј. Сенцл, тадашњи директор Накиног театра. Он је као стручан и искусан директор позоришта веома добро проценио основне вредности Накиног театра. Он извештава: „Комлош се налази у Банату недалеко од Темишвара. Поседник властелинства Господар пл. Нако, узгред буди речено, један је од најбогатијих поседника имања на овим просторима, воли музику и позориште у високом степену. Директор позоришта Сенцл, чије позоришно друштво с времена на време игра у овом позоришту и чије позоришно стварање потпуно задовољава захтеве мецене, позван је да се стално 'настани' (у Комлошком Дворском позоришту), што је и договорено постојећим уговором.” Аутор овога извештаја додаје: „Поред прихода позоришта, директор позоришта би добио и месечну субвенцију од 1.200 Фл., бесплатно, грејање и осветљење. Сва гардероба као и све декорације најчешће су израђене у Бечу, а последње су од М. Лемана и све су израђене и допремљене о трошку власника дворца. У току недеље, по правилу, приказују се четири позоришне представе и један концерт. Оркестар је изванредан.” Извештач завршава своје оцене и каже: „Укупно узевши, стање у овом позоришту је тако сјајно да оно стварно може да конкурише по неком мањем немачком Дворском позоришту. У овом театру влада својеврстан уметнички живот који нас нехотимично и неминовно подсећа на Вилхелма Мајстера.”⁴² Оваква дарежљивост какву практикује Госп. пл. Нако требало би да је јединствена у својој области.” Овај извештај представља редак доказ о студиозном уметничком раду у Накином театру и условима у којима живе ангажовани уметници.

Претпостављам да је Сенцл у Накином театру показао све особине изузетног организатора и координатора и уметничког директора, каквог смо га упознали у градовима Војводине које је повезивао у једну културну, односно театарску целину, са прецизним календаром рада и добрим и разноврсним репертоаром. Сенцл је увек имао добар стручни матични тим: редитеље за драму, комедију, лакрдије, оперете и др., затим дири-

⁴¹ *Нав. дело*, 214—221.

⁴² Ј. В. Гете (Johann Wolfgang Goethe 1749—1832) написао је дело аутобиографског карактера *Wilhelm Meister*; у њему је описао прве додире са позориштем, затим касније позоришно стварање, приказујући га као мукотрпан, студиозан, мултидисциплинаран рад којем се уметник посвећује без остатка.

генте, сликаре декора, инспицијенте, шефове техничких служби, разносаче плаката, билетаре на благајни, кључаре ложа и остале. У његовом репертоару налазе се значајна дела европске и немачке драматургије: *Кашница од Хајлбронна*, *Гвоздена маска*, *Марија Стјуарти*, *Карло XII на осирву Риџен*, *Дијамант краља духовног*, *Палаћа и лудница*, *Два њишћоља*, *Последњи човек*, *Нови Монтије Христ*, *Мачевалац из Равене*, *Сиротица из Ловуда*, *Адријена Лекуврер*, *Мајур сунцовраћ* и друга. Скоро сва ова дела играла су и наша национална позоришта, Српско народно позориште у Новом Саду и Књажевско Српско народно позориште у Београду, али неколико деценија касније. Желим да подсетим да је у Сенцловој дружини умро Заурман (Johann Sauermann), некадашњи први редитељ нашег „Летећег дилетантског позоришта” из Новог Сада, које је играло у Загребу у оквиру „Илирског народног театра” (1840—1842).⁴³

Претпостављам да је Ј. Сенцл допринео одржавању нивоа Накиног театра иако, на жалост, немам податке о његовим уметничким резултатима, па ни о његовом репертоару.

КАРЛ РЕМАЈ (CARL RÉMAY) ДИРЕКТОР НАКИНОГ ДВОРСКОГ ТЕАТРА У СЕЗОНИ 1862/63.

Познати директор немачких путујућих позоришта Карл Ремај (Carl Rémay) рођен је у Ачу (1818—?). Пропутовао је уздуж и попреко Банат и Војводину. Гостовао је у сваком значајнијем месту. Једна је од значајних позоришних личности XIX века која је стварала на нашим просторима. Његов радијус кретања не може се свести само на Војводину, јер он се креће од Беча до Темишвара и Београда и од Сарајева до Лавова. Он је глумац, редитељ, наредитељ, драмски писац и прерађивач дела, управник позоришта и родоначелник породице Ремај у позоришном свету Аустријске монархије.

Нашој стручној јавности познат је само преко Стојковићеве *Историје српског позоришта* и Шумаревићеве *Историје позоришта у Срба*. Један занимљив рад о Ремају није штампан у Зборнику „Један век Народног позоришта у Београду 1868—1968.”

Погрешно је дешифрован као Немац, иако је био Мађар. Истина, био је позоришни стваралац немачког говорног језика и водио је искључиво немачка путујућа позоришта, све док се, уочи Мађарске револуције (1848) национално, идеолошки и културно није определио за револуцију. Као члан Немачког позоришта у Пешти (Deutsches Theater in Pest) писао је „Проглас народима Аустрије и Угарске”.⁴⁴ Затворен је јер је водио демонстрације против цара и Царства у Будиму и Пешти. Осуђен је на десет година строгог затвора, са ланцима. Одлежао је само до 1850.

⁴³ А. Ујес, *Прилог расправи о Летећем дилетантском позоришту и његовима професионалног позоришног живота на српскохрватском језику 1838—1842*. (поводом 150-годишњице Србског дилетант-содружества) Свеске Матице српске, града за културну и друштвену историју 18, Нови Сад 1990, 13—26.

⁴⁴ Н. Батушић, *Ira Aldridge u Zagrebu*, Сцена 2, Нови Сад 1968, 212—216.

године, када је помилован, као и многи други уметници Угарске. Међутим, није му дозвољено да обавља позоришну делатност у великим градовима, него само у провинцији. Определио се за Војводину. У време Баховог апсолутизма био је стално праћен. Морао је да подноси извештаје о свом кретању и раду, о трупи и репертоару. Писао је молбу за дозволу приказивања, за сваки комад посебно. Пратим његов рад од 1846. године⁴⁵, од првих наступа у Целовцу (Klagenfurt), преко Загреба (Agram), у којем се нашао 1848. године, у време почетка револуције, па све до Београда (1865; 1867), где је министру Цукићу предложио да оснује Српско национално позориште, због чега је изгнан из Београда⁴⁶. Захтев српских интелектуалаца да министарство не изда Ремају дозволу, него да позове Српско народно позориште из Новог Сада да гостује у Београду, убрзао је оснивање Књажевског Српског Народног позоришта у Београду. Желим још да напоменем да је Ремај заслужан за гостовање Ајре Олдриџа (Ira Aldridge), чувеног црнца-глуме, који је тумачио Шекспирове ликове. У театру Х. Станковића, у Загребу, 1853. године, Ремај је био у функцији „редитеља Гдина. Олдриџа” и када је Ајра глумио Отела Ремај је био Јаго. Олдриџ је тумачио ликове на енглеском, а Ремај и ансамбл на немачком.⁴⁷ Ремај је, изгледа, био добар редитељ, а још бољи глумац. Приказивао је значајна дела европске драматургије: Шекспира, Гетеа, Шилера, као и савремене драме. Његов фах су први љубавници, млади хероји, бонвивани и карактерне улоге. Игра Фауста, Хамлета, Јага, Дон Карлоса, Грацијана, Магдафа, Гарика и многе друге велике ликове.⁴⁸

Поставља се питање да ли је један бивши револуционар и затвореник царских казамата у Будиму и Пешти могао да буде управник Дворског позоришта породице Нако у Комлошу. Изгледа да је то било сасвим логично, јер је експанзија мађаризације после стварања Двојне монархије омогућавала рехабилитацију „бунтовника из 1848.” Не знамо шта је приказивао у Накином театру, али у сезони 1862/63. као директор позоришта у Араду, Лугошу и Великом Бечкереку, имао је на репертоару као новитете следећа дела: *Еџмонџа*, *Валенџијајна*, *Маџбеша*, *Мину од Барнхелма* и друге. Годину дана пре тога (1861) у истом „Алманаху” је наведено да је играо: Гетеовог *Фауста*, *Чаробну виолину*, *Један нови свет*, *Ојмицу Сабињанки*, *Орфеја у доњем свету* и друга дела (опет у уједињеним театрима Арада и Лугоша). Да би могао да просперира на ширим теренима Двојне монархије, купио је племићску титулу, а свог сина Карла дао је у војнике, па је постао „К. и. К. Offizier a. D.”, што је често наводио у извештајима које је слао „Алманаху” у Берлин.

⁴⁵ А. Ујес, *Позоришно стварање Карла ил. Ремаја на тлу Југославије 1847—1890* (у рукопису).

⁴⁶ Молба Карла пл. Ремаја упућена министру просвете Цукићу, са предлогом за оснивање Српског националног позоришта у Београду. Акта Мин. просвете, VII 1517 из 1867. године.

⁴⁷ Н. Батушић, *нав. дело*, 213.

⁴⁸ Deutscher Theater-Almanach 1847—1890.

Без сумње велики позоришни стваралац, Карл племенити Ремај је могао да у знатној мери одржи и унапреди уметнички ниво Накиног театра, као и организациону структуру театра, који је све мање био „дворски“, а све више грађански театар. Када будемо пронашли документацију о Накином театру моћи ћемо са сигурношћу да утврдимо Ремајев допринос Накином театру, али и војвођанском, мултиетничком и мултикултурном.

МАТИЈА ОТЕП ДИРЕКТОР НАКИНОГ ДВОРСКОГ ТЕАТРА У БАНАТСКОМ КОМЛОШУ

Познати банатски историчар Срећко Милекер (Срећко, Бодог, Felix Milleker) навео је у свом делу *Историја немачког позоришта у Банату*⁴⁹ да је у Накином дворском театру у Комлошу 1868. године управник био Матија Отеп (Mathias Ottepp). Његов рад на територији Војводине и целе некадашње Југославије, пратим преко расположиве документације. Он се први пут појављује 1841. године у Немачком позоришту у Марибору (Marburg in Steiermark, Алманах, Берлин 1841, 456—458. Забележен је као инспизијент. Временом је постао цењен директор немачких путујућих позоришта. Крстарио је Војводином и био чест гост Вршца, Темишвара и других градова, као и Ремај и Сенцл. У Вршцу игра и 1867. године, када његов ансамбл приказује Гетеовог *Фауста* (I део) и Шекспировог *Отела*, али и Зајцову оперету *Момци, на брод* (Mannschaft am Bord, 1863). У сезони у којој преузима Накин дворски театар, он се налази са својим позориштем и Сибију (Sibiu, Hermannstadt). Он је управник, надредитељ, редитељ за драму и комедије. На листи новоизведених премијера налази се 35 дела. Међу њима: *Сињор Фаџото* (Signor Fagotto), *Путовање за Кину* (Reise nach China), *На вулкану* (Auf einem Vulkan), *Бечки животи* (Wiener Leben), *Гарибалди*, *Стари другови* (Alte Schulden), *Краљ Карло II*, и три дела о цару Јосифу II, чувеном просветитељу, којем су хвалоспеве певали Доситеј и Емануило Јанковић.

Отепов ансамбл броји 37 чланова уметничког сектора, 19 у техничком сектору, хор од 20 чланова, што је скоро 80 чланова театра.⁵⁰

Претпостављам да је у Накином театру играо нешто од наведеног репертоара и да је допринео афирмацији Накиног дворског театра.

Наведени управници су били међу најбољим управницима путујућих позоришта у јужном делу Аустро-Угарске монархије,⁵¹ па претпостављам да су у одређеном степену допринели очувању и унапређењу Накиног дворског театра, које је он тако љубоморно чувао и неговао.

⁴⁹ F. Milleker, *Geschichte des deutschen Theaters im Banat*, Wrschatz 1937, 44.

⁵⁰ Deutscher Bühnen-Almanach за 1867—1869.

⁵¹ Матија Отеп је био и управник чувеног Темишварског позоришта, што представља сигуран знак да је био способан организатор и добар познавалац позоришног стваралства. Види: M. J. R. Schütz, *Die Geschichte des Temeswarer deutschen Theaters im 18. und 19. Jahrhundert* (дисертација одбрањена у Бечу 1944, стр. 137).

НАКО И ПОЗОРИШТЕ НЕМАЧКОГ ГОВОРНОГ ЈЕЗИКА

Износећи податке о Накиној позоришној делатности, Антоније Хаџић, чувени управник Српског народног позоришта у Новом Саду, поред осталог рекао је: „Накина позоришна дружина давала је, по моди онога времена, представе на немачком језику”.⁵² Покушаћемо да делимично објаснимо Накин однос према позоришту немачког говорног језика.

А. Хаџић сугерише мисао да је приказивање представа на немачком језику, у овом случају у Накином дворском театру, „по моди онога времена”. Мислим да није реч о моди, јер се представе на немачком језику дају и у Чешкој, Пољској, Италији, Француској, Русији, Румунији, као и у свим нашим земљама: Словенији, Хрватској, Босни и Херцеговини, у Далмацији и наравно у Угарској, и многим другима. Експанзија немачког театра је у директној вези са економском, политичком, војном и културном експанзијом коју су спроводиле Немачка и Аустрија на широким теренима истока и југоистока Европе. Заједнички именитељ те „театарске експанзије” била је германизација. Међутим, тој „моди” је одговорено оснивањем националних театара. Отпором против германизације, касније мађаризације или италијанизације, изграђиван је национални театарски систем. Интересантно је да сви театролози и историчари позоришта понављају ту констатацију.

У време када је Нако школовао глас код Гуљелмија у Бечу, немачко позориште је било у највећем успону и у стручном и занатском смислу било је узорно. Од великих центара немачког говорног језика Темишвар је географски био најближи Наки. Он сам је припадао племству Аустријског царства, а део непокретних имања, вероватно и новац, налазили су се и у Бечу. С друге стране, основну комуникацију са театарским системом Царевине могао је да остварује скоро искључиво на немачком језику. Сви (нама досад познати) управници Накиног театра били су управници немачких путујућих позоришта. На најпознатијим сценама угарских племића углавном се играло на немачком језику, изузев када су извођене италијанске опере. Тај свој однос према позоришту немачког говорног језика Нако је задржао до краја живота, што потврђује и вест из читуље коју је објавио Змајев „Јавор” (бр. 13 од 26. марта 1889, стр. 207), где се налази текст пренет и преведен из бечког листа „Neues Wiener Tagblatt”: „Са Господином Наком је нестало човека, који је својим добротворством и оригиналношћу стекао себи имена на далеко, а особито је у аустријском позоришном свету био на лепоме гласу”. У истом чланку се закључује: „Хуманитарни заводи у Бечу изгубили су много смрћу Накином, а тако исто и бечка позоришта, у којима је већином држао претплаћену ложу, па и онда, кад је на дуже време Беч оставио.”

Миховил Томандл у свом капиталном делу *Српско позориште у Војводини* (I књига, стр 135) о Накином театру каже: „Истовремено кад је основано Српско народно позориште постојало је у Комлошу, у Банату,

⁵² А. Хаџић, *нав. дело*, 108.

приватно позориште спахије Јована пл. Нако од Сенмиклуша, у коме су давале претставе на немачком језику”, затим преписује остале податке из већ преведене читуље из бечког листа, понешто додајући и одузимајући, као и многи други који су писали о Накином театру.

Анализирајући допринос Јована племенитог Наке српском језику, књижевности и култури, Живан Милисавац такође преписује податке из већ познатог извора, нигде не наводећи извор: „Много је путовао и пропутовао је готово цео свет, а касније је у своме дворцу у Комлошу основао позориште у коме су давале представе на немачком језику”.⁵³ И познати историчар хрватског театра Павао Циндрић у делу *Hrvatski i srpski teatar* (Загреб, 1960, стр. 131) пише о Накином театру: „Nabavio, je bio čak i kulise i kostime, a u družini su se nalazili i glumci iz Beča. U tom se Nakovu kazalištu igralo na njemačkom jeziku, vjerojatno su se davale Goethe-ove i Schillerove drame i Mozartove opere, a možda čak i Shakespeare i Molière.” Ни Циндрић не наводи изворе из којих црпи податке, него маштовито импровизује своју верзију „Наковог казалишта”.

На основу изложене, веродостојне документације, можемо да констатујемо да је Накино дворско позориште припадало немачком позоришном систему и да су представе приказиване на немачком језику. Зато га је стручни немачки часопис „Allgemeine Theater-Chronik” из Лајпцига и унео у званичан списак сталних репертоарских позоришта Аустријске царевине, а „Almanach für Freunde der Schauspielkunst” из Берлина у своје редовне публикације. Једино прапремијера Гуљелмијеве опере посвећене Наки *Освајање Будима* (1847) са целом серијом италијанских опера истог композитора, које су изведене у Накином театру, говори о Накином италијанском експерименту. Тај изузетак само потврђује правило.

Уколико је Накино Дворско позориште постојало и радило и после његове смрти, посебно после 1896. године, када је Министарство Угарске „превело” театар из Министарства полиције у ресор просвете, онда је и оно могло да игра само на мађарском језику,⁵⁴ као и сва друга позоришта, изузев Српског Народног позоришта у Новом Саду, за које је важила посебна одлука.⁵⁵

О ПОРЕКЛУ ПОРОДИЦЕ НАКО

Душан Ј. Поповић у обимном делу *Срби у Војводини*, у одељку „Срби племићи” каже: „Наше племство, у претежној мери грчког и цинцарског порекла, било је највећим делом настањено у Банату. Око 1840. године, по величини поседа, ранг-листа наших племићких породица изгледала је отприлике овако: „На првом месту била је породица Нако, ко-

⁵³ Ж. Милисавац, *Оснивање и рад књижевне задужбине Јована Нако*, 450.

⁵⁴ А. Ујес, *Позоришна монографија Вршца*, 230—233.

⁵⁵ „Нагодбом” (Ausgleich) су решена питања која се односе на рад институција које су настале у време Аустријске царевине, а на тлу Војводине. Српско народно позориште је наставило рад као једино професионално позориште, односно немађарско позориште на тлу Војводине.

ја се делила на племићку и грофовску грану; племићка је била имућнија.” У наставку излагања каже: „Породице које би се могле узети да имају везе са нашим народом имале су ове поседе: Гроф Александар Нако имао је Албертфлор, Српски Велики Семиклуш, Српски Чанад, Немачки Чанад и насељену пустару Поргањ... Јован пл. Нако имао је Комлош, Констанцију, Маријенфелд и Наково.” У поднаслову „Племићке породице”, Поповић даје кратке биографије племићских породица, њихове успоне и нестанак, односно претапање или однарођивање. За породицу Нако наведено је: „Наке су прешле у аустријске земље из краја око Ђевђелије између 1660. и 1690. По једној исправи која се налази у Државној архиви АПВ, они су имали племство у својој домовини већ око 1300.⁵⁷ У аустријским земљама добили су племство браћа Христифор и Кирило.” У наставку је генеалогска студија грофовске породице, док је о племићској лози Нака написано: „Јован се родио 1814. Око 1840. држао је у поседу Српски Чанад, Наково, Констанцију и Комлош. Био је ожењен Анастасијом Вучетић из Трста. 1837. је у Матици српској основао задужбину са 5.000 форината за помагање развоја српске књижевности...Касније је у свом двору у Комлошу, саградио позориште у којем су давале представе на немачком језику.⁵⁸ На ово позориште трошио је веома много. Представе су биле бесплатне, а Нако је госте често пута и почастиио. Имао је кћер Милеву која се удала за принца de San Marco. Прешла је у католичку веру и основала неколико задужбина у хумане сврхе.” Пишући о изборном сабору у Сремским Карловцима 1842. године, Поповић наводи: „По мишљењу Теодора Мандића то је био последњи сабор са феудалним сјајем. Племићи су се натицали у раскошу руха, кочија, слугу, — у првом реду Петар Чарнојевић и Јован Нако, који је на сабор дошао као гост.”⁵⁹

Д. Ј. Поповић је у свом делу *О Цинцарима* утврдио њихов допринос српској и балканској култури, односно култури балканских народа. Он пише: „Цинцари чине веома важан и интересантан проблем не само по наш народ него и по остале балканске народе. Већ је Каниц сасвим тачно приметио да су они један од најважнијих културних елемената Балканског полуострва. Из њихових породица изашла је прва интелигенција не само код нас него и код Бугара, Румуна, Арбанаса. Међу балканским народима они су били највише Балканци. ...Нема ниједне етничке групе на Балканском полуострву да је они нису задужили, и то много. Они су обилно дајући свима, расули себе. ...Заступљени међу свим балканским групама, они су учинили много за јединствену културу Балканског полуострва. Цинцари су били главни неимари заједничке балканске културе: материјалне, интелектуалне и моралне.” На крају закључује: „Задатак је

⁵⁶ Д. Поповић, *Срби у Војводини*, III. *Од Темишварског сабора 1790. до Благовешћенског сабора 1861*, Нови Сад 1963, 76.

⁵⁷ *Нав. дело*, 91.

⁵⁸ *Нав. дело*, 92; Д. Поповић преписује већ познату читуљу из Јавора.

⁵⁹ *Нав. дело*, 63.

балканске науке да проучи њихов утицај у животу сваке поједине балканске групе, јер, овај, очевидно, није био незнатан.”⁶⁰

У области позоришног стварања Цинцари су заиста дали многе истакнуте појединце који су на овом пољу задужили скоро све балканске народе. Били су покретачи позоришног живота, организатори оснивања националних позоришта, драмски писци, преводиоци, глумци, редитељи, директори позоришта, министри за културу и финансијери позоришног стваралаштва. Тако је било код Срба, Хрвата, Мађара, Румуна, Македонаца, Бугара, Грка и Албанаца.

Јован племенити Нако је припадник те етничке групације и један од родоначелника позоришног стварања у Банату. То је плејада умних, талентованих и вредних културних, и позоришних стваралаца, којој припадају и Јован Стерија Поповић, Бранислав Нушић, Стеван и Марко, Капдеморт, породица Мичин из Беле Цркве, и многи други у Срба. Код Хрвата Димитрије Деметер, др Бранко Гавела, Naum Maly, а код Македонаца Љубиша Георгијевски, Тодорка Кондова, Слободан Унковски и многи други. Изгледа да се цинцарска позоришна лоза обнавља у наше време, јер све више је талентованих позоришних стваралаца из те етничке групе.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

На крају овог рада, који је заснован на чињеницама и претпоставкама, као и компарацијама изведеним из модела које је Нако буквално или надахнуто имитирао и копирао, чини ми се да, ипак, можемо да утврдимо низ нових чињеница које нас за корак-два приближавају коначном решењу, односно целовитој и на примарној грађи заснованој монографској студији о Дворском позоришту Јована, Јохана, Јаноша племенитог Наке у Банатском Комлошу.

Накино дворско позориште у Банатском Комлошу је далеки сродник позоришта Луја XIV у Паризу, царских и краљевских позоришта у Бечу, Минхену, Вајмару и ближи сродник и савременик позоришта у дворцима угарских палатина, грофова и племића: Естерхазија, Грашалковића, Патачића, Сечењија, Брунсвика, Баћанија, Палфија, Фештетића, Карољија, Кеглевића и других.

Накин театар је његова лична креација. Он је био само део сложенијег система „дворских свечаности” које су презентирале високом племству као доказ културног и уметничког нивоа самог Наке, али и доказ његовог богатства, његове дубље повезаности са племством датог времена, њиховим навикама и стандардима. На примеру прапремијере, наручене опере *Buda Liberata*, могу се препознати скоро сви елементи „система дворских свечаности” као универзалне манифестације европског високог племства.

⁶⁰ Д. Ј. Поповић, *О Цинцарима. Прилози иштраживању историјанке нашег хрватског друштва*, Београд 1937, 306—307.

Нако је тачно знао правила игре, испуњавајући их према постојећим узусима, вероватно дограђујући их својим талентом, богатством и маштовитошћу балканског поете. Као власник, финансијер, главни креатор свог театра, његов редитељ и надредитељ, главни координатор, организатор и менаџер, његов врхунски уметник и истовремено његов контролор и надзорник — Нако је као школовани позоришни стваралац суверено владао својим театром као сигурним средством за самопоказивање и самопотврђивање. Он је имао прилике да се одмалена припреми за театре: пореклом из племићске породице у којој се васпитавао и театром, могао је врло рано да схвати театрализовани систем племства којем је припадао по рођењу. Његове „године учења” у Темишвару, као најближем позоришном центру, затим у Будиму и Пешти, па у Бечу, а вероватно и у Паризу, Берлину, Минхену, Венецији и Риму, омогућиле су му темељит увид у европски театар, посебно у раскошне дворске свечаности. Изгледа да је путовао и учио целог живота. Према томе, он није био само „љубитељ уметности”, него уметнички образован племић-уметник, стваралац.

У Банатском Комлошу је изградио свој дворца из бајке, и свој театар, своју културну резиденцију. Ту, на крају света, где се и родио и где је сахрањен, иако је био грађанин Пеште, Беча, и других градова, изградио је свој „уметнички град”, своју уметничку лабораторију. Изгледа да није сасвим без основа поређење са Гетеовим театром, односно атмосфером у *Вилхелму Мајстеру*, па ни са краљем Лудвигом II⁶¹, наравно све у посебној банатској варијанти.

Позоришно и културно стварање Јована племенитог Наке припада мултиетничкој, вишејезичкој, вишеконфесионалној банатској, као и балканској и европској култури и позоришту. Његов театар сигурно улази у историју немачког, српског, мађарског, грчког, цинцарског, италијанског, румунског и вероватно албанског театра.

Накино царство се распало, ишчезло, нестало. Оно на жалост није могло да припадне некој од нација које су конституисале своје националне музеје, библиотеке, збирке, националне театре и друге институције националних култура, као што је то случај са италијанским, немачким, аустријским, француским и посебно угарским високим племством. Једина дуговечнија институција коју је основао Јован пл. Нако је Фонд при Матици српској, којим је унапредио српски језик, позоришну драматургију и књижевност, и у чијем се „Основатељном завештанију”⁶² определио као Србин.

Када је 9. марта 1889. године Нако у Бечу преминуо, бечке новине су донеле подужи некролог у којем је наглашено: „Са господином На-

⁶¹ Х. Киндерман, *Историја европског позоришта*, VIII, 80. Овде аутор приказује Баварског краља Лудвига II као настрану личност која сама гледа „затворене представе”, само за њега. Аутор подвлачи чињеницу да је Лудвиг II имитирао „Краља-сунце”, Луја XIV, да „се често, костимиран као Луј XIV, возио ноћу у златним кочијама, тражећи уметнике који би били спремни да са њим поделе његов свет фантазије”. Мислим да то поређење са Лудвигом II нема основа и оно је плод преписивања читуље из „Јавора”, без критичког суда.

⁶² „Основатељно завештаније Иоанна од Нако. „Дано у Пешти на Светог Иоанна Крститеља дне 7-ог Јануарија 1844. лета.”

ком је нестало човека, који је својим доброчинствима и оригиналношћу стекао себи имена на далеко, а особито је у аустријском позоришном свету био на лепоме гласу.” Аутор некролога додаје: „Хуманитарни заводи у Бечу изгубили су много смрћу Накином, а тако исто и бечка позоришта, у којима је већином држао претплаћену ложу, па и онда, кад је на дуже време Беч оставио.” Можемо само да претпоставимо да је у Бечу био претплаћен на ложе у више театара и да је био донатор за многе театарске пројекте или позоришта. Нако лакоруки је често путовао значајном театарском трансверзалом Беч—Пешта—Нови Сад—Темишвар—Банатски Комлош, па имамо право да претпоставимо да је на више места оставио своје хуманистичке „златне трагове”.

Јован племенити Нако је један од првих и највећих добротвора српског народа, јер је у периоду конституисања српског културног система, позоришног посебно, основао свој Фонд за унапређење српког језика и књижевности, што је била претпоставка за развијање драматургије, сценског говора, књижевног језика и српске глуме, односно српског позоришта у целини, са ове и са оне стране Дунава и Саве. Иако није учествовао у помагању „Летећег дилетантског позоришта” из Новог Сада, ни у оснивању Српског народног позоришта у Новом Саду, као ни у помагању покушаја да се у Београду оснује стално позориште, мислим на „Театар на ђумруку” (1841—1842), и на „Театар код Јелена” (1847—1848), као и на Књажевско српско народно позориште (1851—1869) — Нако је, ипак, индиректно, оснивањем Фонда при Матици српској у Пешти, заједно са свим Србима из Србије и Војводине постављао камен темељац будућем српском позоришном бићу.*

---

* Предлажем да наставимо изучавање живота и рада Јована племенитог Наке — у виду мултидисциплинарног и мултинационалног балканског пројекта, а да носилац тог пројекта буде Матица српска из Новог Сада, са одговарајућим институцијама оних земаља у којима је деловала племићка породица Накиних. Пре свега мислим на Југославију, Мађарску, Румунију, Аустрију, Грчку и Италију.

Веома радо бих припремио предлог Пројекта за изучавање Накиног театра у Банатском Комлошу.

Срдачно се захваљујем др Божидару Ковачеку, председнику Матице српске, на позиву за учешће на овом лепом скупу и др Миодрагу Јовановићу, уреднику Темишварског зборника, на фотографијама Накиног дворца у Банатском Комлошу, присећајући се да смо заједно прикупљали податке о ликовној, односно позоришној историји српског народа, када смо заједно били на специјализацији у Бечу 1965—1966. године.

Луј XIV у костиму за балет *Ballet Royal de la Nuit* у улози Сунца

Гутенбрун и Пехсил 1770, Никола Естерхази, љубитељ уметности и раскоши, родоначелник Естерхазијевског „Вилинског царства”

Бланшар, Никола Естерхази II

Оперска представа у Дворском театру Естерхазија

Шулц Јован племенити Нако од Сенмиклуша

Никола Барабаш, Анастасија Нако, рођена Вучетић

Дворац Карољија, који је вероватно послужио као модел Ј. Наки за његов дворац са позориштем у Банатском Комлошу

Садашњи изглед дворца Ј. Наке у Банатском Комлошу

Насловна страна „Инвентариума предмета” Накиног Дворског позоришта
из 1844. године

Зграда Немачког позоришта у Пешти, изгорела 1847. године

Зграда Српског магистрата у Темишвару дуго је била Градско позориште (1760—1850)

Alojz Ujes

FACTS AND ASSUMPTIONS ABOUT THE NOBLE JOVAN NAKO'S
COURT THEATRE IN BANATSKI KOMLOŠ

Summary

On the basis of the newly-found documents (Vienna, Budapest, Timisoara, Belgrade), this study represents an attempt to shed light and possibly reconstruct the noble Jovan Nako's (1814—1889) Court Theatre in Banatski Komloš. The author insists on the profound study based on the primary documents and on the relation of Nako's theatre with a great galaxy of court and aristocratic theatres in Hungary, Austria, Germany and the French Court, as the main source and model for all European court theatres.

Beautiful, very rich and ambitious nobleman Jovan Nako, Tzintzar by origin, was raised in an old aristocratic family and was predestined for theatre. He trained his voice in Vienna with the famous Italian singing-instructor and composer L. Guglielmi and appeared as an opera singer on the stage of his Court Theatre with professional Italian singers, and probably with others, too. Till 1848, on the stage of his theatre everything was aimed at self-expression and self-confirmation: costumes of the costliest silk interwoven with gold and silver, edged with ermine fur. Crowns of pure gold, belts of silver and gold. A sword-hilt adorned with diamonds. Soldiers' helmets and basinets also of pure gold and silver. Expensive settings done by the best set-designers from Vienna and Pest.

In his theatre German was used, except in the Italian operas. His theatrical creativity belongs to the history of German, Serbian, Hungarian, Romanian, Tzintzar, Greek, Italian and, perhaps, Albanian theatre. His theatre belongs to the theatrical experience of the south and south-east part of Europe.

The study underlines J. Nako's great contribution to the Serbian literature and language, and indirectly to the Serbian theatrical culture, because a great number of Serbian writers received an award from Nako's fund established at the Matica Srpska in 1844.

The author advocates the preparation of the project for the study of Nako's theatrical and cultural creativity whose main proponent would be Matica Srpska, with the necessary participation of the countries in which the aristocratic Nako family lived.

Alojz Ujes

DATE ȘI IPOTEZE CU PRIVIRE LA TEATRUL DE CURTE DIN
COMLOȘUL BĂNĂȚEAN AL LUI JOVAN GENEROSUL NAKO

Rezumat

Acest studiu reprezintă o încercare ca pe baza unor documente noi, găsite la Viena, Budapesta, Timișoara și Belgrad, să fie elucidat, și eventual reconstituit Teatrul de Curte al lui Jovan generosul Nako (1814—1889) în Comloșul Bănățean. Se insistă asupra studierii mai aprofundate și întemeiate pe documentația primară și pe legăturile teatrului lui Nako cu marea galaxie a teatrelor de curte și nobiliare ale Ungariei, Austriei, Germaniei și Curții franceze, drept principala sursă și model pentru toate teatrele de curte europene.

Nobilul Jovan generosul Nako, un nobil foarte frumos, foarte bogat și ambițios, de origine aromână, a fost educat într-o veche familie nobiliară și a fost predestinat teatrului. La Viena a studiat tehnica și arta vocală la cunoscutul învățător de canto și com-

pozitor italian L. Guglielmi și a participat, în calitate de cântăreț de operă, pe scena teatrului de curte al său, împreună cu cântăreți italieni profesioniști, probabil și cu alți cântăreți. Până, în 1848 pe scena teatrului său totul a fost în fundia autoconfirmării: costumele confecționate din cea mai scumpă mătase au fost întretesute cu aur și argint și tivite cu hermelină. Coroanele au fost din aur pur, iar brăiele de argint și aur. Mănerul sabiei a fost împodobit cu diamante. Coifurile și calpacele de asemenea de aur și argint pur. Decorul foarte scump a provenit de la cei mai buni scenografi din Viena și Pesta.

În teatrul său se juca în limba germană; excepție erau operele italiene. Creația sa teatrală aparține istoriei teatrului german, sârb, maghiar, român, aromân, grecesc, italian și, poate, albanez.

Teatrul său aparține experienței teatrale a Europei de sud- și de sud-est.

În lucrare este subliniată contribuția deosebită a lui Jovan generosul Nako la literatura și limba sârbă, prin urmare în mod indirect la cultura sârbă, deoarece un număr mare de scriitori sârbi au obținut premiu din Fondul Nako, înființat pe lângă Matica srpska în anul 1844.

Autorul propune elaborarea unui proiect pentru studierea creației lui Nako în domeniul teatrului și culturii, promotorul urmând să fie Matica srpska, cu participare obligatorie a țărilor în care a trăit familia nobiliară Nako.

Љубивоје Церовић

ДИМИТРИЈЕ ТИРОЛ (1793—1857)

Стваралачко дело сврстава Димитрија П. Тирола међу знамените личности српске културе. Писао је и издавао књиге из српске прошлости, сарађивао у новинама, културним и научним публикацијама, покренуо и издавао алманахе и календаре, оснивао библиотеке и друштва поклоника књиге, био члан српских и руских учених друштава, славио српско име међу народима. За себе је говорио да је „српски списатељ и члан Ученог друштва у Одеси”.

Димитрије Тирол је рођен 31. марта/11. априла 1793. године у Чакову, у српској трговачкој породици. Из ове варошице потекао је Доситеј Обрадовић, велики српски просветитељ. У време националног препорода, као и многи Срби „из прека”, Димитрије Тирол је због свог неуобичајеног презимена изазивао различите коментаре. Међу таквима, био је и коментар српског књаза Милоша Обреновића. Према наводима Милана Ђ. Милићевића у *Поменику знаменитих људи у српској народа новијега доба*, позивајући се на писање „Српских новина” из 1836. године, књаз Милош је тим поводом рекао: „Димитрије П. Тирол, није из Тирола, па да се зове Тирол, но Влах из Чакова и тако треба да се зове. Али будући да му је оцу било име Панта, треба он да се зове Димитрије Пантић, Влах из Чакова.”

Дилеме око овог, за Србе неуобичајеног презимена разрешио је синовац Димитрије Г. Тирол, познати сликар портрета и икона. Написао је да је један од предака „над својом трговином имао цимер са натписом *Zur Tyrolen*” по којем је добио надимак — Тирол. Уместо породичног презимена Георгијевић, овај надимак је „ушао у крстне књиге, иако од нас нико није ни видео Тирол, нити смо икад били Немци, него смо древни Срби, душом и телом”. Димитрије П. Тирол је то својим животом и прегалаштвом доказао.

У родном месту је завршио основну школу, гимназију је учио у Темишвару, Кечкемету и Мезберењу, а Лицеј у Братислави. У Темишвар се вратио 1815. године, да би преузео очеву трговинску радњу. Убрзо, међутим, овај велики поклоник књиге напушта трговину и запошљава се у темишварском Магистрату, да би имао више времена да се посвети књижи. Списатељством се почео бавити у „Новинама србским”, у јеку

борбе Вука Караџића за српски народни језик и правопис. Први монографски рад, дидактичког садржаја, под насловом *Привесћивајтељна књижица*, намењена српској младежи, објавио је у Будиму 1818. године.

Двадесете године 19. века у Темишвару, центру Баната, биле су обележене културним активностима које је покретао, усмеравао и остваривао Димитрије Тирол. Постао је носилац националног препорода у овом делу српског народа. Сарадња Димитрија Тирола и Вука Караџића трајала је три и по деценије, од успостављања веза почетком двадесетих година 19. века, до Тиролове смрти 1857. године. Сарадња се састојала у пружању гостопримства Вуку и његовој породици у дому Тиролових у Темишвару, у међусобној размени часописа и књига, у прикупљању пренумераната за поједина издања, сакупљању народних умотворина из Баната, у превођењу Вукових дела на немачки језик, у консултовању око значајних пројеката, у садржински богатој преписци итд.

На иницијативу и под уредништвом Димитрија Тирола у Темишвару се 1827. године појавио „Банатски алманах,” српски историјски и књижевни годишњак. Тирол је у „Банатском алманаху” прихватио народни језик за који се борио Вук Караџић. Запажено место у овом годишњаку заузимали су написи словенских културних прегалаца, који су подржавали борбу Вука Караџића за српски народни језик и правопис. Димитрије Тирол је 1827. године објавио *Славенску грамајику*. Била је то прва књига штампана Вуковим правописом. Тирол је на тај начин постао претеча младој српској интелигенцији, која ће, две деценије касније, са Ђуром Даничићем на челу, победоносно окончати рат за српски језик и правопис, чији је творац био Вук Караџић.

Године 1828. Димитрије Тирол је у Темишвару основао Друштво љубитеља књижевства србског. Основни задатак Друштва, како је то образлагао Тирол, био је да српски народ просвећује, његову културу помаже, српску књигу штампа, књижевни лист издаје, да научницима и књижевницима обезбеди материјалне услове за рад, а младима стипендије. Стратешко опредељење Димитрија Тирола приликом оснивања Друштва љубитеља књижевства србског било је да се публиковањем радова на народном језику, упознавањем шире читалачке публике са Вуковим делом, резултатима и заслугама на књижевном плану, првенствено његовим сакупљањем, обрадом и објављивањем народног блага — постепено пређе на усвајање реформи у језику и правопису, које је покренуо овај великан наше културе. Временом се Димитрије Тирол сасвим одметнуо од Вука Караџића и његове борбе за реформу српског језика и правописа. Међутим, оно што је дао у овој борби остаје трајан допринос Вуковој победи, коју је овај извојевао са својим следбеницима.

У жељи да своје интелектуалне снаге стави у службу младе српске државе, која се стварала, на позив Господара Јеврема, брата кнеза Милоша Обреновића, Димитрије Тирол 1829. године долази у Београд, у којем је развио богату активност на просветном и културном плану. Учествовао је у формирању Библиотеке вароши београдске 1832. године, која се налазила у књижари Глигорија Возаревића, у којој се окупљала

српска интелигенција. Исте године издао је приручник *Немачке граматики за употребу српске младежи*.

Димитрије Тирол је 1832. године у Београду покренуо иницијативу за издавање часописа „Обзор књижевства србског”, који ће се „својски старати за изображеније језика србскога, и за стално правописаније и усовершествованије његово”. Ова иницијатива, као и Нацрт статута Ученог друштва србског написан 1835, није оживотворена, јер није било довољно снага у редовима тадашњих културних прегалаца у Београду. Настојао је да дâ допринос и развоју просвете, па је издао *Полијтичко земљеописаније*, са подацима о свим земљама света, намењено ученицима, што је добро прихваћено у просветним круговима.

И у Београду је покретао алманахе, као што су били: „Месецослов” (1836) и „Уранија” (1837). Сарађивао је и у часопису „Голубица”, који је уређивао Јован Хацић, оснивач Матице српске. Овде је 1839. године почео да објављује зборник докумената из српске историје *Србске сјоменици*, који је касније изашао као посебна публикација. У истом часопису је објавио прву библиографију у Србији, под насловом *Списак Србији напечатаних књиџа*.

Налазио се међу оснивачима Друштва србске словесности 1841. године, првог научно-књижевног друштва, са задатаком да шири науку на српском језику, да се ангажује на изради правописа и речника и да прикупља историјску грађу. Следеће године је Друштву, чији је био „прави” члан, поклатио сопствену библиотеку, што се сматра почетком рада Библиотеке Српске академије наука и уметности. При крају свог боравка у Београду постао је управник Типографије Кнежевине Србије.

Плодне стваралачке године Тирол је провео и међу Србима у Одеси, где је доспео као васпитач Милоша, сина Господара Јеврема. Тамо је прикупљао грађу из живота Требјешана, чији су се потомци пред турским прогонима почетком 19. века из никшићског краја доселили у околину Одесе. Овај труд је резултирао књигом *Казивање старијих Требјешана*, која говори о прошлости ових поноситих горштака, о њиховим страдањима и о животу у новом завичају. У Одеси се упознао са Димитријем Максимовићем Књажевићем, руским академиком српског порекла, иначе председником Одеског друштва историје и древности — Ученог друштва, чији је Димитрије Тирол постао редовни члан. Боравећи у Одеси, настојао је да руску јавност упозна са прошлостју српског народа, што је саопштавао у органу Одеског друштва — „Записи”, затим у „Вестнику”, као и часопис у „Москвичанин”. У исто време, са приликама у руској култури и науци српску јавност је упознавао преко „Летописа Матице српске”. Боравећи у Одеси, Тирол је изучавао животе знаменитих Срба у Русији. У том смислу написао је књигу *Прељед војеног живога Миахила Андрејевића Милораводића*, руског генерала, хероја ратова против Наполеона и Турака, генералног губернатора Санкт Петербурга.

У време смене на престолу између династија Обреновића и Карађорђевића, 1842. године, Тирол је напустио Београд, отишавши у Земун, а потом у Темишвар, где је 1846. године постао директор српских основних школа.

У последњој деценији живота Димитрија Тирола, до пуног изражаја дошле су његове стваралачке, покретачке и организаторске способности и патриотски занос. Овај несебични и непоколебљиви прегалац просвете и културе израстао је у средишњу личност српског националног покрета у Темишвару свога доба. У револуцији 1848/49, као представник Темишвара, учествовао је у раду и доношењу одлука Мајске скупштине у Сремским Карловцима, 1848. године, када је проглашено Српско Војводство. Плодан културно-просветни рад развио је у време постојања Војводства Србије и Тамишког Баната, чији је главни град постао Темишвар. Његовим залагањем је 1851. године у Пијаристичкој гимназији основана Катедра за српски језик, где је постао професор. У време појачаног интересовања за учење српског језика, објавио је *Српску граматику*, намењену Немцима који су учили српски језик. У „Световиду” је 1852. године објавио целовит текст под насловом *Историја Баната*, која је обухватала прошлост целог овог региона дугу готово два миленијума, од дачанских времена до Кочине крајине крајем 18. века. У рубрици *Историјне цртице* публиковао је текстове из прошлости српског народа у целини.

Активност Друштва читалишта фабричког, које је 1851. године основао Димитрије Тирол, значила је почетак нове етапе у развоју српске културе у Темишвару. Желео је да у овом граду створи моћну културну установу која би могла да одговори сложеним задацима какве је остваривала и Матица српска. Друштво читалишта фабричког је баштиник богате традиције неговања култа књиге преко библиотека, чији почeci датирају из 1827. године. На иницијативу Димитрија Тирола, Друштво читалишта фабричког је 1854. године покренуло „Темишварски календар”. У позиву за „пренумерацију” „Календар” је препоручен српској јавности, а посебно поклоницима просвете „и благотворног овог заведе-нија”. Својим разноврсним садржајима „Темишварски календар” је заинтересовао српску јавност, што се могло видети из броја „пренумераната”. Изашло је пет годишта, јер се после смрти Димитрија Тирола 1857. године „Темишварски календар” угасио.

Културно-просветна активност Друштва читалишта фабричког на-живела је свога оснивача. Читалиште је деловало међу Темишварцима још деценијама. Код многих Срба у Темишвару су ојачала национална осећања; изучавала се историја, учио матерњи језик. О томе сведочи запис великана српске писане речи Милоша Црњанског: „Фабрика је она-ко црна и чађава имала своју читаоницу, где су приређиване књижевне вечери.” Читаоница је, наставља Црњански, одједном постала стожер окупљања Срба у Темишвару. „Тај свет који је почео да муца свој језик, долазио је ту са лудим одушевљењем. Сваки ко је умро, остављао је своје имање цркви или на књиге.”

Деценије прегалачког рада нарушиле су здравље Димитрија Тирола. Крајем 1856. године тешко је оболео. Као и многи наши културни после-ници који су себе посветили добробити народа, остао је без средстава за живот. То је подстакло Српско градско обштемство у Темишвару да, 20. децембра 1856. године, донесе одлуку да се Димитрију Тиролу „из при-

зрјенија человјекољубија” додели помоћ од 10 форинти сребра месечно. Помоћ није дуго уживао. Усамљен, сиромашан, помало заборављен, умро је 18/30. марта 1857. године. У шездесет четвртој години угасио се живот Димитрија Тирола, знамените личности српске културе. Тиме су окончана његова ходољубља међу Србима, од земље предака до удаљених енклава дијаспоре. Непоколебљиво је веровао у свој народ, што је изразио речима да је „благообразован, оштроуман и за науке одвећ способан”.

Стваралаштвом и ангажовањем дао је лични допринос настојањима полетне интелигенције да српски народ, расут на широким балканско-панонским просторима, издељен многим граничним међама, спозна своју богату заједничку прошлост и да на њеним порукама сагледа и изгради будућност.

ЛИТЕРАТУРА

- С. Граховац, *Српска периодика у 19. веку на тлу данашње Румуније*, Нови Сад 1993.
- Ж. Милисавец, *Историја Матице српске (1826—1864). Време националног буђења и културног прејорода*, Нови Сад 1986.
- Поменик знаменитих људи српског народа новијега доба*. Написао М. Ђ. Милићевић, Београд 1888.
- Д. Сабљић, *Српска мешовита гимназија у Темишвару*, Темишвар 1993.
- Љ. Степанов, *Младоси жубори, срицу говори*, Букурешт 1991.
- Љ. Церовић, *Знаменити Срби у румунским земљама*, Нови Сад 1993.
- Љ. Церовић, *Ходољубља Димитрија Тирола*, Нови Сад 1995.
- Љ. Церовић, *Срби у Румунији од раног средњег века до данашњег времена*, Нови Сад 1997.

Ljubivoje Cerović

DIMITRIJE TIROL (1793—1857)

Summary

Because of his creative work in the field of literature and history, Dimitrije Tirol belongs to the most significant persons in the Serbian culture.

He was born in Čakovo (Ciacova), in 1793; he completed elementary school in his birthplace and attended grammar school in Timisoara and Kecskemét, and a boarding school in Bratislava.

On his arrival in Timisoara he became one of the leading personalities in the field of culture in that Banat centre. In 1827 he started a literary magazine, „The Banat Almanac”; next year he founded The Society of the Admirers of Serbian Literature in which he gathered intellectual circles of the Serbs from Banat, but also from broader regions. He supported Vuk Karadžić’s reforms, Vuk stayed with him in Timisoara and they kept up correspondence for years.

Wishing to help the young Serbian state with his intellectual capabilities, Tirol moved to Belgrade in 1829 where he participated in the events related to cultural life.

He took part in the foundation of the Library of the City of Belgrade, he was among the founders of The Society of Serbian Learning, he established magazines, compiled the first Serbian bibliography, wrote about Serbian cultural monuments.

He spent fruitful creative years among the Serbs in Odessa, where he gathered historical material from the life of the Trebješani who moved from the Nikšić region to the Russian Empire and settled in the vicinity of Odessa. He gathered the material and later published books about eminent Serbs who became famous in the Russian Empire, including the hero from the Napoleonic wars, the general Mihailo Miloradović. He became a member of The Learned Society in Odessa.

Moving to Timisoara before the 1848 Revolution, Tirol fully proved his creativity becoming the central personality in the cultural and social life of Timisoara in the 1850s, at the time of the Principality of Serbia. Due to his endeavours, the Department of the Serbian Language and Literature was founded in the grammar school in 1851; he published „The History of Banat”, founded the Association of Factory Area Readers, started „The Timisoara Calendar”.

He died in Timisoara in 1857 thus ending his pilgrimages among the Serbs, from the land of his ancestors to the distant enclaves in the diaspora. He firmly believed in the creative spirit of his own nation.

Ljubivoje Cerović

DIMITRIE TIROL (1793—1857)

Rezumat

Opera creată în domeniul literaturii și istoriei îl situează pe Dimitrie Tirol printre personalitățile distinse ale culturii sârbe.

S-a născut la Ciacova în anul 1793, școala primară a terminat-o în satul natal, gimnaziul 1-a frecventat la Timișoara și Kecskemét, iar Liceul la Bratislava. După venirea la Timișoara a devenit una dintre cele mai de văză personalități, în domeniul culturii, din această parte centrală a Banatului. În anul 1827 a inițiat „Almanahul bănățean”, revistă literară, pentru ca în anul următor să înființeze Societatea iubitorilor de literatură sârbă, în jurul căruia adunând forțele intelectuale ale sârbilor bănățeni, dar și din spații mai largi. A devenit adept al reformelor lui Vuk Karagić, care a venit la el în vizită, la Timișoara, și cu care a corespondat timp de mai mulți ani.

În dorința ca forțele sale intelectuale să le pună în slujba tânărului stat sârb, Tirol trece în anul 1829 la Belgrad, unde se include în viața culturală. A participat la acțiunea de înființare a Bibliotecii orașului Belgrad, s-a aflat printre fondatorii Societății de literatură sârbă, a editat reviste, a elaborat prima bibliografie sârbească, a scris despre monumentele culturale sârbești.

Anii săi creatori productivi i-a petrecut în mijlocul sârbilor din Odessa, unde a adunat material documentar istoric din viața neamului trebieșanilor, care s-au strămutat din regiunea Nikšić în Împărăția Rusă, precum și despre generalul Mihailo Miloradović, erou al războaielor lui Napoleon. La Odessa a devenit membru al Societății de știință.

Trecând la Timișoara, în preajma Revoluției din 1848, Tirol s-a manifestat pe deplin puterea sa de creație, devenind principala personalitate a vieții culturale și sociale a orașului Timișoara, în anii cincizeci ai secolului XIX, în perioada existenței Voievodului Serbiei. Datorită strădaniilor sale, în 1851 a fost înființată, la liceu, Catedra de limbă și literatură sârbă; a publicat „Istoria Banatului”, a înființat Societatea de lectură a fabricii, a inițiat „Calendarul timișorean”.

A încetat din viață în anul 1857 la Timișoara. Prin aceasta au luat sfârșit pelerinajele generoase printre sârbi, începând cu țara strămoșilor și până la enclavele îndepărtate ale diasporei. A avut o convingere neabătută în spiritul creator al poporului său.

Prin creația sa în domeniul culturii și angajamentul sau social și-a adus o contribuție personală la strădaniile intelectualității entuziaste pentru ca poporul sârb, împrăștiat în spațiile balcanico-panonice, despărțit prin multe granițe, își recunoaște trecutul său comun bogat și ca cu ajutorul mesajului său își vede și făurește viitorul.

Лейосава Шелмић

ХРИСТОФОР ШИФМАН

— народни добротвор и мецена српских уметника —

Новосадски „*Јавор, листи за забаву, љоуку и књижевност*”, под уредништвом др Илије Огњановића, донео је у 31. броју од 24. јула 1877. године следећу вест: „Г. Христофор Шифман из Бан. Комлоша основао је још за живота свога две стипендије, и то једну са 300 ф. годишње за слушаоце лепих вештина и уметности, а другу са 200 до 250. фор. годишње за учитељске приправнике. На обе стипендије расписала је већ руководељка 'Матица српска' и стечај. Првенство имају ученици из Н. Сада, а за тим из Бачке. Нека је слава честитом фундатору, а захвала народа српског трајаће док је српског имена.”¹

Исте године, 18. септембра, у 38. броју истог новосадског листа, објављена је нова вест која гласи: „Познато је да је г. Христофор Шифман основао две стипендије као своје закладе којима рукује срп. Матица. Сада је исти родољуб основао и трећу са пет хиљада фор. а. вр. из које ће се од годишње камате сваке године удомити по једна српкиња Меленкиња. Заклада носи име покојне гђе Маре Шифманове рођене Бибића, а рукује њоме српска православна општина. Ова заклада је нов доказ родољубља г. Шифмана, којим он дише за свој народ коме у сваком погледу треба обилне помоћи да може напредовати онако као што треба. С тога овим нека му је јавна слава и хвала пред српским светом. Дај Боже да се многи српски родољуби на њега угледају!”²

Већ наредне године, 22. јануара, исти лист је на насловној страни 4. броја донео репродукцију Шифмановог графичког портрета и његову биографију из пера Стевана В. Поповића. Овај угледни члан Књижевног одељења Матице српске и некадашњи питомац Текелијанума, а потом и надзорник те Текелијине задужбине у Пешти, свима тада знани као „Чика Степа”, нагласио је да се „ни једна друга народност у Аустро-Угарској не може подичити да има сразмерно више заклада за просветне цели, него што их имамо ми Срби”, али да је „редак добротвор који би потпомагао даровита младића, који се одао изучавању сликарства или

¹ *Нове српске стипендије*, Јавор, Нови Сад 1877, бр. 30, 987.

² *Нова заклада г. Христопора Шифмана*, Јавор, Нови Сад 1877, бр. 38, 1220—1221.

Јегер, Христофор Шифман

друге које струке уметности и лепих вештина. У овим крајевима није било ни једне српске стипендије за уметничко образовање. Проучите животописе наших старијих и млађих уметника”, — поручује Стеван В. Поповић — „па ћете се растужити кад помислите колико су мука претурили ти даровити али сиромашни српски сликари и вајари, док су се учили по туђем свету своме знању и умењу (...). Колико поштује уметност, колико цени уплив њен на културни развитак народа, колико је дубоко уверен да је треба неговати и развијати у народу — показао је у наше дане не речима него делом племенити добротвор народа Христофор Шифман. Племенити Србин овај установио је прву стипендију за образовање српских уметника, и показао је делом да имућни и родољубиви Срби треба да негују, да потпомажу развитак уметности у српском народу”.³

³ С. В. П., *Народни добротвор Христѳор Шифман*, Јавор, Нови Сад 1878, бр. 4, 11—116.

Задужбина Христофора Шифмана установљена је само неколико дана пре објављивања поменутих написа у новосадском *Јавору*. Писмом од 14. јула/1. августа 1877. Шифман је преко председника Стевана Брановачког обавестио Матицу да намерава да оснује једну фондацију за две стипендије и да до овере „фондационог писма” овлашћује Матицу да на првој Главној скупштини изабере два питомца, пошто жели да фондација ступи у живот првог септембра те године. У истом писму овластио је Матичиног председника и његовог заступника да „у ту цјел конкурс што пре испише.”⁴ Следећи његову вољу Матица је „президијално” расписала стечај већ 17./29. јула исте године.⁵

У Основном писму из 1881. године Шифман је детаљно образложио разлоге оснивања задужбине која ће носити његово име.⁶ Он о томе овако пише: „Премда сам живот посветио једино пољопривредној струци и за њу такорећи живео, ипак нисам срце своје одстранио од чаробне моћи науке и уметности те сам особиту радост имао, да их према слабим средствима својим на сваки могући начин потпомажем; тако сам по добротворним утицајем душевног уживања тог дошао до уверења, да само онај народ, који озбиљно рачуна с духом и захтевима времена и који потпомагањем и унапређењем свију грана науке и уметности непрестано вишем савршенству тежи, може с правом захтевати, да дође до славније будућности како материјалне тако и душевне. Побуђен, дакле, тим силним убеђењем с једне стране, с друге пак одушевљен примером многобројних великодушних и племенитих људи међу угарским Србима, који су свој иметак или велики му део посветили на оснивање јавних добротворних установа, и које људе српски народ свагда милосрдно и с благородним осећањем помиње, славећи им трајну успомену од колена на колена, решио сам се и ја, без икаква приморавања или спољашњег утица-

⁴ *Писмо Христофора Шифмана, земљомера у славном сѣахилуку Мариенфелд и уџравника добара Јована оџ Наво Славном одбору Матице српске, у Банаш. Комлошу 1-га Августѣа ѣ. р. 877.* — Сачувано је својеручно писмо Христофора Шифмана и препис писма са његовим аутографом, као и његово својеручно пропратно писмо Стевану Брановачком. На својеручном писму Шифман се потписао латиницом и ћирилицом: име је исписао латиницом (Christoph), а презиме ћирилицом (Шифман). Писмо Стевану Брановачком је потписао иницијалима, ћирилицом: Х. Ш. (РОМС — оригинална писма: 19.687 и препис: У. О. бр. 220 — VIII — 1877). — Будући да се у литератури Шифманово име пише такође Христоф, Криштоф, Кристифор или, најчешће, Христифор, треба поменути да је у оригиналним документима оно записано као Христофор, дакле онако како се и он потписивао.

⁵ *Стеван Брановачки, Стечај Матице српске, у Новом Саду 17/29. јула 1877.* концепт. Судећи према забелешци на овом концепту, стечај је објављен 19/31. VII 1877. године (РОМС, У. О. бр. 242. 1877 и К. О. бр. 26. — III — 1877).

⁶ *Основно писмо Задужбине Христофора Шифмана, Будимѣшѣа 12. јануара 1881 године.* Оригинал на мађарском језику и српски превод у препису Борислава Поповића, административног секретара Матице српске. Оба документа се према одлуци Управног одбора од 16/28. августа 1877. године чувају у каси Матице српске заједно са мађарским текстом *Извода из бунѣовних књига о њеокрећној имовини Христофора Шифмана од 2. августѣа 1877. године*, који је такође оверио Матић Јован (Јанош). У одлуци се каже да се Основно писмо „издаје благајници на сачување и да се за ту закладу отвори нова књига”. О томе видети: *Зайисник VIII седнице Уџравног одбора Матице српске 16/28. августѣа 1877, бр. 222.* — О правном значају израза *Закладно (задужбинско)* и *Основно писмо* уп.: Љ. Лотић, *Доброћвори Матице српске*, у: *Матица српска 1826—1926*, Нови Сад 1927, 548—550.

ја, сам, својевољно, да оставим главницу од десет хиљада форината на оснивања добротворне задужбине”.

На седници Управног одбора Матице српске 16/28. августа 1877. године саопштено је да је Христофор Шифман, земљомер и управитељ добара Јована Нако у Банатском Комлошу, 1. августа послао Матици Закладно писмо с молбом да њена управа рукује његовом задужбином, а већ 21. августа исте године он јој је доставио извод из грунтовних књига Општине у Банатском Комлошу, којим је потврдио да је сума од 10.000 форинти а. в. уписана као Заклада Христофора Шифмана.⁷

О оснивању нове задужбине у Матици српској расправљано је на Главној скупштини, одржаној 18./30. августа исте године. Тада је председник Стеван Брановачки истакао пример Христофора Шифмана као оснивача фонда од 10.000 фор. а. в. за две стипендије и нагласио да је једна стипендија намењена за „изображење учитеља, а друга за вештаке и уметнике”, те да се једна трећина тог фонда има издвојити за „потпору Српског народног позоришта”. Уједно је на предлог Књижевног одељења затражио да се добротвору упути посебна захвалност с молбом да Матици пошаље своју слику „да би се и она међу слике других народних добротвора у друштвеној дворани уврстити могла”.⁸

Одмах потом, 5/17. септембра исте године, Шифман је Брановачком одговорио да је задовољан успешним избором двојице питомаца и притом га известио да ће се потрудити да Матици пошаље своју слику.⁹ То је учинио већ 4/16. децембра исте године, што потврђује његово писмо такође упућено Матицином председнику. Оно гласи: „Високоблагородни Господине! / Услед мене одвећ одликујуће закључке / славне скупштине Матице српске от / августа месеца т. г. мени под бројем / 14. достављене, потрудио сам се слику / моју набавити, коју овим Вашем Високо- / благородију на даље располагање шаљем, / са изјавом топле благодарности за то / велико за мене одликовање, молећи Вас / увереним бити о особитом мом високо- / почитанију којим јесам / Вашег Високоблагодарја. / У Банат. Комлошу 4.(16) Децембра 877. / Христофор Шифман, земљомер.”¹⁰

На Главној скупштини Матице српске 1878. године Брановачки је саопштио да је „слика споменутог добротвора метнута на почасно место у дворани Матициној.” Реч је, заправо, о портрету који се и данас чува у Матици српској. Аутор портрета је, како се сазнаје из публикованих пописа Матичиних слика с краја прошлог века, професор Јегер из Будим-

⁷ По том питању Шифман је истог дана из Банатског Комлоша упутио Стевану Брановачком два писма (РОМС, *Писма Христѳора Шифмана Сѳевану Брановачком, у Бан. Комлошу 9/21. августѳа 1877, године*, У. О. бр. 221. VIII. 1877. и У. О. 222. VIII. 1877).

⁸ *Зайисник VIII седнице Уйравног одбора Мѳице срѳске 16/28. августѳа 1877, У. О. бр. 220; Зайисник Главне скупѳштине Мѳице срѳске 18/30. августѳа 1877. Г. С 1. 1877.*

⁹ *Писмо Христѳора Шифмана Сѳевану Брановачком, у Бан. Комлошу 5/17. септембра 1877 — У. О. бр. 264. IX. 1877.*

¹⁰ *Писмо Христѳора Шифмана Сѳевану Брановачком, у Банѳи. Комлошу 4/16. децембра 1877. — Писмо је репродуковано у: Љ. Живановић, 125 година Галерије Мѳице срѳске 1847—1972, Нови Сад 1972, 8.*

пеште, чији идентитет још увек није поуздано утврђен.¹¹ По свој прилици, Шифман је свој портрет видео у Матици априла 1878. године. Како сведочи архивска грађа, он је тада посетио Матицу и у присуству њених службеника, књиговође Арона Поповића и актуара Саве Петровића, разгледао њену дворану. Истом приликом Шифман је Матицу овластио да његовом стипендијом „рукује по свом увиђању и да одређује стипендије по свом најбољем уверењу”.¹² Шифманов боравак у Новом Саду Матица је искористила да му се лично захвали на оснивању закладе. То су учинили њени чланови Ђорђе Кода, Миша Димитријевић и секретар Антоније Хаџић.¹³

Поверавајући Матици српској своју задужбину у износу од 10.000 форинти а. вр. Шифман је изразио жељу да оснује две фондације. За прву је одредио 7.500 форинти с тим да се, како је нагласио, „камате од те главнице имају годишње подједнако употребљавати за издржавање двојице питомаца, сваком, засад, по три стотине форината. Једна од тих стипендија има се даровати једном ученику приправнику, т.ј. слушаоцу педагогијских наука; друга, пак, ученику, који се посвећује лепим наукама и уметности”. Добротвор је притом изразио жељу да првенство имају родом Новосађани, затим Бачвани. За другу „фондацију”, одредио је суму од 2.500 форинти, с тим да се камате од те главнице исплаћују 200 форинти као годишња помоћ Српском народном позоришту у Новом Саду, и то, како је нагласио „све дотле, док исто постоји”.¹⁴ Ово је био, колико је познато, први већи прилог Српском народном позоришту после прилога од 2.000 форинти, који је приложио кнез Александар Карађорђевић још 1861. године.¹⁵

Као оснивач задужбине, Христофор Шифман је још за живота, 1881. године, саставио Основно писмо са одредбама за будуће функционисање његове стипендијске задужбине. Те одредбе у препису гласе: „1. Књижевно одељење Матице српске има од молиоца тројицу назначити, од којих Главна Скупштина већином гласова једног бира. 2. Стипендију могу добити само ученици српске народности и православне вере, који су родом из Угарске. 3. Стипендију за педагогијске науке могу добити само они молиоци, који су шест гимн. разреда с добрим успехом свршили и из студија врло добро или бар добро и врло добро измешане белешке добили. Тако су исто дужни молиоци за струку лепих наука и уметности исказати, да за пријем у Академије имају спреме односно да имају успешног знања, које се према научном плану на таквим заводима тражи. 4. Првенство имају родом Новосађани, затим Бачвани.”¹⁶

¹¹ Портрет Христофора Шифмана заведен је у Инвентарну књигу Галерије Матице српске — ГМС/У 50, а изложен је у сали за седнице у Матици српској.

¹² *Зайисник IV седнице Ујравног одбора Матице српске, одржане у Новом Саду 10/22. јуна 1878*, У. О. 116. 1878.

¹³ Ж. Милисавац, *Историја Матице српске, II део, 1864—1880*, Нови Сад 1992, 630—631.

¹⁴ Уп.: *Основно писмо*, стр. 2; Ж. Милисавац, *нав. дело*, 629—630.

¹⁵ Д. Кириловић, *Српско народно позориште. Период Антонија Хаџића 1868—196*, Гласник Историског друштва, књ. IV, св. 2, Сремски Карловци 1931, 243—244.

¹⁶ Уп.: *Основно писмо*, стр. 2—3.

Иако је Основно писмо Министарство Угарске у Пешти одобрило тек 12. јануара 1881. године, Шифманова задужбина је по његовој вољи ступила у живот још 1877. године. Задужбина је до Првог светског рата имала укупно 16 питомаца, од којих су шесторица били сликари, један музичар, а остали учитељи или педагози. Били су то:

- (1877) 1. Урош Предић из Орловата, сликар;
2. Мата Косовац из Меленаца, учитељ;
- (1882) 3. Михаило Рајин из Опова, педагог и свештеник;
- (1883) 4. Ђорђе М. Бугарски из Сенте, педагог;
- (1884) 5. Милан Милутиновић из Кусића, сликар;
- (1887) 6. Јосиф Фалта из Руме, сликар;
- (1892) 7. Јован Јанко Кнежевић из Кулпина, професор;
- (1895) 8. Александар Секулић из Великог Бечкерека, сликар;
9. Александар Марић из Чуруга, педагог;
- (1897) 10. Милан Боројевић из Петриње, сликар и графичар;
- (1898) 11. Стеван Алексић из Арада, сликар;
12. Димитрије Шилић из Новог Сада, професор;
- (1908) 13. Ђорђе Радојев из Новог Сада, музичар;
14. Стеван Иванчевић Дабић из Новог Сада, педагог
(захвалио на стипендији);
- (1909) 15. Александар Лукин из Аде, педагог;
- (1912) 16. Јован Нађвински из Српског Великог Сент Миклоша,
педагог.¹⁷

Приликом одобравања Шифмановог Основног писма, Министарство у Пешти ставило је примедбу на место школовања првог питомца Уроша Предића, који се уписао на Сликарску академију у Бечу. Наиме, Министарство се залагало да питомци треба да похађају школе у Угарској. Управни одбор Матице српске је Министарству одговорио да не прихвата приговор и о томе затражио Шифманово мишљење. Он јој је одговорио писмом од 5. октобра исте године, којим је потврдио да је „његова воља и тежња да његове стипендисте не само научне заводе у страним земљама полазе, него да се тамо, гди изображењу већи простор отвара се, да се тамо и дуже време баве”. У истом писму известио је Матицу да не пристаје да се обе стипендије дају за изучавање уметности, већ да остаје при ранијој одлуци да се једна стипендија даје за студије уметности, а друга за изучавање педагошких наука.¹⁸ До овога је сигурно дошло због тога што су се истовремено на расписани стечај јавили студенти Сликарске академије у Бечу Урош Предић из Орловата и Паја Јовановић из Вршца, а уз њих и свршени гимназиста Милутин Тастић из Новог Сада, који — како стоји у Записнику са седнице Књижевног одбора од 15/27. августа 1877. године — „жели слушати музичку

¹⁷ М. П. Костић, *Стипендисти Матице српске*, у: *Матица српска 1826—1926*, 655—656; Ж. Милисавац, *Историја Матице српске, III део 1880—1918*, Нови Сад 2000, 607—608.

¹⁸ Ж. Милисавац, *нав. дело*, 605.

конзерваторију у Прагу”. Зна се да је Књижевно одељење за стипендијско место Главној скупштини предложило Уроша Предића, тада већ свршеног студента прве године Сликарске академије у Бечу, као „најврснијег од свију просилаца”.¹⁹

Из непубликоване и у науци неискоришћене *Аутобиографије* Христофора Шифмана, писане у Банатском Комлошу 14. фебруара 1878. године, сазнаје се да је рођен у Новом Саду 1809. године 26. марта по старом календару (а не 1816, како се досад редовно наводило), да је крштен у Саборној цркви Светог Георгија, да му је крштени кум био адвокат Самуило Парви (иначе секретар бачког епископа), да му се отац такође звао Христофор, а мати Савета.²⁰

Из *Аутобиографије* даље сазнајемо да је Шифман основно образовање стекао у Новом Саду, у немачким нормалним школама, а потом од 1819. до 1822. године у Католичкој краљевској гимназији. Пету и шесту Латинску класу, тзв. Humaniora, завршио је у Новосадској православној гимназији код директора Павела Јозефа Шафарика и професора Георгија Магарашевића 1823. и 1824. године. Потом је 1825. године прешао у Грчку школу да би код професора Ђорђа Бељанског положио „граматикалну класу” и научио грчки језик. Школовање је наставио у Јегри, где је 1826. године завршио Логику, а затим у Сегедину, где је 1827. завршио Физику. У Пешти је 1828. године похађао „земљомерски курс” са тригонометријом и геодезијом, као и „Економију руралну”. Од јесени 1829. до јесени 1834. године био је на пракси код варошког земљомера Петра Арадског у Сомбору. Током 1835. године наставио је студије у Пешти, где је 25. јуна 1836. године на Пештанском универзитету положио четири испита и стекао „Земљомерску диплому”. (Препис дипломе, коју је оверио јавни бележник Сигисмунд Хубер пред Новосадским магистратом 18. новембра исте године, такође се чува у Рукописном одељењу Матице српске као прилог Аутобиографији).

Од 1825. до 1836. године Христофор Шифман је као сироче повремено примао новчану помоћ од митрополита Стефана Стратимировића, али није био, како је сам нагласио, митрополитов питомец, него је ту помоћ у укупном износу од 600 форинти шајна добио захваљујући митрополитовом синовцу Томи Стратимировићу из Кулпина, блиском пријатељу свог „тетка Триве Трифуновића, мужа материне сестре и месног бележника у Кулпину”. Већ 1. јула 1836. године Шифман је ступио у

¹⁹ К. Амброзић, *Прилози биографијама наших сликара из Архива Матице српске (Записници седница од 1826. до 1900. године)*, Зборник Матице српске, серија друштвених наука 8, Нови Сад 1954, 140—141. О томе детаљно: М. Јовановић, *Урош Предић*, Нови Сад 1998, 14.

²⁰ Рукопис је сачуван у Рукописном одељењу Матице српске, у збирци „Манускрипти”: Христофор Шифман, *Моја Биографија* (РОМС, М. 5532, рукопис на седам страна). — Рукопис је био затурен у време када је Васа Стајић писао биографију Христофора Шифмана, постхумно објављену 1956. године у шестој свесци *Новосадских биографија*. Мада је приређивач Стајићевог рукописа за штампу Светислав Марић указао да је *Аутобиографија* ипак сачувана, Живан Милисавец је заобишао тај податак и написао да је Шифман рођен 1816. године, и да је место његовог, рођења остало непознато. — Уп.: В. Стајић, *Новосадске биографије (Додашак)*, св. 6, Нови Сад 1956, 247; Ж. Милисавец, *нав. дело*, Нови Сад 1992, 629.

службу спахије Јована пламенитог Нако од Сент-Миклоша у Банатском Комлошу. До 1. јула 1844. године обављао је службу земљомера у Накином спахилуку Мариенфелд, а 1. јула 1844. именован је за „егзактора” истог властелинства којим је управљао адвокат Павле Риђички од Скрбешћа, родом из Мокрина, иначе Накин лични пријатељ и пуномоћник, а уз то велики љубитељ уметности, који се и сам помало бавио сликарством.²¹

(Почетком 1857. године именован је за главног земљомера, а 17. јула 1861. године и за надзорника свих добара Накиног спахилука. Ту дужност обављао је све до пензионисања, крајем 1877. године.

Наравно, Христофор Шифман није пропустио да у *Аутобиографији* истакне своје поштовање према Матици српској, али из скромности није навео да је за њеног члана изабран на првој Скупштини у Новом Саду 30. априла/12. маја 1864. године, када је на име чланарине уплатио прву рату од 10 форинти, са обавезом да остатак уплати у року од четири године што је и учинио, о чему сведочи публиковани попис чланова Матице српске из 1879. године.²² Истина, истакао је да је „За Главну скупштину Славне Матице српске у Новом Саду, 4. маја 1864. године” био одређен за опуномоћеног заступника „не само покојног Г-дина Исидора Риђичког од Скрбешћа него и високоблагородног Г-дина Јована Нако од Великог Сент Миклоша”. Наравно, поменуо је и своје учешће у раду Благовештенског сабора у Сремским Карловцима 1861. године, као и стручно суделовање у Комисији саборског одбора, која је уредила управу над црквеним и народним добрима.²³ С поносом је нагласио да га је велики жупан Мориц Ронај (Moricz Ronay) именовао за „почасног надземљомера Торонталске жупаније” 1871. године.

У завршном пасусу *Аутобиографије* Шифман је додао да је 1846. године ступио у брак са Маријом, кћерком Павла Бибића, угледног пароха из Меленаца, која се, како је рекао, „безчадно 1875. год. представила”. Истовремено је саопштио да „њеној мудрој кућној управи има да благодари што је стекао ово мало материјално добро”.

Последње године живота Шифман је провео у Комлошу, где је и умро у среду 12.(24) децембра 1884. године. На глас о његовој смрти Матица је изаслала свог књиговођу Арона Поповића да је заступа на погребу 14. децембра и да у њено име положи на његов одар лоровов ве-

²¹ О Павлу Риђичком и његовом раду у Матици српској видети: Ж. Милисавец, *Историја Матице српске, I део 1826—1864*, Нови Сад 1986, 450—452.

²² Ж. Милисавец, *нав. дело*, Нови Сад 1992, 70; — О Х. Шифману као члану Матице српске од 1864. са улогом од 50 форинти видети: *Имена чланова Матице српске (По азбучном редоследу)*, Летопис Матице српске, Нови Сад 1879, књ. 121, 340.

²³ О учешћу Х. Шифмана (као посланик Протопопијата чанадског у раду Благовештенског сабора, уп: Ј. Адамовић, *Привилегије српског народа у Угарској и рад Благовештенског сабора*, Загреб 1902, 182 и прилог са пописом особа на слици „Благовештенски сабор” Влахе Буковца. Ту је фигура Х. Шифмана приказана у првом плану, под редним бројем 4. Да је Шифман одиста имао угледно место међу саборским посланицима потврђује и литографија Ј. Бауера, *Благовештенски сабор*, из 1861. године, на основу које је Влахо Буковац насликао поменуту композицију истог садржаја, олеографисану код Петра Николића у Загребу 1902. године.

нац с натписом: „Народном добротвору Христофору Шифману — Матица српска”.²⁴

О Шифмановој смрти Матицу је известио његов синовац Милан.²⁵ Тугу и жалост за губитком тог ретког добротвора за „цео наш овострани народ” Матица је уписала у Записник са седнице Управног одбора од 18/30. децембра 1884. године, али је читуљу објавила тек 1886. године у 145. свесци *Летописа* коју је уредио Антоније Хаџић.²⁶

Вест о смрти Христофора Шифмана оглашена је 1884. године у „Застави”, „Србобрану”, „Садашњости”, „Нашем добу” и „Наше горе листу”, а 1885. године и у „Школском листу”.²⁷ Ту је, између осталог, поменуто да је Шифман „Школски лист од почетка свагда редовно држао”.²⁸ Подаци о пренумерантима на српску књигу потврђују да је у својој библиотеци Шифман поседовао књиге Доситеја Обрадовића, Јефимија Ивановића, Павла Стаматовића, Димитрија Аврамовића, Јована Хаџића и других српских списатеља, али и тада популарне преводе И. Балога, Ј. Х. Шилера, А. Н. Муравјовог, Ж. Ж. Бартелемија и А. Коцебуа.²⁹

После Шифманове смрти Матица српска је имала доста неприлика око извршења добротворове воље, јер је његовом имовином лоше управљала Јелисавета Лајтнер, чију је децу покојник усвојио. Судска парница између Шифманових рођака, синовца Милана Шифмана из Комлоша и синовике Јулке Шифман, удате Бранкован у Српској Црњи, и адоптиране деце отворена је 1886. године, али је окончана тек 1891. године. Тада су наследници коначно Матици уплатили 10.000 форинти главнице и сву заосталу камату. Матица је 1900. године Шифману подигла надгробни споменик који је израдио новосадски каменорезац Јован Шоман.³⁰

Шифманову биографију, написану према објављеним читуљама у *Летопису* и поменутим периодичним листовима, објавио је Андра Гавриловић у трећем тому албума *Знамениџи Срби XIX века*, штампаном у Загребу 1904. године. Ту је међу биографијама 216 личности, од којих 23 припада добротворима српског народа, истакнуто место добила и Шифманова.³¹

²⁴ *Христофор Шифман*, Застава, Нови Сад 1884/XIX, бр. 194 (некролог).

²⁵ Ж. Милисавац, *нав. дело*, Нови Сад 2000, 605.

²⁶ *Читуља. Христофор Шифман*, Летопис Матице српске, Нови Сад 1886. књ. 145, 126—128. Ту је наведено да је Шифман умро 14. децембра 1884. године у 68. години живота. На основу тог податка накнадно је изведена 1816. година као година његовог рођења. Иста година се наводи готово у свим освртима на његову биографију. Једино је Васа Стајић исправно посумњао у тачност тог податка јер је у архивским списима Новосадског магистрата пронашао податке о његовом школовању који су подударни са подацима у *Аутобиографији*.

²⁷ М. Бујас, М. Клеут, Г. Раичевић, *Библиографија српских некролога*, Нови Сад 1998, 368.

²⁸ *Некролог, Народни добротвор Христофор Шифман*, Школски лист, Сомбор 1885/XVII, бр. 1, 14.

²⁹ За ове податке видети грађу сакупљену за пројекат Библиографско-лексикографског одељења Матице српске *Пренумерација на српску књигу 18. и 19. века*.

³⁰ О томе детаљно: Ж. Милисавац, *нав. дело*, Нови Сад 2000, 606.

³¹ А. Гавриловић, *Знамениџи Срби XIX века*, том III, Загреб 1904, 74—75, са репродукцијом портрета.

О пореклу Христофора Шифмана и његовој породици прегршт познатих података први је сакупио Васа Стајић, али ти подаци нису касније критички искоришћени у литератури.³² Стајић је утврдио да су се Шифмани доселили у Угарску у другој половини 18. века из села Hohenstülzen у бившем Grafschaft Falkenstein-у. Тамо је у првој половини 18. века живео Христофор Шифман и жена му Ана Ева. Они су имали шест синова који су рођени између 1739. и 1758. године. Двојица синова, Килијан и Христоф, иселили су се у Угарску. Килијан се настанио у Малом Керу (Бачко Добро Поље), где је радио као столар до смрти 1828. године. Христоф (или Христофор), био је зидар и палир у Новом Саду, где се 1803. године оженио Јелисаветом, ћерком „маормајстора” (зидара) Јакова Аксентијевића. Реч је заправо о родитељима Христофора Шифмана, оцу Немцу и мајци Српкињи. О њима је Стајић бележио архивске податке са намером да објасни како „човек оваквог презимена оснива стипендије које могу уживати само Срби православне вере”.³³

Према Шифмановој Аутобиографији, његов отац је умро 1818. а мати 1821. године. Васа Стајић каже да су обоје умрли до 1822. године, јер је у архивској грађи Новосадског магистрата пронашао тестамент Јелене (Јелисавете) Шифман од 6. марта 1822. године. Из поменутог тестаamenta, који је ступио на снагу тек 1828. године, сазнаје се да су Јелисавета и Христофор Шифман имали петоро деце: двојицу синова, Христофора (тада 11 година) и Лазара (7 година) и три кћери — Каролину (17 година), Шарлоту (15 година) и Хелену (4 године). Две Шифманове најстарије сестре биле су удате за Србе, Каролина за столара Василија Костића, а Шарлота за извесног Глишу Лазаревића.³⁴

На крају, ваља поновити да је Васа Стајић утврдио да је Христофоров млађи брат Лазар био ципелар и да је Христофор 1840. године конкурисао за место градског мерника у Новом Саду, али на жалост безуспешно. Тако је Нови Сад изгубио једног свог угледног грађанина и великог народног добротвора, чије се име и данас везује за Комлош у румунском Банату, где је иконостас у православној цркви Св. Николе насликао знаменити новосадски сликар Арсеније Теодоровић 1818. године. У истом месту, код Шифманових потомака, деценијама је чуван његов портрет који је насликао арадски сликар Никола Алексић 1862. године у току израде икона за српску цркву Чанаду, по наруџбини „високородног господин Јован от Нако и његове супруге госпоже Анастасие Нако”.³⁵

Један непотписани документ, такође сачуван у Рукописном одељењу Матице српске уз Шифманову аутобиографију, указује на низ његових добротинастава и корисних послова посвећених Комлошу. Ту је на-

³² Упореди, на пример: П. Малетин, *Задужбине у Матици српској II, Спийендијске задужбине, 8. Задужбина Христифора Шифмана*, Рад Матице српске 6, Нови Сад 1972, 76—77.

³³ В. Стајић, *нав. дело*, Нови Сад 1956, 245—248.

³⁴ В. Стајић, *нав. дело*, 246—247.

³⁵ О портрету Христофора Шифмана, раду Николе Алексића уп: V. Popović, *Srpski spomenici u Rumuniji*, Subotica 1996, 279, сл. 9. О поменутих радовима истог сликара у Чанаду видети: М. Јовановић, *Сликарество Темишварске епархије*, Нови Сад 1997, 534.

ведено да је Шифман основао једну фондацију за помагање старих људи без средстава за живот, поклонио један плац за изградњу сале за игре, помагао Казино из Комлоша, оградио четири гробља са зидом од камена, поклонио библиотеку Православној парохији, небројено пута заступао занатлијске организације из Комлоша и основао Друштво за осветљење места петролејским лампама које су замењене када је уведена електрична енергија из Кикинде 1912. године.³⁶ Иако поменути документ није потписан, у његову веродостојност не би требало сумњати, јер је и сам Шифман у пост-скриптуму писма од 3/15. августа 1878. године, којим је негодовао што је Матица од њега тражила да сноси манипулативне трошкове тек основане Закладе у износу од 160. форинти годишње, написао изјаву која гласи: „П. П. Имам још приметити да сам и осим наведене / Закладе код Славне Матице Србске у Новом Саду још и / друге фондове основао — као за изображење овдашњих романских ученика ... 6000 фор. ау. вр. / у помоћ на две Меленачке удатбенице / код Меленачког црквеног одбора ... 5000 — / и на олакшање овдашњи сиромашки становника — 4000 — / први фонд надгледа и управља Гдин протопрезвитер овдашњи Викентије Шербан, други Гдин Парох Никола Бибић као Црквеног одбора председник, трећи Гдин овдашњег Спаилука фервелтер Стефан Михаилович и / који од сви ти фондова од све три године постоје још ме ни —/ један ти фондова манипулант није позвао да горње манипулације трошкове сносим”. Из истог писма уједно се сазнаје да је Шифман био добро упознат са оснивањем и функционисањем књижевне задужбине његовог послодавца Јована Нако од Сент-Миклоша. Он о томе овако пише: „Мој Господин принципал Јован плем. Нако от В. С. Миклоша положио је каси славне Матице србске у корист распрострања србске књижевности главницу од 5000. ф., без да сам ја у мојих преко 40 година код истог Господина служби дознао о икаквом од мог Господина Принципала заисканом манипулације трошку”.³⁷

Захваљујући истраживањима Павла Малетиног, знамо да је имовно стање Шифманове задужбине 1880. године износило 10.000 форинти, 1921. године 44.893 круне, 1926. године 12.646. динара, 1945. године 1.217 динара, а 1969. 16. н. д. динара.³⁸ Ипак, обезвређење тог фонда не допушта нам да Шифманово име искључимо из списка родољубивих личности наше прошлости, што је на жалост ипак учињено, јер није сврстано у енциклопедијска издања нашег века. Зато овај прилог указује на даља истраживања и проучавања Шифманове личности и његове задужбине поверене на руковање Матици српској, тим пре јер је реч о једном од највећих добротвора Матице српске, који је по оцу био Немац и по мајци Србин, односно рођењем Новосађанин, а животом и радом ве-

³⁶ Подаци о Христифору Шифману оснивачу фондације у Матици српској, документ без потписа, 1 куцана страна латиницом (РОМС, М. 5532).

³⁷ Писмо Христифора Шифмана, у Банаш. Комлошу 3/15. августа 1877. У. О. бр 116-IV-1878.

³⁸ П. Малетин, *нав. дело*, Рад Матице српске 6, 77.

зан за Комлош у Банату, по чему се у новијој литератури помиње као једна од знаменитих српских личности из Румуније.³⁹

Leposava Šelmić

HRISTOFOR ŠIFMAN

— NATIONAL BENEFACTOR AND PATRON OF SERBIAN ARTISTS —

Summary

This contribution critically discusses the data from literature and archive materials about the national benefactor Hristofor Šifman (Novi Sad, March 26/April 7 1809 — Banatski Komloš, December 12/24, 1884) and his Endowment whose administration was entrusted to Matica Srpska in 1877. The article for the first time uses the facts from Šifman's unpublished autobiography kept in the Manuscript Department of Matica Srpska, in the „Manuscript” collection. Thus the paper presents together the basic data for the reconstruction of his biography; his biography, unfortunately, was not included in the published encyclopedic reference books, although in 1904 it was included in the third volume of Andra Gavrilović's popular publication *Znameniti Srbi XIX veka* (*Significant Serbs from the 19th Century*). Furthermore, the paper points out that the more recent texts on Šifman's endowment — about which there are comprehensive data in the archive materials related to Matica Srpska activities — wrongly stated that its founder was born in 1806 and that his birth-place remained unknown; however, even Vasa Stajić, indicating that some facts about Šifman's life were unreliable, on the basis of the archive materials determined that the national benefactor should be treated as a citizen of Novi Sad, because he went to school there and spent his youth as a child of the bricklayer Hristofor Šifman and Jelisaveta Aksentijević, a daughter of a bricklayer from Novi Sad, Jakov Aksentijević.

It seems that the questionable issues about Šifman's biography, which Vasa Stajić pointed out, were neglected in later texts usually based on the general facts from mentioned Gavrilović's publication. At the same time, the paper points to Šifman's other benefactions dedicated to two places in Banat: to Komloš, the place where he lived and worked as landsurveyor and the administrator of noble Jovan Nako's estates, as well as to Melenci, where his wife Marija came from, a daughter of the priest and writer Pavle Bibić, for whose memory he also founded an endowment.

Leposava Šelmić

HRISTOFOR ȘIFMAN — BINEFĂCĂTOR AL POPORULUI ȘI MECENA AL
ARTIȘTILOR SĂRBI

Rezumat

În lucrare sunt elaborate în mod critic date din cărți și din documente de arhivă referitoare la binefăcătorul poporului Hristofor Șifman (Novi Sad, 26 martie/7 aprilie 1809 — Comloșul Bănățean, 12/24 decembrie 1884) și la Ctitoria încredințată spre administrare Matîței srpska, în 1877. Pentru prima oară au fost folosite date din autobiografia nepublicată a lui Șifman, care se păstrează în Secția de manuscrise a Matîței srp-

³⁹ Љ. Церовић, *Знамениџи Срби у румунским земљама*, Нови Сад 1993, 106—107; Исти, *Срби у Румунији*, Нови Сад 1997, 212, 348.

ska, în colecția „Manuscrise”. Astsfel au fost adunate la un loc principalele date pentru reconstituirea biografiei sale care, din păcate, nu a intrat printre compendiile enciclopedice, deși în anul 1904 a fost inclusă în tomul al treilea al publicației foarte cunoscute a lui Andra Gavrilović, *Sârbi cunoscuți ai secolului XIX*. De asemenea în textele recente s-a mai atras atenția că în textele mai recente despre Ctitoria lui Șifman, despre care există date exhaustive în documentele de arhivă privitoare la activitatea Matijei srpska s-a scris greșit că fondatorul ei s-a născut în 1816 și că localitatea în care s-a născut a rămas necunoscută, deși încă Vasa Stajić, indicând asupra faptului că unele date din viața vieții lui Șifman sunt nesigure și cercetând documentele de arhivă, a constatat că acest binefăcător al poporului trebuie considerat novosădean, deoarece s-a școlarizat și și-a petrecut tinerețea ca fiu al zidarului Hristofor Șifman și al fiicei zidarului din Novi Sad, Jakov Aksentijević — Jelisaveta Aksentijević.

Chestiunile discutabile din biografia lui Șifman, asupra căreia a arătat Stajić, au fost oarecum neglijate în textele de mai târziu, texte care în principal țineau cont de datele generale din publicația menționată a lui Gavrilović. În același timp au fost arătate și alte binefaceri ale lui Șifman, prin care i-au rămas îndatorate două localități din Banat: Comloș, localitate unde a fost domiciliat și unde a lucrat ca geodez și dorectorul bunurilor lui Jovan generosul Nako, și localitatea Melenci, de unde este originară soția sa Maria, fiica preotului și scriitorului Pavlo Bibić. Și în amintirea lui, Șifman de asemenea a fondat o ctitorie.

РЕГИСТАР ГЕОГРАФСКИХ ИМЕНА*

А

Авала, планина 73, 74, 75.
 Ада 177, 191, 326.
 Ајзенштат (Eisenstadt), спахилук 275, 276.
 Ајуд (Aiud) 236.
 Алба Јулија (Alba Iulia) 135.
 Албанија 7.
 Албертфлор, спахилук 296.
 Албрехтсфлур, пустара 96.
 Александрија 131.
 Александрија (у Румунији) 99.
 Алибунар 240.
 Алмаш (данас Јабука) 120.
 Андрасести, спахилук 99.
 Ањина 239.
 Арад 44, 45, 46, 48, 49, 89—94, 121, 123, 124, 129, 146, 153, 157, 158, 160, 161, 173, 174, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 187, 188, 190, 192, 193, 197, 198, 203, 243, 244, 245, 248, 249, 265—272, 276, 292, 326. В. и Стари Арад, Арад-Гај и Арад-Микалака.
 Арад-Гај 161, 197, 198, 245, 246.
 Арад-Микалака 174.
 Арадска епархија 34, 186, 243, 249.
 Арадска жупанија 160, 245, 265.
 Арадски протопрезвитерат 28.
 Арђеш в. Куртеа де Арђеш.
 Асуан 131.
 Аустрија 64, 69, 70, 73, 77, 81, 83, 84, 85, 87, 92, 93, 146, 157, 163, 185, 186, 219, 223, 273, 276, 281, 291, 294, 299, 310. В. и Аустроугарска.
 Аустријска царевина в. Аустрија.
 Аустроугарска 100, 101, 214, 226, 227, 292, 293, 321. В. и Аустрија.
 Африка 130, 131, 132, 133.
 Ач 291.

Б

Баваниште 180.
 Багамојо 131.

Балкан 81, 282.

Балканско полуострво 296.

Банат 22, 35, 37, 40, 41, 42, 65, 89, 90, 99, 108, 113, 120, 121, 128, 151, 153, 156, 167, 171, 173, 177, 180, 182, 183, 186, 201, 211, 214, 220, 224, 227, 229, 235, 240, 252, 254, 276, 281, 282, 284, 289, 290, 291, 294, 295, 297, 314, 317, 318, 330, 332.

Банатска Дубица 177.

Банатска епархија 213.

Банатски Аранђеловац (данас Банатско Аранђелово) 174.

Банатски Брестовац 177.

Банатски Карловац 230.

Банатски Комлош (Comloşul Bănăţean) 273—311, 321, 323, 324, 327, 328, 329, 330, 331, 332.

Барања 224, 240.

Батања (Battonya) 160.

Бачка 97, 177, 180, 182, 183, 224, 227, 228, 240, 321.

Бачка Паланка 89.

Бачки Фелдварц (данас Бачко Градиште) 24.

Башаид 100.

Бегеј, река 108, 145, 262, 263.

Безансон 127.

Бездин, манастир 65, 92, 123, 139, 181, 199, 212, 213, 214, 216, 217, 218.

Бејуш 245.

Бела Црква 92, 220, 239, 276, 289, 290.

Белоцрквански срез 102.

Београд 7, 20, 24, 25, 29, 30, 31, 33, 41, 44, 45, 48, 51, 52, 54, 58, 59, 60, 61, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 91, 92, 98, 101, 109, 110, 115, 116, 117, 119, 120, 123, 124, 127, 136, 139, 147, 151, 175, 177, 181, 182, 186, 199, 201, 203, 212, 216, 219, 220, 222, 224, 225, 226, 227, 239, 240, 243, 253, 273, 274, 283, 289, 291, 292, 297, 299, 310, 314, 315, 317, 318.

Београдски пашалук 81.

Београдско-карловачка митрополија 114.

* Ближе ознаке географског појма нису стављане за државе, покрајине и места. Цр-
 тицом спојене цифре значе да је појам у наслову чланка на датим страницама.

Берлин 230, 277, 292, 293, 295, 298.
 Беч 43, 44, 45, 46, 48, 49, 51, 55, 61, 62, 70, 71, 73, 76, 82, 85, 92, 95, 97, 98, 110, 111, 115, 116, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 129, 136, 144, 173, 182, 183, 203, 204, 220, 244, 252, 253, 254, 262, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 280, 282, 288, 290, 291, 293, 294, 297, 298, 299, 310, 311, 326, 327.
 Бечеј 46, 173, 182, 183.
 Бечкерек в. Велики Бечкерек.
 Бечкеречки округ 144.
 Бешенова, манастир 180.
 Бистрик 101.
 Бистрица (у Румунији) 18, 129.
 Бихор 244, 245.
 Блаж 243, 244.
 Блажуј 100.
 Бољевци 177.
 Босна 85, 166, 167, 233.
 Босна и Херцеговина 100, 102, 103, 110, 111, 112, 224, 226, 227, 294.
 Братислава 275, 286, 313, 317, 318.
 Брашов 119.
 Бређа 235.
 Брзава, река 146, 251.
 Брисел 98, 110, 111.
 Бугарска 154.
 Будим 9, 65, 70, 117, 138, 282, 283, 291, 292, 298, 314.
 Будимпешта 103, 125, 127, 130, 132, 192, 219, 221, 224, 226, 227, 258, 271, 273, 274, 310, 324.
 Будимска епархија 136, 138.
 Бузау, епархија 9.
 Бузесцу, спахилук 99.
 Бузјаш (Buziaş) 128, 146, 147, 148.
 Бузјаш, бања 145, 148, 150.
 Букурешт 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 19, 35, 77, 78, 79, 89, 99, 105, 135, 136, 151, 152, 153, 154, 156, 200, 213, 230, 233, 239, 245, 254, 317.
В
 Вајмар 297.
 Вајскирхен (Weisskirchen) в. Бела Црква.
 Валенце, предграђе Великог Варадина 244, 245.
 Ваљево 33.
 Ваљевски округ 39.
 Вараждин 202, 276.
 Варјаш (Variaş) 24, 90, 174, 176, 177.
 Варшава 274.
 Велебит, планина 74, 75.
 Велика Кикинда в. Кикинда.
 Велики Бечкерек (данас Зрењанин) 41, 52, 114, 143, 144, 150, 181, 281, 283, 289, 292, 326.
 Велики Варадин (Oradea Mare) 220, 237, 244.

Велики Гај 128.
 Велики Комлош (Comloşul Mare), пустара 96.
 Велики Семиклуш, Велики Сенмиклош, Велики Сент Миклош (Sânnicolau Mare) в. Семиклуш.
 Велики Сеппетар, Велики Сеппетар, Велики Сеппетер (Sânpetru Mare) 19, 90, 174, 176, 221.
 Венеција 187, 282, 298.
 Верона 173.
 Версај 274.
 Видин 121, 154.
 Викторијини водопади 131.
 Вилагош в. Ширија.
 Вишеград 102, 111, 112.
 Влашка 7—18, 105, 136.
 Водица, манастир 151—156.
 Водник (Vodnic) 234, 235.
 Војводина 52, 64, 76, 89, 100, 174, 190, 191, 197, 198, 219, 224, 225, 226, 227, 289, 290, 291, 292, 293, 295, 299.
 Војводство Србија и Тамишки Банат 97, 163, 166, 168, 219, 226, 227, 316, 319.
 Војна граница 157.
 Вранчеа, жупанија 12.
 Врањево в. Нови Бечеј.
 Врачевгај 235.
 Вршац 20, 21, 29, 44, 46, 52, 100, 120, 121, 123, 124, 129, 163, 164, 171, 201, 209, 216, 219, 221, 222, 223, 226, 227, 230, 240, 280, 289, 290, 293, 295, 326.
 Вршачка епархија 34, 119, 199, 214, 257.
 Вуковар 91, 180.

Г

Галиција 289.
 Ганд 154.
 Голубинци 177.
 Госпођинци 174.
 Грабовац, манастир (Gîrbovaţ) 135, 136, 138, 139, 140, 141.
 Грац 55, 61, 62, 97, 110, 111, 204.
 Графшафт Фалкенштајн (Grafschaft Falkenstein) 330.
 Грчка 219, 226, 227, 299.

Д

Даја 244.
 Далмација 114, 126, 294.
 Данска 55, 61, 62.
 Дар ес Салам 131.
 Деблинг 130.
 Дебрецин (Debrecen) 129, 220, 223.
 Деска (Deszk) 173, 177, 182, 183.
 Дечани, манастир 93.
 Дивош, манастир 177.
 Добановци 76.

Добруњ, манастир 102, 111, 112.
Доман 237.
Дон, река 238.
Дукњаца (Dognecea) 230.
Дунав, река 12, 152, 229, 299.

Ђ

Ђала 118.
Ђевђелија 296.
Ђеоађу (Geoagiu), ердељски предео 9.
Ђорок 192.
Ђурђево 180.

Е

Европа 61, 62, 63, 66, 69, 81, 83, 219, 254, 274, 275, 276, 277, 279, 281, 283, 284, 294, 310, 311.
Елемир 174, 180.
Енглеска 20, 69.
Ердељ 117, 119, 129, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 186. В. и Трансилванија.
Ердељска епархија 136, 138.
Ердељски губернијум 136.
Естерхази (Esterházy), спахилук 275, 276.
Ешег (Esseg) в. Осијек.

Ж

Жабаль 177.
Жича, манастир 169.
Жомбољски срез 97.

З

Загреб 52, 55, 56, 58, 59, 60, 83, 92, 103, 110, 163, 165, 171, 200, 201, 202, 203, 204, 209, 223, 224, 225, 292, 297, 328, 329.
Занзибар, острво 131.
Земун 48, 52, 76, 84, 110, 111, 120, 289, 315.
Зеница 101.
Зета, област 93.
Златица (Zlatița), манастир 35, 40.

И

Иванда (Ivanda) 118.
Избиште 230.
Иклад 129.
Илфов, жупанија 98.
Ириг 188, 197.
Италија 173, 182, 183, 274, 281, 294, 299.

Ј

Јабалча (Iabalcea) 234.
Јарковац 180.
Јегра 327.

Југославија 20, 21, 22, 23, 29, 31, 56, 77, 226, 273, 293, 299. В. и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца.

К

Казань (Казань) 153.
Каиро 131.
Каленић, манастир 93.
Калина 230, 234, 235.
Канак в. Конак.
Карансебешко-вршачка епархија 114.
Караш (Caraș), река 224.
Карашево (Carașova) 232, 233, 234, 235, 237, 238, 239.
Карловац 200, 201, 204, 209.
Карловачка митрополија 64, 70, 114, 118, 119, 123, 124, 128, 135, 163, 170, 173, 182, 183, 214.
Карлове Вари (Karlový Vary) 276.
Карловци 68, 104, 106, 114, 116, 119, 133, 139, 144, 245. В. и Сремски Карловци.
Карлсбад в. Карлове Вари.
Карлштад (Karlstadt) 281.
Карпати, планине 135, 245.
Касчореле (Casciorele), спахилук 99.
Кежмарк 65, 129.
Кетфел (Gelu) 90, 211, 212, 217, 218.
Кеча (Checea) 177.
Кечкемет (Kecskemét) 313, 317, 318.
Кијев 138.
Кикинда 28, 29, 34, 65, 73, 99, 100, 102, 103, 106, 109, 111, 112, 173, 175, 176, 177, 213, 214, 216, 331.
Килиманџаро, планина 131, 132, 133
Киоара 135.
Клагенфурт в. Целовец.
Кленак 181.
Клокотић (Clocotici) 231, 233, 235.
Клуж (Cluj) 235, 236, 237, 238, 239, 258.
Кнез (Satchinez) 28, 90, 163, 165, 170, 171, 177, 215.
Ковин 43, 48, 49.
Комлауш-Арад 245.
Комлош в. Банатски Комлош.
Конак 180, 235.
Констанција, спахилук 296.
Косово 98, 169.
Костајница 123.
Костур 152.
Котор 93, 204.
Крагујевац 7, 82, 99, 111, 136, 243, 280.
Крајова (Craiova) 17.
Краљевац (Craiova) 213.
Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца 29, 34, 214. В. и Југославија.
Крашовска жупанија 240.
Крстур 181.
Крупа, манастир 202.

Крушевац 231.
Крушедол, манастир 7, 17, 18, 113.
Кувеждин, манастир 214.
Кувин 174.
Кулпин 326, 327.
Кумане 174, 180.
Купиник 14.
Куртеа де Арђеш (Curtea de Argeş) 9, 16.
Кусић 326.
Кусић, манастир 35, 36, 40.

Л

Лавов 291.
Лазарица, манастир 93.
Лајпциг 81, 220, 277, 290, 295.
Лика 114.
Липово (Lipova) 114, 230.
Лондон 55, 61, 62, 65, 98.
Луговет (Câmpia) 181.
Лугош 90, 122, 276, 289, 292.
Лукићево 180.
Лупак (Lupac) 235.

Љ

Љубљана 203, 204, 221.

М

Мавродин, спахилук 99, 111, 112.
Мађарска 34, 84, 88, 101, 110, 111, 112, 113, 125, 127, 146, 214, 224, 226, 227, 243, 299, 310. В. и Угарска.
Мајна, река 275.
Македонија 154.
Мала Влашка 117. В. и Олтенија.
Мали Бечкерек (Becichereci Mic) 28, 38, 39, 90, 174, 176, 177, 231.
Мали Мориш, рукавац Мориша 186.
Маненфелд, спахилук 287, 323.
Марамуреш 245.
Марибор 293.
Маријанске Лазње (Mariánské Lázně) 276.
Маријенбад в. Маријанске Лазње.
Маријенфелд, пустара 96, 296, 328.
Масаи степа 131.
Македонија, спахилук 96.
Мезберек 313.
Меленци 100, 174, 326, 328, 332, 333.
Месић, манастир 221, 226, 227.
Мехадија 120, 121.
Мехала, предграђе Темишвара 21, 28, 33, 38, 39, 90, 177, 215, 219.
Мехалска епархија 33.
Милано 53.
Милково, река 12, 15.
Миљацка, река 102.
Минхен 82, 179, 182, 183, 274, 297, 298.
Минц 126.

Младеновац 216.
Мовила Кајата (Movila Căiata) 10, 12, 15.
Модош (данас Јаша Томић) 173, 179, 180, 181, 182, 183.
Модра 43, 44, 48, 49.
Мокрин 174, 328.
Мол 174.
Молдавија 9, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 136.
Моловин 93.
Момбаса 131.
Моноштор (Mănăştur) 178, 182, 214, 215, 216, 217, 218.
Моравички срез 102.
Мориш, река 158, 161, 185, 186, 189, 197, 198.
Москва 187.
Москопоље, област у Грчкој 219, 220, 226, 227.
Мохачки срез 136, 139, 140.
Мунара (Munar) 213, 216.
Мунтенија (Muntenia) 10, 11, 12, 14, 15.

Н

Наково, спахилук 96, 296.
Немачка 20, 65, 122, 132, 258, 294, 310.
Немачки Чанад, спахилук 296.
Немет (Beregsău Mic) 90, 127, 128, 129, 177, 213.
Нермић 235, 237.
Неузина 235.
Никшић 318.
Нил, река 131.
Ниш 115.
Нови Бечеј 44, 46, 173, 177, 182, 183.
Нови Кнежевац 174.
Нови Сад 14, 27, 28, 29, 40, 43, 44, 46, 48, 51, 52, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 76, 77, 78, 82, 83, 87, 89, 91, 92, 93, 98, 100, 104, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 118, 121, 122, 127, 128, 129, 136, 143, 151, 158, 166, 169, 173, 175, 176, 177, 179, 180, 182, 185, 187, 188, 192, 196, 197, 198, 202, 203, 204, 209, 212, 219, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 233, 235, 239, 240, 251, 253, 255, 265, 266, 279, 283, 287, 289, 291, 292, 294, 295, 296, 299, 317, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333.
Нови Северин, епархија 9.
Ново Милошево 174.

О

Обедска бара 14.
Одеса 153, 313, 315, 318.
Олтенија 153. В. и Мала Влашка.
Опленац, брдо 216.
Опово 326.
Оравица (Oravița) 239, 289, 290.

Орадеја (Oradea) в. Велики Варадин.

Орловат 326.

Оршава (Orșova) 121.

Осек в. Осијек.

Осијек 95, 96, 202, 204, 276.

Остојићево 90, 91, 174, 177.

Отвас 230.

П

Падеј 177, 201, 206.

Пакрац, манастир 135.

Панкова (Pancsova) в. Панчево

Панчево 44, 46, 47, 48, 49, 52, 59, 60, 87, 90, 92, 114, 180, 204, 216, 220, 276, 289, 290.

Пардањски срез 97.

Париз 20, 54, 55, 61, 62, 65, 110, 111, 151, 281, 297, 298.

Парац (Parta) 118.

Пемба, острво 131.

Петерсбург в. Петроград.

Петриња 203, 204, 326.

Петрово Село (Petrovaselo) 120.

Петроварадин 115, 129, 289.

Петроград 65, 66, 152, 153, 154, 230, 274, 315.

Пећ 114, 115.

Пећка патријаршија 113, 123, 124.

Печка (Pecica) 160.

Пешта 53, 55, 59, 61, 62, 82, 96, 97, 119, 127, 129, 130, 131, 132, 145, 146, 164, 165, 203, 204, 219, 227, 228, 251, 279, 280, 281, 282, 283, 288, 291, 292, 298, 299, 308, 310, 311, 321, 326, 327. В. и Будимпешта.

Пештанска жупанија 95.

Плзен 276.

Подгорица 7, 136, 151, 173, 243.

Пожаревац 110.

Покоја 245.

Пољана Долж, спахилук 98.

Пољска 281, 294.

Поморишје, област 157, 160, 186.

Поморишка војна граница 185.

Праг 51, 126, 222, 225, 226, 227, 239, 327.

Преспанско језеро 219.

Прешов 82.

Прилеп 92

Прислоп, манастир 153.

Прњавор 158, 159.

Путна, река, 13.

Р

Равник (Rafnic) 231, 233, 234.

Радна 230.

Радојево 90, 174.

Раковац, манастир 243.

Ратезаци 10, 12, 13, 15.

Рацварош (Rácsváros) в. Српска Варош.

Раценштат (Ratzenstadt) в. Српска Варош.

Рашка 93.

Рељево 102, 111, 112.

Решинар 137, 139, 140.

Решинарски протопрезвитерат 137.

Решица (Reșița) 234, 237, 238, 239.

Ријека 52.

Рим 131, 135, 140, 298.

Римник 187, 245.

Римник (Rimnicu Vilcea), епархија 9, 13, 137.

Римник (Rimnicu Vilcea), река 10, 12, 15.

Рисан 173, 204.

Ростово 238.

Рошија Монтана 138.

Рудна 24, 25, 82, 95—112, 213.

Рудна, пустара 95.

Рума 181, 326.

Румунија 8, 9, 17, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 29, 31, 32, 34, 35, 36, 38, 40, 41, 42, 70, 95, 99, 100, 112, 153, 156, 159, 174, 176, 197, 211, 214, 215, 216, 217, 218, 239, 294, 299, 332.

Румунска Земља 13, 17, 18, 151—156. В. и Румунија.

Румунска митрополија 221.

Румунска патријаршија 9.

Русија 55, 61, 62, 65, 77, 83, 84, 153, 185, 211, 221, 238, 281, 294, 315, 318.

С

Сабатка (Szabadka) в. Суботица.

Сава, река 93, 299.

Сад, манастир 135.

Санктпетербург в. Петроград.

Сарајево 20, 100, 101, 102, 109, 111, 112, 291.

Света Гора 152, 154, 156.

Свети Ђурађ (Sîngeorge), манастир 68, 70, 138, 146, 212, 251.

Сврљиг 231.

Сегедин (Szeged) 73, 146, 181, 327.

Селиште 135.

Семартон (Sînmartinu) 19, 24, 25, 30, 31, 34, 90, 174, 176, 180.

Семиклуш, Сентмиклош (Sânnicolau) 22, 96, 117, 143, 174, 296, 326.

Сенђурђ, манастир в. Свети Ђурађ.

Сента 326.

Сентандреја (Szentendre) 119, 243.

Сентандрејски срез 102, 128.

Сењ 201, 202, 203, 204, 209.

Сечуј 135, 139, 140.

Сечујска епархија 136.

Сибињ (Sibiu) 136, 137, 293.

Сибињски протопрезвитерат 137.

Сирет, река 12, 13, 15.

Скопље 32.

Славонија 100, 113, 120, 126.

Славонски Брод 100.

Сланкамен 120.

Слатина Тимиш 230.

Словачка 43, 44, 48, 49, 146.
 Словенија 294.
 Солун 219.
 Сомбор 41, 52, 54, 60, 100, 181, 327, 329.
 Софија 280.
 Сплит 288.
 Србија 17, 21, 35, 54, 61, 62, 70, 74, 75, 77, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 93, 97, 98, 99, 100, 101, 106, 108, 113, 118, 120, 152, 154, 166, 224, 225, 226, 231, 232, 233, 240, 241, 242, 315.
 Срем 7, 10, 14, 16, 17, 18, 120, 177, 180, 182, 183.
 Сремска жупанија 96.
 Сремски Карловци 7, 28, 34, 37, 41, 43, 44, 48, 49, 73, 104, 109, 114, 115, 118, 121, 122, 123, 124, 129, 136, 138, 170, 171, 179, 202, 203, 212, 213, 214, 221, 223, 255, 273, 296, 316, 325, 328. В. и Карловци.
 Српска Варош 186.
 Српска Црња 329.
 Српски Арадац 177.
 Српски Велики Семиклуш, Српски Велики Сент Миклош в. Семиклуш.
 Српски Падеј в. Падеј.
 Српски Свети Петар (Sânpetru Sârbesc) в. Велики Семпетар.
 Српски Семартон, Српски Сенмартон (Sînmartinu Sîrbesc) в. Семартон.
 Српски Чанад, спахилук 296.
 Стара Молдава (Moldova Veche) 91.
 Стари Арад 129.
 Старобечејски срез 102.
 Студеница, манастир 93.
 Суботица 52, 73, 89, 100, 165, 176, 177, 231, 276, 330.

Т

Тамадеа-Тамасести, спахилук 99.
 Тамиш, река 108.
 Тамишка жупанија 128, 129, 240.
 Танадеу Жос, спахилук 105.
 Танга 131.
 Танзанија 131, 132, 133.
 Темишвар 8, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 48, 49, 51, 52, 61, 62, 81—88, 89, 90, 91, 92, 95, 96, 108, 109, 110, 111, 118, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 163, 165, 166, 168, 170, 171, 173, 180, 181, 182, 183, 186, 199—209, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 219, 220, 221, 226, 227, 229, 231, 234, 238, 239, 240, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 262, 263, 271, 273, 276, 277, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 293, 294, 298, 299, 308, 310, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319.

Темишварска епархија 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 114, 117—121, 124, 148, 199, 212, 214, 215, 217, 218, 255.
 Темишварска епископија 37, 41.
 Темишварска жупанија 96, 129.
 Темишварски протопрезвитерат 28.
 Темишварско-вршачка епархија 208, 209.
 Терезиенштат (Theresienstadt) в. Суботица.
 Тимочка епархија 216.
 Тирол 229, 313.
 Тисмана, манастир 152, 153, 154, 156.
 Титоград в. Подгорица.
 Толвадија (Livezile) 213, 216.
 Торонталска вармеђа 143, 145.
 Торонталска жупанија 96, 108, 128, 129, 328.
 Трансилванија 153, 243. В. и Ердељ.
 Тренчин 276.
 Трст 55, 61, 62, 131, 204, 296.
 Турн Северин 152.
 Турска 87, 120.
 Турски Бечеј в. Нови Бечеј.

Ђ

Ђелије, манастир 7.
 Ђуковац 186.

У

Угарска 8, 16, 40, 81, 83, 87, 98, 102, 104, 105, 108, 111, 127, 128, 153, 186, 224, 252, 254, 266, 275, 279, 281, 292, 294, 295, 325, 326, 330. В. и Мађарска.
 Угро-Влашка 9, 113.
 Угро-влашка митрополија 9, 10.
 Уљама 230, 239.

Ф

Фабрика, предграђе Темишвара 81, 144, 254, 255, 271.
 Фачеш 114.
 Фибиш 174.
 Фенлак (Felnac) 160, 213.
 Фењ (Foeni) 213.
 Франкфурт 275.
 Француска 69, 281, 294.
 Фрушка гора 123, 124.

Х

Хабзбуршка монархија в. Аустрија.
 Хабзбуршко царство в. Аустрија.
 Хајдучица, спахилук 128.
 Хале 64, 65, 67.
 Халмађ (Halmagiu) 243, 244.
 Херешти, спахилук 99.
 Херцеговина 85, 113, 123, 124.
 Хиландар, манастир 152.
 Хоенсилцен (Hohensülzen) 330.

Хондол 138.
Хрватска 113, 126, 146, 209, 231, 232, 241,
242, 294.
Хуњедоара, жупанија 9.

Ц

Цариград 82, 84, 152.
Целовец 292.
Цивитас Расцианорум (Civitas Rascianorum)
в. Српска Варош.
Црна Гора 224.

Ч

Чаково (Ciacova) 22, 100, 114, 180, 313, 317,
318.
Чанад (Cenad) 114, 330.

Чанадски протопопијат 328.
Чачак 110.
Чешка 146, 294.
Чиксереда 235.
Чурут 326.

Ш

Шабачка епархија 34.
Шаркад, предграђе Арада 89
Шатиста, област у Грчкој 219, 220.
Шемниц 126.
Шибеник 202.
Ширија (Şiria) 129, 153, 245.
Шопрон 65.
Штокхолм 274.
Шурјан 213.

РЕГИСТАР ИМЕНА ЛИЧНОСТИ*

А

Абдурахман, паша од Будима 282.
 Авакумовић, Павле, архимандрит 138, 186.
 Авакумовић, Стефан, епископ 67, 68, 139, 140, 141, 144, 145.
 Аврамовић, Димитрије, писац 329.
 Адамовић, Герасим, епископ 119, 137, 138.
 Адамовић, Јова 328.
 Адамовић, Лазар, свештеник у Араду 192.
 Ажбот (Asbóth), мађарски књижевник 101.
 Ајваз, Љубомир, наставник у Темишвару 21.
 Ајх, Јанош, сликар 181.
 Аксентијевић, Јаков, зидар новосадски 330, 332, 333.
 Албрехт, надвојвода 102.
 Алевин, Рикард (Alewyn), театролог 274.
 Александар Велики, цар 44.
 Александар Карађорђевић, кнез 74, 75, 76, 82, 83, 84, 85, 86, 97, 325.
 Александар Обреновић, краљ 101, 216.
 Александровић, Љубомир, сликар 176, 177.
 Алексијевић, Властоје, публициста 44.
 Алексић, породица 173—183.
 Алексић, Алекса, учитељ у Мехали 177.
 Алексић, Душан, сликар 90, 173, 177, 178, 179, 182, 183.
 Алексић, Иван, сликар 173, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183.
 Алексић, Јован, сликар 173, 174, 176, 177, 179, 182, 183.
 Алексић, Корнелије, син Николин 174.
 Алексић, Марија рођ. Станкић 173.
 Алексић, Миша, сликар 177.
 Алексић, Никола, сликар 89, 90, 91, 93, 94, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 182, 183, 189, 330.
 Алексић, Стеван, сликар 173, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 326.
 Алепски, Павле, путописац 152.
 Амброзић, Катарина, историчар уметности 327.

Анастасијевић, Миша, политичар 86.
 Ангел, Атанасије, епископ 135.
 Андреис, Јосип, музиколог 60.
 Андрић, Александар, књижевник 73—79, 163, 165.
 Анђелић, Герман, архимандрит 100, 115.
 Анђелић, Стеван, дародавац 104.
 Анепсија, девојка из рода кнеза Лазара Хребљановића 18.
 Антоновић, Андрија, учитељ у Араду 160.
 Антоновић, Василије, трговац 191.
 Антоновић, Исаија, епископ 121, 243.
 Антоновић, Манојло-Емануил, позлатар и сликар 90.
 Ануики, Силвију (Anuichi), историчар 243.
 Апел, Јован, генерал 100.
 Арадски, Петар, земљомер у Сомбору 327.
 Арон, Петар Паул, унијатски епископ 243, 244.
 Арсеније, свештеник у Чакову 118.
 Арсеније III Чарнојевић, патријарх 70, 106, 157.
 Арсеније IV Јовановић Шакабента, патријарх 115, 120, 121, 123, 124, 243.
 Арсић, породица 265—272.
 Арсић, Еустахија рођ. Цинцић, књижевница 64, 265, 266, 267, 268, 271.
 Арсић, Марија, кћи Савина 187, 266, 270, 271.
 Арсић, Мојсеј, правник 265, 266.
 Арсић, Петар, сенатор у Араду 185, 265.
 Арсић, Сава, сенатор у Араду 185, 186, 187, 265, 266, 267, 268, 269, 271.
 Арсић, Терезија, супруга Савина 187, 266, 271.
 Атанацковић, Платон, епископ 76.
 Аугуст, аустријски кнез 281.
 Ацел, Јанош, комесар и племић 192.

Б

Бајић, Василије, лекар 145.

* Изворни, латинични облик имена додаван је у загради у случајевима кад је транслитерација захтевала веће интервенције. Курзивне цифре означавају странице на којима је чланак односног аутора.

- Бајић, Милош од Варадија, барон 102, 103, 111, 112.
- Бајић, Петрија од Варадија 98.
- Балог, Иштван (Balog István), писац 329.
- Барабаш, Никола, сликар 305.
- Барјаши, Арпад, краљевски школски надзорник 160.
- Барловац, Ђорђе, конзул 108.
- Барон, комесар 138.
- Бароше (Baroche), глумица 285.
- Барсан, Коман, прота из Решинара 137, 139, 140.
- Бартелеми, Жан Жак (Barthélemy), писац 329.
- Басараб, породица 18.
- Басараб, Милица рођ. Ђорђевић 17, 18.
- Басараб, Њагоје, влашки владар 7, 10, 17, 18.
- Батушић, Никола, театролог 291, 292.
- Баћањи (Batthyány), породица 275, 284, 297.
- Баћањи, гроф 274, 282.
- Баћањи, Марија, грофица 282.
- Бауер, Ј., литограф 328.
- Бах, Александар (Bach), министар 76, 284.
- Башић, Миливоје, историчар књижевности 7.
- Бежан, Силвиу, директор школе у Темишвару 20.
- Бежу, Прот (Prot I. N. Beju), историчар 136.
- Бела, Вали (Béla), историчар 192, 193.
- Белчић, Јован, посинак Јована Николића од Рудне 96.
- Белански, Ђорђе, професор 327.
- Беренфелс, Вајс фон, музичар 204.
- Беркеси, Иштван (Berkeszi István), историчар уметности 179.
- Берлендесен, генерал-мајор 138.
- Бетовен, Лудвиг ван (Beethoven), композитор 54, 55, 57, 58, 61, 62.
- Бечи, Гедсон, директор варошке болнице 257.
- Бешењеи, Иштван (Bessenyei István), књижевник 276.
- Бешина, Петар из Уљме 239.
- Бибић, Павле, парох 328, 332, 333.
- Бибич, Никола, парох 331.
- Бига, Петар, пуковник 87.
- Бики, Милева-Милица рођ. Стефановић 261.
- Бики, Франц 261.
- Бикицки, Милана, библиотекар 203.
- Биндер, Павле (Binder), историчар 153.
- Биндер Бугарски, Александра 19, 20.
- Бирта, Иван (Birta), етнолог 230.
- Бирта, Тодор, трговац 233, 234, 240.
- Бифон, Жорж Луј Леклерк (Buffon), природњак 63, 67, 68.
- Бјелица, Михајло, журналиста 84.
- Блазнавац, Миливоје, намесник Милана Обреновића 99, 111.
- Бланшар, Жан Пјер (Blanchard), сликар 302.
- Бобулеску, Јосиф (Iosif Bobulescu), епископ 151.
- Богдан III Слепи, владар Молдавије 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17.
- Богдан, Живко, адвокат 105, 106.
- Богдан, Марко, трговац 105, 106.
- Богдановић, Лазар, историчар уметности 179.
- Богдановић, Лазар, сенатор у Араду 185.
- Богдановић, Лукијан, епископ 108.
- Богосављевић, Јован, професор 22.
- Бодe, Јохан Елерт (Bode), природњак 67.
- Божић, Петар, судија у Араду 185, 187.
- Бојић, Лазар, књижевник 129.
- Болић, Прокопије, архимандрит 64.
- Бона, Габор (Bona Gábor), писац 127.
- Бондин, Јован, позлатар 90.
- Борн (Born), инспектор позоришне расвете 286.
- Боројевић, Милан, сликар и графичар 326.
- Ботић, Милорад, правник 221.
- Бошковић, Јован, члан Друштва за СНП 100.
- Бошковић, Љубица, библиотекар 51.
- Брајер, Т. (Breier) 253, 256.
- Бранкован, Јулка рођ. Шифман 329.
- Бранковић, Ангелина, светица и деспотица 7, 8, 14, 17.
- Бранковић, Георгије, патријарх 104, 106, 108, 111, 112, 163, 170, 212, 255.
- Бранковић, Василије из Арада 189.
- Бранковић, Вук, деспот 7.
- Бранковић, Ђорђе, гроф 13, 14, 16.
- Бранковић, Ђорђе в. Бранковић, Максим.
- Бранковић, Ђурађ, деспот 14, 17.
- Бранковић, Јован, деспот 7, 8, 14.
- Бранковић, Лукијан Т., писац 39.
- Бранковић, Максим, митрополит 7—18.
- Бранковић, Стефан, деспот 14.
- Брановачки, Стеван, градоначелник новосадски 97, 323, 324.
- Брдаревић, Благоје из Ваљева 33.
- Брлић, Игњат из Славонског Брода 100.
- Брунер (Brunner), позоришни техничар 286.
- Брунsvик (Brunszzvik), породица 297.
- Бугарски, Александра, професор 22.
- Бугарски, Арсеније 7—18.
- Бугарски, Ђорђе, педагог 326.
- Бугарски, Јоца, хоровађа 254.
- Бугарски, Миливој 19—25.
- Бугарски, Мирјана, професор 19, 20, 21, 22, 23.
- Бугарски, Паја, земљорадник у Семартону 19.
- Бугарски, Стеван, инжењер и историчар 8, 14, 19, 20, 27—42, 89, 90, 92, 128, 187, 212, 251, 252, 258.
- Бугарски, Тинка рођ. Ђурић 19.
- Бујас, Милица, редактор 43—49, 329.

Буковац, Влахо, сликар 328.
Букуровић, Глигорије, свештеник 160.

В

Вајдман (Weidmann), редитељ 285, 289.
Вајдман (Weidmann), глумица 286, 289.
Вајс, Бернат (Weisz), лекар 254.
Вака, Никола, комунални учитељ 235.
Ванончек (Wanonssek), диригент 285.
Василијевић, Василије, куријални судија 106.
Васић, Александар, музиколог 51—62.
Васић, Јован, стражмештер 186.
Васић, Павле, историчар уметности 173.
Васић, Павле, лекар 145, 146.
Васић, Петар, градоначелник арадски 185.
Ваташијану, В. (Vătăşianu), румунски историчар 153.
Вебер (Weber), писац 77.
Векерле, Шандор (Wekerle Sándor), мађарски премијер 223.
Венкхајм (Wenckheim), породица 284.
Вергилије (Vergilius), песник 128.
Верде, кнез 97.
Вереш, Владислав, иконописец 91.
Верзар (Verzár), учитељ у Бечкерек 281.
Верн, Жил (Verne), књижевник 52.
Видак, породица 96.
Видаковић, Милован, књижевник 129.
Виловић, Винко, професор 22.
Витковић, Димитрије, историчар цркве 200, 201.
Витковићи, граничарски капетани 96.
Виха, Лудвиг 109.
Виха, Мишелина, унука Федора Николића од Рудне 109.
Владисављевић, Јоаникије, епископ 113.
Владислав I, краљ 152, 154.
Владислав II, краљ 9, 10, 16.
Влаховић, Ђока, прота 105.
Влаховић, Стојанка, наставница у Темишвару 21.
Влашић, Андреја из Карашева 234.
Влашић, Андреја, учитељ и сеоски кнез 234, 235.
Влашић, Арпад, помоћни бележник 234.
Влашић, Еуген (Јено), месар у Темишвару 234.
Влашић, Каролина Лујза из Карашева 234.
Влашић, Марија рођ. Шмидл 234.
Влашић, Матија, директор школе 233, 234, 235, 236, 240.
Влашич, Ђула (Wlassics Gyula), министар просвете 131.
Возаревић, Глигорије, књијар 314.
Волта, Алесандро (Volta), физичар 63.
Волтер, Франсоа Мари Аруе (Voltaire), филозоф 63.
Вујић, прота из Београда 45.

Вујић, Јоаким, књижевник 64, 281, 283.
Вујић, Коста — Прота, студент медицине 45, 49.
Вујићи, граничарски капетани 96.
Вукадиновић, Јоан, песник 148.
Вукелић, надзорник у Сарајеву 102.
Вуковић, Сава, епископ 7, 113—124, 136, 212, 243.
Вукчевић, Мило, професор 20.
Вулини, граничарски капетани 96.
Вурцбах, Константин (Wurzbach), историчар 82, 83, 84, 85, 127.
Вучић Перишић, Тома, војвода и политичар 74, 75, 81, 83, 85, 86.

Г

Гавела, Бранко, редитељ и позоришни теоретичар 297.
Гавриловић, Андра, историчар 329, 332, 333.
Гавриловић, Биса 89, 91, 92.
Гавриловић, Владимир, сликар 181.
Гавриловић, Максим, епископ 123.
Гавриловић, Никола, историчар 63—71, 202.
Гавриловић, Никола, професор 22.
Гавриловић, Славко, академик 109, 128.
Гавруца, Петар из Поколе 245.
Гај, Људевит, књижевник и политичар 166.
Гајин, Владимир, учитељ у Араду 161.
Галвани, Луиђи (Galvani), физичар 63.
Гаршанин, Илија, државник 84, 86.
Георгијевић од Ападије, породица 145.
Георгијевић, Јован, митрополит 136.
Георгијевић, Панта, отац Димитрија Тирола 313.
Георгијевић, Љубиша, позоришни редитељ 297.
Гепхарди, Лудвиг Албрехт (Gebhardi), писац 44.
Геролд, Карл (Gerold), штампар 126, 127.
Гете, Јохан Волфганг (Goethe), књижевник 52, 275, 281, 290, 292, 293, 295, 298.
Геџија, Јован (Ioan Gheţia) 148.
Гигић, Славко, сликар 181.
Глук, Кристоф Вилибалд (Gluck), композитор 54.
Гогл, Јован Н., писац 73.
Гођевац, Живка из Ваљева 33.
Голец, И., музиколог 202, 204.
Голуб, Емануел, професор 22.
Гранофски, породица 234.
Граховац, Спасоје, професор 73—79, 317.
Грешалковић, породица 297.
Грешалковић, гроф 274.
Грегор, Јозеф 274.
Гросингер, Тадија 109.
Григоровић, Виктор Иванович, слависта 153.
Грубер, Гернот, музиколог 204.
Груић, Георг, прикупљач прилога 191.

Груић, Петар, прикупљач прилога 191.
 Груић, Симеон, прикупљач прилога 191.
 Грујић, Јеврем, министар 86.
 Грујић, Никанор, епископ 100.
 Грујић, Радослав М., историчар 7, 114, 118, 121, 122, 153.
 Грчић, Никодим, калуђер 151—156.
 Гуљаш, Пал (Gulyás Pál), историчар 127, 130.
 Гуљелми, Луиђи (Guglielmi), композитор 277, 278, 279, 280, 282, 294, 295, 310, 311.
 Гуно, Шарл (Gounod), композитор 54.
 Гутенбрун (Gutenberg), сликар 301.

Д

Давидовић, Димитрије, књижевник и публициста 125.
 Давидовић, Љубомир, политичар 225.
 Давичо, Хајим С., књижевник 59.
 Дадањи, Јанко од Ђулвеза и Дињаша, племић 130.
 Дадањи, Маргита рођ. Дамаскин 130, 132.
 Даламбер, Жан (D'Alembert, Jean le Rond), математичар 63.
 Дален, поглавар 100.
 Дамаскин, породица 125—133.
 Дамаскин, Александар — Алекса, асесор 128, 148.
 Дамаскин, Ана, кћи Стефанова 128, 129.
 Дамаскин, Анђелија, кћи Симеонова 129.
 Дамаскин, Антонија, кћи Антонијева 130.
 Дамаскин, Антоније, начелник среза и асесор 128, 129, 130, 132, 133.
 Дамаскин, Арсен, поседник и писац 130, 131, 132, 133.
 Дамаскин, Ђорђе, потпуковник 129, 130.
 Дамаскин, Ема рођ. Вашерхељи 130.
 Дамаскин, Етелка рођ. Фелдвари 129, 130, 132.
 Дамаскин, Јелена рођ. Текелија 128.
 Дамаскин, Јелена, унука Ђорђева 130.
 Дамаскин, Јован, велики жупан и посланик 97, 129, 130, 133.
 Дамаскин, Катарина рођ. Теодоровић 130.
 Дамаскин, Маргита, кћи Стефанова 130.
 Дамаскин, Марија рођ. Зако 128, 130.
 Дамаскин, Пулхерија рођ. Паликучевни 129.
 Дамаскин, Сава, поседник и судија, 125, 126, 127, 128, 130, 132, 133.
 Дамаскин, Симеон, син Стефанов 128, 129, 130.
 Дамаскин, Стефан, унук Ђорђев 130, 132.
 Дамаскин, Стефан, правник 129.
 Дамаскин, Стефан, син Ђорђев 130.
 Дамаскин-Љубимировић, Стефан од Немета, родоначелник породице и судија 127, 128, 130, 132, 133.
 Дамјановић, Раја, политичар 85.

Данил, Константин, сликар 89, 90, 91, 93, 94.
 Даничић, Ђура, филолог и књижевник 44, 45, 48, 49, 314.
 Дворачек, адвокат у Бечу 97.
 Деак, Ференц (Deák Ferenc), политичар 97.
 Девић, Георгије, дрворезбар 89, 91.
 Дежан, саветник Темишварске администрације 121, 122, 124.
 Деметер, Димитрије, књижевник 297.
 Деретић, Јован, историчар књижевности 75.
 Дерешће, Васа, позлатар 90.
 Диб, Петар, свештеник 138.
 Димитријевић, Василије, епископ 114, 115, 117, 119, 123, 136.
 Димитријевић, Владимир, парох 108.
 Димитријевић, Ђорђе, инжењер 21.
 Димитријевић, Миша, политичар 47, 325.
 Димитријевић, Никанор, епископ 113.
 Димитријевић, Николај, епископ 113—124.
 Димитријевић, Светозар, адвокат 108.
 Димитријевић-Рафаиловић, породица 173.
 Димић, Георгије, преводилац 44.
 Дитрих, М. (Dietrich), театролог 274.
 Дјамо Дијаконица, Лучија, (Lucia Djamo Diakonitá), фолклориста 153.
 Добра, Миља, учитељ из Крашова 235.
 Добра, Миља млађи, вероисповедни учитељ из Крашова 235.
 Добра, Петар, вероисповедни учитељ у Неузини 235.
 Добрашиновић, Голуб, историчар књижевности 253.
 Добровић, Иванка рођ. Хаџи, правница 222.
 Добровић, Никола, архитекта 222.
 Добровић, Олга рођ. Хаџи 222.
 Добровић, Петар, сликар 222.
 Долга, Димитрије, епархијски школски референт 160.
 Доломје, Деодат Гратет де (Dolomieu), природњак 67.
 Домански, Јелка рођ. Стефановић 261.
 Домански, Рајмунд 261.
 Домањанц, Петар, учитељ музике 235.
 Донер (Donner), гардеробер у позоришту 286.
 Донер (Donner), облачиља у позоришту 286.
 Доницети, Гаetano (Donizetti), композитор 54.
 Дошен, Исак, архимандрит 108, 213.
 Драгомир, Силвију, историчар 135, 136.
 Драгоц, Василије (Drăguț), етнограф 152.
 Драјшок, Александар (Dreyschock), пијаниста и професор 51, 55, 56, 61, 62.
 Дубравински, Инокентије, професор и богослов 66, 68.
 Дудл, професор музике из Решице 239.
 Душин, Антон В., историчар 110.
 Дука, Геза од Кадара, барон 106, 109.

Дука, Јованка рођ. Николић од Рудне 106, 109.

Дунђерски, Геден, велепоседник 105.

Дунђерски, Лазар, велепоседник 104, 105, 111, 112.

Ђ

Ђаја, Иван, биолог и физиолог 20.

Ђаковић, Богдан, музиколог 204.

Ђермек, Јоан, прикупљач прилога 191.

Ђика, Јован 129, 256.

Ђика, Катарина рођ. Дамаскин 128, 129.

Ђорђевић, Владимир, музиколог 199, 201.

Ђорђевић, Лазар, таст Њагоја Басараба 17.

Ђураса (Giurasa), породица 237.

Ђураса, Алојз из Карашева 237.

Ђураса, Ана рођ. Ђуркица 237.

Ђураса, Зора, студенткиња 238.

Ђураса, Иван из Карашева 237.

Ђураса, Јерош, учитељ 237.

Ђураса, Марија из Карашева 237.

Ђураса, Марјан, вероисповедни учитељ 235, 237.

Ђураса, Мартин из Решице 238, 239.

Ђураса, Олга рођ. Шпицер, чиновница 238.

Ђураса, Степан из Карашева 237, 238.

Ђураса, Франциск — Фери, адвокат 237, 238, 239, 240.

Ђурић, Ђорђе, историчар 81—88.

Ђурић, Олга, професор 20.

Ђурић-Клајн, Стана, музиколог 52, 60, 61, 204.

Ђуричић, породица 181.

Ђуричко од Молоша, породица 145.

Ђуркица, Микола, државни учитељ 235.

Ђурковић, Ђорђе, посланик 108.

Ђурковић, Евгеније, учитељ певања 204.

Ђурковић, Никола, композитор 204, 209.

Ђурковић, Павел, сликар 90.

Е

Еберсберг, Ј. С., писац 77.

Евимије, трновски патријарх 152.

Еделспахер, вицеишпан 265.

Елвиц (Elwitz), глумица 285, 289.

Енгел, Јохан Кристијан (Engel), историчар 16, 17.

Енгелхард, барон 117

Енгерт, Јохан (Engerth), сценограф 279, 281.

Ердеди (Erdődy), гроф 274.

Ердеди, Марија Терезија 275.

Ердујхељи, Мелхиор, историчар 110.

Еремић, Паја, племић 105.

Естерхази (Esterházy), породица 274, 284, 297, 303.

Естерхази, Никола, гроф 275, 279, 281, 299, 301, 302.

Естерхази, Павле, гроф 282.

Еустатијевић, Димитрије, секретар владике Софронија Кириловића 137, 138, 139, 140.

Ж

Живановић, Димитрије, добротвор 39.

Живановић, Љиљана, историчар уметности 177, 324.

Живановић, Синесије, епископ 243—249.

Живи, А. (Jivi) 136.

Живковић, Василије, парох 73, 75.

Живковић, Јоца, барон 45.

Живковић, Корнелије, архимандрит 160.

Живковић, Мирко, слависта 77, 110.

Живковић, Теодор, владика 45.

Живковић, Теодор, прикупљач прилога 191.

Живојновић, Јован, публициста 230, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 240.

Жили (Jilly), управник гимназије 102.

З

Зајц, Иван, композитор 293.

Зауерман, Јохан (Saueremann), редитељ 291.

Захаријевић, Василије, свештеник 43.

Захаријевић, Димитрије, правник 43, 44, 46, 47.

Захаријевић, Илија, професор 43, 44, 48.

Захаријевић, Лазар, судија 43—49.

Зеремски, Иларион, епископ 32, 41, 122, 214.

Зичи, гроф 98.

Зорићи, граничарски капетани 96.

Зубковић, Арсен, судија 108.

И

Иванић, Душан, филолог 52.

Иванић, Иван, историчар 230.

Ивановић, Иван, посланик 108.

Ивановић, Јефтимије, писац 329.

Ивановић, Петар из Ваљева 33.

Ивановић, Теофил из Ваљева 33.

Иванчевић, Стеван Дабић, педагог 326.

Ивачковић, Прокопије, патријарх 45, 46, 245.

Ивковић, породица 257.

Игњатовић, Јаков, књижевник 83.

Илић, Арсеније, школски управник 160.

Илић, Војислав, песник 165.

Илић, Сава, етномузиколог 254.

Искрић, Лидија, професор 22.

Ифка, Фриди, вероисповедни учитељ 235.

Ј

Јакабфалви, Золтан 261.

Јакабфалви, Марта-Олга рођ. Стефановић 261.

Јаковљевић, Стеван, професор 20.

Јакшић, породица 173.

Јакшић, Арсеније, сликар 173.
 Јакшић, Димитрије, сликар 173.
 Јакшић, Димитар, задужбинар 186.
 Јакшић, Бура, књижевник 170.
 Јакшић, Јосиф, сликар 173.
 Јакшић, Милутин, историчар 115, 116, 117.
 Јанић, Екатарина рођ. Пап 89.
 Јанић, Лазар, вајар 89, 90, 93, 94.
 Јанић, Михаило, вајар 89, 90, 91, 92, 93, 94, 189.
 Јанићи, вајари 89—94.
 Јанковић, сликар из Модоша 181.
 Јанковић, Алекса, државник 81—88.
 Јанковић, Гаврил — Гавра, добротвор 185—198.
 Јанковић, Георгије, сенатор арадски 185, 187, 188, 193, 195, 197, 198.
 Јанковић, Ђорђе, аустроугарски капетан 48.
 Јанковић, Емануил, књижевник 293.
 Јанковић, Јанићије, хајдук 39.
 Јанковић, Јелена из Арада 187, 188.
 Јанковић, Јулијана, мајка Гаврилова 187, 188, 197.
 Јанковић, Манојло, кандидат медицинских наука 64.
 Јанковић, Марта, сестра Гаврилова 187, 188.
 Јанковић, Меланија рођ. Захаријевић 44, 48.
 Јанковић, Мита, абација темишварски 81.
 Јанковић Миријевски, Теодор, надзорник школа 41, 65, 95, 157.
 Јацимирски, Александар Иванович, слависта 152, 153, 156.
 Јеврић, Бура, парох сегедински 160.
 Јегер, сликар и професор 321, 324.
 Јелисавета, царица 101.
 Јенко, Даворин, композитор 55, 97.
 Јеремић, Ристо, историчар медицине 143.
 Јоаким, намесник јеромонах у Партошу 118.
 Јоан Стефан в. Стефан Велики.
 Јоанов, Сава из Арада 265.
 Јоановић, Георгије, професор 252.
 Јоановићи, поседници 96.
 Јован Срацимир, цар 154.
 Јованов, Јасна, историчар уметности 182.
 Јовановић, породица 222.
 Јовановић, генерал 101.
 Јовановић Видак, Викентије, епископ 114, 115, 116, 117, 123, 124, 138, 157, 187, 243.
 Јовановић, Ђорђе, хороуправитељ у Темишвару 201.
 Јовановић, Јован — Змај, књижевник 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 98, 170, 273, 283, 294.
 Јовановић, Кирил, калфа 201.
 Јовановић, Корнел, публициста 100.
 Јовановић, Милан, професор 20.
 Јовановић, Миодраг, историчар уметности 89—94, 176, 177, 182, 299, 327, 330.
 Јовановић, Михаило — Микл, царско-краљевски капетан 44.

Јовановић, Павле, краљевски саветник и добротвор 108, 188, 193.
 Јовановић, Паја, сликар 326.
 Јовановић, Петар, прикупач прилога 191.
 Јовановић, Петар, преводилац 44.
 Јовановић, Слободан, историчар и политичар 81, 83, 85, 86.
 Јовановић, Стеван, посланик 108.
 Јовановић Батут, Милан, лекар 100.
 Јовичић, Иванка, библиотекар 60.
 Јон Богдан в. Богдан III Слепи.
 Јосиф, митрополит 31.
 Јосиф II, цар 68, 275, 293.
 Јосифовић, Јоан, јереј 119.
 Југовић, Драгомир, хајдук 39.

К

Кајзер, конзисторијални фишкар 46.
 Калај, Бењамин (Kállay), министар 97, 98, 100, 101, 103, 109.
 Калевит, митрополит софијски 7, 8.
 Калиновић, Константин, градоначелник Арада 185.
 Калоеру, Јоан, отац војводе Радула 17.
 Калчић, Јосиф, професор 22.
 Камбуrow, Иван 280.
 Кампелен, Бела, историчар 127.
 Каменички (Kamenitzky), глумица 285, 289.
 Каниц, Фридрих (Kantz), путописац 296.
 Капдеморт, Марко, културни и позоришни стваралац 297.
 Капдеморт, Стеван, културни и позоришни стваралац 297.
 Капуши, сликар из Крстура 181.
 Каравелов, Љубен, публициста 77.
 Карађорђевић, Јелена, кнегиња 97.
 Карађорђевић, Персида, кнегиња 97.
 Карађорђевићи, династија 315.
 Карацић, Вук Стефановић 48, 75, 78, 79, 85, 87, 88, 129, 169, 252, 253, 314, 317.
 Карло VI, цар 115.
 Карољи (Károlyi), породица 274, 284, 294, 306.
 Карољи, Михаљ (Károlyi Mihály), гроф 224, 226, 227.
 Касини, Ђовани Доменико (Cassini), астроном 63.
 Катана, Калман, препаратер 131.
 Катарина II, царица 68.
 Кауниц, Венцел (Kaunitz), канцелар 128.
 Кашанин, Милан, књижевник 175, 182.
 Кашиковић, Никола, публициста 101.
 Кеглевић (Keglevich), породица 284, 297.
 Кемпен, барон 76.
 Кенгелац, Павле, архимандрит и историчар 63—71, 146.
 Кенигсег, фелдмаршал 122.
 Керењи, Ференц (Kerényi) 273.

Кик, Антон, протоколист 278.
 Киндерман, Хайнц (Kindermann), театролог 273, 274, 275, 280, 298.
 Кине, Виктор (Kühne) публициста 77.
 Кириловић, Димитрије, историчар културе 188, 325.
 Кириловић, Софроније, епископ 135—141.
 Кићовић, Мираш, историчар књижевности 87.
 Киш, Марија рођ. Дамаскин 130.
 Киш, Никола Итебејски 130.
 Клајић, Јован, прикупаљач прилога 189, 191.
 Клари, гроф 157.
 Клеут, Марија, професор 329.
 Климент, епископ 137.
 Клицин, Мита, педагог и публициста 225.
 Кнежевић, Јован Јанко, професор 326.
 Книћанин, Стеван, војсковођа 83, 84, 85.
 Кнор (Knorr), глумац 285.
 Ковач, Мелентије, унијатски епископ 243.
 Ковачевић, Јован, прота 108.
 Ковачек, Божидар, председник Матице српске 125—133, 299.
 Ковијанић, Ристо, историчар 43, 110.
 Код, Ђорђе, члан Матице српске 325.
 Коларић, Миодраг, историчар уметности 175.
 Коложовара, Катарина Катица рођ. Ђураса (Соловоара), учитељица 237, 238.
 Коложовара, Петар (Соловоара), учитељ из Домана 237, 238.
 Кондова, Тодорка, културни радник 297.
 Константинеску, Раду (Radu Constantinescu), историчар 153.
 Констанс, Мирон (Constans), логотет 15, 16.
 Корвин, Матија, краљ 7, 14.
 Косовац, Мата, историчар цркве 138, 213, 326.
 Костадиновић, В. 136.
 Костас, породица в. Хаџи.
 Костас, Јован, трговац 220.
 Костић, породица 32.
 Костић, Василије, столар 330.
 Костић, Висарион, епископ 27, 32, 215.
 Костић, Гордана, кћи Слободанова 27, 32.
 Костић, Дејан в. Костић, Висарион.
 Костић, Каролина рођ. Шифман 330.
 Костић, Кристина рођ. Пешић 27.
 Костић, Лаза, песник 52, 58, 98.
 Костић, Милан П. 326.
 Костић, Небојша, син Слободанов 27, 32.
 Костић, Немања, син Слободанов 27, 32.
 Костић, Огњанка, кћи Слободанова 27, 32.
 Костић, Паулина рођ. Чупић 27, 28.
 Костић, Светозар, богослов 32, 215.
 Костић, Слободан Т., прота 21, 27—42, 138, 139, 212, 215, 216, 217.
 Костић, Танасије, учитељ 27.
 Костић-Ђоршару Делија, кћи Слободанова 27, 32.

Коцебу, Аугуст фон (Kotzebue), књижевник 329.
 Крајбиг (Kreibig), управник позоришта 288.
 Кранчевић, Драгомир, виолиниста 52, 54.
 Красојевић, Ђорђе, политичар 223.
 Крениковић, породица 211.
 Крениковић, Јован, парох у Кетфељу 211.
 Крестић, Василије, историчар 76, 109, 110.
 Крестић, Јован, лекар 188, 189, 192.
 Крестић, Петар В., историчар 82, 83.
 Крстић, Бранислав Д., професор 23.
 Крстић, Јован, јереј у Араду 187.
 Крушевац, Тодор 110.
 Кукуљевић-Сакцински, Иван, историчар и публициста 91, 92.
 Кулон, Шарл (Coulomb), физичар 63.
 Кунтарић, Марија, музиколог 56.
 Курјаковић, Доситије, свештеник 160.
 Кухач, Фрањо, етномузиколог 204.
 Куцара, Александар 32.
 Кушевић, Светозар, жупан 100, 108.

Л

Лаваозије, Антоан (Lavoisier), хемичар 63.
 Лазар Хребельановић, кнез 18, 152.
 Лазаревић, Глиша 330.
 Лазаревић, Шарлота рођ. Шифман 330.
 Лазареску, Емил (Emil Lăzărescu), историчар 151.
 Лазић, Стана из Ваљева 33.
 Лазић, Стеван, управник Карловачке гимназије 104.
 Лајтнер, Јелисавета, управница имовине Христифора Шифмана 329.
 Лакај, астроном 63.
 Лакатош, О. 185, 186.
 Лаланд, Андре (Lalande), астроном 63.
 Лалошевић, Јоца, адвокат 224, 226, 227.
 Лаплас, Пјер Симон (Laplace), физичар 63.
 Ласкаров, Владимир, професор 20.
 Лебл, Арпад (Löbl Árpád), историчар 110.
 Лекин, Живана, професор 22.
 Леман, Мориц (Lehmann), сликар и сценограф 279, 290.
 Лендваи, Миклош (Lendvai Miklós) 127.
 Леополд I, цар 127.
 Леополд II, цар 69, 70.
 Лесковац, Младен, академик 60.
 Летић, Георгије, епископ 28, 29, 108, 214, 215.
 Летица, Евгеније, епископ 34, 213.
 Либлајтнер, Георг, столар 90.
 Линднер (Lindner), суфлер 285.
 Лине, Карл фон (Linne), ботаничар 63.
 Линца, Елена (Elena Lința), слависта 153.
 Лисински, Ватрослав, композитор 55.
 Лист, Франц (Liszt Franz), композитор 51, 54, 55, 56, 61, 62.

Лихтенберг, Георг Кристијан, писац 77.
 Лотић, Љубомир, писац 323.
 Лудвиг II, краљ 298.
 Луј XIV, краљ 274, 281, 297, 298, 299.
 Лујановић, срески начелник 100.
 Лукин, Александар, педагог 326.
 Лупа, Петар, посланик 102.
 Лупуловић, Васа 135—141.
 Лупша, Ст. (Lurşa) 8, 9.

Љ

Љубибратић, Стефан, епископ, 113, 114, 122.
 Љубимировић, породица в. Дамаскин 127.

М

Магарашевић, Георгије, професор 327.
 Мадарас, Ђула (Madarász Gyula), шеф Орнитолошког одсека Мађарског музеја 131.
 Мађаревић, Младен, лекар 108.
 Мајор, Атанасије, унијатски епископ 138, 140.
 Макарије, митрополит угро-влашки 10, 11.
 Макарије, патријарх антиохијски 152.
 Максимијан, калуђер в. Бранковић Максим.
 Максимовић, Аксентије, композитор 55.
 Максимовић, Јованка 93.
 Максимовић Књажевић, Димитрије, руски академик 315.
 Малаеско, Владул, логотет 121, 122.
 Маленица од Великог Гаја, Петар, асесор 96, 129.
 Маленица од Великог Гаја, Терезија рођ. Дамаскин 128, 129.
 Малетин, Павле, управник Библиотеке Матице српске 330, 331.
 Малетић, Јован, члан Економског одбора СНП 98.
 Мали, Наум (Maly), културни радник 297.
 Мандић, Теодор, министарски саветник 100, 255, 296.
 Манојловић, Коста П., композитор и етно-музиколог 56.
 Мануиловић, Максим, епископ 139, 140, 141.
 Мањеа, Адријана Сида 143—150.
 Марија, учитељица у Крашову 235.
 Марија Терезија, царица 136, 138, 139, 140, 157, 243, 274, 275, 281.
 Маринковић, Душан из Ваљева 33.
 Маринковић, Ђорђе учитељ у Араду 160.
 Маринковић, Павле, учитељ из Ваљева 33, 38.
 Маринковић, Петар из Арада 189.
 Маринковић, Соња, музиколог 61.
 Марић, Александар, педагог 326.
 Марић, Светислав, књижевник и филозоф 64, 327.
 Марјановић, Георгије, историчар цркве 136, 138.

Марки, Шандор 265, 266.
 Марковић, Аксентије, вајар 92.
 Марковић, Александра, историчарка 51.
 Марковић, Павле, свештеник у Темишвару 20, 21.
 Марковић, Светозар, професор и филолог 20.
 Марковић, Стеван, политичар 85.
 Марковић, Татјана, музиколог 204.
 Марковић-Јузбашић, Ђирило, прота 120.
 Мародић, Аксентије, академски живописац 100, 176.
 Мартиновић, Јоаникије, епископ 245.
 Мартиновић Рошу, Михај (Mihai Roşu Martinovici) 41.
 Марџињеан, М., аутор печата 150.
 Матазен, изасланик Бечког двора 138.
 Матић, Јован (Јанош), службеник Матице српске 323.
 Махан, К., бугарски професор 234.
 Маширевић, Самуило, патријарх 97, 100, 163, 199, 200, 208, 209, 255.
 Медаковић, Данило, публициста 163, 166.
 Медаковић, Дејан, академик 182.
 Мелентијевић, Никанор, епископ 113, 117.
 Метастазии, Пијетро (Metastasio, Pietro Antonio Domenico Bonaventura), писац 44.
 Метерних, Венцел (Metternich), аустријски канцелар 69.
 Методије, јеромонах 244.
 Мијатов-Крстић, Јелка, професор 22, 23.
 Мијовић, Павле, историчар уметности 173.
 Микић, Олга, историчар уметности 173—183.
 Миклошич, Франц, слависта 92.
 Миладиновић, Жарко, политичар 223.
 Милан Обреновић, краљ 98, 99, 101, 111.
 Миланков, Владимир 95—112.
 Миланковић, Ђорђе, прикупач прилога 191.
 Милановић-Јовић, Оливера, историчар уметности 90.
 Милекер, Срећко, историчар 293.
 Миленковић, Светозар, катихета 252.
 Милетић, Милица, ћерка Светозарева 97.
 Милетић, Светозар, политичар 43, 45, 46, 47, 48, 49, 96, 97, 100, 110, 111, 129, 223.
 Милетич, Љубомир, слависта 230, 234, 235.
 Милеуснић, Слободан, историчар уметности 7.
 Милиг, Јосиф, надзорник школа 160.
 Милин, Жива 151—156.
 Милисавец, Живан, академик 110, 295, 317, 325, 326, 327, 328, 329.
 Милић, градоначелник Сремских Карловаца 104.
 Милићевић, Милан Ђ., историчар 82, 83, 85, 87, 313, 317.
 Милован, Миленко, професор 22.

- Милојевић, Милоје, музиколог 57.
 Милорадовић, Михајло, генерал 318.
 Милосављевић, Стојан, професор 20.
 Милош, парох у Сенмиклушу 118.
 Милош Обреновић, кнез 75, 76, 82, 86, 96, 97, 98, 99, 110, 111, 280, 313.
 Милошев, Лазар, управник кредитног завода 104.
 Милошевић, Михаило, епископ 113.
 Милуновић, Марко, писац 30.
 Милутиновић, Алекса, хајдук 39.
 Милутиновић, Коста, историчар 224.
 Милутиновић, Милан, сликар 326.
 Милутиновић, Светозар, политичар 97.
 Миок, Василе, директор школе у Темишвару 20, 21.
 Мирјанић, Драгомир 157—161.
 Мирчеа, Јон-Раду (Ion-Radu Mircea), историчар 153.
 Митрић, Михајло — Миша, професор 22, 23.
 Мићић, Радован, библиотекар 163—171.
 Михаила, Георге (Gheorghe Mihailă), историчар 151, 125.
 Михаило Обреновић, кнез 75, 82, 86, 88, 97, 98, 99, 110, 111, 112.
 Михаиловић, пописивач 287.
 Михаилевич, Стефан, фервелтер спахилука 331.
 Михајловић, Димитрије, песник 44.
 Михајловић, Живојин, професор 20.
 Михајловић, Јевстасије, писац 44.
 Михајловић, Стевча, тотор краља Милана 99, 110, 111.
 Михалек, Душан, музиколог 204.
 Михалец, Јован, учитељ из Лупака 235.
 Михњеа Зли, владар 9, 10, 16, 17.
 Михњеа Свирепи в. Михњеа Зли.
 Михут, Л. 192.
 Мичин, породица 297.
 Мишић, Јован, судија 185.
 Мишић, Лазар, сенатор арадски 185.
 Мојсеску, Г. Ј. (Moisescu) 8, 9.
 Молијер, Жан Батист Поклен (Molière, Jean Baptiste Poquelin), књижевник 295.
 Молинари, барон 102.
 Молнар, поп из Сада 135.
 Момчиловић, Олгица, библиотекара 51.
 Мопертуји, Пјер Луј Моро де (Maupertuis, Pierre Louis Moreau de), математичар 63.
 Мор, Хајм, управник 104.
 Морфидис-Нисис, Александар, учитељ певања 201, 204.
 Моћениго, Алвизо, генерални провидур 114.
 Моцарт, Волфганг Амадеус (Mozart), композитор 54, 61, 295.
 Муравјов, Андреј Николајевић, историчар цркве 329.
 Мурат, цар 14.
 Мургулеску, Илије, министар наставе 23.
 Мушицки, Бранко, књижевник и политичар 52, 58, 108.
 Н
 Наги, Ана рођ. Ђураса (Naghi), учитељица 237.
 Надашди, породица 126.
 Нађ, Иван (Nagy), писац 127.
 Нађвински, Јован, педагог 326.
 Најбауер, Андреј, проповедник и писац 68.
 Најперт, генерал 121, 122.
 Нако, породица 295, 296.
 Нако, Александар, гроф 296.
 Нако, Анастасија рођ. Вучетић 283, 296, 305, 330.
 Нако, Јован од Сент Миклоша, поседник и добротвор 96, 273—311, 323, 324, 328, 330, 331, 332, 333.
 Нако, Кирил, поседник 96, 296.
 Нако, Кристофер (Христифор), поседник 96, 296.
 Наполеон 66, 315, 318.
 Натошевић, Ђорђе, лекар и професор 45.
 Небригић, Миша, студент 45.
 Недељков, Пера, професор 22.
 Недељковић, Велимир, протопрезвитер 108.
 Недељковић, Милан, политичар 223.
 Недељковић, Никанор, игуман 212, 216.
 Недић, Милан, политичар 21.
 Недић, Младен, добротвор 39.
 Ненадовић, Александар, политичар 85, 86.
 Ненадовић, Павле, митрополит 157, 243, 244, 245.
 Несторовић, Максим, епископ 119, 120.
 Несторовић, Урош, инспектор школа 266.
 Нецл (Nötzl), управник позоришта 288.
 Никитић, Гедеон, епископ 138, 140.
 Николај II, цар 221.
 Николајевић, Миливоје, сликар и историчар уметности 176.
 Николић, Аврам из Арада 189.
 Николић, Александар Рудњански 97.
 Николић, Георгије, катихета 252.
 Николић, Димитрије, свештеник у Кнезу 163.
 Николић, Доситеј, епископ 113, 120.
 Николић, Исидор, ћесарско-краљевски комесар и велики жупан 190, 191.
 Николић, Коста, свештеник 21.
 Николић, Марија рођ. Јанковић, 95.
 Николић, Марко, кнез у Кнезу 163.
 Николић, Милан, прота 31.
 Николић, Милош, свештеник 170.
 Николић, Никола — Ника, књижевник и публициста 163—171.
 Николић, Петар, олеограф 328.
 Николић, Петар, прикупач прилога 191.

Николић, Сергије, писац и позоришни критичар 175.
 Николић, Спасоје, наставник у Темишвару 21, 30.
 Николић, Стефан, архимандрит 214, 215.
 Николић од Рудне, Вилхелмина 109.
 Николић од Рудне, Емануел 95.
 Николић од Рудне, Јелисавета — Савка рођ. Обреновић 82, 96, 98, 110, 111.
 Николић од Рудне, Јован 82, 95, 96, 97, 98, 111, 128.
 Николић од Рудне, Марија рођ. Дамаскин 130.
 Николић од Рудне, Мирослав 95.
 Николић од Рудне, Михајло 97, 98, 106, 109, 111.
 Николић од Рудне, Никола 95.
 Николић од Рудне, Петар 95, 130.
 Николић од Рудне, Славон 95.
 Николић од Рудне, Федор 95—112.
 Николићи, граничарски капетани 96.
 Нифонт, патријарх цариградски 9, 15.
 Нишки, гроф 281.
 Новаковић, Дионисије, епископ 64, 135, 136, 137, 139, 140.
 Новаковић, Коста, члан Економског одбора СНП 98.
 Новаковић, Стојан, књижевник и државник 77, 78.
 Ноле, опат и теолог 63.
 Нусер, Александар М., учитељ црквеног појања 200, 204.
 Нушић, Бранислав, књижевник 297.

О

Обрадовић, Доситеј 19, 68, 70, 129, 144, 293, 313, 329.
 Обреновић, Јеврем 98, 314, 315.
 Обреновић, Јулија, кнегиња 98, 99.
 Обреновић, Милош, син Јевремов 315.
 Обреновић, Наталија, краљица 101.
 Обреновићи, династија 84, 85, 86, 315.
 Огњановић, Илија, лекар 321.
 Одобеску, Александар (Odobescu), историчар 10.
 Окановић, Ђ., пописивач 287.
 Олдриџ, Ајра (Aldridge, Ira), глумац 292.
 Олечек, професор музике из Ањине 239.
 Опреа, Николај, поп из Селишта 135.
 Ормош, Жигмонд (Ormós Zsigmond) 144, 147.
 Остојић, Драгутин, протојереј ставрофор и иконописац 91, 186, 188.
 Отенберг, Т. 192.
 Отеп, Матија (Ottepp Mathias), управник позоришта 277, 284, 288, 293.
 Отовић, Владимир, писац 58, 128.
 Офка, Вера, рођ. Стефановић 261.
 Офка, Јосиф 261.

П

Павел, Јохан (Pavel), слуга у позоришту 286.
 Павловић, Александар, писац 44.
 Павловић, Висарион, архимандрит 114, 115.
 Павловић, Мирка, театролог 204.
 Павловић, Стеван, политичар 100.
 Павловић, Теодор, адвокат и књижевник 83, 163, 190.
 Пајевић, Арса, штампар 100.
 Пакураиу, Мирчеа (Păcurariu), историчар цркве и уметности 9, 10, 135, 136, 138, 245.
 Палтринијери (Paltrinieri), оперски певач 280, 281.
 Палфи (Pálffy), породица 275, 284, 297.
 Пан, Антон, фолклориста 152, 155.
 Панаит Георгије, зограф 99.
 Панић, Божидар 185—198, 267.
 Панковић, Душан, библиотекар 77.
 Пап, Георгије из Арада 89.
 Папила, генерал-барон 96.
 Парви, Самуило, адвокат 327.
 Партеније, епископ 151.
 Партош, Ђула, градитељ 104.
 Патачић, породица 297.
 Пачић, Јован, песник 128.
 Пауновић, породица 180.
 Пеја, учитељ из Клокотића 235.
 Пејовић, Роксанда, музиколог 56, 60, 61, 204.
 Перголези, Ђовани Батиста (Pergolesi), композитор 54.
 Перицац, Ј., етнограф 213.
 Перицац, С., етнограф 213.
 Перичић, Властимир, музиколог 56.
 Перић, Ђ. 203.
 Петран, Михаил, прикупљач прилога 191.
 Петрашку-Стефановић, Александар 258, 261.
 Петрашку-Стефановић, Еуђен 258, 261.
 Петрашку-Стефановић, Олга, лекар 258, 261.
 Петричевић, Лазар Хорват (Petrichevich, Lázár Horváth), позоришни критичар 277, 279, 280, 281, 283.
 Петровић, породица 173.
 Петровић, Василијан, катихета 252.
 Петровић, Василије, управник православних вероисповедних школа 188.
 Петровић, Вељко, књижевник 182.
 Петровић, Даница 199—209.
 Петровић, Димитрије, вајар 91.
 Петровић, Ђура, професор 22.
 Петровић, Емил (Petrovici), слависта 230, 232, 237.
 Петровић, Живојин, историчар књижевности 60, 61.
 Петровић, Јефта, свештеник из Батање 160.
 Петровић, Јован, председник црквене општине у Араду 192.
 Петровић, Јован, писац 44.
 Петровић, Милан, адвокат 105, 106.

- Петровић, Мојсеј, митрополит 113, 114, 115, 117, 123, 124.
- Петровић, Никола, историчар 109, 128.
- Петровић, Павел, сликар 173.
- Петровић, Петар, епископ 65, 128.
- Петровић, Сава, актуар Матице српске 325.
- Петровић, Сава, сликар 139, 173.
- Петровић, Светозар, писац 57.
- Петровић, Станко из Ваљева 33.
- Петровић, Теодора, историчар 43, 265, 266, 267, 268.
- Петровић Његош, Даринка, рођ. Квекић 77.
- Петронијевић, Аврам, политичар 74, 75, 82, 84.
- Пехсил (Pechsill), сликар 301.
- Пецић, Ђура, сликар 177.
- Пешић, Вера рођ. Хаџи, професор 222.
- Пешић, Весна, политичар 222.
- Пешић, Душан адвокат 222.
- Пешић, Станислава, глумица 222.
- Плиш, опат и теолог 63.
- Полит-Десанчић, Михајло, политичар и публициста 100, 102, 170, 222.
- Поморишац, Васа, сликар 181.
- Поп, Аврам, прота из Даје 244.
- Попов, Дејан 211—218.
- Попов, Душан 219—228.
- Поповић, породица 173.
- Поповић, браћа штампар 158.
- Поповић, Арон, књиговођа Матице српске 325, 328.
- Поповић, Борислав, административни секретар Матице српске 323.
- Поповић, Васа, посланик 102.
- Поповић, Викентије, епископ 138.
- Поповић, Владимир 85, 110, 173, 176, 177, 182, 330.
- Поповић, Георгије, сликар 173.
- Поповић, Димитрије, сликар 173.
- Поповић, Душан Ј., историчар 110, 219, 220, 295, 296, 297.
- Поповић, Јован, прота из Хондола 138.
- Поповић, Јован Стерија, књижевник 170, 220, 297.
- Поповић, Јустин, архимандрит 7.
- Поповић, Милорад Шапчанин, књижевник 60.
- Поповић, Никанор, епископ 212.
- Поповић, Сава, школски старатељ 160.
- Поповић, Самуило, свештеник 160.
- Поповић, Стеван В., посланик 108, 321, 322.
- Поповић, Теодор, сликар 173.
- Поповић-Барћан (Барћану), Сава из Решинара 137, 139, 140.
- Прајер, Готфрид (Gottfried von Preyer), музичар 204.
- Предић, Урош, сликар 326, 327.
- Прибићевић, Светозар, политичар 225, 227.
- Пристли, Џозеф (Priestly), физиолог 63.
- Продановић, Јаша М., историчар и књижевник, 83, 85, 86.
- Прот, Гаврил (Gavril Protul) 9, 15.
- Протић, Предраг 59.
- Протић, Стојан, политичар 225, 226.
- Путник, Мојсеј, митрополит 70, 244.
- Р
- Радај (Ráday), грофови 274, 284.
- Радан, Миља, публициста 229—242.
- Радека, Милан, историчар 200, 201.
- Радивојевић, Ливије, политичар 100.
- Радивојевић, Павле, учитељ певања 204.
- Радичевић, Бранко, песник 43, 45, 47, 48, 49, 129, 253.
- Радичевић, Теодор (Божидар), преводилац 129.
- Радован, Михаил, прикупаљач прилога 191.
- Радовановић, Јован, члан Економског одбора СНП 98.
- Радоев, Ђорђе, музичар 326.
- Радочић, Ђорђе Сп., историчар 151, 152.
- Радочић, Ружа из Ваљева 33.
- Радонић, Новак, сликар 176.
- Радосављевић, Станоје, разбојник 39.
- Радосављевић, Теја, аустријски конзул 83.
- Радул Велики, владар 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17.
- Радул Добри в. Радул Велики.
- Радул V в. Радул Велики.
- Раичевић, Горана 329.
- Рајачић, Јосиф, епископ 202.
- Рајин, Михаило, педагог и свештеник 326.
- Рајић, Јован, историчар 64.
- Рајић, Стеван, протојереј 243—249.
- Рајков, Миливој, историчар 110.
- Рајковић, Ђорђе, историчар 65, 66.
- Рајс (Reis), глумица 286, 289.
- Рајтер, Роберт (Reiter), службеник позоришта 277.
- Ракић, Лазар, сликар 177.
- Раковић, начелник 101.
- Рандхартингер, Бенедикт (Randhartinger), музичар 204.
- Рау (Rau), глумац 285, 289.
- Раф, Георг Кристијан (Raff), писац 64.
- Рац, Јоан, свештеник у Араду 192.
- Рашајски, Тихомир из Уљме 239.
- Рашовић, Лазар, публициста 225.
- Редник, Атанасије, унијатски епископ 138, 140.
- Ремај (Rémay), породица 291.
- Ремај, Карл (Rémay), управник позоришта 277, 280, 284, 288, 291, 292, 293.
- Реомир, Рене Антоан Фершо де (Réaumur), природњак 63.
- Риђички од Скрбешћа, Исидор, капетан 328.
- Риђички од Скрбешћа, Павле, адвокат 328.

Ристић, Јован, државник 99, 100, 111.
 Роман Избеглица, велможа из Молдавије 13.
 Ронај, Мориц (Ronay), велики жупан 328.
 Рот (Roth), глумац 285, 289.
 Рубинштајн, Антон Григорјевич, композитор 54, 57.
 Руварац, Димитрије, историчар 7, 32, 47, 115, 213.
 Руварац, Иларион, историчар 151.
 Рудолф, царевић 101.
 Русо (Rousseau), глумац 285, 289.
 Русо, Жан-Жак (Rousseau), филозоф 63.

С

Сабас (Sabbas), историчар 127.
 Сабљић Душан, директор гимназије 20, 24, 29, 317.
 Сабовљевић, Михајло, правник и посланик 102.
 Сава Немањић, архиепископ 137.
 Савић, Александар, властелин 199, 206.
 Савић, Георгије, сенатор у Араду 185.
 Савић, Еугенија, властелинка 199, 206.
 Савић, Никола, правник 46.
 Салаи, Имре (Szalai), директор музеја 131.
 Сан Марко, де, принц 296.
 Сан Марко, Милева де рођ. Нако 296.
 Сандић, Зорица рођ. Стефановић 257, 261
 Сандић, Урош 261.
 Сапари, Ариберт, гроф 282.
 Сарај, Висарион, калуђер 135.
 Секулић, Александар, сликар 326.
 Секулић, Георгије из Арада 188.
 Сенцл, Јулије (Senzel), управник позоришта 277, 284, 289, 290, 291, 293.
 Сервиски, Марко (Servisky Marcus), спахија 128.
 Сермаж, Карл Петер Јохан фон (Sermage), гроф од Сомседвара и Медведграда, писац драме 126, 127, 132, 133.
 Сермаж, Катарина рођ. Надашли 127.
 Сермаж, Петер Јохан, отац Карлов 127.
 Сечански, Арсеније, судија и градоначелник Арада 185.
 Сечењи (Széchenyi), породица 297.
 Симеон Столпник, свети 245.
 Симић, Стојан, политичар 83.
 Сињеи, Ј. (Szinyei), историчар 127.
 Сине, Симеон, барон и трговац 220.
 Синико, Ђузепе, музичар 204.
 Синико, Франческо, музичар 204.
 Сирку, П. А. 154, 230, 234, 235.
 Скерлић, Јован, историчар књижевности 253.
 Смитер (Smither), оперски певач 280.
 Софроније, поп из Киоаре 135.
 Спаланцани, Лазаро (Spallanzani), физиолог 63, 68.
 Срацимир, Ана, супруга Јованова 154.
 Србован, Кирило, парох у Моноштору 217.
 Срзић, Јозо, учитељ у Равнику 231.
 Стајић, Васа, историчар 60, 97, 110, 221, 327, 329, 330, 332, 333.
 Стајић, Ђура, прота 108.
 Стаматовић, Павле, историчар 329.
 Стаморац, Јосиф, биров српског магистрата 37.
 Станисав, Коста, професор 22.
 Станисав-Сабо, Дана, професор 23.
 Станковић, Андреј, заменик капетана српске грађанске компаније у Араду 189.
 Станковић, Дане, посланик 104.
 Станковић, Корнелије, композитор 55, 60, 200, 203, 209.
 Станковић, Милош, учитељ у Араду 160.
 Станковић, Синиша, професор 20.
 Станковић, Х., власник театра у Загребу 292.
 Станојевић, Риста, градоначелник Арада 185.
 Станојевић, Станоје, историчар 83.
 Стануловић, Јован, прикупач прилога 191.
 Степанов, Љубомир, публициста 89, 90, 92, 130, 200, 201, 202, 211, 212, 251—263.
 Стефан, јеромонах у Тисмани 151.
 Стефан Велики, владар Молдавије 11.
 Стефан Лазаревић, деспот 152.
 Стефановић, породица 251, 252, 256, 258, 259, 260, 261.
 Стефановић, Александар-Бранко, лекар 170, 251—263.
 Стефановић, Александар-Бранко Млађи 251, 253, 254, 258, 261.
 Стефановић, Ана, супруга Георгијева 259.
 Стефановић, Ана, супруга Софронијева 259.
 Стефановић, Василије, син Стефанов 259.
 Стефановић, Георгије, син Софронијев.
 Стефановић, Георгије, син Стефанов 259.
 Стефановић, Георгије, син Томин 260.
 Стефановић, Димитрије, академик 204.
 Стефановић, Зорка, ћерка Александра-Бранка 261.
 Стефановић, Ирина-Валерија, ћерка Јованова 259.
 Стефановић, Исидор, син Георгијев 259.
 Стефановић, Јелена рођ. Добаји 261.
 Стефановић, Јелена Матилда рођ. Волф 261.
 Стефановић, Јован, син Софронијев 259.
 Стефановић, Јован, син Стефанов 259.
 Стефановић, Јулијана рођ. Тирол 259.
 Стефановић, Катарина — Бела рођ. Даниловић 261.
 Стефановић, Катарина рођ. Пробст 260.
 Стефановић, Константин — Коста, управник школе 254, 260.
 Стефановић, Љубица, ћерка Александра-Бранка 261.
 Стефановић, Марија, супруга Јованова 259.
 Стефановић, Марија, ћерка Томина 260.
 Стефановић, Марија рођ. Ђуричко от Мошош 260.
 Стефановић, Миљивој, лекар 258, 261.
 Стефановић, Милица, ћерка Томина 260.

Стефановић, Никифор, епископ 113.
 Стефановић, Никола, син Томин 260.
 Стефановић, Павле, лекар 254, 260.
 Стефановић, Розалија рођ. Ђуричко от Мо-
 дош 251, 259, 260, 262.
 Стефановић, Софија В., књижевница 44.
 Стефановић, Софроније, син Томин 251,
 259.
 Стефановић, Стеван, син Томин 260.
 Стефановић, Стефан, родоначелник поро-
 дице 251, 259.
 Стефановић, Тома, лекар 145, 146, 251, 252,
 253, 254, 257, 259, 260, 261, 262, 263.
 Стефановић, Тома, син Александра-Бранка
 261.
 Стефановић, Тома, син Стефанов 259.
 Стефановић, Тома, син Томин 260.
 Стефановић, Стефан — Тенка, политичар
 85.
 Стефановић, Хермина — Минка рођ. Ма-
 лић 256, 257, 260.
 Стојковић, О. (Stoicovici) 153.
 Стој, Димитрије 265—272.
 Стојадиновић, Петар, учитељ црквеног по-
 јања 200, 204.
 Стојановић, Љубомир, филолог и полити-
 чар 87.
 Стојачевић, Стеван, штампар 41.
 Стојачковић, Александар, политичар 100, 102,
 111, 112.
 Стојка де Хаџег, Николаје (Nicolae Stoica de
 Haĵeg) 17.
 Стојковић, Боривоје С., историчар позори-
 шта 291.
 Стојковић, Атанасије, физичар, 64, 65.
 Стојковић-Јовановић, Јованка, пијанистки-
 ња 51—62.
 Столожан, Атанасије 99.
 Страдион, Паула, оперска певачица 280.
 Страњаковић, Драгослав, историчар 83, 84,
 85.
 Стратимировић, Ђорђе, политичар 97.
 Стратимировић, Стефан, митрополит 65, 66,
 67, 68, 69, 70, 71, 96, 327.
 Стратимировић, Тома, синовац митрополи-
 та Стратимировића 327.
 Суботић, Јован, политичар и књижевник 52,
 98, 100, 190, 279.
 Суботић, Каменко, публициста 225.
 Сандхаузен, Холм (Sundhaussen), историчар
 82.
 Супе, Франц (Supré), композитор 288, 309.

Т

Татић, Милутин, гимназијалац 326.
 Тауфер, Евген, лекар у Темишвару 257.
 Текелија, породица 96, 268.

Текелија, Сава, великаш 19, 103, 128, 129,
 185, 186, 187, 188, 197, 321.
 Текелија Поповић, Јован, граничар и обр-
 штар 185, 186.
 Телбис, Карло, градоначелник Темишвара
 257.
 Телечки, Риста, адвокат 104, 105.
 Тенецки, Стефан, сенатор и иконописац 185,
 186, 246.
 Теодоровић, Арсеније, сликар 330.
 Тепфер, Александар, позлатар 90.
 Тешић, Мија учитељ у Араду 160.
 Тирол, Димитрије Г., сликар 313.
 Тирол, Димитрије П., публициста 144, 145,
 147, 148, 252, 313—319.
 Тирфелдер, Јован Обреновски (де Обренов),
 посинак Николић од Рудне Михајла 109,
 111, 112.
 Тисмански, Никодим в. Грчић Никодим.
 Тисо, природњак 67.
 Ткалац, Е. И., историчар 81.
 Тодор, Марјан, музичар из Карашева 239.
 Томандл, Миховил, историчар 60, 204, 287,
 294.
 Томашевић, Софроније, епископ 113.
 Томић, Јаша, политичар 223, 224, 225, 226,
 227.
 Томић, Стеван, јереј 31.
 Топаловић, Мита, композитор 203.
 Точилеску, Григорије (Grigorie Tocilescu), ис-
 торичар 153.
 Трбојевић, Спиридон, црквени музичар 199—
 209.
 Трифунац, породица 73.
 Трифунац, Младен, политичар 105.
 Трифунац, Павле, адвокат и председник Ма-
 тице српске 73, 190.
 Трифуновић, Лазар, историчар уметности
 182.
 Трифуновић, Трива, бележник у Кулпину
 327.
 Тугут, Франц (Thugut), аустријски канцелар
 69.
 Турдеану, Емил (Emil Turdeanu), историчар
 151.
 Турлаков, Слободан, музиколог 61.

Ћ

Ћирић, В., етнограф 213.
 Ћирић, Иринеј, епископ 30, 31.
 Ћорић, Грго, учитељ у Клокотићу 231, 238,
 239.
 Ћорнаков, Димитар (Ћорнаков), историчар
 уметности 92.
 Ћоровић-Љубинковић, Мирјана, историчар
 уметности 92.
 Ћосић, Јован Ћ., учитељ у Араду 158, 160,
 161.

Ђосић, Милан Ђ., учитељ у Араду 158, 159, 160, 161.
Ђурчија-Продановић, Нада, преводилац 60.

У

Ујес, Алојз 273—311.
Ујес, Емилија 277.
Унковски, Слободан 297.
Уреке, Григоре (Ureche), историчар 12.

Ф

Фалта, Јосиф, сликар 326.
Фенелон (Fénelon, François de Salignac de la Mothe), писац 127, 129.
Фенлачки, Здравко, професор 22.
Фердинанд I, цар 73.
Фердинанд V, цар 68.
Фери, природњак 67.
Фештетих, породица 297.
Филбигер, састављач школског закона 157.
Филипашку, А. (Filipașcu), историчар 8, 9.
Филипов, Љубомир, парох у Темишвару 21.
Филиповић, Јова, трговац арадски 191.
Филипон, породица 239.
Филипон, Аница из Уљме 239.
Филипон, Марица из Уљме 239.
Филипон, Мартин, правник 239, 240.
Филипон, Мила из Уљме 239.
Филипон, Никола, машински инжењер 239.
Филипон, Рафаел, отац Мартинов 239.
Фиори, оперски певач 280.
Фиорио, Калиста (Fiorio), контраалтисткиња 280.
Флоцингер, Рудолф (Flotzinger), музиколог 204.
Фогараши од Жидовара, Теодор 130.
Фогараши од Жидовара, Терезија рођ. Дамаскин 130.
Фонбланк, Томас де Греније, енглески конзул у Београду 84.
Форгач, Павел, римокатолички епископ 243.
Форишковић, Александар, историчар 110.
Форстер (Forster), глумица 285, 289.
Форстер, Јохан Рајнолд, професор 65, 66.
Франа, Иван 236.
Франа, Ирена рођ. Јухаз 236.
Франа, Марија рођ. Беул 236.
Франа, Мартин из Карашева 236.
Франа, Миља из Карашева 236.
Франа, Петар, професор у Клужу 235, 236, 237, 240.
Франц I, цар 68, 69, 70, 128, 266.
Франц Јосиф I, цар 84, 101, 106, 107, 166, 191.
Фромажо, опат и теолог 63.
Функе, Карл-Филип, професор 67.

Х

Хабат, Антоније из Комлауш-Арада 245.
Хабзбурговци 135.
Хамилтон, генерал 115, 116.
Хардег, гроф 109.
Хардег, Вилхелмина, контеса 109.
Хардег, Јелисавета рођ. Николић 109.
Хардег, Федора, контеса 109.
Хаузер, Арнолд (Hauzer), историчар 274.
Хаусман (Hausmann), глумица 285.
Хаусман (Hausmann), секретар позоришта и библиотекара 285, 289.
Хаџи, породица 219, 226, 227.
Хаџи, Владимир К., адвокат 222.
Хаџи, Ђура, гимназијалац 222.
Хаџи, Јелка, наставница 222.
Хаџи, Јован, биолог 221.
Хаџи, Катарина рођ. Петровић 221.
Хаџи, Константин, прота у Мехали 219.
Хаџи, Константин — Коста, адвокат и политичар 219—228.
Хаџи, Коста 226.
Хаџи, Коста Млађи, адвокат 220, 221, 222, 225, 227, 228.
Хаџи, Михајло, економиста 222.
Хаџи, Софија рођ. Цвејић 222.
Хаџи, Софија, ћерка Костина 222.
Хаџи, Феодора, ћерка Костина 222.
Хаџи-Коста, Димитрије, трговац 220.
Хаџи-Коста, Марија рођ. Барић из Панчева 220.
Хаџић, Антоније, књижевник и публициста 98, 100, 283, 293, 325, 329.
Хаџић, Јован, адвокат и књижевник 77, 78, 79, 87, 97, 98, 315.
Хаџихусејновић-Валашек, Мирослава, музиколог 60.
Хегедиш, Антал, историчар 110.
Хејм, Петар, хоровођа 201.
Хендл, Георг (Händel), композитор 54.
Хербаи, Никола 129.
Хербаи, Пулхерија рођ. Дамаскин 127, 128, 129.
Хичинс, К. (Hitchins), историчар 136.
Хонт, Ференц, театролог 273.
Хорањи, Мађаш (Horányi Mátyás) 274, 275, 279.
Хорвати, граничарски капетани 96.
Хоровиц, тајник легације 101.
Хофбауер, Лудвиг, изасланик владиног комесара 192.
Хофман (Hoffmann), управник шума 102.
Христифор, прота 119.
Хубер, Сигисмунд, бележник Новосадског магистрата 327.

Ц

Цвејић, Ђура, адвокат 222.

Цветко, Драготин, музиколог 60.
 Це, Карл (Zeh), апотекар 290.
 Цејку, Иоан (Ioan Țeicu), правник 239.
 Цербони (Zerboni), глумица 286.
 Цербони, Алфонс (Zerboni), управник позоришта 277, 284, 285, 286, 288, 289.
 Цернер (Zerner), глумац 285.
 Церовић, Љубивоје, историчар 110, 136, 239, 253, 266, 267, 268, 313—319, 332.
 Циндрић, Павао, театролог 295.
 Цирковић, Лаура рођ. Дамаскин 130.
 Цирковић, Никола 130.
 Црњански, Милош, књижевник 316.
 Цукић Коста, министар просвете 292.

Ч

Чавић из Новог Сада 225.
 Чаки, породица 275.
 Чакра, Емил, књижевник 66.
 Чарнојевић, Петар, гроф 73, 106, 188, 296.
 Чекоњић, Андрија, гроф 105.
 Чендеш, браћа штампари 33, 34, 35.
 Чехак, Калман, историчар 110.
 Чизмаш, Б., етнограф 213.
 Чиоран, Емил (Ciorean) 137.
 Чиплић, Богдан, професор 20.
 Чобановић, Катарина, демограф 110.
 Чокрљан, породица 143, 145.
 Чокрљан, Ђорђе (Вукадиновић), лекар 143—150.
 Чокрљан, Јаков из Великог Бечкерека 144.
 Чокрљан, Јован, свештеник у Темишвару 144.
 Чокрљан, Катарина, супруга Ђорђева 148.
 Чокрљан, Кирил, сенатор 144.
 Чокрљан, Лазар, поднадзиратељ Бечкеречког окружја 144.
 Чолић, Зора, учитељица у Араду 161.
 Чудаи, Еуген (Csuday) 69.
 Чурлић, Атанасије, архимандрит 202.
 Чуханду, Г. (Ciuhandu) 185.

Ш

Шагуна, Андреј, епископ 221.
 Шандровић, Стефан 259.
 Шандровић, Терезија рођ. Стефановић, 259
 Шаптал, Франц, хемичар 64.
 Шарић, аустријски мајор 44.
 Шафарик, Павел Јозеф, слависта 126, 327.
 Шевић, Мирон, епископ 28, 257.
 Шевић, Митрофан, епископ 28.
 Шелмић, Лепосава, историчар уметности 173, 321—333.
 Шеноа, Аугуст, књижевник 52.
 Шербан, делегат из Темишвара 256.
 Шербан, Викентије, протопрезвитер 331.
 Шекспир, Вилијам (Shakespeare), писац 292, 293, 295.

Шефер, В. (Schäfer), глумица 286.
 Шефер, М. (Schäfer), глумица 285.
 Шидек (Schidek), репетитор хора 285.
 Шик, Јосиф (Schick Josef), писац либрета 288, 309.
 Шилер, Ј. Х. (Schiller), песник 102, 129, 292, 295, 329.
 Шилић, Димитрије, професор 326.
 Шинкај, Георг (Gheorghe Șincai) 15, 16, 17.
 Шифман (Schiffmann), глумац 285, 287.
 Шифман, Ана Ева, баба Христифорова 330
 Шифман, Килијан, столар у Малом Керу 330
 Шифман, Марија — Мара рођ. Бибић 321, 328, 332, 333
 Шифман, Милан, синовац Христифоров 329.
 Шифман, Лазар, ципелар 330.
 Шифман, Јелисавета — Савета рођ. Аксентијевић 327, 330, 332, 333.
 Шифман, Хелена, сестра Христифорова 330.
 Шифман, Христифор, деда Христифоров 330.
 Шифман, Христифор, зидар и палир у Новом Саду 327, 330.
 Шифман, Христифор, добротвор 287, 321—333.
 Шиц (Schütz), глумац 285, 289.
 Шиц, Марија Јозефа Росл (Schütz), театролог 288, 293.
 Шлајермахер Фридрих (Schleiermacher), писац 77.
 Шлезингер, Јосиф, композитор 55, 280.
 Шмидфелд, Јохан (Schmidfeld), генерал 128.
 Шнајдер (Schneider), позоришни фризер 286.
 Шокчић, Јосо, писац 41.
 Шољмошан, ГенADIје, земљорадник из Кетфеља 211.
 Шољмошан, Милан в. Шољмошанов, Митрофан.
 Шољмошан, Милка из Кетфеља 211.
 Шољмошанов, Митрофан, јеромонах 211—218.
 Шоман, Јован, каменорезац новосадски 329.
 Шопен, Фредерик (Chopin), композитор 55.
 Штауд, Геза (Staud), театролог 273, 274, 279, 281, 282, 284.
 Штефулеску, Александру (Alehandru Ștefulescu), историчар 151, 154.
 Штросмајер, Јосип Јурај, бискуп 98.
 Шуберт, Франц (Schubert), композитор 54, 56.
 Шулиц (Schulza), сликар 304.
 Шуман, Вилхелм (Schumann), глумац 285, 286.
 Шуман, Клара (Schumann), пијанисткиња 57.
 Шуман, Роберт (Schumann), композитор 55,
 Шумаревић, Светислав, театролог 291.

Регистре сачинила
Татијана Пивнички-Дринић